

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

TÜRK BASININDA SOVYET İMGESİ
(27 MAYIS 1960 - 12 EYLÜL 1980)

Doktora Tezi

Ebru GENÇALP

Danışman
Prof. Dr. Engin BERBER

İZMİR - 2014

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ
ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZ SAVUNMA SINAVI TUTANAĞI

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı Başkanlığı

Tarih 15.07.2014
Sayı : 71225727-302-14-05/ 354

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı A.İ.İ.T. Doktora programı 2008880004 numaralı öğrencisi Ebru GENÇALP ile ilgili Doktora tez savunma sınavı tutanağı aşağıdadır.
Gereğini arz ederim.

Prof. Dr. Kemal ARI
Anabilim Dalı Başkanı

SINAV TUTANAĞI

Tez sınav jürimiz tarafından incelenen "Türk Basınında Sovyet İmgesi (27 Mayıs 1960-12 Eylül 1980"

başlıklı Doktora tezi ile ilgili olarak jürimiz 15/07/2014 tarihinde saat: 10.00 'da toplanarak aşağıda belirtilen şekilde işbölümü yaptıktan sonra adayın tez savunmasını dinlemiştir. Yönetmelik gereğince adaya tezi ile ilgili sorular yöneltilmiş ve tartışmalardan sonra adayın tezi hakkında aşağıdaki karar verilmiştir.

KABUL edilmesine

Oy Birliği ile

BAŞARI NOTU: (95) Doksan Beş

RED edilmesine

Salt Çoğunlukla

(**) DÜZELTME verilmesine

Tez Sınav Jürisi	Unvanı, Adı Soyadı	İmza
Tez Danışmanı	Prof. Dr. Engin BERBER	
Üye	Yrd. Doç. Dr. Türkan BAŞYİĞİT	
Üye	Yrd. Doç. Dr. Ahmet MEHMETEFENDİOĞLU	
Üye	Yrd. Doç. Dr. Mehmet Emin ELMACI	
Üye	Yrd. Doç. Dr. Elif Yeneroğlu KUTBAY	

(**) Tezi hakkında düzeltme kararı verilen öğrenci, en geç altı ay içinde gerekli düzeltmeleri yaparak tezini aynı jüri önünde tekrar savunur.

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum “TÜRK BASININDA SOVYET İMGESİ (27 MAYIS 1960-12 EYLÜL 1980)” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynaklarda gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../.../.....

Ebru GENÇALP

İmza

ÖZET

Türk-Sovyet ilişkilerinin iyi komşuluk ve dostluğa dayanan temeli, Atatürk ve Lenin tarafından Milli Mücadele boyunca ve cumhuriyetin ilk yıllarında atılmıştır. Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler, İkinci Dünya Savaşı ertesinde Stalin-Molotov ikilisinin Türkiye'den Boğazların statüsünde değişiklik ve toprak taleplerinde bulunması üzerine son derece olumsuz etkilenmiştir. Sovyetler Birliği Stalin'in ölümünden sonra Kruşçev döneminde ilişkileri düzeltmek için çaba harcadıysa da, Türkiye uzunca bir dönem bu çabalara kayıtsız kalmıştır.

1960-1980 yılları arasında ise Türkiye, uyguladığı çok yönlü dış politika stratejisi bağlamında Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirme yönünde adımlar atmıştır. Bu dönemde iki devlet arasında çok sayıda karşılıklı üst düzey ziyaret gerçekleştirilmiştir. İkili ilişkileri şekillendiren bu ziyaretler, basında da atfedilen öneme göre az ya da çok yer bulmuştur. Bu tez çalışmasında söz konusu yirmi yıllık süreçte Türk-Sovyet ilişkilerinin Türk basınında nasıl algılanıp yorumlandığı ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Sovyetler Birliği, Türk Basını.

ABSTRACT

The Turkish-Soviet relationship, which was founded upon neighborly ties, and friendship principles, was first established by Ataturk and Lenin during the years of the Turkish National Struggle and the infancy of Turkish Republic. The first serious tensions in the bilateral relations emerged after the Second World War, when the Stalin-Molotov administration demanded control over the status of the Straits. The relationship faced further strains following Soviet claims of a part of eastern Turkey. After Stalin's death, despite the official displays of friendship towards Turkey by Khrushchev, Turkey remained indifferent for years.

From 1960 to 1980, as a result of multi-dimensional foreign policy strategy, Turkey took small steps towards renewing the country's relationship with the Soviet Union, most notably through a series of public meetings. Although these high-level meetings undeniably improved the Turkish-Soviet relations, their occurrences were strongly influenced by the press's attentiveness.

This dissertation evaluates the Turkish press's attitude toward the Turkish-Soviet relations over the aforementioned two decades.

Key Words: Turkey, the Soviet Union, the Turkish Press

KISALTMALAR

ASD	Aydınlık Sosyalist Dergisi
ASSC	Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
CHF	Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
ÇKP	Çin Komünist Partisi
Dev-Genç	Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu
DP	Demokrat Parti
FKF	Fikir Kulüpleri Federasyonu
FTKSME	Faşist Teröre Karşı Silahlı Mücadele Ekipleri
MDD	Milli Demokratik Devrim
MP	Millet Partisi
MSP	Milli Selamet Partisi
RSFSC	Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyetleri
SBKP	Sovyetler Birliği Komünist Partisi
SCF	Serbest Cumhuriyet Fırkası
SDB	Silahlı Devrimci Birlikler
SKD	Sosyalist Kültür Derneği
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TEKSP	Türkiye Emekçi ve Köylü Sosyalist Partisi
TEP	Türkiye Emekçi Partisi
THKO	Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu
THKP-C	Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi
TİKP	Türkiye İşçi Köylü Partisi
TİP	Türkiye İşçi Partisi
TKP	Türkiye Komünist Partisi
TpCF	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TSF	Türkiye Sosyalist Fırkası
TSİP	Türkiye Sosyalist İşçi Partisi
TSP	Türkiye Sosyalist Partisi

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1: Atatürk Döneminde Bakanlar Kurulu Kararıyla Yasaklanan Yayınlar (1923-1938).....	107
Tablo 2: İnönü Döneminde Bakanlar Kurulu Kararıyla Yasaklanan Yayınlar (1938-1949).....	108
Tablo 3: Demokrat Parti Döneminde Bakanlar Kurulu Kararıyla Yasaklanan Yayınlar (1950-1960).....	117
Tablo 4: İncelenen Gazete Haberlerinde En Çok Kullanılan Olumlu ve Olumsuz Kavramlar	255
Tablo 5: İncelenen Gazetelerin Köşe Yazılarında En Çok Kullanılan Olumlu ve Olumsuz Kavramlar	256

EKLER LİSTESİ

EK-1: Cumhuriyet ve Ulus Gazetelerinde Türk-Sovyet Ticaret Anlaşmasına Dair Haber

EK-2: Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs için Türkiye'ye Verdiği Notaya Dair Haber

EK-3: Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in SSCB'yi Ziyareti ile İlgili Gazetelerdeki Manşetlere Örnekler

EK-4: 1964 Yılında İmzalanan Türk-Sovyet Kültür Anlaşması'nın Maddeleri

EK-5: Podgorni'nin Türkiye'den Hiçbir Talepleri Olmadığına Dair Demecine İlişkin Haber

EK-6: Sovyet Başbakanı Kosigin'in Ziyaretiyle İlgili Manşet

EK-7: T. C. Genelkurmay Başkanı'nın Komünizmle Mücadeleye Dair Görüş ve Emirlerine Yer Veren Haberin Manşeti

EK-8: Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın SSCB'yi Ziyareti Sonunda İmzalanan Ortak Bildiri'yle İlgili Haberin Manşeti

EK-9: SSCB Başbakanı Kosigin'in Türkiye'yi Ziyareti Sırasında İskenderun Demir-Çelik Fabrikası'nın Açılış Törenine Dair Haber

EK-10: Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile Askeri İlişki Kurmak İstedğine Dair Haberin Manşeti

EK-11: Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in Moskova Ziyaretinde Kıbrıs Görüşmeleri ile İlgili Karikatür

EK-12: Başbakan Süleyman Demirel'in SSCB Gezisini Yorumlayan Bir Karikatür

EK-13: Başbakan Bülent Ecevit'in SSCB Ziyaretini Yorumlayan Bir Karikatür

EK-14: Başbakan Bülent Ecevit'in SSCB Ziyaretini Yorumlayan Bir Karikatür

EK-15: Başbakan Bülent Ecevit'in SSCB Ziyaretini Yorumlayan Bir Karikatür

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
KISALTMALAR.....	iv
TABLolar LİSTESİ.....	v
EKLER LİSTESİ.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
ÖNSÖZ.....	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1923-1960 YILLARI ARASINDA TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİNİN

TARİHSEL GELİŞİMİ

I. ATATÜRK DÖNEMİNDE TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ.....	11
A. Milli Mücadele Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri.....	11
1. Moskova Görüşmeleri ve 1921 Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması.....	15
2. Türk-Sovyet İlişkilerinde Sorunlar ve Mustafa Kemal-M. Frunze Görüşmeleri.....	19
3. Lozan Konferansı'nda Boğazlar Sorunu.....	23
B. 1924-1934 Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri.....	25
1. 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması.....	26
2. 1927 Ticaret Anlaşması ve 1929 ve 1931 Protokolleri.....	27
3. Başbakan İsmet İnönü'nün Moskova Ziyareti.....	29
C. 1934-1938 Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri.....	32
1. Montrö Konferansı.....	32
2. Atatürk'ün Ölümüne Kadarki Son Gelişmeler.....	34
II. İSMET İNÖNÜ DÖNEMİNDE TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ.....	36
A. Şükrü Saraçoğlu'nun Moskova Ziyareti (26 Eylül 1939-16 Ekim 1939).....	37
B. İkinci Dünya Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri.....	43
1. Alman-Sovyet İttifakı Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri.....	43

2. Alman-Sovyet Savaşı Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri.....	46
C. İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Sovyet Talepleri.....	48
1. Yalta Konferansı (4-11 Şubat 1945)	48
2. Molotov-Sarper Görüşmesi ve Sovyet Notası.....	49
3. Potsdam Konferansı'nda Sovyet Talepleri ve Karşılıklı Notalar.....	51
4. Türkiye'nin Batı ile Yakınlaşması	54
III. DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ.....	56
A. Sovyet Taleplerinin Geri Çekildiği 1953-1956 Yılları Arasında Türk-Sovyet İlişkileri.....	58
1. 30 Mayıs 1953 Tarihli Sovyet Notası	58
2. Türkiye'nin Blok Politikası ve SSCB ile İlişkileri.....	60
B. 1956-1960 Yılları Arasında SSCB ile İlişkiler.....	64
1. Suriye Bunalımının Türk-Sovyet İlişkilerine Etkisi.....	64
2. Türkiye'deki Askeri Üsler Konusu ve Türk-Sovyet İlişkilerine Etkisi.....	65
3. Demokrat Parti Hükümetinin Son Yılları ve Başbakan Menderes'in Moskova Ziyareti Girişimi.....	67

İKİNCİ BÖLÜM

1923-1960 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE'DE BASIN REJİMİ,

BASINA UYGULANAN SANSÜR VE YASAKLAR

I. CUMHURİYET DÖNEMİNDE (1923-1960) BASIN REJİMİ VE HUKUKİ DÜZENLEMELER.....	70
A. 1931 Basın Yasası Öncesinde Hukuksal Yapı	72
1. 1909 Basın Yasası ve Değişiklikleri	72
2. 1914 Sansür Talimatnamesi	73
B. Basın ve İstiklal Mahkemeleri.....	74
1. İstanbul İstiklal Mahkemesi ve Gazeteciler Davası	74
2. Takrir-i Sükûn Kanunu.....	77
3. İsyân Bölgesi (Şark) İstiklal Mahkemesi ve Ankara İstiklal Mahkemesi'nde Gazeteciler Davası	79
C. 1931 Basın Yasası ve Değişiklikleri.....	82
1. 1931 Basın Yasası	82
2. 1931 Basın Yasası'nda Yapılan Değişiklikler	84

D. Demokrat Parti Döneminde Basınla İlgili Yasal Düzenlemeler	86
II. CUMHURİYET DÖNEMİNDE (1923-1960) BASINA UYGULANAN SANSÜR VE YASAKLAR.....	89
A. 1931-1938 Yılları Arasında Türk Basını.....	89
1. İktidarın Basını Kontrol Aracı Olarak Matbuat Umum Müdürlüğü ve Türk Basın Birliği	89
2. 1931-1938 Yılları Arasında Gazete ve Dergiler.....	91
B. 1939-1945 Yılları Arasında Türk Basını	93
1. İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türk Basını	93
2. İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Gazete ve Dergiler	95
C. 1946-1950 Yılları Arasında Türk Basını	97
1. Çok Partili Hayata Geçiş ve Basına Yansımaları	97
2. 1946-1950 Yılları Arasında Gazete ve Dergiler.....	99
D. Tek Parti İktidarı Döneminde (1923-1950) Sansür ve Yasaklar	101
E. Demokrat Parti İktidarı Döneminde (1950-1960) Türk Basını	109
1. 1950-1960 Yılları Arasında Gazete ve Dergiler.....	109
2. Demokrat Parti İktidarı Döneminde Sansür ve Yasaklar	111

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1960-1964 YILLARI ARASINDA TÜRK-SOYET İLİŞKİLERİ VE TÜRK BASININDA SOYET İMGESİ

I. “NORMALLEŞME”DEN “İŞBİRLİĞİ”NE TÜRK-SOYET İLİŞKİLERİNİ ETKİLEYEN UNSURLAR	119
A. 1960-1964 Döneminde Türk-Sovyet İlişkilerinde “Normalleşme” Sürecine Etki Eden Unsurlar	119
B. Türk-Sovyet İlişkilerini Etkileyen Bir Unsur Olarak 1960’larda Sol Akımların Türk Siyasal Hayatındaki Rolü.....	124
1. 1960’lara Kadar Türkiye’de Sol.....	124
2. 1960’larda Türkiye Solu (Yön-Devrim Hareketi, TİP ve MDD).....	132
a. Yön-Devrim Hareketi	134
b. Türkiye İşçi Partisi (TİP).....	141
c. Milli Demokratik Devrim Hareketi (MDD)	147

II. 1960-1964 YILLARI ARASINDA TÜRK BASININDA SOVYET İMGESİ.....	152
A. Cemal Gürsel ve Kruşçev Arasında Mesaj Teatisi.....	153
B. Dışişleri Bakanı Selim Sarper-Kruşçev Görüşmesi.....	154
C. 1961-1963 Yılları Arasında Başlıca Konular	155
D. Türk-Sovyet İlişkilerinde Kıbrıs Sorunu	158
E. Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in SSCB Gezisi	161

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1965-1980 YILLARI ARASINDA TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ VE TÜRK BASININDA SOVYET İMGESİ

I. TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİNİ ETKİLEYEN BİR UNSUR OLARAK 1970'LERDE SOL AKIMLARIN TÜRK SİYASAL HAYATINDAKİ ROLÜ	173
A. 1960'ların Sonlarından 12 Mart 1971'e Türkiye'de Sol	173
B. 12 Mart 1971'den 12 Eylül 1980'e Türkiye'de Sol	181
1. 1974'e Kadar Türkiye'de Sol	181
2. 1974'ten Sonra Türkiye'de Sol	185
II. 1965-1980 YILLARI ARASINDA TÜRK BASININDA SOVYET İMGESİ.....	193
A. Podgorni'nin Türkiye Ziyareti.....	194
B. SSCB Dışişleri Bakanı Gromiko'nun Ziyareti	198
C. Başbakan Suat Hayri Ürgüplü'nün Moskova Ziyareti	201
D. SSCB Başbakanı Kosigin'in Türkiye'ye Ziyareti	203
E. Başbakan Süleyman Demirel'in SSCB'yi Ziyareti	208
F. Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in SSCB Gezisi	212
G. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın SSCB'yi Ziyareti	214
H. Podgorni Yeniden Türkiye'de	218
I. SSCB Başbakanı Kosigin'in Türkiye'ye İkinci Ziyareti	224
J. Bülent Ecevit'in SSCB'yi Ziyareti ve Siyasi Belge Taslağı	229
K. Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in SSCB Gezisi	232
L. Sovyet Ticaret Heyetinin ve SSCB Silahlı Kuvvetleri Genelkurmay Başkanı Ogarkov'un Türkiye'yi Ziyaretleri.....	236
M. Başbakan Bülent Ecevit'in SSCB'yi Ziyareti.....	239

SONUÇ	250
KAYNAKLAR.....	257
EKLER	270

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasında, Türk-Sovyet ilişkilerine dair araştırmalarda ihmal edilmiş bir dönem olan 1960-1980 yılları arasında Türk basınında Sovyet imgesi konusuna ışık tutulması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda incelenecek gazetelere dair arşiv çalışmasında, ağırlıklı olarak İzmir Büyükşehir Belediyesi'ne ait Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi'ndeki kaynaklardan yararlanılmıştır. *Milli Gazete*'nin eski sayıları için Taksim Atatürk Kitaplığı'nda çalışma yapılmıştır.

İnişli çıkışlı bir grafiğe sahip olan Türk-Sovyet ilişkilerinin iyi komşuluk ve dostluğa dayalı temeli Atatürk ve Lenin döneminde atılmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyet talepleriyle bozulan ilişkilerin normalleşmesi sürecinde, 1964 yılında Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in Sovyetler Birliği'ni ziyareti önemli bir adım olmuştur. 1960-1980 yılları arasında iki devlet arasında gerçekleştirilen karşılıklı üst düzey ziyaretler ve Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yaptığı ekonomik yardımlar özellikle 1965'ten itibaren ilişkilerin normalleşmeden işbirliği düzeyine taşınmasında rol oynamıştır. Bu tez ile söz konusu yirmi yıllık süreçte Türk-Sovyet ilişkilerinin Türk basınındaki yansımaları ve yorumlar bağlamında literatüre katkı yapılması ve bir boşluğun doldurulması umut edilmektedir.

Başta bu umudu gerçeğe dönüştürmeme imkân tanıyan, lisanstan beri öğrencisi olmakla gururlandığım, engin bilgilerinden faydalandığım ve akademik disiplini örnek aldığım, gerek doktora başlarken gerekse tezin hazırlanması sürecinde elimden tutan, hiçbir desteği esirgemeyen çok değerli danışman hocam Prof. Dr. Engin Berber'e ne kadar teşekkür etsem azdır.

Tez konusunun belirlenmesinde ve sonrasında fikirleriyle bana ışık tutan enstitümüzün değerli hocalarından Yard. Doç. Dr. M. Emin Elmacı'ya şükranlarımı sunarım. Tezi yazmaya başladıktan sonra kaynaklara ulaşma konusunda her türlü desteği veren değerli ve sevgili arkadaşlarım Yard. Doç. Dr. Onur Kınılı ve Arş. Gör. Beral Alacı'ya çok teşekkür ederim. Taksim Atatürk Kitaplığı'nda yürütülen çalışmalarda yardımlarından dolayı değerli arkadaşım Bürke Aksulu Tırpan ve eşi Murat Tırpan'a ve Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi çalışanlarına teşekkürü borç bilirim.

Manevi desteğiyle her zaman yanımda olan sevgili annemin, o dönemde bebek olan kızımızın bakımındaki katkıları sayesinde gazeteleri tarama sürecini

bitirebildim. Bana hep moral veren annem için bu tezin anlamının farkındayım. Ona ve tüm aileme sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum, her şey için.

Uzun yıllara yayılan bu tez çalışması süresince maddi ve manevi her türlü desteği veren ve sabır gösteren, şikâyet etmeden her daim yanımda olan, moralimi hep yüksek tutmamı sağlayan sevgili eşim Zafer Gençalp'e minnettarım.

GİRİŞ

Tez konusunun belirlenmesi süreci, tez yazım süreci kadar önemli bir süreçtir. Zira tezin yazılıp bitirilmesi özellikle sosyal bilimlerde genellikle en az birkaç yıllık süreyi gerektirir. Bu tez çalışması için konu tarama aşamasında, daha önce hazırlanmış olan iki tez fikir verici olmuştur: İbrahim Bozkurt'a ait *Türk Kamuoyunda Amerika İmgesi (1945-1980)* isimli doktora tezi ve Aynur Örnek tarafından hazırlanan *1990-1992 ve 1996 Yıllarında Türk Basınında Alman İmajı: Karşılaştırmalı Bir İçerik Analizi* isimli yüksek lisans tezi. Türkiye'nin dış politikasında yıllar yılı çok önemli bir konuma sahip olan ve aynı zamanda "büyük kuzey komşumuz" şeklinde biraz da ürkütücü anlamıyla öne çıkarılan Sovyetler Birliği'ne ya da daha geniş anlamda Rusya'ya dair bu tarz bir çalışma yapılmamış olması, tez konusunun belirlenmesi sürecinde rol oynamıştır.

Bu tez çalışmasının amacı, 27 Mayıs 1960-12 Eylül 1980 tarihleri arasında Türk basınında nasıl bir Sovyet imgesinin hakim olduğunu ve/veya yaratıldığını, mevcut Türk-Sovyet ilişkileri bağlamında ortaya koymaktır. İki ülke arasındaki ilişkilerin seyri ve bunun basına yansımaları, Türkiye'nin başlıca çekincesi olan komünizme rağmen bu ilişkinin özellikle siyasi ve ekonomik düzlemde kesintisiz sürdürülmeye çalışıldığını göstermektedir. Kuşkusuz tez kapsamında incelenmek üzere 27 Mayıs 1960-12 Eylül 1980 zaman aralığının seçilmesinin bir amacı vardır. Yirmi yıllık bir zaman dilimine üç askeri darbe sığdıran Türk siyasal yaşamında, söz konusu sürede dış politika stratejisi bakımından değişikliğe gidilmiştir. Özellikle 1950 yılında başlayan ve 27 Mayıs 1960'ta askeri müdahale ile sona eren Demokrat Parti iktidarı döneminde, Türkiye'nin dış politikasının Amerika Birleşik Devletleri güdümünde ya da daha yumuşak bir ifadeyle etkisinde yürütüldüğü yaygın kabul görmüş bir değerlendirmedir. Türkiye ancak 1964'te basına yansıyan "Johnson mektubu" olayından sonra tek yönlü dış politika stratejisi uygulamanın verebileceği zararı idrak etmiş ve ilişkilerini çeşitlendirme yoluna gitmiştir. İşte bu noktada ilişkileri çeşitlendirmek amacıyla yönelinen devlet Sovyetler Birliği olmuştur.

Atatürk döneminde Sovyetler Birliği ile başlatılan dostane iyi komşuluk ilişkileri, İkinci Dünya Savaşı ertesinde bu ülkenin Türkiye'den Boğazlar'da üs ve toprak taleplerinde bulunması dolayısıyla bozulmuştur. Bu taleplerle birlikte bir de Sovyetler Birliği'nin komünizmi yayma çabası dolayısıyla Türk siyasetinde "büyük

kuzey komşu” söylemi, buna bir nevi korkusu denirse abartılmış olmaz, hakim olmuştur. Söz konusu Sovyet talepleri, İkinci Dünya Savaşı ertesinde Türk-Sovyet ilişkilerini zedeleyen en önemli unsurdur.

Özellikle Adalet Partisi ve Milliyetçi Cephe hükümetleri döneminde, ki 1965-1980 döneminde çoğunlukla bu hükümetler iş başındadır, topluma empoze edilen komünizm tehdidi, iç politikada bu hükümetlerin en büyük dayanağı olmuştur. Ancak dış politika dikkate alındığında komünizm tehdidinin büyük ölçüde bir kenara bırakıldığı görülmektedir. 1960-1980 yılları arasında gerek Cumhuriyet Halk Partisi gerekse sağ parti iktidarları döneminde Sovyetler Birliği ile siyasi ve özellikle ticari ilişkilerin canlı tutulmaya çalışıldığı görülmektedir. Olsa olsa Adalet Partisi ve Milliyetçi Cephe hükümetleri dönemlerinde Sovyetler Birliği ile kültürel ilişkilerin sınırlı tutulduğu söylenebilir.

Bu tez çalışmasının birinci bölümünde Cumhuriyet dönemi (1960 yılına kadar) Türk-Sovyet ilişkilerinin tarihçesi ele alınmıştır. Üç ana başlığa ayrılan birinci bölümde Atatürk dönemi, İsmet İnönü dönemi ve Demokrat Parti döneminde Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişimi değerlendirilmiştir. Cumhuriyet dönemi Türk-Sovyet ilişkileri, sunduğu kaynaklar bakımından oldukça zengindir. Bu bağlamda Kamuran Gürün’ün *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, A. Suat Bilge’nin *Güç Komşuluk Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964* ve Erel Tellal’ın, *Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Çerçevesinde SSCB-Türkiye İlişkileri 1953-1964* isimli kitapları, Cumhuriyet dönemi Türk-Sovyet ilişkilerinin genel hatlarını ayrıntılarıyla ortaya koyan temel kaynaklar niteliğindedir. Öte yandan Ali Fuat Cebesoy’un *Moskova Hatıraları*, ve Mehmet Perinçek’in *Atatürk’ün Sovyetler’le Gizli Görüşmeleri (Sovyet Arşiv Belgeleriyle)* isimli çalışmaları da söz konusu dönemde ikili ilişkilere ışık tutan önemli kaynaklar arasındadır. Ancak yukarıda sayılan kaynaklar en geç tarih olarak 1964’e kadarki süreci kapsamaktadır. Dolayısıyla bu tez çalışmasının asıl inceleme dönemi olan 1960-1980 yıllarına ait münferit bir kitap, 2009 yılında bu tezin konusu belirlenirken henüz basılmamıştı. Tez yazma sürecinin ortalarına gelindiği 2013 yılında ise yeni bir kitap yayınlanmıştır. Azeri tarihçi Musa Qasımlı tarafından kaleme alınan kitabın adı *Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri İlişkileri 1960-1980*’dir. Bu kitabın Türk-Sovyet ilişkilerinde 1960-1980 yıllarını kapsayan tek kaynak olduğu ve tez yazım sürecinin uzun bir bölümünde incelenen

yılları doğrudan kapsayan bir kaynak olmadığı dikkate alındığında, bir miktar zorluk çekildiği söylenebilir.

Diğer taraftan Qasımlı'nın çalışması 1960-1980 döneminde Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişimini kronolojik sıraya göre analiz ederek ilişkilere etki eden olaylar üzerinde durmaktadır. Bu tez çalışmasında ise Türk-Sovyet ilişkilerine yön veren olayların, ki bunlar çoğunlukla üst düzey devlet adamlarının karşılıklı ziyaretlerinde yaşanan gelişmelerdir, sadece Türk basınına yansıyanları araştırma konusu yapılmıştır. Dolayısıyla bu tezin Türk-Sovyet ilişkilerinin basına konu olan boyutuyla ve basındaki Sovyet imgesini analiz etme noktasında literatüre katkı yapacağı umulmaktadır. Bu amaçla tez çalışmasının sonuç bölümünde, basında yer alan haberleri çözümlenmede daha nesnel veriler ortaya koyabilmek için içerik analizi metodu kullanılmıştır.

Türk basınında Sovyet imgesini inceleyen bu tezin ikinci bölümünde, konunun dayatması sonucu kaçınılmaz olarak Türkiye'de basın rejimi ile uygulanan sansür ve yasakların tarihçesi ele alınmıştır. Bu bölümde, basın yasakları ve sansür konusunda günümüzde uluslararası kriterler dikkate alındığında giderek geriye düşen Türkiye'nin basın mevzuatı ile Tek Parti iktidarı ve Demokrat Parti iktidarının uygulamaları değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda bölümün birinci ana başlığı altında, Cumhuriyet döneminde (1960'a kadar) basın rejimi ve hukuki düzenlemeler, 1931 Basın Yasası temel alınarak irdelenmiştir. 1931 Basın Yasası öncesi ve sonrasındaki durum, hukuki düzenlemelerde yapılan değişiklikler çerçevesinde incelenmiştir. Bu bölümün ikinci ana başlığı altında ise yine Cumhuriyet döneminde (1960'a kadar) basına uygulanan sansür ve yasaklar değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü ve dördüncü bölümlerde öncelikle Türk-Sovyet ilişkilerinin niteliği bakımından dönemsel bir ayrıma gidilmiş ve iki farklı dönem bazında değerlendirme yapılmıştır. Üçüncü bölüm iki ülke ilişkilerinde "normalleşme" sürecinin yaşandığı 1960-1964 yılları arasını konu alırken; dördüncü bölüm 1965-1980 yılları arasındaki "işbirliği" sürecini esas almaktadır. Her iki bölüm ayrıca kendi içinde başlıklara ayrılarak öncelikle Türk-Sovyet ilişkilerini etkileyen bir unsur olarak sol akımların Türk siyasal hayatındaki rolüne, ardından tezin asıl çalışma konusu olan söz konusu yıllarda basında Sovyet imgesinin değerlendirmesine yer vermektedir. Bu çerçevede

üçüncü bölümde, Türk solunda 1960'lı yıllarda hakim olan üç ana akımın rolünün ortaya koyulması amaçlanmıştır. Bunlar: Yön-Devrim Hareketi, Türkiye İşçi Partisi ve Milli Demokratik Devrim Hareketi'dir.

1960'lı yıllarda Türk solunu kategorize etmekteki görece kolaylık, 1970'li yıllar için geçerliliğini kaybetmektedir. Zira bu dönemde Türk solu parçalanmıştır ve çok parçalı bir yapı şeklindedir. Bu bağlamda dördüncü bölümde, "1974'e kadar" ve "1974'ten sonra" olmak üzere iki farklı dönemde Türk solunda öne çıkan akımlar konu edilmiştir. "1974'e kadar Türkiye'de Sol" başlığı kapsamında Dev-Genç, Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi ve Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu'nun; "1974'ten sonra Türkiye'de Sol" başlığı altında ise Kurtuluş hareketi, Devrimci Yol ve Devrimci Sol hareketlerinin Türk solundaki etkileri ve rolü ortaya konmaya çalışılmıştır.

Üçüncü ve dördüncü bölümlerin son ve ortak konu başlığı, incelenen yıl bazında farklılık olmakla birlikte, Türk basınında Sovyet imgesidir. Söz konusu Sovyet imgesi, yapılan haberler bağlamında Türk basınının Sovyetler Birliği'ni algılayışı ve yorumlayışından oluşan bir bütündür. Bu noktada "imge" kavramı açıklanmaya muhtaç gözükmektedir. Zira Türk basınında Sovyet imgesinin ortaya konulabilmesi için imge kavramının ve imgebilimin açıklanması gereği söz konusudur.

Latince *imagos* sözcüğünden türetilen imge veya diğer kullanımıyla imaj, Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde şöyle tanımlanmaktadır:¹

- (1) Zihinde tasarlanan ve gerçekleşmesi özlenen şey, düş, hayal, hülya.
- (2) Genel görünüş, izlenim, imaj.
- (3) (ruh b.) Duyu organlarının dıştan algıladığı bir nesnenin bilince yansıyan benzeri, hayal, imaj.
- (4) (ruh b.) Duyularla alınan bir uyarın söz konusu olmaksızın bilinçte beliren nesne ve olaylar, hayal, imaj.

Oldukça geniş bir kullanım alanı olan imge, edebiyat, psikoloji, iletişim, felsefe, mimari gibi pek çok alanda kullanılan bir terimdir. Ancak temelde imgenin daha çok edebi metinlerin çözümlenmesinde ve karşılaştırmalı yazınbilimde

¹ **Türk Dil Kurumu,**
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5374aafdbc75e5.19750072, (15 Mayıs 2014)

kullanıldığı söylenebilir. Her bilim dalına veya disipline göre farklı anlamlandırılabilen imge, genel bir ifadeyle “*Bilinçaltının istemli ya da istemsiz olarak belirli çağrışımlar ile dışa vurumu*” olarak tanımlanabilir.² Bu çağrışım toplumların ve farklı kültürlerin birbirlerini tanımlamaları sürecinde ayrı bir önem kazanmaktadır.

İmgeyi “*Bir toplum, topluluk veya ulus hakkında, ‘öteki’ toplumların sahip olduğu, geçmişten gelen anılar, kalıp yargılar*” olarak tanımlayan Bozkurt Güvenç, kimlik ve imge kavramlarının pek çok yerde karıştırıldığına dikkati çekmektedir. Güvenç, “*Toplumsal kişilik (karakter) yapısı, nesnel, gözlemlenebilir bir gerçeklik alanı olarak anlaşılırsa, kimlik bu gerçekliğin dışa vurması; ülke veya toplum imgesi bu gerçekliğin dışarıdan ve yabancılarca algılanması*” olarak iki kavram arasındaki ayrımı ortaya koymaktadır.³ Etnosentrizmin ülkelerin imgelerini de etkilediğini belirten Güvenç, imgelerin tarihi köklere dayanmakla birlikte görece gerçekleri ifade ettiğini söylemektedir.⁴ Dolayısıyla imge kolay oluşabilmekte ancak kolay değiştirilip yok edilemeyen toplumsal değer yargılarını ifade etmektedir.

İmgeyi “ötekileştirme” sürecinden ayrı düşünmek mümkün değildir. Bir başka topluma karşı geliştirilen olumsuz algılamalar ötekileştirme sürecini başlatır. Bu süreçte toplumlar arasında kültürel alış veriş asgari düzeyde gerçekleşir. Bu durum da olumsuz imgelerin oluşmasına neden olur.⁵ Olumsuz imge, toplumlar arasında mevcut ve gelecekteki ilişkilerin düzgün ve pozitif yönde şekillenmesini engellemektedir.

Siyasal ve tarihsel olgular da imgenin şekillenmesinde etkilidir. Öteki olarak algılanan diğer kültür veya ulus, bu siyasal ve tarihsel olguların oluşturduğu imgeye göre tanımlanır. Ötekileştirme süreci milli bilinç ve ideoloji ile şekillenmekte, bu yolla oluşan imgelere “*siyasal imgeler*” adı verilmektedir.⁶ Siyasal imgeler diplomatik ilişkiler, savaşlar, antlaşmalar, toplumlararası ticari-kültürel alış verişler gibi çok yönlü olguların bir araya gelmesiyle oluşur. Bu nedenle toplumlar arasındaki ilişkilerin seyrini imgeler sayesinde ortaya çıkarmak mümkündür.

² Serhat Ulağlı, **İmgebilim “Öteki”nin Bilimine Giriş**, Sinemis Yayınları, Ankara, 2006, s. 4.

³ Bozkurt Güvenç, **Türk Kimliği**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1997, s. 8.

⁴ Güvenç, s. 287.

⁵ Ulağlı, s. 43.

⁶ Ulağlı, s. 65.

Öte yandan imgebilim “*imge araştırmalarının, yöntem, konu, kavramsal örgü, kuramsal çıkarım gibi ilkelerini*” belirlemektedir.⁷ Sosyal bilimlerde ve değişik bilim dallarında 1960’lı yıllarda bir terim olarak kullanılmaya başlanan imgebilimin olumlu işlevini Nedret Kuran Burçoğlu şöyle ifade etmektedir:⁸

İmgebilim toplumların birbirleri hakkındaki imgeleri farklı açılardan ele alıp irdelemesi ile onların birbirleri ve kendileri hakkında bilinçlenmelerini sağlayan; toplumların ortak ve farklı yönlerini bulup ortaya çıkartarak kimlik sorunlarına ışık tutan; bu yönüyle de insanların birbirlerini yok farz etmeleri veya silmeleri yerine birbirlerinin özelliklerine saygı göstermelerini, birbirlerine hoşgörüyle bakmalarını sağlayan, insanlar ve farklı disiplinler arasında köprü kuran bir bilim dalıdır.

Bu noktada Türkiye’de imge araştırmalarında iki ismin öne çıktığı söylenebilir. Onur Bile Kula *Alman Kültüründe Türk İmgesi* ve Nedret Kuran Burçoğlu *The Image of The Turk in Europe* isimli çalışmalarıyla Türkiye’de imge araştırmalarına temel kaynak sağlamışlardır.⁹

Günümüzde kitle iletişim araçları ve basın bir toplumun diğer toplumlara ve dünyaya ilişkin bakış açısını şekillendiren en önemli unsurların başında gelmektedir. Basında yer alan bir haber, kitlelerin o olaya yönelik tutum ve yargılarını belirleyebilmekte, yeni imgeler oluşturabilmektedir. Bu tez çalışmasında Türk basınının Sovyet imgesini nasıl algıladığını ve sunduğunu ortaya koyabilmek adına on biri ulusal, bir tanesi yerel olmak üzere on iki günlük gazete taranmıştır. Gazeteler tirajları ve basındaki konularının etkinliği dikkate alınarak seçilmiştir. Bu gazeteler şunlardır: *Cumhuriyet, Ulus, Milliyet, Hürriyet, Akşam, Günaydın, Tercüman, Vatan, Dünya, Yeni Tanin, Milli Gazete, ve Yeni Asır.*

Gazeteler temsil ettikleri ya da benimsedikleri siyasi görüş bakımından farklılık göstermektedir. 1924’te Yunus Nadi tarafından kurulan *Cumhuriyet*’in, 1963-1970 yılları arasında genel yayın müdürlüğü görevine Ecvet Güresin getirilmiştir. 1962’de İlhan Selçuk’un gazete kadrosuna katılmasından sonra, 12 Mart 1971’e giden süreçte Marksist kökenli tüm solcuların okuduğu bir gazete haline

⁷ Onur Bile Kula, **Alman Kültüründe Türk İmgesi**, Cilt: 1, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992, s. 17.

⁸ Nedret Kuran Burçoğlu, “Disiplinlerarası Bir Bilimdalı Olarak İmgebilim”, **Edebiyat ve Eleştiri Dergisi**, Sayı: 81, 2005, s. 106.

⁹ Ulağlı, s. 68.

gelmiştir.¹⁰ *Cumhuriyet*, yayın ilkeleri gereği Atatürk ve devrim ilkelerinin savunulmasına öncelik vermiştir.

Gazetenin 1960-1971 yılları arasında kadrosundaki isimlerden bazıları İlhan Selçuk, Cihat Baban, Yaşar Kemal, Melih Cevdet Anday, Doğan Nadi, Burhan Felek, İsmet Giritli, Fikret Otyam ve Şevket Süreyya Aydemir'dir. 1971-1980 yılları arasında ise yine İlhan Selçuk'un yanı sıra, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Ahmet Şükrü Esmer, Tarık Zafer Tunaya, Gülten Kazgan, Muammer Aksoy, Nermin Abadan, Afet İnan, Sabahattin Eyüboğlu gibi profesörlerden oluşan bir kadro öne çıkmaktadır. Fakir Baykurt, Necati Cumalı, Melih Cevdet Anday, Vedat Günyol, Hıfzı Topuz diğer öne çıkan isimlerdir.¹¹

Ulus gazetesi, Mustafa Kemal Atatürk'ün Milli Mücadele'yi desteklemek ve geliştirmek amacıyla Ankara merkezli olarak kurduğu *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinin 1934'te isim değiştirmesiyle *Ulus* adını almıştır. Gazete, Tek Parti iktidarı yıllarında iktidar partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin yayın organı gibi faaliyet göstermiş ancak 1950 seçimlerinden sonra muhalefet gazetesi olmuştur. 1960'ta başyazarlığını Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun yaptığı gazetede, daha sonra aynı görevi Cihat Baban üstlenmiştir.¹² *Ulus* gazetesi 1970'li yıllarda bir süre *Barış* adıyla yayınlanmıştır.

Türk basınının bir diğer önemli gazetesi olan *Milliyet*, 3 Mayıs 1950'de Ali Naci Karacan tarafından kurulmuştur. Kurulduğu yıllarda Demokrat Parti'yi destekleyen gazete daha sonra sola kaymış, 1970'lerde ise sosyal demokrat çizgiye oturmuştur. 1960-1971 dönemi, *Milliyet* için parlak yıllardır. 1954 yılında Abdi İpekçi'nin genel yayın müdürü olmasından sonra Türk basınındaki en etkili gazetelerden biri olmuştur. Bu yıllarda gazetenin kadrosunda Abdi İpekçi'nin yanı sıra Çetin Altan, İlhami Soysal, Sami Kohen, Doğan Heper, Ali Gevgilili, Hasan Pulur, Mümtaz Soysal, İsmail Cem, Metin Toker, Burhan Felek, Bülent Ecevit, Tarık Dursun gibi tanınmış isimler yer almaktadır.¹³

¹⁰ Hıfzı Topuz, **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, (II. Mahmut'tan Holdinglere), s. 240.

¹¹ Topuz, II. Mahmut'tan Holdinglere, ss. 240, 265.

¹² Topuz, II. Mahmut'tan Holdinglere, ss. 246.

¹³ Topuz, II. Mahmut'tan Holdinglere, s. 242.

1971-1980 döneminde *Milliyet* gazetesinde yaşanan en önemli olay, 1979 yılında Genel Yayın Müdürü Abdi İpekçi'nin vurularak öldürülmesidir. Olayın ardından Aydın Doğan önce gazeteye ortak olmuş, daha sonra ise gazetenin tümünü satın almıştır. 1970'li yıllarda *Milliyet* Cumhuriyet Halk Partisi'ni destekler konumdadır.

Hürriyet, 1960 yılında 250 binlerdeki satış rakamıyla yüksek tirajlı gazeteler arasındadır.¹⁴ 1948'de Sedat Simavi tarafından kurulan gazete, kısa sürede yüksek satış grafiği ile Türk basınındaki yerini sağlamlaştırmıştır. *Hürriyet*, genel anlamda ulusalcı bir çizgide yayın yapmıştır.

Milli Mücadele'yi destekleyen ve kuruluşu 1918 yılına uzanan *Akşam*, 27 Mayıs 1960'tan önce kapatılmıştır. *Akşam*, 1962'de Ankara'da basılan ilk İstanbul gazetesidir. Tirajı 200 binlere ulaşan ve 1950 seçimlerinden sonra tarafsız bir politikaya yönelen *Akşam* gazetesi, özellikle Çetin Altan ve İlhami Soysal'ın yazılarıyla giderek sola kaymıştır. 1965'ten başlayarak sol eğilimleri dolayısıyla reklam gelirlerinde azalma olan gazete, mali anlamda oldukça zor zamanlar geçirmiştir. 1971'de parasal sıkıntılar nedeniyle Türk-İş'e satılan *Akşam*, 9 Ocak 1982'de kapanmıştır.¹⁵

Günaydın gazetesi Sedat Simavi'nin küçük oğlu Haldun Simavi tarafından 26 Kasım 1968'de çıkarılmaya başlamıştır. İdeolojik olarak milliyetçi ve muhafazakar olarak nitelendirilecek olan gazete, Haldun Simavi sayesinde Türkiye'ye sansasyonel gazeteciliği ve ofset baskı sistemini getirmiştir. Bu satış stratejisi ile gazetenin satacağına inanmadığını ve gazetenin batacağına olan inancını anlatan Aziz Nesin, kısa sürede yanıldığını, zira gazetenin kupon yayınlamaya başlayınca tirajının 350 binlere ulaştığını söylemiştir.¹⁶

Birinci sayfasında çarpıcı resimlere ve magazin haberlerine yer veren gazetenin yazarları arasında Necati Zincirkıran, Aziz Nesin, Celalettin Çetin, Ertuğrul Akbay, Ergin Konuksever, Gündüz Serdengeçti, Yurdaer Acar gibi isimler yer almaktadır.

Öte yandan *Tercüman* gazetesi merkez sağda konumlandırılabilir ve milliyetçi-muhafazakar eğilimiyle öne çıkan bir gazetedir. Kemal Ilıcak'ın sahibi

¹⁴ Topuz, II. Mahmut'tan Holdinglere, s. 241.

¹⁵ Topuz, II. Mahmut'tan Holdinglere, s. 241.

¹⁶ Topuz, II. Mahmut'tan Holdinglere, s. 243.

olduğu gazete Adalet Partisi ve özellikle Süleyman Demirel'in sözcüsü konumuna gelmiştir.¹⁷

Tez çalışmasında araştırılan bir başka gazete ise *Vatan*'dır. 1945-1950 yılları arasında Demokrat Parti'yi destekleyen *Vatan*, 1960'ta Ahmet Emin Yalman'ın ayrılmasının ardından Naim Tiralı ve Cemal Reşit Eyüboğlu tarafından yönetilmiştir. 1960'larda sol eğilimin baskın olduğu gazetenin başyazarı Nizamettin Nazif'tir. Nazif'in İzmir Fuarı için çıkartacağı ilaveye Sovyetler Birliği'nden aldığı çekiçli-oraklı ilan, gazetede kapak olarak kullanılınca konu Meclis'e taşınmış ve bu olay gazetenin yıpranmasına neden olmuştur.

1975'te *Vatan*'ı Naim Tiralı'dan devralan isim Milli Birlikçi Numan Esin'dir. Bu dönemde gazetede öne çıkan isimler arasında Zafer Mutlu, Cengiz Çandar, İlhami Soysal, Türkkaya Ataöv, Aziz Nesin, Yaşar Kemal gibi yazarlar bulunmaktadır.¹⁸

Dünya gazetesi 1952 yılında kurulmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi'nin İstanbul'da ciddi bir muhalefet gazetesi çıkarmak istediği dönemde *Dünya*'nın kurucusu ve başyazarı, *Ulus*'un da başyazarlığını yapmış olan Atatürk'ün yakın arkadaşı Falih Rıfki Atay'dır. 1960-1971 döneminde Bedii Faik yönetiminde olan gazete, 1970'li yılların sonunda Falih Rıfki Atay'ın ayrılmasından sonra hem tirajını kaybetmiş hem de merkez sağa kaymıştır. Bunda gazetenin İhsan Altınel isimli iş adamına satılması da rol oynamıştır. Mali bunalımdan kurtulamayan *Dünya*, 1979 yılında *Hürriyet*'e devredilmiştir.¹⁹

Tanin gazetesi 1960'larda *Yeni Tanin* adıyla yayınlanmış, 1970'lerde tekrar *Tanin* adına geri dönmüştür. Kökeni İkinci Meşrutiyet'e kadar uzanan *Tanin*, o dönemde İttihatçı bir gazetedir ve Hüseyin Cahit Yalçın tarafından yayınlanmaktadır. 1960'larda ise gazetenin imtiyaz sahibi Kasım Gülek'tir. Devrimci çizgisiyle öne çıkan gazetenin kadrosunda Aziz Nesin, Melih Cevdet Anday, Behçet Kemal Çağlar, Sabahattin Eyüboğlu, Yaşar Kemal, Orhan Kemal, Abdülbaki Gölpinarlı, Oktay Verel gibi önemli kalemler yer almaktadır.²⁰

Milli Gazete 12 Ocak 1973 tarihinde Hasan Aksay tarafından kurulmuştur. Gazete, Necmettin Erbakan'ın liderliğinde ve Milli Nizam Partisi bünyesinde

¹⁷ Topuz, II. Mahmut'tan Holdinglere, s. 243.

¹⁸ Topuz, II. Mahmut'tan Holdinglere, s. 214-216, 247.

¹⁹ Topuz, II. Mahmut'tan Holdinglere, s. 244, 267.

²⁰ Topuz, II. Mahmut'tan Holdinglere, s. 244.

siyasallaşan Milli Görüş'ü savunmaktadır. Bu bağlamda siyasal yelpazede aşırı sağ olarak konumlandırılan Milli Görüş, “adil düzen” doktrinine dayanmakta ve faiz olmaksızın serbest piyasa ekonomisini öngörmektedir. Milli Görüş'ün temel ilkelerine sıkı sıkıya bağlı olan *Milli Gazete*'de yazan bazı isimler Abdurrahman Dilipak, Kemal Altuğ, Hasan Akçay, İsmet Özel ve Sadık Albayrak'tır.²¹

Son olarak kuruluşu 1895 yılına dayanan *Yeni Asır* gazetesi, Ege Bölgesi'nin ve Türkiye'nin en büyük bölge gazetesi olma sloganıyla yayın yapmaktadır. Arif Bilgin tarafından kurulan gazete ilk olarak *Asır* adıyla, 1908'de ise *Yeni Asır* adıyla yayınlanmaya başlamıştır.

Bu tez çalışmasında ismi anılan gazeteler temel alınarak Türk basınında Sovyet imgesi konusunun, 27 Mayıs 1960-12 Eylül 1980 tarihleri arasında Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişimi bağlamında açıklanması amaçlanmıştır.

²¹ Topuz, II. Mahmut'tan Holdinglere, s. 268.

BİRİNCİ BÖLÜM

1923-1960 YILLARI ARASINDA TÜRK-SOYJET İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

I. ATATÜRK DÖNEMİNDE TÜRK-SOYJET İLİŞKİLERİ

Atatürk dönemi Türk-Sovyet ilişkilerini Milli Mücadele yılları, 1924-1934 yılları, 1934-1938 yılları arasında olmak üzere üç dönemde incelemek mümkündür.

A. Milli Mücadele Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri

Atatürk dönemi Türk-Sovyet ilişkilerinin başlangıç noktası Birinci Dünya Savaşı'nı takiben Milli Mücadele yıllarına dayandırılmakta ve Cumhuriyetin kurulmasıyla devam etmektedir. Resmi adıyla belirtmek gerekirse 31 Aralık 1922 tarihine kadar Sovyetler için, Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyetleri (RSFSC) adı geçerlidir. Bu tarihten sonra devlet, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) adını almıştır. Türk-Sovyet ilişkilerinin ilk temellerinin Osmanlı İmparatorluğu-Rusya ilişkilerinde atıldığını söylemek yanlış olmaz. Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilk ilişki “1492’de III. İvan’ın Kırım Hanı Mengili Giray aracılığıyla II. Beyazıt’a gönderdiği Mikhail Pleşçeyev başkanlığında bir sefaret heyeti ile kurulmuştur. Bundan sonra Ruslarla ilişkiler uzunca bir süre Keefe Sancakbeyi olan şehzade aracılığı ile yürütülmüştür”. İlk Osmanlı temsilcisi Kemal Bey de 1515’te Moskova’ya gitmiştir.²² Bu tarihten sonra diplomatik ilişkiler bazen barış ortamında yürütülürken, özellikle Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılma sürecinde Rusya’nın saldırgan politikası nedeniyle gerginlik ortamında cereyan etmiştir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında meydana gelen 1917 tarihli Bolşevik Devrimi sonucunda Rusya Çarlığı yıkılarak yerini Sovyet Rusya’ya bırakmıştır. 1918 gibi yakın bir tarihte ise Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılışı gerçekleşmiş ve takip eden süreçte Cumhuriyetin kuruluşuna giden yolda Milli Mücadele dönemi başlamıştır. Bu dönem aynı zamanda Bolşeviklerle ilk temasların kurulduğu dönemdir.

Türk-Sovyet ilişkilerinde Milli Mücadele döneminde yaşanan yakınlaşma, her iki tarafın farklı beklentilerinden kaynaklanmıştır. Başka bir ifadeyle, yakınlaşmayı sağlayan nedenler her iki taraf için birbirinden farklıdır. Şöyle ki, Türk yönetimi

²² Mensur Akgün, “Geçmişten Günümüze Türkiye ile Rusya Arasında Görünmez Bağlar: Boğazlar”, **Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya: Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler**, Derleyenler: Gülten Kazgan, Nataliya Ulçenko, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 45, İstanbul, 2003, s. 45.

Bolşeviklerle ilişkilerini çoğu zaman emperyalist Batıya karşı bir göz korkutma aracı olarak kullanırken, Bolşevik Rus rejimi Milli Mücadele hareketini emperyalist Batıya karşı duran bir unsur olarak görmekle beraber, aynı zamanda bunu, Müslüman halkların bir uyanışı olarak kabul etmiştir.²³ Sovyetlerin Türkiye ile yakın ilişkiler kurma çabasının ardında yatan temel nedenin, Türkiye'yi komünizmin şemsiyesi altına almak olduğu ise yaygın görüşlerden bir tanesidir. Türkiye'nin anti-emperyalist kurtuluş hareketi boyunca Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirmesinde rol oynayan önemli bir etken de, Sovyetlerin hak eşitliği ve halkların özgürlük ve bağımsızlığına saygı ve ulusal kurtuluş uğrunda savaşıyan bütün halkları desteklemeye hazır olduğunu vurgulamasıdır.²⁴ Diğer bir önemli etken ise Sovyetlerden Milli Mücadele için silah yardımı sağlanmasıdır. Her iki taraf için ortak olan asıl ve en önemli neden “düşmanımın düşmanı dostumdur” ilkesi gereğince emperyalist güçlere karşı ortak tavır sergilenmesidir.²⁵ Sovyetlerle sağlanan işbirliği, Milli Mücadele döneminde Ankara hükümetinin doğu sınırını güvence altına almasını sağlamış, böylece batı cephesindeki mücadeleye yoğunlaşılabilmiştir. Buna paralel olarak, Türkiye'nin kazanacağı başarı RSFSC'nin güney sınırlarını güvenceye alacağı için karşılıklı işbirliği iki taraf için de önem taşımaktaydı.

Öte yandan yukarıda da değinildiği üzere, bazı yazarlar tarafından Sovyet liderlerinin Türk milli mücadelesine rejim açısından baktıkları görüşü vurgulanmaktadır. Bu görüşe göre Sovyetler günün şartlarından yararlanarak Anadolu'ya nüfuz etmek amacındadır.²⁶

Milli Mücadelenin ilk yıllarında ilişkiler Ankara hükümeti ve İttihatçıların Bolşeviklerle kurdukları diyaloglar çerçevesinde değerlendirilebilir. Bu bağlamda Mustafa Kemal'in konuya ilişkin görüşleri Ankara hükümetinin politikasını ortaya koyması bakımından önemlidir. Mustafa Kemal, Milli Mücadelenin başarıya

²³ Haluk F. Gürsel, **Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri: Bir Siyasi Tarih İncelemesi**, Baha Matbaası, İstanbul, 1968, s. 182.

²⁴ A. Şemsutdinov, **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri**, Çev: A. Hasanoğlu, <http://tr.scribd.com/doc/35927508/KURTULU%C5%9E-SAVA%C5%9EI-YILLARINDA-TURK%C4%B0YE-SOYETLER-B%C4%B0RL%C4%B0%C4%9E%C4%B0-%C4%B0L%C4%B0%C5%9EK%C4%B0LER%C4%B0>, (2 Ekim 2012)

²⁵ Baskın Oran (Ed.) **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt 1, 6. Baskı, İletişim, İstanbul, 2002, (Türk Dış Politikası), s. 161.

²⁶ Rıfki Salim Burçak, **Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri**, Gazi Üniversitesi, Ankara, 1983, s. 10.

ulaşması için gerekli iç ve dış koşulları açıkladığı Şubat 1920 tarihli bir şifrede silahlı direnişe en uygun cephenin Kafkasya cephesi olduğunu vurgulamış, burada Bolşeviklere destek vererek Suriye, Irak, İran, Afganistan ve Hindistan kapılarının açılabilceğini belirtmiştir. Bu nedenle Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın bağımsızlıklarını tanımak suretiyle Kafkas milletlerini kullanarak Türklerle Bolşeviklerin arasına set çekilmeye çalışıldığını vurgulayan Mustafa Kemal, ne olursa olsun bu seddin yaptırılmasını engellemek için her türlü tehlikenin göze alınması gerektiğini belirtmiştir:²⁷

Mustafa Kemal'in üzerine basa basa vurguladığı Kafkas seddi hem Türkiye hem de RSFSC için önem taşımaktadır. Zira İngiltere'nin denetimi altına alınacak bu set, hem Kazım Karabekir komutasındaki birliklerin Kafkaslar'daki ilerleyişine son verecek hem de Bolşevikleri enerji kaynaklarından yoksun bırakarak yayılmalarını engelleyecektir.²⁸ Ancak bölge devletleri olan Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan arasındaki anlaşmazlıkların engellenemeyişi İngiltere'nin hesaplarını bozmuştur. Bölgeden çekilen İngilizlerin yarattığı boşluğu TBMM hükümetinin de razı gelmesiyle Bolşevik yönetimi dolduracaktır. Kafkas cephesinde Batılı güçlerle savaşmak istemeyen Mustafa Kemal, burada Bolşeviklerin etkinliğine rıza göstermiştir. Bu noktada Bolşevik ve Türk devrimlerinin doğan koşullar çerçevesinde dayanışma içine girdikleri anlaşılmaktadır.

Mustafa Kemal TBMM'de 24 Nisan 1920 tarihinde gizli celsede yaptığı konuşmasında Bolşeviklerle ilgili şu görüşlerine yer vermiştir:²⁹

(...) Milletimizin adetleri, dini gerekleri ve hayatı vardır ki biz her ne yaparsak kendimizi, kendi âdetimizi, dini gereklerimizi göz önünde tutmamız, ona göre kendimize mahsus esaslar koymak zorunluluğundayız. Bolşeviklerle ilişkilerimiz bu yönden incelenir ve düşünülür. Bir zamanlar oldu ki Bolşevikler görüşlerini daha genelleştirdiler. Hiçbir kimsenin, hiçbir milletin adetlerine, ahlak özelliklerine ve milli esaslarına karşı değiliz. Yalnız istibdada karşı, emperyalistlere karşı düşmanız, dediler. Biz Avrupaluların Bolşevizmden korktuklarını ve bizim Bolşeviklerle düşünce ve hareket birliği edeceğimizden kuşkulananmakta olduklarını göz önüne alıyor ve daima düşünüyorduk ki, böyle bir şeye mecbur olmaksızın milli işlerimizde belli bir sınırdan bizim varlık şartlarımız, bağımsızlık şartlarımız sağlanırsa...

(...) Milli sınırlarımız içinde söylediğim şartlarla varlığımızı koruyabildiğimiz takdirde başka bir şey istemek bence doğru değildir. Yalnız her

²⁷ A. Suat Bilge, **Güç Komşuluk Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1992, s. 32.

²⁸ Oran, Türk Dış Politikası, s.167.

²⁹ Bilge, s. 33.

ihtimale karşı yaşam ve varlığımızı korumak için dışarıda bir güç kaynağı aramak gerekirse, yine kendi görüşlerimiz saklı kalmak şartıyla her kaynaktan yararlanmayı mümkün gördük. İşte yalnız bu bakımdan Bolşeviklerin halini, hareketlerini ve kendilerinden gereğince ne dereceye kadar yardım görebileceğimizi anlamaya giriştim.(...) Bazı temaslar oldu.

Mustafa Kemal, konuşmasının son paragrafından anlaşılacağı üzere kendine has özellikleri olan Türk milletinin hiçbir yabancı etki altında kalmasını istemiyor, buna karşılık ihtiyaçlar doğrultusunda işbirliği yapmaktan da çekinmiyor. Önemli olan milletimizin varlığını koruyabilmesi ve bunu barış ortamında gerçekleştirmesi.

Mustafa Kemal'in İttihatçı liderlerin Sovyetlerle ilgili eylemlerine yönelik görüşleri incelendiğinde, bu liderlerin faaliyetlerine olumsuz baktığı anlaşılmaktadır. Çünkü İttihatçı liderlerin Ankara hükümetiyle kimi zaman eş zamanlı faaliyetleri Sovyetlerle ilişkilerde iki başlılığa yol açmıştır. Bu da Mustafa Kemal'in hiç arzulamadığı bir durumdur. Bu liderlerin Mustafa Kemal tarafından resmen görevlendirilmesi söz konusu değildir. Ancak Bolşeviklerin izlediği politikayı anlamak amacıyla zaman zaman bu kişilerin bilgisinden faydalanılmıştır.³⁰

23 Nisan 1920'de TBMM'nin kurulmasıyla Milli Mücadelede yeni bir döneme geçilmiştir. Artık resmen bir meclisi olan Ankara yönetimi, dış ilişkilerinde ilk faaliyetini meclisin açılmasından sadece üç gün sonra, 26 Nisan 1920 tarihinde Moskova yönetimine gönderdiği yazılı teklif ile gerçekleştirmiştir. Pek çok kaynaktan Mustafa Kemal'in Lenin'e mektubu şeklinde adı geçen bu teklifname Türkiye ile Sovyet Rusya arasında resmi ilişkilerin başlangıcı olarak kabul edilmektedir³¹. TBMM'nin bu ilk yazılı teklifinde, emperyalist hükümetlere karşı bunların egemenliği ve sömürüsü altında bulunan ezilen insanların kurtuluşunu amaçlayan Bolşevik Ruslarla çalışma ve hareket birliğinin kabul edildiği ifade edilmiştir. Diğer yandan Türk topraklarının işgalden kurtarılması amacıyla kullanılmak üzere para, silah ve doğudaki kuvvetler için erzak talep edilmiştir.³²

³⁰ Saime Yüceer, "Atatürk Dönemi (1919-1938) Türk-Rus İlişkilerinin Siyasi Boyutu", **Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri**, 1. Çalıştay Bildirileri (Ankara, 14-15 Mayıs 2010), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2011, s. 64.

³¹ Aleksandr Kolesnikov, **Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri**, Çev: İlyas Kamalov, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, s. 27.

³² Stefanos Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri (Ekim Devriminden "Milli Mücadele"ye)**, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1979, s. 232.

Sovyetlere gönderilişini takiben TBMM'nin gizli oturumlarında sıkça tartışılan teklifnameyle ne amaçlandığını ve Bolşeviklerle ilişkilerin temel dayanağını Mustafa Kemal şöyle açıklamaktadır:³³

(...) Bu noktada iki konuyu birbirinden ayırmak gerekir. Biri Bolşevik olmak, diğeri Bolşevik Rusya ile ittifak etmek. Biz Bolşevik Rusya ile ittifak etmekten söz ediyoruz. Yoksa Bolşevik olmaktan söz etmiyoruz. Bolşevik olmak büsbütün başka bir konudur. Böyle bir konu ile meşgul olmuyoruz. Fakat ittifak konusunu ciddiyetle ve önemle takip ediyoruz. Başarılı olacağımıza ümidimiz tamdır.

Mustafa Kemal konuşmasında çok açık şekilde ifade ettiği üzere, Bolşeviklerle ittifak yapmak ile Bolşevikleşmek, yani komünist olmak arasındaki sınırı net bir şekilde çizmektedir. Bu noktada Türkiye'nin çıkarları doğrultusunda Bolşeviklerle ittifak yapmaktan öte bir amacı yoktur. Bolşeviklerin rejimini benimsemek, ona dahil olmak gibi bir durum söz konusu değildir.

TBMM'de 29 Mayıs 1920 tarihinde gerçekleşen bir başka gizli oturumda Mustafa Kemal Türk dış politikasının temel ilkelerine vurgu yaparken, Batıyla ilişkilerin Bolşeviklerle anlaşılardan sonra da kurulabileceğine dikkati çekmektedir. Böylece çok yönlü dış politikanın uygulanmaya başladığını da anlıyoruz. Mustafa Kemal'in gizli celsedeki konuşmasının ilgili bölümleri şöyledir:³⁴

(...) Çünkü garplularla, Amerikalularla münasebat-ı siyasiyeye girişmek şarktan herhangi bir devletle münasebat-ı siyasiyeye girişmekten bizi men edemez. Bolşeviklerle ittihat ve ittifak edildikten sonra dahi münasebat-ı siyasiyeye girişilebilir. Onun için bu noktada azami kanaat buyurulmasını rica ederim.

RSFSC Dışişleri Bakanı G. Çiçerin bu teklifi 3 Haziran 1920'de cevaplamıştır. Mektupta RSFSC'nin Türkiye'nin bağımsız bir devlet olduğunu tanıdığı belirtilmiştir.³⁵ Böylece Sovyet hükümeti Türkiye'nin bağımsızlığını tanıyan ilk hükümet olmuştur. Öte yandan Boğazlar sorununun Karadeniz'e kıyıdaş devletler arasında yapılacak bir konferansla çözüme kavuşturulması ve kapitülasyonlara son verilmesi vurgulanan diğer önemli hususlardır.

1. Moskova Görüşmeleri ve 1921 Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması

TBMM'nin teklifi ve Çiçerin'in cevabını takiben taraflar arasında karşılıklı heyetler gönderilmiştir. TBMM'de 5 Mayıs 1920 tarihinde Ankara'dan bir heyetin

³³ Bilge, ss. 35-36.

³⁴ Yüceer, s.68'den **TBMM Gizli Celse Zabıtları I**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999, 3. Celse, s. 48.

³⁵ Yüceer, s. 66.

yola çıkmasına karar verilmiştir. Mustafa Kemal Nutuk'ta heyetin temel görevinin Sovyetlerle ilişki kurmak olduğunu belirtmektedir.³⁶ 11 Mayıs 1920'de Ankara'dan hareket eden heyette yer alan önemli isimlerden ikisi Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey (Kunduh) ile İktisat Bakanı Yusuf Kemal Bey'dir (Tengirşenk). Kimi kaynaklara göre altmış dokuz, kimi kaynaklara göre ise yetmiş bir gün süren yolculuğun ardından 19 Temmuz 1920 tarihinde Türk heyeti Moskova'ya varmıştır.³⁷ Ancak Komintern'in ikinci kongresinin yapıldığı tarihe denk geldiği için görüşmeler yavaş yürümüştür. 17-24 Ağustos tarihleri arasında 8 maddelik bir anlaşma metni hazırlandıysa da, metnin Çiçerin tarafından onaylanması sürecinde sorun yaşanmıştır. Bunun yanı sıra Çiçerin'in Bekir Sami Bey'le 27-28 Ağustos gecesi yaptığı görüşmede Van, Bitlis ve Muş'un Ermenilere verilmesi talebinde bulunması üzerine görüşmeler kesilmiştir.³⁸ Çiçerin'in bu talebi, Rusya'nın 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda işgal ettiği Elviye-i Selase ile ilgili politikasına öykünmede bulunduğunu hissettirmektedir. Kuşkusuz Türkiye'nin Misak-ı Milli sınırlarını bozacak herhangi bir anlaşmayı kabul etmesi söz konusu olamazdı. Böylece Birinci Moskova Görüşmeleri sonuçsuz kalmıştır.

Bu süreçte Moskova Büyükelçiliği'ne Ali Fuat Paşa (Cebesoy) atanmıştır. Bir sonuca bağlanamayan Birinci Moskova Görüşmeleri'nin ardından 21 Şubat 1921 tarihinde İkinci Moskova Görüşmeleri'ne başlanmıştır. Görüşmelerden önce Ali Fuat Paşa'ya verilen talimatta *"bir dostluk anlaşması imza edilsin veya edilmesin, Türkiye ile Sovyetler arasında iyi komşuluk ilişkilerinin kuvvetlendirilmesine itina edilmesi"* maddesine yer verilmiştir.³⁹

Bu noktada Mustafa Kemal'in Sovyet Rusya politikasını doğru anlamak önem taşımaktadır. Mustafa Kemal'in Sovyet Rusya'ya yönelik politikasını değerlendirirken TBMM'de yaptığı konuşmalar konuya dair önemli ipuçları vermektedir. Meclis'e hitap ettiği konuşmaları incelendiğinde Türkiye devletinin komünizm ve Bolşeviklikten özellikle uzak durduğuna vurgu yaptığı görülmektedir. Mustafa Kemal, Rusya Bolşevik Cumhuriyeti diye isimlendirilen devletle ilişkilerin iki bağımsız devletin karşılıklı siyasi münasebetlerinden ibaret olduğunun altını

³⁶ Yüceer, s. 66.

³⁷ Kamuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010, s. 35.

³⁸ Yüceer, s. 70'ten **Genelkurmay ATASE Arşivi**, Kls. 586, Dos. 34-114, Fih. 43-5, 43-6.

³⁹ Gürün, s. 64.

ısrarla çizmektedir. Bir yandan RSFSC ile dostane ilişkiler kurulmaya çalışılırken, diğer yandan komünizmden-komünistleşmekten uzak durulmaktadır. Dolayısıyla Moskova Görüşmeleri'yle RSFSC'den bir yandan para, silah ve cephane yardımı sağlanmaya çalışılırken diğer yandan komünizmden uzak durularak pragmatist bir anlayışla Sovyet Rusya ile ilişkilere yön verilmeye çalışılmıştır. Mustafa Kemal'in 22 Ocak 1921'de TBMM'de yaptığı konuşma Sovyet Rusya ve komünizm hakkındaki görüşlerini açıkça ortaya sermektedir:⁴⁰

(...) Binaenaleyh, Heyet-i aliyyenizin takip ettiği siyaset hiçbir vakitte komünistlik esasına müstenid değildir. Bu böyledir; bunu bir defa daha tekrar ediyorum. Fakat yine malumunuzdur ve cihanın malumudur ki, bu millî esaslarına derin rabitalarla sadık kalan Meclisiniz ve Hükümetiniz müstakil bir devlet olarak Rusya Bolşevik Cumhuriyeti denilen bir devletle siyasî münasebetlerinde hiç bir vakit komünistlik ile Bolşeviklik esaslarını telaffuz etmemiştir. Hariciye vekiliniz muhtelif vesilelerle bu ciheti izah etmiştir. Binaenaleyh, bendeniz tekrar ediyorum, milletimizin, devletimizin, Heyet-i aliyyenizin Ruslarla olan münasebetleri doğrudan doğruya iki müstakil devletin karşı karşıya olan ve her biri kendine ait olan gayelerini tamamen mahfuz bulundurmak şartıyla; bugüne kadar böyle olduğu, bugünden sonra da böyle devam edeceğine şüphe etmeyiniz.

İkinci Moskova Görüşmeleri bağlamında, 21 Şubat 1921 tarihinde Çiçerin ve yardımcısı Karahan'la görüşen Türk heyetinin amaçları şöyle sıralanabilir:⁴¹ *“Ermenistan konusunu hiç açmamak, toprak vermemek, TBMM hükümetinin Sovyet hükümeti tarafından hukuken tanınmasını sağlamak, Çarlık Rusyası'na olan borcu sildirmek, para, silah ve cephane sağlamak.”*

Çiçerin'in görüşmelerde Ermeni sorununu gündeme getirmesi nedeniyle Türk heyeti Stalin'den randevu almıştır. Görüşmeler 16 Mart 1921 tarihinde Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Antlaşma 16 Mart'ta imzalanmasına rağmen, Sovyetlerin talebi ile 18 Mart 1921 tarihinde ilan edilmiştir. Aynı günlerde İngiltere ile ticaret antlaşması yapmak üzere olan RSFSC, bu antlaşmanın tehlikeye girmesini istemediğinden Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'nın ilanını geciktirmiştir.⁴² Bu noktada iki antlaşma arasında, İngiltere ile yapılacak olan ticaret antlaşmasının Sovyetler için daha ön planda tutulduğu yorumu ağırlık

⁴⁰ Mehmet Saray, **Türkiye ve Yakın Komşuları**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, s. 366.

⁴¹ Oran, **Türk Dış Politikası**, s.172.

⁴² Gürün, s. 68.

kazanmaktadır. Antlaşma 22 Eylül 1921’de yürürlüğe girmiş ve günümüze kadar feshedilmemiştir.⁴³

Antlaşmayı Türk heyeti adına Yusuf Kemal Bey, Rıza Nur Bey ve Ali Fuat Bey imzalarken, RSFSC adına Dışişleri Bakanı Çiçerin ile Celal Korkmazov imzalamışlardır.⁴⁴ Antlaşma TBMM hükümetinin büyük bir devletle imzaladığı ilk antlaşma olmasının yanında, maddeleri bakımından da çok önemlidir.

Antlaşmanın öne çıkan maddeleri gereğince Misak-ı Milli ilk defa bir büyük devlet tarafından tanınmış oluyordu. Türkiye antlaşma ile Çarlık Rusyası’na olan borçlarından kurtulmuştur ki, TBMM heyetinin görüşmelere başlarken amaçlarından biri de buydu. Yine kapitülasyonların kaldırılması, Lozan Antlaşması’ndan önce ve ilk defa bu antlaşma ile kabul edilmiştir. Antlaşmanın 2. maddesinde Misak-ı Milli sınırlarına dahil olan Batum’un Gürcistan’a verilmesi, TBMM hükümetinin verdiği tek tavizdir. Antlaşma gereğince RSFSC bu antlaşmayı Kafkas cumhuriyetlerine kabul ettirmeyi üstlenmiştir. Öte yandan 8. Maddeye göre taraflar, kendi memleketleri dahilinde, diğer devletin hükümetini devirmek veya yıkmak maksadını taşıyan teşekküllerin kurulmasına ve faaliyet göstermesine izin vermeyeceklerini taahhüt etmişlerdir. Bu madde dolayısıyla, iki taraf arasında tam bir güven havası yaratılamadığı anlaşılmaktadır. Mehmet Saray bu maddenin Türk ve Sovyet tarafları için taşıdığı anlamı şöyle yorumlamaktadır:⁴⁵

Türkler için bu maddenin faydası, Bolşevik nüfuzuna girmiş olan Kafkaslarda ve diğer yerlerde, Türkiye dâhilinde bir komünist hareketini tahrik ve teşvik edecek herhangi bir teşkilâtın kurulmasına fırsat verilmemesi; Sovyetler bakımından bu maddenin ehemmiyeti ise, Rus esaretinde yaşayan milyonlarca müslüman Türk topluluklarının Türkiye nüfuzuna girmelerini veya 1917 ihtilâl beyannamesinin "milletlerin kendi mukadderatlarını kendilerinin tâyin etme" prensibine göre hareketle istiklâlleri için bu vaatleri unutan Moskova'ya karşı isyan etmelerini önlemek maksadıyla Sovyet makamlarına gerekli fırsatı tanımış olmasıdır.

Tarafların birbirlerine güvenememesi antlaşmanın kısa zamanda işlerliğini kaybetmesine neden olmuştur. Yine Sovyetlerin vaat ettikleri yardımın tamamı yerine bir kısmını göndermeleri Türk-Sovyet antlaşmasını etkisiz hale getirmiştir. Bu

⁴³ Yüceer, s. 74.

⁴⁴ Ali Fuat Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1982, s.195.

⁴⁵ Mehmet Saray, **Milli Mücadele Yıllarında Atatürk’ün Sovyet Politikası**, Veli Yayınları, İstanbul, 1984, s. 47.

süreçte elde edilen İkinci İnönü Zaferi sayesinde Sovyetler tarafından vaat edilen yardımların bir kısmı daha Türkiye'ye gönderilmeye başlanmıştır.

Türkiye ile RSFSC arasında tam bir güven ortamının yaratılmadığı, antlaşmanın 8. maddesinden ve Çiçerin'in tutumundan anlaşılacakla birlikte Ali Fuat Paşa'nın görüşleri de durumu destekler niteliktedir. Ali Fuat Paşa vaat edilen Sovyet yardımlarını yeterli bulmadığı gibi, Avrupa ve özellikle Amerika ile ilişkilerin geliştirilmesi konusunda da adım atılması gerektiğini vurgulamaktadır. Zira Sovyetlerin Avrupa ile geliştirebileceği ilişkiler Türkiye'nin yalnız kalmasına yol açabilecektir.⁴⁶

1921 Moskova Antlaşması'nda RSFSC Türkiye'ye 10 milyon altın ruble yardım yapmayı taahhüt etmiştir. Bu paranın 4 milyonu Yusuf Kemal ve Rıza Nur Beyler tarafından teslim alınarak Türkiye'ye getirilmiştir.⁴⁷ Yardımın içeriği sadece parasal değildir. *“Sovyetler silah ve diğer askeri ihtiyaçları üretecek ve imalathaneleri hayata geçirecek makineleri de teslim etmeyi kabul etmiştir.”*⁴⁸ İlk silah ve teçhizatlar 1920 yılının Eylül ayı sonunda Trabzon'a ulaştırılmıştır. A. Kolesnikov, Milli Mücadele boyunca Sovyetlerin Türkiye'ye 37.812 tüfek, 324 makinalı tüfek, 44.587 kutu mermi, 66 top, 141.173 top mermisi verdiğini belirtmekte ve bu rakamların Sovyet arşivlerinde çok az farklılık gösterdiğini ifade etmektedir.⁴⁹

Ne var ki, Çiçerin'in TBMM hükümetine karşı olumsuz yaklaşımları ve Türk-Fransız görüşmeleri, Sovyet yardımlarında aksamalara neden olmuştur. İlişkilerin düzeltilmesinde ve kesilen yardımların yeniden gönderilmesinde Mustafa Kemal ile M. Frunze arasında yapılan görüşmeler rol oynamıştır.

2. Türk-Sovyet İlişkilerinde Sorunlar ve Mustafa Kemal-M. Frunze Görüşmeleri

1920 yılı sonlarında Fransa'nın Türkiye'ye yönelik politikasında esmeye başlayan değişim rüzgârı sadece bu iki ülke ilişkilerini etkilemekle kalmamış, Türk-Sovyet ilişkilerine de tesirleri olmuştur. Fransa, İngiltere'nin Yunanistan'ı bir nevi

⁴⁶ Cebesoy, ss. 198-199.

⁴⁷ Yavuz Aslan, **Mustafa Kemal-M. Frunze Görüşmeleri: Türk-Sovyet İlişkilerinde Zirve**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002, (Mustafa Kemal-M. Frunze), s. 28.

⁴⁸ Kolesnikov, s. 29.

⁴⁹ Kolesnikov, s. 30.

uydusu gibi kullanmasından rahatsızlık duymuş, Suriye ve Mısır'daki çıkarlarını sürdürebilmek adına da Ankara hükümeti ile uzlaşma yolu aramaya başlamıştır.⁵⁰ Diğer yandan Çiçerin'in TBMM Hükümeti Büyükelçisi Ali Fuat Paşa'ya verdiği sert ifadeler içeren notalar Sovyetlerle ilişkilerde güven bunalımı yaşanmasında etkili olmuştur. TBMM Hükümeti'nde Çiçerin'e ve dolayısıyla Sovyet Rusya'ya karşı güvensizlik duygusu su yüzüne çıkmıştır.

RSFSC'deki komünist rejim Türkiye'de her zaman kuşkuyla yaklaşılan bir konu olagelmıştır. Türkiye'de Milli Mücadele döneminde Sovyetlerin komünizmi yayma çabalarına karşılık, bundan uzak durmak isteyen ve Sovyetlere karşı şüphe duyan çok önemli bir kitle bulunuyordu. Anadolu'da gelişmekte olan komünist faaliyetler, TBMM Hükümeti'ni zaman zaman tedbir almaya sevk etmiştir. Bu bağlamda Milli Mücadele döneminde Türkiye'ye giriş yapan Bolşevikler ülke dışına çıkarılmış veya sınırdan içeriye hiç alınmamıştır. Bunun yanı sıra bazı komünistler hapis cezasına çarptırılmıştır.⁵¹ Türkiye'nin bu tavrı, Sovyetlerle 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'ndan sonra dahi Sovyetler nezdinde Türkiye'ye karşı bazı şüphelerin oluşmasında etkili olmuştur. TBMM Hükümeti'nin bir yandan da Fransa ile görüşmeler yapması, Sovyetler tarafından TBMM Hükümeti'nin Batı'ya yakınlaşması olarak yorumlanmıştır.

Moskova Antlaşması'ndan sonra Türkiye ile Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti arasında dostluk antlaşması yapılması gündeme gelmiştir. Ukrayna Sovyet Hükümeti bu konuda olağanüstü yetkilerle donatılmış Bütün Kırım ve Ukrayna Silahlı Kuvvetleri Başkomutanı ve Sovnarkom Başkan Yardımcısı Mihail Vasilyeviç Frunze'yi atamıştır.⁵² Yukarıda anılan sorunlar bağlamında, Frunze'nin görevi ilişkilerde sorun yaratan bu konulara çözüm bulmak ve Fransa'yla yapılan antlaşmadan sonra TBMM Hükümeti'nin Sovyetlere karşı tavrında değişiklik olup olmadığını saptamaktır. Bu amaçla M. Frunze 13 Aralık 1921 tarihinde Ankara'ya varmıştır. Görüşmeler 2 Ocak 1922'de Türkiye-Ukrayna Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması imzalanmasıyla sonuçlanmıştır.⁵³

⁵⁰ Yavuz Aslan, "Milli Mücadele Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri Üzerine", **Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri**, 1. Çalıştay Bildirileri (Ankara, 14-15 Mayıs 2010), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2011, (Milli Mücadele), s. 302.

⁵¹ Aslan, Milli Mücadele, s. 310.

⁵² Aslan, Mustafa Kemal-M. Frunze, s. 31.

⁵³ Aslan, Mustafa Kemal-M. Frunze, s. 33.

Ankara'da kaldığı süre boyunca Mustafa Kemal ile M. Frunze arasında 25 Aralık 1921 ve 4 Ocak 1922'de olmak üzere iki görüşme yapılmıştır. Görüşmelerin Türk-Sovyet ilişkilerinin düzeltilmesine önemli katkısı olmuştur.

25 Aralık 1921 tarihinde gerçekleştirilen ilk görüşmede ele alınan konular arasında Türk-Fransız antlaşması dolayısıyla RSFSC'de Türkiye'nin Sovyet politikasına karşı oluşan güvensizlik öne çıkmıştır. Sovyetler Türk-Fransız antlaşmasında kendilerine yönelik gizli maddeler bulunduğundan şüphe duymaktaydı. Görüşmelerde hazır bulunan Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (ASSC) Ankara Büyükelçisi İbrahim Abilov, görüşme tutanaklarının birer kopyasını ASSC Dışişleri Bakanlığı'na göndermiştir. Çalışmasında Rusça asıllarından tercüme edilen bu belgelere yer veren Yavuz Aslan, M. Frunze'nin Türk-Fransız antlaşmasına ilişkin şüphelerine Mustafa Kemal'in verdiği yanıtı, yine bu belgeleri kaynak göstererek yayınlamıştır. Mustafa Kemal konuyla ilgili yanıtında Fransa ile yapılan antlaşmanın, Sovyetlerle ilişkilere yönelik hiçbir madde içermediğini, antlaşmanın geçici ve yerel bir ateşkes olduğunu söylemektedir. Mustafa Kemal ayrıca Sovyetlerin tüm kuşkularını gidermek amacıyla askeri konumuna dair verileri ve durumunu paylaştığını ve bu verileri sadece Sovyetlere verdiğini dile getirmiştir. Askeri birer sır olan bu verilerin hükümete ya da meclise bile açıklanmadığını vurgulayan Mustafa Kemal, bunun Sovyet Cumhuriyetleri ile ilişkilerde samimi ve dostane davranıldığının kanıtı olduğunu ifade etmiştir.⁵⁴

Konuyla ilgili Frunze'nin cevabına bakıldığında ise, gayet olumlu olduğu görülmektedir. Frunze, Mustafa Kemal'in verdiği bilgilerin kendileri için yeterli olduğunu vurgulamıştır.⁵⁵

Öte yandan Frunze'nin Çiçerin'e gönderdiği ve görüşmelerle ilgili vardığı sonuçları içeren resmi belgede Mustafa Kemal'in Fransa'yı kullanmak istemesinin fiyasko ile sonuçlandığı, Yunanlıları yenemediği ve bu durumun muhalefeti güçlendirmesinden çekindiği belirtilmekte, bu nedenle tüm umutların RSFSC'ye dönük olduğu bilgisi verilmektedir. Belgede Frunze'nin Türkiye'ye yardımın sürdürülmesinin ve yapılacak yardımın miktarının tam olarak bildirilmesinin gerektiğine inandığı da belirtilmektedir.⁵⁶

⁵⁴ Aslan, Mustafa Kemal-M. Frunze, ss. 43-44.

⁵⁵ Aslan, Mustafa Kemal-M. Frunze, s. 45.

⁵⁶ Yerosimos, s. 439.

Mustafa Kemal'in komünizme ilişkin bakış açısı ve görüşleri söz konusu belgelerde şöyle yer almaktadır:⁵⁷

Komünizm bir bilimsel doktrindir. Bu doktrinin takipçileri için düşünce din olarak görünür. Ve bundan onlar imtina etmezler ve etmemelidirler. (...) Ben inkılâpçı faaliyetlere başladığımda, yani Anadolu hareketinin başına geçtiğimde bizim karşımızda belirgin iki düşman durmaktaydı. Sultanın İstanbul despot hâkimiyetine ve milli bağımsızlığı yok etmeye çalışan dış emperyalist güçlere karşı mücadele. Ben elbette ki o zamanlar Bolşevik hareketini tam anlayarak, bu gibi hareketlere geniş halk kitlelerini açıkça çağıramazdım. Çünkü birincisi; sizin de bildiğiniz gibi, bizim halk ekonomik alanda olduğu gibi kültürel alanda da geri kalmıştır, ikincisi; altı yüzyıl boyunca despotizm ile yönetilen halk, bu türlü yönetim şekline alışmış ve onda; Sultan hâkimiyetine ve hilafete dair belli bir fanatik dünya görüşü oluşmuştur. Eğer biz o zamanlar Bolşevik harekâtından yana propaganda yapmış olsaydık, bizim iç ve dış düşmanlarımız ki, bizim aramızda hiç de az değillerdir, bize karşı aleyhte propaganda yapmaya başlardı ve bu suretle bizim verdiğimiz mücadeleyi zayıflatırlardı. Bundan dolayı biz bu konuda açık fikir söylemeksizin yönetimi demokratik ve sırf halkçılık ilkeleri esasında örgütlendirmek yolu ile kendi yönetim şeklimizi giderek Sovyet sistemine yakınlaştırıyorduk. Şu andaki bizdeki yönetim şekli, diğer devletlerde mevcut olan yönetim şekillerinden hiçbirisine benzememektedir. Eğer herhangi bir benzerlik söz konusu ise o da sizin Sovyet yönetiminize benzerlik olabilir.

Mustafa Kemal bu konuşmasından da anlaşılacağı üzere komünizmi Türkiye için bir tehdit olarak algılamamakta. Hatta Türkiye'deki yönetim şeklini benzersiz olarak nitelemekle birlikte, bir benzerlik aranacaksa sadece Sovyet yönetimine benzeyebileceğini vurgulamaktadır.

Mustafa Kemal Paşa ve M. Frunze arasında 4 Ocak 1922 tarihinde gerçekleşen ikinci görüşmede Azerbaycan Büyükelçisi İbrahim Abilov'un yanı sıra Sovyet Rusya elçilik görevlisi Mihailov ve Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey de hazır bulunmuşlardır. Görüşmede özellikle Yusuf Kemal Bey'in Çiçerin'in olumsuz tavırlarıyla ilgili şikâyetleri öne çıkmaktadır.

Türk-Fransız antlaşmasının en önemli gündem maddesi olarak ele alındığı görüşmeler sonucunda, sorunların çözümünde olumlu adımlar atılmış ve Türk-Sovyet dostluğu pekiştirilmiştir. Zira Mustafa Kemal mevcut askeri ve siyasi durumla ilgili ayrıntılı bilgileri M. Frunze'ye vererek Sovyet dostluğuna verdiği önemi en açık şekilde ortaya koymuştur. M. Frunze de taraflar arasında dostluğun geliştirilmesi ve Türkiye'nin emperyalist işgalinden kurtarılması için Sovyet Rusya'nın her türlü yardımı yapması gerektiğine olan inancını dile getirmiştir. Bu

⁵⁷ Aslan, Mustafa Kemal-M. Frunze, ss. 42-43.

bağlamda 1921 Moskova Antlaşması'nda vaat edilen ancak 3,5 milyon rublesi eksik kalan para yardımı, Frunze'nin çabalarıyla 3 Mayıs 1922'de TBMM Hükümeti'ne teslim edilmiştir.⁵⁸ Şu da açıktır ki, M. Frunze hem TBMM Hükümeti nezdinde hem de Türk kamuoyu nezdinde son derece olumlu izler bırakmıştır. Çeşitli nedenlerle bazı aksaklıklar yaşanan Türk-Sovyet ilişkileri, Frunze'nin Türkiye ziyareti sonrasında tekrar ivme kazanmıştır.

Sovyet üst yönetimi de bu süreçte dostluk bağlarına vurgu yapan mesajlar vermiştir. 31 Ocak 1922 tarihinde RSFSR'nin Ankara Büyükelçisi olarak görevine resmen başlayan ve 1923 yılının nisan ayına kadar bu görevi sürdüren S. İ. Aralov, 7 Şubat 1922'de Mustafa Kemal'e gönderdiği mesajında *“Türklerin ulusal kurtuluş savaşında her defa kazandıkları zaferin Sovyetler ülkesinde Kızıl ordunun her bir eri, her bir işçi ve köylü tarafından izlenmekte olduğunu ve kendi zaferleri gibi alkışlandığını belirtmiş, Lenin adına Sovyet Rusya'nın Türkiye ile bağlı olduğu antlaşmaya sadık kalacağına dair”* teminat vermiştir.⁵⁹ Mustafa Kemal ise cevabî mektubunda Türkiye'nin de aynı amacı taşıdığını belirterek, *“Rus Şuralar Cumhuriyeti ile dostluk bağlarının kuvvetlendirilmesi TBMM hükümetinin dış politikasının esasıdır”* diye bildirmiştir.⁶⁰

Anılarında Mustafa Kemal ile son derece dostane bir ilişki kurduklarına değinen Sovyet diplomat Aralov, Türkiye ve RSFSR arasında tahsis edilen dostça ilişkilerin Lenin'in ulusal politikasının halkalarından biri olduğunu belirtmiştir. Aralov, 1921 yılında imzalanan Moskova Antlaşması sayesinde Türk ordusunun batıya kaydırılabildiğini ve böylece savaşın kazanılarak bağımsızlığın sağlanmasında Sovyetlerle yapılan bu antlaşmanın çok önemli bir rol oynadığını ifade ederek, Türkiye'nin kazandığı bu başarı da RSFSR'nin de payı olduğuna dikkati çekmiştir.⁶¹

3. Lozan Konferansı'nda Boğazlar Sorunu

Lozan Konferansı daha başlamadan önce hangi devletlerin konferansa katılacağı konusu sorun yaratmıştır. İtilaf devletleri Türkiye ile savaş durumunda olmadıkları için RSFSR ve diğer Sovyet cumhuriyetlerinin konferansa katılmasına

⁵⁸ Aslan, Mustafa Kemal-M. Frunze, s. 58.

⁵⁹ Hamit Aliyef, “Kemal Atatürk'ün Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasında Dostluğun Kurulması ve Sağlamlaştırılmasındaki Rolü”, **AÜ SBF Dergisi**, Cilt: 36, Sayı: 1, 1981, s. 81.

⁶⁰ Aliyef, s. 82.

⁶¹ S. İ. Aralov, **Bir Sovyet Diplomatın Türkiye Anıları**, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985, s. 249.

karşı çıkararak bu devletlere çağrı yapmamıştır. Buna karşılık RSFSC konferansa katılmak istediklerini açıklamıştır. Konferansta görüşülecek önemli konulardan bir tanesi Boğazların statüsünün belirlenmesiydi. 1921 Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'nın 5. Maddesinde Boğazların kıyıdaş devletler tarafından düzenleneceği kararlaştırılmıştır. Ancak İtilaf devletleri Boğazların statüsünün belirlenmesinde söz sahibi olmak istemiştir. Sonuçta RSFSC konferansın sadece Boğazlarla ilgili görüşmelerine çağırılmıştır.

Lozan Konferansı'nda Boğazlar konusu 1. Komisyonun yedi oturumunda gündem konusu olmuştur.⁶² Oturum zabıtlarında yer alan bilgiler Türk ve Sovyet görüşleri arasında farklar bulunduğunu göstermektedir. En önemli fark, savaş gemilerinin Boğazlardan geçiş esasına dair görüş ayrılığıdır. RSFSC barış ve savaş dönemlerinde Boğazların Türkiye dışında tüm devletlerin savaş gemilerine kapatılması ve öte yandan Türkiye'ye Boğazlar ve Marmara'yı silahlandırma yetkisinin tanınması ilkelerini savunmuştur. Türkiye ise İstanbul ve Marmara'nın güvenliği için teminat verilmesini, savaş gemilerinin geçişlerinin kısıtlanmasını yeterli bulmuştur.⁶³

Boğazlar Sözleşmesi'nin Türkiye açısından en sorunlu tarafı, 4. maddesi ile getirmiş olduğu silahsızlandırma hükümleriydi. Sovyetler için sorun olan yanı ise, Karadeniz'de kıyısı olmayan devletler koalisyonunun Karadeniz'e gönderebileceği toplam savaş gemisi miktarının, kendilerinin elinde olan miktardan fazla olabileceği gerçeğiydi.⁶⁴ Bu nedenle Sovyet yönetimi görüşmelerde Boğazların savaş gemilerine kapalı olmasında ısrar etmiştir. Türkiye ise bir an önce barış antlaşması imzalamak istediği için Sovyetlerin tezi daha tercih edilir nitelikte olmasına rağmen taviz vermek durumunda kalmıştır. İsmet İnönü görüşmeler esnasında Çiçerin'e bir savaş çıkması durumunda yardıma hazır olup olmadıklarını sormuş, olumlu yanıt alamayınca görüşmelerin Boğazlar sorunu yüzünden kesilmesini göze alamayacağını Çiçerin'e bildirmiştir.⁶⁵

Sonuçta İnönü ve Çiçerin arasında pek çok görüşme yapıldıktan sonra Boğazlar Sözleşmesi tasarısı 1 Şubat 1923 tarihinde komisyonun önüne son kez

⁶² Gürün, s. 96.

⁶³ Gürün, s. 96.

⁶⁴ Akgün, s. 57.

⁶⁵ Oran, Türk Dış Politikası, s. 176.

gelmiştir. Tasarıya göre, belirli koşullar altında savaş gemilerinin Boğazlara ve Karadeniz'e girişine imkân tanınmış ve Boğazların güvenliğinin uluslararası bir komisyon tarafından sağlanması kabul edilmiştir.⁶⁶ Bu koşullar altında Çiçerin Sovyetlerin tasarıyı imzalamayacağını bildirmiştir. Sovyetler Birliği sözleşmeyi Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, ileride değişiklik yapma hakkını saklı tutarak 14 Ağustos 1923 tarihinde Roma'da imzalamıştır.

Diğer taraftan RSFSC'nin Ankara Büyükelçisi Aralov, Lozan görüşmelerinde Sovyet delegelerinin söylev ve demeçlerindeki barış çağrısına vurgu yaparak, Sovyet temsilcilerin konferansta bulunmasının Türkiye'ye önemli destek sağladığını ve Sovyetlerin Batılı emperyalistlere karşı Türkiye'yi yalnız bırakmadıklarını ifade etmiştir. Aralov, Türkiye'nin Lozan Konferansı'nda Sovyetlere yakın görünme korkusu ve çizdiği uysal portre sebebiyle başarısının hatırı sayılır oranda küçüldüğü yorumunu yapmıştır.⁶⁷

Kuşkusuz Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin Lozan Konferansı'ndaki amaçları ve öncelikleri birbirinden farklıydı. Türkiye için en elzem husus barış antlaşmasının imzalanması ve bağımsızlığının diğer devletler tarafından tanınmasıydı. Sovyetler Birliği ise Lozan Konferansı'nı kendi dış politika stratejisine uyacak şekilde yönlendirmeye çalışmıştır. Boğazlar Sözleşmesi'nin ileriki tarihlerde değiştirilebilir nitelikte olması bakımından, Türkiye de Sovyetler Birliği de elde edilen sonucu yeterli bulmuşlardır. Boğazlar Sözleşmesi'nde takındıkları farklı tutum ilişkileri zedeleyecek ve geriletecek düzeye ulaşmamıştır.

B. 1924-1934 Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri

Milli Mücadele döneminde geliştirilen stratejik dostluk çeşitli olaylarla zaman zaman yara alsa da, bu durum uzun süreli ve yıkıcı etkide olmamıştır. İki devletin beklentilerinin farklı olduğu noktada çıkan uzlaşmazlıklar kısa sürede onarılabilmiş ve Milli Mücadele yıllarında kurulan dostluk Mustafa Kemal döneminin sonuna kadar sürdürülebilmiştir.

1924 yılı Sovyetler Birliği'nde iktidar mücadelesiyle başlamıştır. Lenin'in ölümünün ardından Troçki, Zinovyev, Kamenev ve Stalin arasında cereyan eden iktidar mücadelesi Stalin'in 1927'de iktidara tek başına egemen olmasıyla

⁶⁶ Oran, Türk Dış Politikası, s. 176.

⁶⁷ Aralov, s. 233.

sonuçlanmıştır.⁶⁸ Bu dönemde Türkiye yine Sovyetler Birliği'nin dış politikasında ön plana çıkan bir devlet olmuştur. Türkiye açısından ise Lozan Antlaşması'nda bazı önemli sorunlar hala çözümlenemediği için Sovyetlerle ilişkilerin daha yakın ve dostane olması önem taşımıştır. Bu dönemde Musul sorunu için İngiltere'yle, Suriye sınırının belirlenmesi için Fransa'yla, mübadele sorunuyla ilgili Yunanistan'la yürütülen müzakereler Türk dış politikasında öne çıkan başlıca sorunlardır. Diğer taraftan İtalya'da Mussolini'nin iktidara gelmesiyle bu devletin Türkiye üzerindeki emelleri, Türkiye'nin yeterince tedirgin olmasına yol açmıştır. Bu bakımdan Türkiye için, Batı'dan algıladığı tüm bu tehditleri ve güç koşulları dengelemek adına Sovyetler Birliği ile ilişkilerin sorunsuz sürdürülmesi daha da büyük önem taşımıştır.

1. 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması

1924 yılı Eylül'ünde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) Ankara Büyükelçisi Y. Z. Surits, Başbakan İsmet İnönü'ye Moskova Antlaşması hükümlerini genişletmeleri ve siyasal işbirliğini kuvvetlendirmeleri konusunda öneride bulunmuştur.⁶⁹ İki devleti yeni bir antlaşma yapmaya iten unsurlardan bir tanesi de 1 Aralık 1925'te Fransa, İngiltere, Almanya, İtalya, Belçika, Polonya ve Çekoslovakya arasında Lokarno Antlaşmaları'nın imzalanmasıdır. SSCB, bu yeni gruplaşmayı kendisine yöneltilmiş bir tehdit olarak algılamıştır. Almanya'nın doğu sınırlarında serbest bırakılması doğrudan SSCB'yi hedef alan bir durum oluşturmuştu. Beri yandan, Türkiye Musul sorununda İngiltere karşısında kendisini destekleyecek taraftar bulamıyordu. Sorunun İngiltere'nin manevralarıyla Milletler Cemiyeti'nde görüşülüyor olması da Türkiye için dezavantajlı bir durum yaratmıştır. Zira İngiltere Milletler Cemiyeti'ndeki en etkili ülke konumundaydı ve istediği kararları aldırması hiç de zor olmuyordu.

Musul sorununun 16 Aralık 1925 tarihinde Türkiye aleyhine sonuçlanmasından tam bir gün sonra, 17 Aralık 1925 tarihinde Paris'te iki ülke dışişleri bakanları Tefik Rüştü Aras ve Çiçerin arasında Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmanın Paris'te imzalanmasının nedeni,

⁶⁸ Yüceer, s. 83.

⁶⁹ Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetler'le Gizli Görüşmeleri (Sovyet Arşiv Belgeleriyle)*, 2. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007, s. 168.

Çiçerin'in hastalığı nedeniyle uzun bir deniz yolculuğu yapamayacak olması ve o tarihlerde Aras'ın Cenevre'de bulunmasıdır.⁷⁰

Antlaşma 3 madde ve 3 protokolden oluşmaktadır. Antlaşmanın ilk iki maddesi şöyledir:⁷¹

Madde 1: Akit taraflardan biri aleyhine üçüncü bir veya birkaç devlet tarafından bir askeri harekette bulunulması halinde diğer akit taraf, birincisine karşı tarafsızlığını korumayı üstlenir.

Madde 2: Akit taraflardan her biri, diğerine karşı her türlü tecavüzdten kaçınmayı üstlenir. Akit taraflardan her biri, üçüncü bir veya birkaç devlet tarafından, diğer akit taraf aleyhine yöneltilen hiçbir ittifaka veya siyasi nitelikte hiçbir anlaşmaya ayrıca üçüncü bir veya birkaç devlet tarafından diğer akit tarafın askeri veya bahri güvenliği aleyhine yöneltilen hiçbir ittifaka veya anlaşmaya katılmamayı üstlenir. Bundan başka, akit taraflar her biri, üçüncü bir veya birkaç devlet tarafından diğer akit taraf aleyhine yöneltilen hiçbir düşmanca harekete katılmamayı üstlenir.

Üçüncü madde antlaşmanın süresine dair hükmü içermektedir. Birinci madde imzacılar açısından “tarafsızlık” yükümü getirirken, ikinci madde “saldırmazlık” yükümlülüğü getirmektedir. Antlaşmayla birlikte Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin tarafından Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'e sunulan bir de gizli mektup bulunmaktadır. Mektupta taraflardan birinin üçüncü bir ya da birkaç devletle savaşa girmesi durumunda, aralarındaki ilişkilere 1921 Moskova Antlaşması'nın temel olacağı belirtilmektedir.⁷²

17 Aralık 1925 Antlaşması her iki devletin bu nitelikte imzaladıkları ilk antlaşmadır. İki ülke arasındaki ilişkileri düzenleyen bir belge olmasının ötesinde, uluslararası uygulamaya tarafsızlık ve saldırmazlık için ikili antlaşmalar sistemini getirmiş, Ortadoğu'da barışın sağlanmasına katkıda bulunmuştur.⁷³ Antlaşma, SSCB'nin feshini ilan ettiği 1945 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.

2. 1927 Ticaret Anlaşması ve 1929 ve 1931 Protokolleri

1927 yılı itibariyle Türkiye'nin başlıca ekonomik hedefi Anadolu'nun yeniden inşası için kaynak ihtiyacını karşılamaktır. Devletin elindeki olanaklar çok kısıtlı olduğu için dış ülkelerle ticari ilişkilerin geliştirilmesi ve böylece kaynak yaratılması stratejisi benimsenmiştir. Bu noktada ticari ilişkilerin artırılması

⁷⁰ Perinçek, s. 170.

⁷¹ Gürün, ss. 111-112.

⁷² Perinçek, s. 171.

⁷³ Oran, Türk Dış Politikası, s. 316.

bağlamında en uygun seçenek SSCB olmuştur. 1927’de SSCB ekonomisi de sorunsuz değildir. Ülke ekonomisi devrim koşullarına tam uyum göstermiyordu. Söz konusu koşullar altında Türkiye ve SSCB arasında 11 Mart 1927 tarihinde “Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması” imzalanmıştır. Anlaşmayla SSCB’nin Türkiye’deki ticari temsilciliklerinin statüsü düzenlenmiştir. Böylece ticari temsilciler ile yardımcıları ve binaları diplomatik dokunulmazlık kazanmışlardır. Türkiye kaynaklı mallara Batum’dan transit geçiş hakkı tanınmıştır. Türkiye’nin SSCB’ye ihracatına yıllık değer sınırlaması getirilmiştir.⁷⁴

Ticaret anlaşmasının imzalanmasını takip eden süreçte üst düzeyde pek çok karşılıklı ziyaret düzenlenmiştir. Tarafların beklentisi Türkiye açısından SSCB ile dostluğu devam ettirmek, SSCB açısından ise Türkiye’nin Batı’ya kayma eğilimini kontrol altında tutmaktır.⁷⁵

1929 yılı üst düzey ziyaretlerin sürdüğü bir yıl olmuştur. Sovyet Dışişleri Bakanı Yardımcısı Karahan’ın Ankara’yı ziyareti sırasında, 17 Aralık 1929 tarihinde 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması’nı iki yıl süreyle uzatan protokol imzalanmıştır. Protokolün 2. maddesi içeriği bakımından önem taşımaktadır:⁷⁶

Taraflardan her biri, kendisi ile öteki tarafın kara veya denizden doğrudan doğruya komşusu olan başka devletler arasında, yayımlanmış vesikalar dışında hiçbir taahhüt bulunmadığını açıklar.

Taraflardan her biri, öteki tarafa bildirmeksizin, onun kara yahut denizden doğrudan doğruya komşusu olan devletlerle siyasi anlaşmalar yapmayı amaçlayan görüşmelere girişmemeyi ve bu gibi anlaşmaları ancak söz konusu tarafın onaması ile yapmayı üstlenir. Şüphesiz, bu devletlerle tabii ilişkilerin kurulması yahut sürdürülmesi maksadına yönelik olan ve yayımlanacak bulunan vesikalar yukarıki taahhüdün dışındadır.

Komşu devletlerle anlaşma imzalamadan önce ki, her iki ülkenin de komşuları gizli ek protokolde sayılmıştır, onay şartı aranması Türk dış politikasının geniş ölçüde SSCB’ye bağımlı olacağı endişesini ve eleştirisini beraberinde getirmiştir. Ne var ki bu yükümlülük tek taraflı değildir.

Türkiye ve SSCB arasındaki ilişkilerin bu en dostane döneminde 1925 Antlaşması’nın ayrılmaz bir parçası olmak üzere yeni bir protokol imzalanmıştır. Protokol, Sovyet Dışişleri Bakanı M. Litvinov’un Ankara’yı ziyareti sırasında iki

⁷⁴ Oran, Türk Dış Politikası, s. 317.

⁷⁵ Bilge, s. 105.

⁷⁶ Gürün, s. 124.

devlet arasında 7 Mart 1931 tarihinde imzalanmıştır. Protokole göre taraflar, diğer tarafa altı ay öncesinden bildirmeden, Karadeniz'deki veya ona bitişik denizlerdeki donanmalarını güçlendirecek bir savaş gemisini tezgâha koymamayı veya sipariş etmemeyi üstlenmişlerdir.⁷⁷ Karadeniz'e bitişik deniz Marmara olduğuna göre, protokol daha çok Türkiye'yi taahhüt altına sokar niteliktedir.

1929 yılında iki sene süreyle uzatılan 1925 Antlaşması, 30 Ekim 1931 tarihinde bu kez beş yıl süreyle ve yeni bir protokol imzasıyla uzatılmıştır. 1931 Protokolü Sovyet Dışişleri Bakanı Litvinov'un Ankara'yı ziyareti sırasında imzalanmıştır. 1925 Antlaşması, 7 Kasım 1935 tarihinde on yıl süre ile son kez uzatılacaktır.⁷⁸

Mustafa Kemal, Litvinov'un ziyaretiyle ilgili olarak, 1 Kasım 1931 tarihinde yaptığı TBMM'yi açış konuşmasında duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Mustafa Kemal, dostça ilişkilerin aynı samimiyetle sürdürülmesinin taraflara büyük menfaat sağlayacağını söylemiştir.⁷⁹

Gerek 1929 ve 1931 protokolleri gerekse Mustafa Kemal'in açıklamaları göstermektedir ki, Türk-Sovyet ilişkileri 1930'ların başlarında son derece yakın ve dostanedir.

3. Başbakan İsmet İnönü'nün Moskova Ziyareti

Başbakan İsmet İnönü'nün başkanlığında, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın da katıldığı otuz kişilik bir Türk heyeti 26 Nisan-10 Mayıs 1932 tarihleri arasında Moskova'ya bir gezi düzenlemiştir. Bu heyet SSCB'ye giden ilk büyük Türk heyetidir. Heyet, SSCB Başbakanı (SSCB Halk Komiserleri Kurulu Başkanı) V. Molotov ve Dışişleri Bakanı M. Litvinov'un da katıldığı üst düzey yöneticiler tarafından karşılanmıştır.

İsmet İnönü başkanlığındaki Türk heyeti, 1931'den beri dış politikada önemle üzerinde durulan iki konuda Sovyet desteğini sağlamak amacıyla: Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üyeliği ve Balkan Paktı'nın örgütlenmesi.⁸⁰ Ankara'daki Sovyet elçisi bu iki konuda Türkiye'nin girişimlerini hatalı gördüklerini belirtmekteydi. Bu bakımdan bu iki konu Moskova ziyaretinde görüşülen en temel ve

⁷⁷ Gürün, s. 126.

⁷⁸ Gürün, s. 127.

⁷⁹ Perinçek, s. 195.

⁸⁰ Gürün, s. 128.

belirleyici konular olmuştur. Öte yandan, ekonomik işbirliği koşullarının araştırılması ve Sovyetlerden kaynak sağlanması ve kültürel işbirliğinin artırılması görüşmelere temel teşkil eden diğer konulardır.

Taraflar 8 Mayıs 1932 tarihinde ortak bir bildiri yayımlamıştır. Bildiride siyasi işbirliğinin yanında ekonomik ve kültürel işbirliği alanlarında da ilişkilerin geliştirileceği vurgulanmıştır.⁸¹

İsmet İnönü başkanlığındaki Türk heyeti Moskova görüşmelerinde iki somut başarı kazanmıştır. Birincisi, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girme isteğinin SSCB'ye kabul ettirilmesidir. Bunun sonucunda Türkiye 18 Temmuz 1932'de Milletler Cemiyeti'ne üye olmuştur. Bu noktada Türkiye SSCB'ye bir de güvence vermiştir. SSCB saldırgan taraf olmadığı sürece Türkiye üçüncü devletlerin SSCB'ye uygulayacakları yaptırımlara katılmayacağını beyan etmiştir.⁸² Türkiye'nin emperyalist Batı olarak addettiği ülkelerden oluşan bu topluluğa katılma yönünde tutumunu değiştirmesinde etkili olan faktör, İkinci Dünya Savaşı öncesindeki bu süreçte tehdidin İtalya, Almanya ve Japonya'nın oluşturduğu revizyonist gruptan beklenmesidir. İngiltere ve Fransa'nın Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan dünya düzenini devam ettirmekten yana politika izlemeleri hem Türkiye'nin hem de SSCB'nin politikaları ile örtüşmekteydi.

Moskova görüşmelerinde Türk heyetinin kazandığı ikinci başarı ise SSCB'den Türkiye'ye kredi verilmesinin sağlanmasıdır. SSCB Türkiye'ye 8 milyon altın dolar tutarında, 20 sene vadeli ve faizsiz bir kredi açmıştır.⁸³ Türkiye'de kurulacak fabrikalara teknoloji ve uzman yardımı da kredi anlaşmasının kapsamındadır. Kredinin kullanılma biçimine ilişkin protokol 24 Ocak 1934 tarihinde Ankara'da imzalanmıştır.⁸⁴ Türkiye söz konusu krediyi dört yıl içinde kullanacaktır ve kredi belli miktarda malın, özellikle de tarım ürünlerinin, her yıl SSCB'ye teslim edilmesiyle ödenecektir. Kayseri Dokuma Fabrikası ve Nazilli Dokuma Fabrikası bu Sovyet kredisi sayesinde kurulmuştur. Diğer yandan 1934

⁸¹ Yüceer, s. 91.

⁸² Oran, Türk Dış Politikası, s. 319.

⁸³ Bilge, s. 107.

⁸⁴ Perinçek, s. 202.

yılında Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı Sovyet uzman ve teknik elemanlarının katkılarıyla yürürlüğe girmiştir.⁸⁵

Atatürk, İsmet İnönü ve heyetinin Moskova ziyaretini şöyle değerlendirmiştir.⁸⁶ “İki ülkenin tecrübe ve sınavlardan geçmiş dostluk ilişkilerini bundan sonra da sürdürmenin her iki tarafın menfaat ve katkısız isteklerine gerekli olması bu vesile ile bir daha belirtilmiştir.”

Cumhuriyetin onuncu yıldönümü olan 1933 yılı ekim ayında İsmet İnönü'nün ziyaretini iade etmek amacıyla Sovyet Başbakanı Molotov'un Ankara'ya gelmesi planlanmıştır. Ne var ki, Molotov'un hastalandığı için gelemeyeceği bir telgrafla Ankara'ya bildirilmiştir.⁸⁷ Ancak onun yerine SSCB Savunma ve Deniz Kuvvetleri Komiseri General Voroşilov başkanlığında bir heyet 27 Ekim 1933 tarihinde Ankara'ya gelmiş ve 10 Kasım gününe kadar Türkiye'de kalmıştır. Heyette yer alan önemli isimler arasında SSCB Dışişleri Bakan Yardımcısı L. M. Karahan, Rusya Eğitim Halk Komiseri A.S. Bubnov, SSCB Merkezi İcra Komitesi'nin teknik eğitimden sorumlu başkanı ve Eğitim Halk Komiseri'nin yardımcısı G. M. Krjijanovskiy, Kızıl Ordu süvari birliklerinin müfettişi, devrimci, Askeri Meclis'in üyesi S. M. Budennyi ve SSCB'nin Türkiye Büyükelçisi Ya. Z. Surits bulunmaktadır.⁸⁸ Sovyet heyeti Ankara'da büyük coşkuyla karşılanmıştır. Mustafa Kemal heyetle bizzat görüşmüştür. Cumhuriyetin onuncu yıl kutlamalarına da katılan Sovyet heyetinin bu ziyareti, SSCB'nin Türkiye'ye desteğini bir kez daha vurgulamış oluyordu.

Mustafa Kemal 1 Kasım 1933 tarihinde TBMM'yi açış konuşmasında Sovyet heyetinin ziyaretiyle ilgili olarak şu görüşlere yer vermiştir:⁸⁹

Bu ziyaretin Onuncu yıl bayramına tesadüf ettirilmesi, iki memleket arasındaki münasebetlerin derin samimiyetini gösteren mesut bir vesile olmuştur. İki memleketin çetin zamanlarında kurulmuş, on beş senedir türlü imtihanlardan daha kuvvetli çıkmış bir dostluğun daima yüksek kıymeti haiz olması, beynelmilel sulh için değerli ve ehemmiyetli bir amil olduğunda tereddüt edilmez.

⁸⁵ Temuçin Faik Ertan, “İsmet İnönü'nün Rusya Gezisi”, **Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri**, 1. Çalıştay Bildirileri (Ankara, 14-15 Mayıs 2010), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2011, s. 222.

⁸⁶ Aliyef, s. 82.

⁸⁷ Gürün, s. 132.

⁸⁸ Kolesnikov, s. 33.

⁸⁹ **Atatürk'ün Milli Dış Politikası (1923-1938)**, Cilt: 2, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1981, s. 57.

İsmet İnönü'nün Moskova ziyareti siyasi içerikli görünmesine rağmen, sonuçları bakımından ekonomik yönü ağır basmaktadır. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üyeliğine ilişkin Sovyetlerde oluşan sıkıntı, bu gezi sayesinde büyük oranda giderilmiştir. Türkiye'nin Batı'ya yaklaşmasından çekinen SSCB, Türkiye ile ekonomik işbirliğine ağırlık vermeye başlamıştır. 1929 ekonomik buhranının ardından kapitalist ekonomiler yaprak dökümü yaşarken, Sovyetlerin ekonomik deneyimleri Türkiye için önemli olmuştur. Bu bağlamda ziyaretin Sovyet modelinin siyasal, ekonomik ve toplumsal yönleriyle incelenmesini amaçladığı söylenebilir.⁹⁰

İlişkilerdeki bu yükseliş doruk noktası olmuş, 1934 yılı itibariyle Sovyetlerin Türkiye politikasında değişiklikler görülmeye başlanmıştır.

C. 1934-1938 Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri

İkinci Dünya Savaşı'nın yaklaşan ayak seslerinin duyulmaya başlandığı 1934'te, saflarını belirlemeye çalışan devletler arasında istenmeyen ittifaklar da oluşmaktaydı. İtalyan lider Mussolini'nin Sovyet lideri Stalin ile yaklaşma politikası izlemesi, Sovyetlerin Türkiye politikasında değişiklik yapmasında rol oynamıştır. İtalyan-Sovyet Saldırmazlık Paktı, İtalya tehdidine karşı Türkiye ve SSCB'nin olası işbirliğinin önünü tıkamış oluyordu. Ancak Türkiye, İsmet İnönü'nün yürütmüş olduğu politikayı İkinci Dünya Savaşı yıllarında da devam ettirecek, Stalin'in değişen Türkiye politikasına rağmen Sovyetlerle dostane ilişkiler sürüyormuş havası yaratmayı sürdürecektir.⁹¹

1. Montrö Konferansı

Değişen uluslararası koşullar nedeniyle Boğazlar rejiminde değişiklik ihtiyacı doğan Türkiye, 11 Nisan 1936 tarihli bir nota ile bu yöndeki talebini ilgili devletlere iletmiştir.⁹² Bu notada Türkiye'nin temel talebi Boğazların askerileştirilmesidir. SSCB Türkiye'nin notasına 16 Nisan 1936 tarihinde olumlu cevap vermiştir. Zira SSCB Lozan'daki düzenlemeden memnun değildi ve değişiklik talebi vardı.

Sovyetler, Türkiye'nin Boğazların silahlandırılması önerisini desteklemekle birlikte, Boğazların Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine tamamen kapatılması ve kıyıdaş devletlerin gemilerine ise hiçbir kısıtlama olmaksızın açılması tezini savunmuştur. Oysa Türkiye kıyıdaş ülkelerin Boğazlardan

⁹⁰ Ertan, s. 221.

⁹¹ Yüceer, s.96.

⁹² Oran, Türk Dış Politikası, s. 321.

geçirebilecekleri en yüksek tonajın 25 bin ton olması ve ön izne tabi tutulması tezini savunuyordu.⁹³ Bu noktada Sovyetlerin Boğazların statüsüne ilişkin tezi Lozan ile Montrö'de farklılık göstermektedir. Zira Sovyetler Lozan'da Boğazların her devletin savaş gemilerine her koşulda kapalı olması tezini savunmuştu. Bu bağlamda Montrö'de Türkiye'nin Boğazlar üzerinde tek söz sahibi olması esassından da uzaklaşmıştır.

Görüşmelerde Türk tarafında SSCB'nin izlediği politikaya dair şüpheler oluştuğu anlaşılmaktadır. İsmet İnönü'nün Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'a gönderdiği bir telgraf bunu kanıtlar niteliktedir.⁹⁴

Litvinov'un müsaadesiz ve kısıntısız, hiçbir şartsız giriş ve çıkış talebi inanılmaz bir harekettir. Onların en yüksek talepleri şimdiye kadar 25.000 tona kadar gemilerin tek başına ve yalnız barış zamanında çıkıştan ibarettir. Şimdi bu talebi de mi artırdılar. Eğer böyle ise Sovyet politikasında esaslı bir gizli tutulmuş niyete teşhis koymuş oluyoruz. (...) Aradaki dostluğu bozmak kararının mesuliyetini almışlarsa tedbirsiz kalacak değiliz.

Görüşmeleri 22 Haziran 1936 günü İsviçre'nin Montrö kentinde başlayan konferans, 20 Temmuz 1936'da Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasıyla son bulmuştur. Sözleşmenin dayandığı temel esaslar şöyledir:⁹⁵

Montrö Sözleşmesi'ne göre *ticaret gemileri* savaş ve barış zamanlarında Boğazlardan serbestçe geçebilecektir. Türkiye'nin savaşa girmesi durumunda Türkiye ile savaşmayan ülkelerin *ticaret gemileri* Boğazlardan gündüz ve Türkiye'nin uygun gördüğü rotayı kullanarak serbest geçiş yapabilecektir. Türkiye'nin savaş tehdidi altında olduğu durumlarda, gemiler aynı koşullar altında ancak Türk kılavuzu kullanarak Boğazlardan geçebilecektir.

Savaş gemilerinin statüsü sözleşmede daha kapsamlı şekilde ele alınmıştır.⁹⁶

Barış zamanında, Karadeniz'de kıyası olmayan ülkelerin Boğazlardan grup halinde geçen savaş gemilerinin miktarı ve toplam ağırlığı, yine aynı ülkelerin Karadeniz'de bulunan gemilerinin izin verilen ağırlığı ve Karadeniz'de bulunma süreleri sözleşmece belirlenmiştir. Karadeniz'e kıyası olan ülkelere ait savaş gemilerinin Boğazları geçişinde tonaj kısıtlaması getirilmemekle birlikte, bunların geçişi belirli bir rejime tabi tutulmaktadır. Savaş koşullarında Türkiye savaşan ülke

⁹³ Gürün, s. 150.

⁹⁴ Yüceer, ss. 98-99.

⁹⁵ B. M. Potshveriya, "Rusya-Türkiye İlişkilerinde Boğazlar Sorunu", **Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya: Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler**, Derleyenler: Gülten Kazgan, Nataliya Ulçenko, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 45, İstanbul, 2003, s. 91.

⁹⁶ Potshveriya, s. 91.

değilse, savaşa girmemiş ülkelere ait gemilerin Boğazları geçişlerinde barış zamanında uygulanan kurallar geçerlidir. Boğazlar, bazı istisnalar hariç, savaşa katılan ülkelerin savaş gemilerine kapalıdır. Türkiye'nin savaşa katıldığı koşullarda, diğer ülkelerin savaş gemilerininin Boğazlardan geçmesi Türkiye'nin iznine bağlıdır. Türkiye kendini doğrudan tehdit eden bir savaş tehlikesi gördüğünde Boğazları kapatabilir. Bu durumda bu karar, Milletler Cemiyeti'nin (günümüzde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin) ve sözleşmeye katılan ülkelerin üçte ikilik oyuyla geçersiz kılınabilir.

Montrö Sözleşmesi'nde daha önce Lozan'da kurulan uluslararası komisyona son verilmiştir. Türkiye Boğazlarda asker bulundurma hakkını yeniden kazanmıştır. Sözleşmede belirlenen savaş gemilerininin geçişine ilişkin rejim SSCB'nin çıkarlarıyla tam olarak örtüşmemiştir.

Türkiye ve SSCB'nin Boğazlar rejimine ilişkin politikaları ve hedefleri tam bir uyum içerisinde olmamasına karşın, Türkiye Sovyetlerin dostluğuna son derece önem vermektedir. Türkiye'nin bu dostluğa ne denli önem verdiği Atatürk'ün 1 Kasım 1936 tarihli TBMM'yi açış konuşmasında bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Atatürk konuşmasında, “*karadaki ve denizdeki büyük komşumuz*” dediği Sovyet Rusya ile dostluğun kuvvet ve samimiyetini koruyarak devam ettiğini ve bundan duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir.⁹⁷

2. Atatürk'ün Ölümüne Kadarki Son Gelişmeler

Atatürk'ün son günlerine kadar tüm dikkatini Hatay sorununa yöneltmesi, Sovyetler ile ciddi sorunlar yaşanmasını da engellemiştir. Atatürk Sovyetlerle ilişkileri doğal dostluk koşullarında sürdürmeye çalışmıştır. Bu amaçla 13-16 Temmuz 1937 tarihlerinde Dışişleri Bakanı Tefik Rüşü Aras ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın da içinde bulunduğu Türk heyeti Moskova'ya bir ziyaret gerçekleştirmiştir.⁹⁸ Ziyaretin atmosferi, İsmet İnönü başkanlığında 1932'de gerçekleştirilen ziyaretten oldukça farklıdır. Heyet Sovyetler tarafından soğuk karşılanmış, Stalin'le yapılması öngörülen görüşme ise gerçekleştirilememiştir. Karşılıklı yardım anlaşması yapmayı amaçlayan Türkiye, bu bakımdan görüşmelerden eli boş dönmüştür. Taraflar 16 Temmuz 1937'de bir ortak bildiri yayımlamışlardır. Bildiride Türk-Sovyet dostluğunun ikili ve çok taraflı anlaşmalar ile kuvvetlendirildiği belirtilmiş, milletlerarası işlerde saldırganlığın yarattığı

⁹⁷ Atatürk'ün Milli Dış Politikası, s. 63.

⁹⁸ Yüceer, s. 103.

durumlarda barış ve güvenlik isteyen devletlerin dünya barışının bölünmezliği ve ortak güvenlik ilkesi üzerinde birleştikleri vurgulanmıştır.⁹⁹

Atatürk döneminde Türk-Sovyet ilişkilerinde temel belirleyici faktör, her iki devletin de emperyalist Batı'ya karşı güvenlik endişesi duymaları ve antiemperyalist bir politika izlemeleri olmuştur. Ancak taraflardan birinin Batı ile ilişkilerini yoğunlaştırması ihtimali bile, Türk-Sovyet ilişkilerinde tehdit sebebi olarak algılanmıştır. Ne var ki bu durum tarafların aralarında stratejik dostluk geliştirmelerine engel olmamıştır.

1934-1938 döneminde Sovyet ekonomik yardımının sürdüğü görülmektedir. SSCB'den alınan krediler sayesinde Ereğli ve Malatya'da tekstil fabrikaları, Bursa'da yün iplik fabrikası, Gemlik'te ipek fabrikası, İzmit'te selüloz kâğıt fabrikası, İstanbul'da cam fabrikası, Keçiörlü'da kükürt fabrikası, Zonguldak'ta antrasit fabrikası, Ankara bölgesinde askeri fabrikalar, Eskişehir ve Kayseri'de uçak yapımı fabrikaları inşa edilmiştir.¹⁰⁰

İkinci Dünya Savaşı öncesi dönemde Atatürk'ün ölümüyle ilişkilerin gerilemeye başlamasında, Stalin'in Türkiye politikasını değiştirmesi rol oynamıştır. Atatürk döneminde Türkiye tam bağımsızlık, karşılıklılık ve eşitlik ilkelerini temel alan bir dış politika yürütmüştür. Hem Batı ile hem de SSCB ile ilişkilerde bu ilkeler gözetilmiştir. Diğer taraftan Türk dış politikasının dayandığı iki temel ilkedden biri olan "Yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesi Türkiye'nin tüm devletlerle ilişkilerinin temelini oluşturmaktadır. Tefik Rüşü Aras Türk dış politikasının bu temel ilkesini şöyle açıklamaktadır:¹⁰¹

Atatürk'ün cihanda sulh, yurtta sulh prensibi, manası bilmeden kullanılıyor. Aslında bu prensip sosyalist görüşü ifade eder. Cihanda sulh, barışın ortak savunulmasını, kolektif barışı temsil eder.

Gerçekten de Atatürk'ün dış politikasının iki önemli ayağından birincisi bağımsızlıksa, ikincisi de ortak güvenlidir. Bağımsızlıktan kime karşı olursa olsun, hiçbir koşulda taviz verilmeyecektir. Ancak bu bağımsızlığın korunmasında, ortak tehditlerle karşı karşıya olan müttefiklerle birlikte hareket etmek gerekir. "Yurtta sulh, cihanda sulh" soyut bir barış taraftarlığının çok ötesinde, barışa yönelik tehditlere karşı ortak örgütlenmeyi öngörür.

⁹⁹ Bilge, s. 128.

¹⁰⁰ Kolesnikov, s. 75.

¹⁰¹ Tefik Rüşü Aras, **Atatürk'ün Dış Politikası**, 2. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010, s. 8.

Atatürk'ün belirlemiş olduğu bu dış politika ilkesi, ölümüne kadarki süreçte Sovyetlerle ilişkilerin dostluk temelinde yol almasında çok etkili bir rol oynamıştır. Türk-Sovyet ilişkilerinin 1920'li ve 1930'lu yıllarda normal dostluk çerçevesinde sürdürülmesinde, Stalin döneminde bu ülkenin komünizmi dış dünyaya yaymaktan ziyade, içeride rejimi güçlendirme politikasının da rolü vardır.¹⁰²

Türk-Sovyet dostluğunu Misak-ı Milli'nin bir parçası olarak addeden Atatürk¹⁰³ böylece Türk-Sovyet ittifakının iki devletin kuruluşunda ve temelinde olduğunu ifade etmektedir. Ölümünden önce Türkiye'nin izlemesi gereken dış politika hakkında vasiyetini ilan eden ulu önder, Sovyet dostluğuna zarar vermemek gerektiğini çeşitli kereler vurgulamıştır.¹⁰⁴ Atatürk'ün ölümünün ardından Sovyetlerdeki iktidar değişikliğiyle paralel şekilde değişen Sovyet politikası, Türk-Sovyet ilişkilerini kopma noktasına getirecektir.

II. İSMET İNÖNÜ DÖNEMİNDE TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ

Atatürk döneminde Türkiye tüm komşularıyla, özellikle de Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler kurmaya birinci derecede önem vermiştir. Sovyetler Birliği ile yapılan 1925 ve 1929 antlaşmaları ile taraflar birbirlerine karşı düşman bloklara katılmayacaklarını ve dış politikada işbirliği yapacaklarını taahhüt etmişlerdir. Böylece Sovyetler Birliği Atatürk'ün ölümüne kadarki süreçte Türkiye'nin en önemli dostu olmuştur. Türkiye'den üst düzey devlet adamlarının Moskova'ya yaptıkları gezilerle bu dostluk daha da perçinlenmiştir. Öte yandan bu dönemde Sovyetler ekonomik anlamda da Türkiye'ye önemli katkılarda bulunmuştur.

Atatürk'ün ölümünün ardından İsmet İnönü cumhurbaşkanı olmuştur. İnönü'nün cumhurbaşkanlığı döneminde Türk dış politikası, İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi nedeniyle zorlu bir süreçten geçmiştir. Savaşın değişen koşullarına göre belirlenen iç ve dış politika, bu koşullara uyumlaştırılmıştır. İnönü döneminin Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nun deyimiyle "aktif tarafsızlık" politikası, Türkiye'nin ulusal çıkarlarının gerektirdiği şekilde savaş sonuna kadar sürdürülmeye çalışılmıştır.

¹⁰² Doğu Perinçek, **Stalin'den Gorbacov'a Sosyalist Devrimi Sürdürmek ve Kapitalizme Geri Dönüş**, 4. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010, s. 123.

¹⁰³ Perinçek, s. 237'den **Dokümanı Vneşney Politiki SSSR**, c. 14, s. 207.

¹⁰⁴ Perinçek, s. 235.

İnönü, Sovyet-Alman paktının imzalandığı tarihe kadar Sovyetlerin barışı korumak için çaba harcadığına inanarak Sovyetlerin Batı devletleri ile işbirliği yapacağını ummuştur.¹⁰⁵ Türkiye'yi doğrudan savaşa sokacak her türlü ittifak ve girişimden uzak duran Cumhurbaşkanı İnönü, karşılıklı saldırmazlık ve güvenlik taahhütleri içeren anlaşmalar imzalayarak, Avrupa'da oluşan gruplaşmalara katılmaksızın Türkiye'nin sınırlarının güvenliğini garanti altına almaya çalışmıştır. İnönü tüm bu süreç boyunca SSCB ile ilişkilerde bir sorun çıkmaması için de büyük gayret göstermiştir.

Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nun da başlıca amacı Türkiye'yi savaş dışında tutmaktı. Bunun için Türkiye'yi büyük devletler arasında bir denge unsuru olarak konumlandırmaya çalışmıştır. Bu bağlamda bir taraftan İngiltere ve Fransa ile ittifak antlaşması imzalanırken, diğer taraftan da Almanya ve Sovyetler Birliği ile birer dostluk ve saldırmazlık paktı imzalanmıştır.¹⁰⁶ Böylece Türkiye savaş yılları boyunca aktif tarafsızlık politikası uygulamış oluyordu.

24 Ağustos 1939 tarihinde Almanya ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan Dostluk ve Saldırmazlık Paktı, İnönü'nün Sovyetlerin Batı ile işbirliği yapması üzerine kurulu beklenti ve umutlarını sonlandırmıştır. Türk dış politikasındaki dengeler de bu Alman-Sovyet paktından sonra değişim göstermiştir. Paktın imzalanmasından sonra İnönü'nün dış politikada artık bir yol ayrımında olduğu genel kabul gören bir kanı olmuştur. Sovyetler Birliği Almanya ile yakınlaştığı için, bu devletle anlaşmak Türkiye'nin Almanya ve İtalya ile de uzlaşmasını gerektireceğinden Türkiye Batılı devletlerle yakınlaşmayı seçmiştir. Ne var ki, Sovyetler Birliği Türkiye ile bir ittifak antlaşması imzalamak niyetindeydi. Bu amaçla dönemin Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nu Moskova'ya çağırmıştır.

A. Şükrü Saraçoğlu'nun Moskova Ziyareti (26 Eylül 1939-16 Ekim 1939)

Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi Terentieff 4 Eylül 1939 tarihinde Dışişleri Bakanı Saraçoğlu'nu ziyaret ederek, İngiltere ve Fransa ile yapılan görüşmelerden olumlu sonuç alınmadığı için olası bir İngiliz-Alman ittifakını önlemek adına Almanya ile saldırmazlık paktının imzalandığını anlatan bir notayı

¹⁰⁵ Burçak, s.62.

¹⁰⁶ Hüner Tuncer, **İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950)**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 39-40.

Saraçoğlu'na vermiştir.¹⁰⁷ Koşullar değiştiği için Sovyetler Birliği'ne göre Türkiye ile ilişkiler yeniden değerlendirilmeliydi. Türkiye'nin bu teklife olumlu yanıt vermesi üzerine 15 Eylül'de Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu SSCB'ye resmen davet edilmiştir.

Saraçoğlu'nun Moskova'ya doğru yola çıktığı 22 Eylül 1939 gününden bir gün sonra Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında bir antlaşma parafe edilmiş, ancak antlaşmanın imzalanması için Saraçoğlu'nun Moskova ziyaretinin sonlanması beklenmiştir.¹⁰⁸ Türkiye, İngiltere ve Fransa ile giriştiği ittifakı (Üçlü İttifak) Türk-Sovyet dostluğuyla örtüştürebileceği bir zemin arayışındaydı. SSCB'nin görüşmelerden beklentisi ise Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni kendi lehinde değiştirmek, Türk-İngiliz-Fransız ittifakının içeriğini öğrenmek ve Türkiye'nin tarafsızlığını sağlamaktı.¹⁰⁹

Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu başkanlığında Genel Sekreter Yardımcısı Cevat Açıkalın, Siyasi Birinci Daire Genel Müdürü Feridun Cemal Erkin ve Özel Kalem Müdürü Zeki Polar'dan oluşan heyet, 25 Eylül 1939'da Moskova'ya varmıştır.¹¹⁰ Ertesi günden itibaren SSCB Dışişleri Bakanı Molotov'la başlayan müzakereler samimi bir ortamda cereyan etmekle beraber, görüşmeler sonunda imzalanması öngörülen paktın akıbetinin ne olacağı Molotov tarafından belirsiz bırakılmıştır.

İlk günkü görüşmede Molotov, Montrö Sözleşmesi'nin hükümlerinde değişiklik yapılması gereğini ısrarla vurgulamıştır. Türkiye'nin yeni bir yardımlaşma antlaşması imzalanması gayesiyle oturduğu müzakerelerde SSCB, Boğazların Türkiye ile ortaklaşa savunulmasını ve Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin gemilerinin Boğazlardan geçmeyeceklerine dair güvence verilmesini istemiştir.¹¹¹ Stalin'in de aynı talepleri yinelemesi üzerine Saraçoğlu çok taraflı bir antlaşmanın sadece Türkiye ve SSCB'nin istekleri doğrultusunda değiştirilemeyeceğini, Türk Hükümeti'nin bunu asla kabul etmeyeceğini belirtmiştir. Bunun üzerine Stalin de ısrarından vazgeçmiştir.

¹⁰⁷ Oran, Türk Dış Politikası, s. 418.

¹⁰⁸ Oran, Türk Dış Politikası, ss. 418-419.

¹⁰⁹ Oran, Türk Dış Politikası, s. 319.

¹¹⁰ Erkin, s. 140.

¹¹¹ Tuncer, s. 57.

Bir sonraki görüşme tarihini belirtmeyen Molotov, Alman Dışişleri Bakanı Von Ribbentrop'un geleceğini, bu yüzden birkaç gün onunla müzakereler yapılacağını bildirmiştir. Bu durum Türkiye'yi ikinci plana iten bir gelişmedir ve Türk heyeti tarafından hoş karşılanmamıştır. Von Ribbentrop'un Moskova'dan ayrılmasının ardından 1 Ekim günü Molotov ile Saraçoğlu arasında ikinci görüşmeler başlamıştır. Bu görüşmelere Stalin de katılmıştır. Feridun Cemal Erkin, Stalin'in görüşmelere katılmasını şöyle yorumlamaktadır: *“Komünist âleminin en yüksek lideri Türkleri kollamak ve onların, birinci oturumda Molotov tarafından Boğazlar hakkında yapılan talep yüzünden, sarsılan güvenini yeniden kazanmak amacıyla bütün sevimliliğini, nezaketini ve uysallığını ortaya koydu.”*¹¹² Saraçoğlu'nun Moskova ziyaretindeki en önemli görüşmeler bu ikinci toplantıda yapılmıştır.¹¹³ Sovyet Rusya'nın talepleri bu toplantıda Stalin tarafından açıklanmıştır. Bu talepler; Montrö rejiminde değişiklik yapılarak Boğazların ortak savunulması ve Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçişlerinin engellenmesi, Üçlü İttifak antlaşması taslağında birtakım değişiklikler yapılması ve gerçekleştirilmesine çalışılan Türk-Sovyet paktına Almanya hakkında rezerv konulmasıdır.¹¹⁴ Daha önce Molotov tarafından da dile getirilen Montrö rejimine yönelik değişiklik taleplerini Saraçoğlu bir kez daha olumsuz yanıtlamıştır. Saraçoğlu'na bu olumsuz tavrının gerekçeleri sorulduğunda Türk Dışişleri Bakanı, Montrö Antlaşması'nda değişikliğin ancak bizzat antlaşma bünyesinde yer almış bulunan imkânlar çerçevesi içinde değerlendirilebileceği yanıtını vermiştir.¹¹⁵

Sovyetler görüşmelerden istediği sonucu alabilmek için Türkiye üzerinde ciddi bir baskı kurmuştur. Saraçoğlu imzalanması amaçlanan yardım antlaşmasının Sovyet taleplerinin kabul edilmesine bağlı olup olmadığını sorduğunda, birinin diğerine bağlı olduğu yanıtını almıştır. Bunun üzerine görüşmeleri kesmekten çekinmeyen tavrını şu sözlerle somutlaştırmıştır: *“Şayet Stalin yoldaş Boğazlar rejiminin tadili talebinde ısrar kararında ise, kendisinden memleketime derhal avdetimi kolaylaştırmasını rica ederim.”*¹¹⁶ Stalin Saraçoğlu'nun bu tepkisi üzerine

¹¹² Erkin, s. 141.

¹¹³ Burçak, s. 83.

¹¹⁴ Oran, Türk Dış Politikası, s. 420 ve Burçak, s. 84.

¹¹⁵ Erkin, s. 143.

¹¹⁶ Erkin, s. 143.

“Bu iki meseleyi burada birbirine bağılı olmayarak da halledebiliriz. (...) Saraçoğlu yoldaş tamamıyla haklıdır. Bu taslak çok kabaca kaleme alınmıştır” diyerek Boğazlar rejimi anlaşmazlığına o an için son vermiştir.¹¹⁷

Moskova görüşmelerine adeta damgasını vuran Sovyet taleplerinin ortak niteliği, Türkiye'nin Batılı devletlerle bağlarını mümkün olduğu kadar gevşetmek ve Türkiye'yi Alman-Sovyet paktı düzleminde gelişen işbirliğine dahil edebilmek veya en azından buna alıştırmak idi. Sovyetler Üçlü İttifak antlaşmasını tasfiye edemeyeceğini anlayınca Boğazlar rejiminin yeniden düzenlenmesi sorununu ön plana çıkararak Türkiye'yi bunaltma ve kısıtma yoluna gitmiştir.

SSCB'nin Üçlü İttifak antlaşma taslağında da yapılmasını istediği değişiklikler vardı. Değişiklikler, İngiltere ve Fransa'nın Türk-Sovyet paktının imzadan önce kendilerine gösterilmesi ve her iki antlaşmanın aynı anda imzalanması yönündeki taleplerinin kabul edilmesiyle uygulanabilecektir. Değişiklikleri kabul ettirmek için Türkiye yoğun çaba harcamıştır. İngiltere ve Fransa ile yapılan görüşmelerin ardından on iki gün ara verilen Türk-Sovyet görüşmeleri üçüncü kez 13 Ekim'de tekrar başlamıştır. İngiltere ve Fransa Üçlü İttifak antlaşma taslağında Sovyetlerin isteği doğrultusunda değişiklik yapılmasını kabul ettiklerinden, Türk heyeti hazırlamış olduğu Türk-Sovyet yardımlaşma paktı projesinin Sovyetler tarafından kabul edileceğini öngörmüştür. Ancak umulanın aksine Molotov masaya yeni sorunlarla oturmuştur.

Sovyet Rusya Türk-Sovyet anlaşmasına Alman çekincesini koymaya çalışmıştır. Çekince ile Almanya'nın Türkiye'ye saldırması durumunda SSCB'nin Türkiye'ye yardım yükümlülüğünü ortadan kaldırmaya çalışmışlardır.¹¹⁸ Saraçoğlu, böyle bir çekincenin görüşmeleri çıkmaza sokacağını söylemiştir.¹¹⁹ Böylece konu bir sonraki toplantıya bırakılmıştır. 15 Ekim tarihli dördüncü ve son toplantıda Molotov tekrar Montrö rejiminde değişiklik talebini gündeme getirmiştir. Esasen Boğazlar stratejik öneme sahip olduğu sürece, Sovyetler Birliği güney sınırında güvenliğini tam olarak sağlayabilmek adına Boğazları kontrol etmek istemiş ve Boğazların kendisine tehdit oluşturmayacak bir statüde olmasını sağlamaya çalışmıştır. Dolayısıyla Sovyetler Birliği kendisini güçlü hissettiği dönemlerde

¹¹⁷ Erkin, s. 143.

¹¹⁸ Oran, Türk Dış Politikası, s. 420.

¹¹⁹ Gürün, s. 206.

Boğazların statüsünde değişiklik talepleriyle ortaya çıkmıştır.¹²⁰ Almanya ile yaptığı ittifak Sovyetlere kendisini güçlü hissettirmiş olmalıdır ki, ısrarla Boğazlar rejiminde değişiklik talep etmiştir.

Molotov'un teklifi, Karadeniz'de kıyası olmayan devletlerin savaş veya askeri sayılabilecek gemilerinin Karadeniz'e kabul edilmemesi için iki tarafın birlikte hareket etmeleri idi.¹²¹ Bu teklif Türkiye'ye uluslararası bir anlaşma ile tanınan bir hakkın başka bir devletle paylaşılması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla teklif Saraçoğlu tarafından reddedilmiştir.

Böylece Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun yirmi üç gün süren Moskova görüşmeleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Saraçoğlu henüz Türkiye'ye dönüş yolunda iken, görüşmelerin kesildiğine dair telgraf alınır alınmaz İngiltere-Fransa-Türkiye arasında Üçlü İttifak Anlaşması 19 Ekim 1939 tarihinde imzalanarak yürürlüğe girmiştir.¹²² İngiltere ve Fransa ile ittifak anlaşması imzalanmasında etkili olan bir unsur da bu iki ülkenin 12 Mayıs ve 23 Haziran tarihlerinde Türkiye'ye yardım teklifinde bulunmuş olmalarıdır.¹²³ Ancak Türkiye bu ittifakın Sovyetler Birliği ile ilişkileri olumsuz yönde etkilememesi için tedbiri elden bırakmayarak ittifak anlaşmasına 2 no.lu protokolü eklemiştir. Protokolde, "*anlaşma hükümlerinin Türkiye'yi Sovyetler Birliği ile savaşa tutuşturabilecek etki ve sonuçlar yaratabilecek durumlarda işlemeyecekleri*" belirtilmiştir.¹²⁴ Diğer taraftan Sovyetler tarafından görüşmeler hakkında hazırlanan bildiri 17 Ekim günü Saraçoğlu'na gösterilmiş ve Saraçoğlu da bu metni kabul etmiştir. 18 Ekim 1939 tarihinde Moskova'da ve Ankara'da aynı zamanda yayınlanan ortak bildiride şu ifadelere yer verilmiştir:¹²⁵

(...) Samimi bir hava içinde devam eden fikir teatisi, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki dostluk münasebetlerinin değişmez vasfını ve iki hükümetin sulhu idame bahsindeki müşterek arzularını bir kere daha teyit eylemiştir. İki hükümet şurasını tesbit etmişlerdir ki, Sovyetler Birliği'ni ve Türkiye Cumhuriyeti'ni alakadar eden meselelerin birlikte tetkiki için istikbalde de teması muhafaza eylemek şayan'ı arzudur.

¹²⁰ Baskın Oran, "Türkiye'nin 'Kuzeydeki Büyük Komşu Sorunu' Nedir? (Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1970)", **AÜ SBF Dergisi**, Cilt: 25, Sayı:1, 1970, (Türkiye'nin Kuzeydeki), s. 49.

¹²¹ Gürün, s. 208.

¹²² Gürün, s. 208.

¹²³ G. Jaeschke, "I. ve II. Dünya Savaşlarında Türkiye'nin Dış Politikası", Çev: Mihin Lugal, **Belleten**, Cilt: 41, Sayı: 164, TTK-Ankara, Ekim 1977, s. 737.

¹²⁴ Haluk Ülman, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)", **AÜ SBF Dergisi**, Cilt: 23, Sayı: 3, 1968, s. 259.

¹²⁵ Burçak, s. 102.

Bu ortak bildiri ile dünya kamuoyuna ileride tekrar görüşme yapılabileceği mesajı verilmeye çalışılmışsa da, Türkiye'nin Moskova görüşmelerinden kırınglık duyduğu tamamen gizlenememiştir. Kaldı ki Büyükelçi Zeki Kunalalp bildiri hakkında şu çarpıcı yorumu yapmaktadır: *“Diplomaside bu usuldendir; müzakereler çalkantılı geçmiş, netice de hasıl olmamış ise yayınlanan tebliğde fikir teatisinin “derin”, havanın da “samimi” olduğu söylenir.”*¹²⁶

Sovyet Dışışleri Bakanı Molotov görüşmelerin kesilmesini şu sebeplere bağlamıştır:¹²⁷

Söz konusu olan mesele Karadeniz ve Boğazlara münhasır bir karşılıklı yardım paktının yapılması idi. Sovyetler Birliğı, bu yolda akdolunacak bir paktın kendisini hiç bir vakit Almanya ile silahlı bir ihtilâfa sevk edecek hareketlere yol açmamayı ve harp tehlikesi halinde Karadeniz devletlerinden sayılmayan devletlere ait savaş gemilerinin Boğaziçi yoluyla Karadeniz'e geçmelerine Türkiye'nin müsaade etmeyeceğine dair Sovyet Rusya'nın teminata malik bulunması fikrindedir. Türkiye, Sovyetler Birliğı'nin bu iki maddesini reddetmiş ve bu suretle paktın imzasını gayri mümkün kılmıştır.

Moskova yönetiminin kendisini Almanya ile savaşa sürükleyebilecek olasılıklardan kaçınması ve bu maksatla da antlaşmaya Almanya hakkında bir rezerv konulmasında ısrar etmesi Türk-Sovyet görüşmelerini kesintiye uğratan sebeplerden biridir. Türkiye antlaşmaya Almanya ile ilgili rezerv konulmasını kabul etmemiştir. Diğer bir sebep ise Molotov'un da değindiğı gibi, Boğazlar rejimi üzerinde Sovyetlerin değışiklik taleplerinin Türkiye tarafından kabul edilmemesidir. Zira Sovyet taleplerinin kabul edilmesi Boğazların ortak savunulması demek olduğundan, bu durum en sonunda Türkiye'yi Sovyet etkisi altına sokarak dolaylı olarak da Almanya ve İtalya'nın istekleri doğrultusunda hareket etmesine yol açacaktı. Sonuçta Moskova görüşmelerinde Sovyet taleplerinin kabul edilmesi, Türkiye'nin Batı'dan kopuşu anlamına gelecekti.

Öte yandan Başbakan Refik Saydam'a göre görüşmelerin sonuca ulaşamamasının nedeni, Sovyet taleplerinin Üçlü İttifak ile uyuşmaması, Sovyet Hükümetinin Türkiye'ye verdiği garantilerin Türkiye'nin yükleneceğı yükümlülükleri karşılamıyor olmasıdır.¹²⁸ Sovyet Dışışleri Bakanı Molotov ise yaptığı bir açıklamada Türkiye'nin temkinli tarafsızlık politikasını bir yana iterek

¹²⁶ Burçak, s. 102.

¹²⁷ Burçak, s. 107.

¹²⁸ Gürün, s. 209.

Avrupa savaş yörüngesini girdiğini iddia etmiş, “Türkiye’nin bu kararından dolayı pişman olup olmayacağını göreceğiz” demiştir.¹²⁹ İsmet İnönü Molotov’un bu demecini 1 Kasım 1939 tarihli TBMM’yi açış konuşmasında şöyle cevaplandırmıştır: “Biz elimizden geleni yaptık. (...) Bizim bütün gücümüzü harcadığımız amacın elde edilememesinin, bizim isteğimizden doğmadığı...”¹³⁰ şeklindeki sözler kusurun Sovyet tarafında olduğunu işaret etmektedir.

Böylece 26 Eylül-16 Ekim 1939 tarihlerinde gerçekleşen Moskova görüşmeleri, Türk-Sovyet ilişkilerinde yeni bir dönüm noktası olmuştur. Atatürk dönemi boyunca SSCB’ye bilgi vermeden hiçbir anlaşma yapmayan ve SSCB aleyhine hiçbir pakta girmeyen Türkiye bundan sonra farklı davranacaktır. Sovyetlerin özellikle Üçlü İttifak anlaşmasında ve Montrö rejiminde ısrarlı değişiklik talepleri, iki devlet arasındaki ilişkileri Türkiye’nin taşımaya çalıştığı boyuttan oldukça uzaklaştırmıştır.

B. İkinci Dünya Savaşı’nda Türk-Sovyet İlişkileri

İkinci Dünya Savaşı boyunca Türk-Sovyet ilişkilerinin seyri, Almanya’nın etkisinde şekillenmiştir demek yanlış olmaz. Bu süreçte ilişkileri iki dönemde incelemek mümkündür. Savaşın başladığı 1939 yılından Haziran 1941’e kadarki dönemde Almanya ve Sovyetler Birliği ittifak halindedir. 22 Haziran 1941 tarihi itibarıyla Almanya’nın Sovyetler Birliği’ne saldırmasıyla ilişkilerde ikinci döneme geçilmiştir.

1. Alman-Sovyet İttifakı Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri

Atatürk dönemi boyunca ve İkinci Dünya Savaşı’nın başlangıcına kadarki süreçte Türkiye Sovyetler Birliği’nin güney sınırlarında bir güvence unsuru olarak var olmuştur. Fakat savaşın başladığı 1939 yılından itibaren normal koşullar bozulduğundan, anormal koşullar altında Türk-Sovyet ilişkilerinde sorunlar baş göstermiştir. Her devletin güvenliğini sağlamak için ittifak arayışında olduğu bu dönemde Sovyetler de aynı yöntemi izlemiştir. Öncelikle İngiltere ve Fransa ile anlaşmanın yollarını aramış ancak karşı tarafın isteksizliği ile karşılaşmıştır. Sovyetler Müttefiklerin Almanya’yı kendi üzerine saldırtmasından çekinmekteydi.¹³¹ Bu nedenle Türkiye stratejik konumu itibarıyla Sovyetler için savaş döneminde çok

¹²⁹ Gürün, s. 209.

¹³⁰ Gürün, s. 209.

¹³¹ Oran, Türkiye’nin Kuzeydeki, s. 48.

önemli bir konumdadır. Diğer taraftan Türkiye de Müttefiklerle görüşme halindeydi. Türkiye'nin Müttefiklerle anlaşmanın yollarını araması Sovyetler tarafında pek olumlu karşılanmamıştır.

Buna rağmen Türkiye'nin ittifak arayışı içinde olması “savaş dışı” olma konumuna halel getirmeyecektir. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1 Kasım 1940 tarihinde TBMM'yi açış konuşmasında Türkiye'nin bu savaş dışı konumunu şu sözlerle vurgulamıştır:¹³²

Bizim 'savaş dışı' durumumuz, bize karşı aynı iyi niyeti gösteren ve uygulayan bütün devletlerle normal ilişkilerimize mani değildir. Keza, 'savaş dışı' durumumuz, bizim topraklarımızın, deniz ve havalarımızın savaştan taraflarca birbirini aleyhine kullanılmasına istisnasız olarak manidir. Ve biz savaşa girmedikçe, kesin olarak mani kalacaktır.

Dünyanın geçirdiği vahim buhran içinde, uzak yakın bütün devletlerle ilişkilerimiz normal seyrini takip etmiştir. Sovyet Rusya ile aramızda yirmi yıla yakın geçmiş olan güven yaratıcı ilişkiler, her ikimize de atfedilemeyecek olan buhranlar geçirdikten sonra, esas olan dostluk niteliğini yeniden elde etmiştir. Bunu memnuniyetle kaydetmek isterim.

Savaşın başlarında Almanya ve Sovyetler Birliği'nin kol kola gerçekleştirdikleri Polonya saldırısı başarıyla sonuçlanmış, ardından Sovyetlerin Letonya, Litvanya, Estonya ve nihayet biraz uğraşarak da olsa Finlandiya'yı işgali Sovyetler lehine neticelenmiştir. Ancak Alman-Sovyet ilişkilerindeki olumlu gidişat uzun sürmemiştir. Almanya'nın Ekim 1940'tan itibaren Romanya'ya yönelmesi Balkanlar'ın Alman nüfuzuna girmesi anlamına gelecektir ki, Sovyetler buna kesinlikle karşıdır çünkü tarihsel olarak Balkanlar Sovyetlerin etki alanıdır ve öyle de kalmalıdır. Dolayısıyla biraz da koşulların zorlamasıyla gerçekleştirilen 23 Ağustos 1939 tarihli Alman-Sovyet Paktı için tehlike çanları çalmaya başlamıştır. Gerek Almanya gerekse İtalya SSCB'nin Balkanlar'a yayılmasını istemiyorlardı. Sovyetler ise, Almanya'nın artık kendi güvenlik bölgesine girdiğini görmüş oldu.¹³³ Yine de Sovyetler Birliği Türkiye konusunda taleplerini yinelemekten geri durmamıştır. Hitler, Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop ve Molotov arasında 12 Kasım 1940 tarihinde Berlin'de yapılan görüşmelerde Molotov, Türkiye hakkındaki taleplerini de gündeme getirmiştir.

¹³² Milli Şef'in Söylev, Demeç ve Mesajları, Der. Kadri Kemal Kop, Akay Kitabevi, Ankara, 1945, ss. 48-49.

¹³³ Barış Ertem, “Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947)”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 3/11, Bahar 2010, s. 255.

Esas itibariyle dünyanın Mihver devletleri ile SSCB arasında paylaşım planlarının yapıldığı Berlin görüşmelerinde SSCB, Ege adalarında ya da Boğazlarda bazı kontrol noktalarına sahip olmak istediğini de belirtmiş ve bu konuda fiili garantiler istemiştir.¹³⁴ Sovyetler Boğazlarla ilgili taleplerinde, sadece Karadeniz'e kıyısı olan devletler ile Almanya ve İtalya'nın savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesi koşullarını öne sürmüştür. Ribbentrop da, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin yerine Sovyetler Birliği'nin daha fazla imtiyaza ve söz hakkına sahip olacağı Almanya, Sovyetler Birliği, İtalya ve Japonya arasında yeni bir antlaşmanın imzalanabileceğini ve Türkiye'nin İngiltere ile olan iyi ilişkilerinin bir an önce sona erdirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹³⁵ Ne var ki Alman-Sovyet yalancı baharı, Hitler'in batıda İngiltere ile savaşı kazandığını düşünerek Sovyetler Birliği'ne saldırmaya karar vermesiyle sona ermiştir. Zira Hitler de Boğazları başka bir devletle paylaşmak istemiyordu.

Bu arada Almanların Boğazlara yönelik artan ilgisi ve Balkanlar'da umduğu sonuçları alamaması, SSCB'yi Türkiye ile bir ittifak anlaşması yapmaya yöneltmiştir. Gerçekte her iki tarafın birbirine karşı duyduğu güvensizlik, basında çıkan haberler aracılığıyla da körüklenmiştir. Aynı zamanda çıkan bu haberleri de yalanlayan bir bildiri, 25 Mart 1941 tarihinde yayınlanmıştır. 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'na atıf yapan bildiri şöyledir:¹³⁶

1) *Bu gibi haberler (yabancı basında çıkan ve Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye saldıracağına dair haberler) Sovyet Hükümetinin tutumuna kesinlikle uymamaktadır.*

2) *Eğer Türkiye gerçekten saldırıya uğrar ve topraklarını savunmak zorunda kalırsa, o zaman Türkiye, Sovyetler Birliği'yle arasındaki Saldırmazlık Antlaşmasına dayanarak Sovyetler Birliği'nin en geniş ölçüde anlayışına ve tarafsızlığına güvenebilir.*

Bildiriye yönelik ortak görüş, Türkiye'nin, kendisini korumak amacıyla bile olsa saldırıya uğramadan savaşa girmesini engellediği yönündedir. Dolayısıyla bildiri, Sovyet politikasında Türkiye'nin istediği yönde bir değişikliğe yol açmamıştır.

¹³⁴ Ertem, s. 256.

¹³⁵ Gürün, s. 230.

¹³⁶ Oran, Türk Dış Politikası, ss. 437-438.

2. Alman-Sovyet Savaşı Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri

Türk-Sovyet ilişkilerinde Şükrü Saraçoğlu'nun Moskova gezisi sırasında önemli bir kırılma noktası meydana gelmişti. Atatürk döneminin karşılıklı güvene dayalı dostane ilişkileri, tarafların birbirine şüpheyle yaklaştıkları bir döneme doğru evrilmişti. Atatürk'ün İkinci Dünya Savaşı yaklaşırken “*Türkiye tarafsız kalmalı, bir ittifak içine girmemelidir*”¹³⁷ direktifinin aksine Türkiye, savaş süresince uluslararası koşulların zorlamasıyla, güvenliğini sağlamaya yönelik ittifak arayışlarını sürdürdü. Bu bağlamda Almanya ile imzalanan paktta, Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun Alman yanlısı bir politika izlemesinin yanı sıra, Sovyetler Birliği'nin hem Almanya hem de Türkiye ile ilişkilerinin rolü vardır.

Türkiye ile Almanya Dışişleri Bakanları Şükrü Saraçoğlu ve Franz von Papen arasında, 18 Haziran 1941 tarihinde imzalanan “Dostluk ve Saldırmazlık Paketi” sayesinde Hitler Sovyetlerle savaşırken sağ kanadını güvence altına almış oldu.¹³⁸ Türkiye ise “savaş dışı” kalmak uğruna güçlü gördüğü bir devletle daha ittifak yapmış oluyordu. Ancak Türkiye'nin yapmış olduğu bu ittifak, savaş sonunda SSCB tarafından aleyhinde kullanılacak, Sovyetler yeni taleplerle Türkiye'nin karşısına çıkacaktır. Yine Türkiye'nin Montrö rejimine aykırı olarak Alman gemilerine Boğazlardan geçiş izni vermesi, ileride Sovyetlerle ilişkilerini bozacak unsurlardan biri olacaktır.¹³⁹

Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Paketi gereğince, her iki devlet birbirinin toprak bütünlüğüne saygı gösterecek, doğrudan veya dolaylı olarak birbirleri aleyhine olacak her türlü davranıştan kaçınacaktır. İmzalandığı gün yürürlüğe girecek olan bu pakt 10 yıl süreyle geçerli olacaktır.¹⁴⁰

Almanya'nın 22 Haziran 1941'de Sovyetler Birliği'ne saldırmasıyla savaşın kaderi de değişmiştir. Türkiye savaşın başladığı aynı gün Almanya ile SSCB arasındaki savaşta tarafsız olduğunu ilan etmiştir.¹⁴¹ Öte yandan Hitler, Sovyetler Birliği'ne saldırmasının nedenini açıklamış ve kendilerinin saldırmaması durumunda Sovyetlerin saldıracağını iddia etmiştir. Bu vesileyle Türkiye'ye dahi hizmet

¹³⁷ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)**, Birinci Kitap, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1982, s. 538.

¹³⁸ Tuncer, s. 97.

¹³⁹ Oran, Türkiye'nin Kuzeydeki, s. 53.

¹⁴⁰ Tuncer, s. 97.

¹⁴¹ Ertem, s. 257.

ettiklerini öne süren Hitler, Rusların bundan sonra Boğazlara ve İstanbul'a saldıramayacaklarını, İngilizler'in de Boğazlara denizden saldıramayacağını ifade etmiştir. Hitler, Almanya'nın amacının Boğazlarda kendilerine rakip olacak bir devletin bulunmaması olduğunu belirtmiştir.¹⁴²

Hitler'in açıklamasından da anlaşılacağı üzere, Almanya ve Sovyetler Birliği'nin çıkarları çatıştığı için, iki devlet arasında savaş kaçınılmaz olmuştur. Berlin görüşmelerinde Sovyetlerin Boğazlar üzerindeki ısrarlı talepleri Hitler'in SSCB'ye savaş açmasında etkili rol oynamıştır. Zira Almanya da Boğazları başka bir büyük devletle paylaşmak istemiyordu.

Alman-Sovyet savaşında tahmin edilen olmamıştır. Zira Sovyetler Alman ordusu karşısında hemen pes etmemiştir. Kış mevsiminin ağır koşullarını, coğrafyaya hakim olmanın verdiği avantajla da birleştiren Sovyet ordusu savaştan zaferle ayrılmayı başarmıştır. Şubat 1943'teki Stalingrad bozgunu Alman ordusunun savaş boyunca aldığı en büyük mağlubiyettir.¹⁴³ Böylece İkinci Dünya Savaşı'nın kaderi bu savaştan sonra yeniden çizildi demek yanlış olmaz.

Türkiye'nin savaştaki konumu ise giderek zora girmiştir. Türkiye savaş dışı kalmaya çalıştıkça, Müttefik ve Mihver devletlerinin baskıları artmıştır. İnönü 1 Kasım 1942'de TBMM'yi açış konuşmasında Türkiye'nin içinde olduğu durumu açıklarken tarafsızlık politikasını sürdürmenin ne denli zor olduğuna değinmiştir:¹⁴⁴

Büyük Meclis takdir eder ki, gittikçe şiddetlenen düşmanlık havası içinde, her gün biraz daha sinirlenmiş taraflar ortasında tarafsızlık politikası yürütmek, Hükümet için çok yorucu olmaktadır. Biz, her devletle olan ilişkilerimizin niteliğini açıkça söyleyebilir bir karakterde ve güçte olduğumuz için, politikamızı gelecekte de sebatla takip etmekten çekinmeyeceğiz. Politikamızdaki dürüstlüğün her tarafa ait yararlarının bütün savaştan taraflarca takdir edildiğini sanıyoruz.

Bu noktada Türk diplomasisinin en büyük başarılarından biri, savaştan her iki taraftan da silah sağlamış olmasıdır. Almanlardan silah yardımı sağlanmasıyla, olası bir Alman saldırısının da önüne geçilmiş oluyordu.¹⁴⁵

Türkiye'ye askeri malzeme ve silah sevkiyatı yardımı sağlayan diğer iki önemli ülke İngiltere ve ABD olmuştur. 1942 yılı sonuna kadar ABD'den Türkiye'ye

¹⁴² Tuncer, ss. 86-87.

¹⁴³ Oran, Türk Dış Politikası, s. 413.

¹⁴⁴ **Milli Şef'in Söylev, Demeç ve Mesajları**, s. 134.

¹⁴⁵ Tuncer, s. 107.

sevk edilen askeri malzeme ve silahlar İngiltere üzerinden teslim edildiğinden, İngiltere bu malzeme ve silahların büyük bölümüne el koymuştur. ABD'den Türkiye'ye doğrudan askeri malzeme ve silah sevkiyatı 1942 yılı sonunda yapılabildiği görülmüştür. Türkiye bu yardıma karşılık ABD'ye 1941'de 80 bin ton, 1942'de ise 120 bin ton krom satmıştır.¹⁴⁶

C. İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Sovyet Talepleri

1. Yalta Konferansı (4-11 Şubat 1945)

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı boyunca sürdürdüğü “aktif tarafsızlık” ve Müttefik ve Mihver devletleri arasında yürüttüğü manevra politikası, Türkiye'nin savaşa girmesini önlediği için başarılı kabul edilebilir. Ancak savaş sonrası kurulacak yeni düzende Sovyetler Birliği, Türkiye'nin savaş boyunca izlediği tarafsızlık politikasının kendisine karşı düşmanca, Almanya'ya karşı ise dostça olduğu kanısındadır.¹⁴⁷ Bu nedenle Sovyetler, savaş sonrası düzenlemelerinin yapıldığı Yalta ve Potsdam Konferanslarında özellikle Montrö rejimi ile ilgili yeniden düzenleme talep etmiştir.

Savaşın başlarında Alman saldırısından korunma temeline dayalı Türk dış politikası, savaşın ilerleyen dönemlerinde Sovyet baskısı ve tehdidinden korunmaya yönelik politikalar üretmeye odaklanmıştır. Savaş sonrasında gelinen noktada, “Türkiye'nin korktuğu başına geldi” saptaması rahatlıkla yapılabilir zira Sovyet talepleri sadece Montrö rejiminde değişiklik talebiyle sınırlı kalmayacak, Türkiye'den toprak talepleri de gündeme getirilecektir.

4-11 Şubat 1945 tarihleri arasında düzenlenen Yalta Konferansı, bir bakıma savaş sonrası düzenine göre revize edilen Sovyet taleplerinin uluslararası arenaya taşınmasıdır. Sovyetler, Montrö rejiminin günün şartlarının gerisinde kaldığını iddia etmekteydi. Stalin Türkiye'nin sadece savaş zamanı değil, savaş tehlikesi halinde de Boğazları kapatma yetkisini elinde tutmasından rahatsızdır. Bu nedenle Boğazlarda serbest geçiş rejimi talep etmiştir.¹⁴⁸ Roosevelt ve Churchill'in konuya olumlu yaklaşımları sonucunda Sovyet talepleri Potsdam Konferansı'na taşınacaktır.

¹⁴⁶ Tuncer, s. 108.

¹⁴⁷ Aleksandr Sotniçenko, “1945-1956 Yıllarında Türk-Sovyet Diplomatik Mücadelesi ve Sonuçları”, **Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri**, 1. Çalıştay Bildirileri (Ankara, 14-15 Mayıs 2010), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2011, s. 324.

¹⁴⁸ Oran, Türk Dış Politikası, s. 472.

Yatla Konferansı'nda üç devlet uluslararası işbirliğini geliştirmek ve uluslararası barış ve güvenliği korumak amacıyla en kısa sürede Birleşmiş Milletler örgütünün kurulması prensibinde anlaşmışlardır. Bu amaçla San Francisco'da Mihvere savaş açmış devletlerin toplanacağı bir konferans düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Bu devletler Birleşmiş Milletler üyelerini oluşturacaktır. Örgüte üye olmak amacıyla Türkiye de 23 Şubat 1945 tarihinde Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir.

Sovyetler Birliği'nin Yalta Konferansı'nda gündeme getirdiği Montrö rejimi ile ilgili talepleri ABD ve İngiltere tarafından olumlu karşılanmıştır. Böylece Sovyetler Boğazlardan daha geniş geçiş serbestisi isteğini uluslararası alanda meşrulaştırmış oluyordu. Sovyetlerin Boğazlardan geçişle ilgili taleplerinin, üç devletin dışişleri bakanlarının bir araya gelecekleri başka bir toplantıda görüşülmesine karar verilmiştir. Öte yandan, Almanya ve Japonya'ya savaş ilan eden Türkiye, 6 Mart 1945'te San Francisco Konferansı'na davet edilmiştir.¹⁴⁹

2. Molotov-Sarper Görüşmesi ve Sovyet Notası

Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya sembolik savaş ilanı, Sovyetler nezdinde pek bir anlam ifade etmemiştir. Bu bağlamda Sovyetler, süresi dolmak üzere olan 17 Aralık 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı uzatmayacağını ilan etmekten çekinmemiştir. Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotov, Türkiye Büyükelçisi Selim Sarper'i 19 Mart 1945'te makamına davet ederek, 1925 Antlaşması'nın savaş sonunda ortaya çıkan yeni duruma uygun olmadığı gerekçesiyle feshini istediğini bildirmiş ve Türkiye'ye bir nota vermiştir.

Türkiye 19 Mart 1945 tarihli Sovyet notasına 4 Nisan'da cevap vererek yeni bir pakt önerisinde bulunmuştur.¹⁵⁰ Buna karşılık Molotov, Büyükelçi Sarper'i davet ederek iki ülke arasındaki antlaşmanın yenilenebilmesi için karşılanması gereken Sovyet taleplerini sıralamıştır. 7-8 Haziran 1945 tarihlerinde gerçekleşen görüşmelerde bu talepler şöyledir:¹⁵¹

- *Boğazların ortaklaşa kontrolü ve Sovyetler Birliği'ne Boğazlarda kara ve deniz üssü verilmesi,*
- *Kars ve Ardahan'ın SSCB'ye verilmesi,*

¹⁴⁹ Ertem, s. 265.

¹⁵⁰ Oran, Türk Dış Politikası, s. 473.

¹⁵¹ Sotniçenko, s. 327, Oran, Türk Dış Politikası, s. 473 ve Ertem, s. 266.

- *Montrö rejiminde değişiklik yapılarak Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında ikili bir antlaşma yapılması.*

Ancak Molotov'un taleplerinin Türkiye'ye sözlü olarak iletildiğini vurgulamakta yarar vardır. Özellikle toprak talebi, Türkiye'yi en çok rahatsız eden unsur olmuş ve Türk-Sovyet ilişkilerini ileriye dönük olarak olumsuz etkilemiştir. Beri yandan Molotov Sovyetler Birliği adına Türkiye'ye yönelttiği taleplerin “*yersiz ve gerçekleştirilmesi imkânsız*” bir öneri olduğunu kabul etmiş ancak Stalin'in direktifi doğrultusunda amacının görevini en iyi şekilde başarmak olduğunu ifade etmiştir. Molotov, Sovyet ordusunun kazandığı zafere dayanarak böyle bir düzenleme önerdiklerini ancak bunun kabul edilemez bir şey olduğunu da bildiğini dile getirmiştir. Stalin hakkında hayatının son yıllarında “*ölçüyü biraz fazla kaçırdığı*” tespitini yapan Molotov, Boğazlar konusundaki taleplerinden tam zamanında vazgeçtiklerini, aksi halde Sovyetlere karşı saldırgan ortak bir koalisyon oluşacağına inandığını belirtmiştir.¹⁵²

Sovyet talepleriyle ilgili olarak, Türkiye ilk iki talebi reddetmiş, Montrö rejiminde değişikliğe yönelik taleple ilgili olarak da, Montrö Antlaşması'na imza atan tüm devletlerin görüşlerinin alınması gerektiğini ileri sürmüştür. 18 Haziran 1945 tarihinde Molotov ve Sarper tekrar görüşmelerine rağmen, Sovyet taleplerinde değişiklik olmadığı için bir ilerleme sağlanamamıştır.

Böylece gelinen noktada Türkiye, İkinci Dünya Savaşı boyunca “savaş dışı” kalmayı başarmasına rağmen, savaşın sona ermesini takiben şekil değiştiren ancak varlığını sürdüren bir Sovyet tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır.

Esasen Sovyet taleplerinin kaynağı, Sovyetler Birliği'nin kendisini güney sınırlarında güvensiz hissetmesi temeline dayanmaktadır. SSCB'ye göre, 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması ile Montrö Antlaşması Sovyetlerin güney sınırlarının güvenliğini sağlamakta yetersizdir. Buna ek olarak savaş boyunca Türkiye'nin Sovyetler aleyhine işleyen “tarafsızlığı” ve Boğazlar Sözleşmesi'ne uymaması, SSCB'nin taleplerinde haklı olduğunu düşünmesine yol açmıştır. Montrö Antlaşması'nda değişiklik talebiyle Sovyetler, hukuki olarak Boğazların ve dolayısıyla güney sınırının güvenliğini sağlamayı amaçlamıştır.

¹⁵² Feliks Çuyev, **Molotov Anlatıyor**, Yordam Kitap, İstanbul, 2007, ss. 104-105.

Bir konuşmasında Sovyet taleplerini değerlendiren İsmet İnönü şunları söylemiştir:¹⁵³

Bizim için Rusya çok önemlidir, çünkü Türkiye, Rusya'nın yumuşak karnıdır. Ruslar, güneyi emniyete almak isterler. Ondan sonra kuzeyden gelecek bir saldırıya rahatlıkla karşı koyarlar. Çünkü geniş toprakları vardır, kalabalık nüfusu vardır, içeri çekilirler ve bir yerde kısıtırlar, ama güney emniyette ise. Buna ilave olarak, Boğazlar vardır. Boğazlar, Ruslar için çok önemlidir. Bizimle gittikçe dostluğu artırıp, Boğazlar'da biraz daha emniyete kavuşmak isterler. Stalin bir hata yaptı. Türkiye'yi kaçıran ve uzaklaştıran bir hata. Böylece, Ruslar güneylerinde ne yapacaklarını kestiremez hale geldiler. Biz de zorunlu olarak yeni bağlantılar kurduk.

Sonuç olarak savaş sonrasında ortaya çıkmaya başlayan yeni tabloda Türkiye, kuzeydeki büyük komşusundan tehdit algılamaya devam edecek, bu tehdidi bertaraf edebilmek adına Batı'nın, özellikle de ABD'nin desteğini arayacaktır.

3. Potsdam Konferansı'nda Sovyet Talepleri ve Karşılıklı Notalar

Potsdam Konferansı 17 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihleri arasında ABD, İngiltere ve SSCB arasında düzenlenmiştir. Konferansa ABD adına Roosevelt'in ölümü nedeniyle yeni Başkan Truman, İngiltere adına önce Başbakan Churchill, daha sonra iktidar değişikliği nedeniyle Clement Attlee ve SSCB adına da Stalin katılmıştır.

Sovyetler Birliği'nin Boğazlar rejimiyle ilgili sadece kendisi ve Türkiye arasında ikili bir düzenlemeye gidilmesi yönündeki talebi, ABD ve İngiltere tarafından hoş karşılanmamıştır. ABD Başkanı Truman Amerikan çıkarlarıyla örtüştüğü oranda konuya ilgi göstererek, Boğazlar rejiminin yeniden düzenlenmesi durumunda ABD'nin de bu düzenlemeye katılması gerektiğini ifade etmiştir. Böylece ABD, Montrö Antlaşması'nda imzası bulunmadığı halde bu kapsamdaki tartışmalarda söz sahibi bir devlet konumuna gelmiştir. Churchill ise Montrö rejiminde değişikliğe karşı olmadıklarını dile getirmiş ancak Türkiye'den üs ve toprak talep edilmesinin, Türkiye'yi açıkça tehdit etmek anlamına geldiğini belirtmiştir.¹⁵⁴

Konferansın sonunda üç devlet Montrö Antlaşması'nın günün şartlarına uymadığını ve değişmesi gerektiğini kabul etmekle birlikte, diğer konularda ortak bir

¹⁵³ Tuncer, s. 162.

¹⁵⁴ Tuncer, s. 166.

karara ulaşamadığı için, tarafların her birinin Türkiye ile doğrudan görüşmeleri prensibi kabul edilmiştir.

Potsdam Konferansı'nda alınan kararlar gereği Türkiye'ye ilk nota 2 Kasım 1945'te ABD tarafından verilmiştir. ABD notasında önerilen değişiklikler arasında özellikle Montrö Antlaşması'nın 19. Maddesinde öngörülen "savaş zamanında savaşan devletlerin gemileri Boğazlardan geçemez" hükmünün değiştirilmesi teklifi Türkiye için sakınca yaratabilecek niteliktedir. Zira ABD, Karadeniz'e sahildar devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan her zaman serbestçe geçebilmesi ilkesini önermiştir.¹⁵⁵

Montrö'de Boğazlardan geçiş halindeki gemilerin toplam tonajına sınırlama getirildiğinden, ABD notası bu bakımdan da Türkiye aleyhine bir durum yaratıyordu. Öte yandan İngiltere de ABD ile benzer görüşlerini 21 Kasım 1945'te Türkiye'ye bildirmiştir.

Türk-Sovyet ilişkilerini yeni bir boyuta taşıyacak ilk Sovyet notası ise 8 Ağustos 1946'da verilmiştir. Ancak bu nota verilmeden önce Türkiye-ABD ilişkilerinde yakınlaşma dönemi başlamıştı. Görevi başındayken ölen Washington Büyükelçisi Münir Ertegün'ün naaşının diplomatik kuralların da ötesinde bir şekilde Missouri zırhlısı ile 5 Nisan 1946'da Türkiye'ye getirilmesi, Türk-Amerikan yakınlaşmasının ilk sinyalinin vermiştir. Öte yandan Sovyetler Birliği'nin İran üzerinde kurduğu baskı ile bölgede hakimiyet kurma yönündeki politikası da, Amerika'da Sovyetlere karşı kuşku tohumlarının yeşermesinde etkili olmuştur.

8 Ağustos 1946 tarihli Sovyet notasında aşağıdaki öneriler yer almıştır:¹⁵⁶

1. *Boğazlar bütün memleketlerin ticaret gemilerine daima açık olmalıdır.*
2. *Boğazlar Karadeniz devletlerinin savaş gemilerine daima açık olmalıdır.*
3. *Karadeniz'de sahili bulunmayan devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesi, özel şekilde öngörülen haller hariç, yasaklanmalıdır.*
4. *Boğazlar rejiminin tesbiti Türkiye ile diğer Karadeniz devletlerinin selahiyetinde olmalıdır.*
5. *Bu rejimin uygulanmasını ve Boğazların savunulmasını Türkiye ile Rusya ortaklaşa yürütmelidir.*

Sovyet notasını Türkiye'den önce 19 Ağustos'ta ABD, 21 Ağustos'ta İngiltere yanıtlamıştır. Türkiye notaya 22 Ağustos'ta yanıt vermiştir. Hem ABD hem

¹⁵⁵ Ertem, s. 267 ve Tuncer ss. 170-171.

¹⁵⁶ Gürün, ss. 305-306.

de İngiltere notanın 4. ve 5. maddelerini kabul edemeyeceklerini bildirmişlerdir. ABD Başkanı Truman'a göre notadaki Sovyet talepleri kabul edilecek olursa, ABD ve İngiltere'nin Boğazlar konusunda söz sahibi olmaları olanaksızlaşacak, diğer taraftan Türkiye'nin bağımsızlığı ortadan kalkacak, Sovyetlerin kısa sürede Türkiye'yi denetimi altına alması söz konusu olabilecektir.¹⁵⁷

Türkiye 22 Ağustos 1946 tarihli cevabi notasında Montrö Antlaşması'nda değişiklik yapılmasını kabul etmekle birlikte, Sovyet notasındaki 4. ve 5. maddeleri reddetmiştir. Türkiye ayrıca kendisine yöneltilen, Montrö Antlaşması'nı gerektiği gibi uygulamadığı yönündeki Sovyet suçlamalarını da ayrıntılı olarak yanıtlayarak Sovyet tezini çürütmüştür.

Türkiye'nin 22 Ağustos 1946 tarihli notasında şu ifadelere yer verilmiştir:¹⁵⁸

İşbu Sovyet teklifi, milli bakımdan Türkiye'nin hiçbir suretle feragat edemeyeceği ve takyidini kabul eyleyemeyeceği egemenlik haklarına ve güvenliğine aykırıdır. Aynı teklif uluslararası bakımdan da çok ciddi itirazlar davet etmektedir. Bu teklifin kabulü, Türkiye'nin Boğazlarda oynadığı muvazene ve irtibat unsuru rolünün sona ermesi ve Karadeniz devletlerinin sözde güvenliğinin, Türkiye'nin güvenliğinin imhası üzerine kurulması demek olacaktır. Türkiye Hükümeti, 8 Ağustos tarihli notada ileri sürülen yeni güvenlik sisteminin karşılayacağı Sovyet endişelerinin künhüne varamamaktadır. Cumhuriyet Hükümeti, memleketi, nereden gelirse gelsin, her tecavüze karşı, var kuvvetiyle müdafaa vazifesinin kendisine ait olduğu kanaatinde dir. Tarih, Türkiye'nin dahil olup Türk Milletinin memlekete karşı vazifesini yapmadığı hiçbir harp misali kaydetmemiştir. Binaenaleyh, memleketin güvenliğini dışarıdan gelebilecek herhangi bir tehdiye karşı sağlamak üzere bütün gerekli tedbirleri almak Türkiye'ye aittir.

Sovyetler Birliği 24 Eylül 1946 tarihinde Türkiye'ye bir nota daha vermiştir. Bu notada, bir önceki notada yer alan talepler ısrarla yinelenmiştir. Sovyetler Birliği Türkiye'yi, Boğazların ortak savunulmasının Türkiye'nin menfaatleri ve çıkarı için daha yararlı olacağına ikna etmeye çalışmıştır. Bunun için SSCB, Potsdam Konferansı'nda öngörüldüğü şekilde, hükümetler arasında doğrudan görüşmeler yoluyla bu meselenin mümkün olduğu kadar geniş şekilde müzakeresi gerektiğini ifade etmiştir.¹⁵⁹

Sovyet notası karşısında Başbakan Recep Peker SSCB'ye kesin bir red cevabı verilmesi görüşünü savunurken, Dışişleri Bakanlığı, bir müzakere açılması kabul

¹⁵⁷ Tuncer, s. 173.

¹⁵⁸ Ertem, s. 270'ten **Ayın Tarihi**, Ağustos 1946, Sayı: 153, ss. 76-83.

¹⁵⁹ Gürün, s. 307.

edilirse, Sovyetlerin Dışişleri Bakanı Hasan Saka'yı Moskova'ya davet edeceğinden ve böyle bir daveti reddetmenin mümkün olmayacağından endişe duymuştur.¹⁶⁰

8 Ağustos notasının tersine, bu defa Sovyetler Birliği notanın birer örneğini ABD ve İngiltere'ye göndermediği için, Türkiye göndermiştir. 18 Ekim 1946 tarihinde Sovyet notasını yanıtlayan Türkiye, Japonya dışında Montrö Antlaşması'nı imzalayan tüm devletlere yanıt göndererek, gerektiğinde bir uluslararası konferans toplanabileceği konusunda tarafları bilgilendirmiştir. Türk notasında şu ifadelere yer verilmiştir:¹⁶¹

Türk hükümetinin fikrinde, Potsdam Konferansı'nın temenni ettiği hazırlayıcı çalışmalar, ilk önce ABD ve İngiltere hükümetlerinin Ankara'ya yaptığı tebliğler ve sonra da aynı konu hakkında Türkiye ile Rusya arasında vuku bulan nota teatisiyle bugün fiilen tamamlanmıştır. Onun için Cumhuriyet hükümeti, bu suretle yapılmış temasların Türkiye ile üç devletten her birinin Boğazlar meselesi karşısındaki durumlarını sarahatle ve yeter derecede açıklamış olduğu kanaatindedir. Bu şartlar içinde Türk hükümeti, yazışma yoluyla görüş teatisi usulüne devamın faydalı ve uygun olup olmadığı hususunda şüphe eder. Bu hükümet tadil usulünün verimli bir şekilde harekete geçirilmesi için zeminin yeter derecede hazırlanmış bulunduğu kanaatindedir.

Türk Hükümetinin 18 Ekim 1946 tarihli cevabi notasından sonra taraflar arasındaki Boğazlar ve toprak talepleriyle ilgili doğrudan görüşmeler fiilen sona ermiştir. Bundan sonra Sovyetler Boğazlarda üs ve toprak talebini tekrarlamamıştır.¹⁶²

4. Türkiye'nin Batı ile Yakınlaşması

1946 yılındaki Sovyet notalarını takip eden süreçte Türkiye-ABD ilişkileri ivme kazanmıştır. Bu ivmenin doruk noktasını, Truman Doktrini ve Marshall Planı ile ekonomileri çökmüş Avrupa ülkelerine yapılan ekonomik yardımlar kapsamında, Türkiye'ye sağlanan yardımlar dönemi oluşturmaktadır. SSCB'nin Türkiye üzerinde yaratmış olduğu güvensizlik duygusu ve Türkiye'nin savaş sonrasında ekonomik sıkıntı içine girmesi, ABD ile ilişkilerin yakınlaşmasında rol oynamıştır. Kore Savaşı'na asker gönderilmesini takiben, 1952 yılında NATO'ya tam üye olunmasıyla da, Türkiye'nin Batı eksenine girişi taçlandırılmış oldu.

¹⁶⁰ Gürün, s. 307.

¹⁶¹ Gürün, s. 308.

¹⁶² Ertem, s. 271.

Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerinin özellikle İkinci Dünya Savaşı sonundan başlayarak hissedilir derecede gerginleşen ve Soğuk Savaş döneminde birbirinden giderek uzaklaşan bir seyir izlemesinde, Sovyetlerin Molotov aracılığıyla Türkiye'den toprak talep etmesi belirleyici bir unsur olmuştur. Boğazlar rejiminde değişiklik ve üs talepleri bir yana, Kars ve Ardahan'ın talep edilmesi, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden adeta kaçarak uzaklaşmasına neden olmuştur.

SSCB'nin Boğazlar ile ilgili talepleri incelendiğinde ise kendi içinde son derece istikrarlı talepler olduğu görülecektir. Şöyle ki, Sovyetlerin Boğazların yabancı devletlerin gemilerine kapatılması şartını 1923 Lozan Antlaşması'nda, 1936 Montrö Antlaşması'nda, 1939'da Şükrü Saraçoğlu'nun Moskova ziyaretinde, 1945 yılındaki Yalta ve Potsdam konferanslarında tekrarladığı görülmektedir. Hatta Boğazlar rejimindeki değişiklik talebini Yalta Konferansı'nda İngiltere ve ABD de kabul etmişlerdir.

Ancak İkinci Dünya Savaşı boyunca ve ertesinde SSCB tarafından gündeme getirilen bu talepler Sovyetler Birliği'ni amacına ulaştıramamıştır. Zira Sovyet talepleri Türkiye'yi Batı'nın, özellikle de ABD'nin adeta kucağına itmiştir. Türkiye'nin NATO'ya üye olmasıyla, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'de kurmak istediği üsleri, ABD kurma şansına sahip olmuştur.

Böylece SSCB güney sınırında kendi kendine tehdit yaratmıştır. Sovyetlerin, güney sınırını güvenlik altında tutmak ana gayesini güden dış politika stratejisi başarısızlığa uğramıştır. Eğer SSCB savaş boyunca ve ertesinde Türkiye'yi böylesine zorlamamış ve baskı altına almamış olsaydı, Türkiye kesin bir şekilde Batı bloğunun bir üyesi konumuna gelmeyebilirdi veya bu süreç daha yavaş ilerleyebilirdi. Türkiye'de zaten kuruluşundan itibaren komünizm karşıtı bir bürokratik yapılanma var olagelmıştır. Bu komünizm karşıtlığı İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetler Birliği karşıtlığına dönüşmüştür. Dolayısıyla Sovyet talepleri, dostane temellere dayalı Türk-Sovyet ilişkilerinde onarılması güç tahribata yol açmıştır.

Türkiye, ABD ile kurduğu yakın ilişkilerle bu tahribatı ikame etme yoluna gitmiştir. Truman Doktrini ve Marshall Planı, bu yolda Türkiye'ye en büyük yardımı sağlamıştır. ABD Başkanı Truman'ın 12 Mart 1947'de Amerikan Kongresi'nde açıkladığı ve kendi adıyla anılan mesaj Türkiye ve komünist muhaliflerle mücadele eden Yunanistan'a 400 milyon dolar tutarında ekonomik yardım yapılmasını

öngörmekteydi. ABD yönetimi, Truman Doktrini ile komünizmin yayılma alanına giren Avrupa ülkelerine yardım sağlayarak bu ülkelerde olası Sovyet etkisini kırmak amacını gütmüştür. Truman Doktrini ile gelen ABD yardımı, Yunanistan'a 300 milyon dolar, Türkiye'ye ise 100 milyon dolar tutarında verilmiştir. 1948'de başlatılan Marshall yardımı ise Truman Doktrini'nin tamamlayıcısı olmuştur. Türkiye'yi Truman Doktrini ve Marshall Planı kapsamında ABD yardımlarını almaya yönelten en önemli unsurların başında Sovyet tehdidinin geldiğine kuşku yoktur. Ancak diğer bir unsurun etkisi de yadsınamaz. O da ülkenin içinde bulunduğu ekonomik koşullar nedeniyle yabancı sermayeye ihtiyaç duyulmasıdır.¹⁶³

Marshall Planı kapsamında Türkiye'ye yapılan yardımın öncelikli amacı Türk savunmasının güçlendirilmesidir. Oysa planın hazırlanış amacı savaştan yıkılmış olarak çıkan Avrupa ekonomilerinin kalkınmasını sağlamaktı. Dolayısıyla Türkiye savaştan yıkılmadan çıktığı için Avrupa kalkınmasına destek vermesi gereken bir konumdaydı. Bu bağlamda Türkiye'nin Marshall Planı'ndan yararlandırılması, ABD'nin Türkiye'nin konumunu ve önemini farkına varmasıyla açıklamak mümkündür.

III. DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE TÜRK-SOYET İLİŞKİLERİ

Milli Mücadele yılları boyunca Sovyetler Birliği ile ilişkilerini işbirliği ve dostane temellere dayandıran Türkiye, İkinci Dünya Savaşı yıllarında da bu ilişkiyi korumaya çalışmış ancak Sovyetlerle ilişkilerinde hiçbir zaman tam anlamıyla kendisini güvende hissetmemiştir. Bu güvensizlik durumu 1945'ten itibaren iyice yoğunlaşmıştır. 1950'deki iktidar değişikliğinden sonra, Demokrat Parti (DP) iktidarı ile birlikte Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerinde önemli bir gerilemeden bahsedilebilir.

Kuruluş aşamasında parti programı Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ile benzerlik gösteren Demokrat Parti, Kemalizm'in altı ilkesini benimsemiş, ancak zamanın gereklerine göre bu ilkeleri yorumlayacaklarını belirtmiştir. Partinin başlıca hedefinin demokrasiyi geliştirmek olduğunu öne süren DP ileri gelenleri için bunun yolu hükümet müdahalesini mümkün olduğu kadar azaltmak ve bireyin hak ve özgürlüklerini artırmaktı.¹⁶⁴ Ancak uygulamada tersi durum söz konusu olmuştur. DP

¹⁶³ Hüseyin Bağcı, **Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası**, İmge Kitabevi, Ankara, 1990, s. 10.

¹⁶⁴ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Sarmal Kitabevi, İstanbul, 2. Baskı, 1994, s. 151.

iktidarı boyunca muhalefeti önemsememiş ve baskı altında tutmuştur. Sol partiler ve üniversiteler bu baskıdan en fazla nasibini alan kesimler olmuştur. 1960'ların başına kadar sol partilerin faaliyetleri kısıtlanmıştır. Bu bağlamda sol partilere ve komünizme karşı açıkça sergilenen tahammülsüzlükten Sovyetler Birliği ile ilişkiler de olumsuz yönde etkilenmiştir.

Truman Doktrini'ni takiben Marshall Planı'yla Türkiye'ye yapılan ekonomik yardımlar, Türkiye'yi hızla ABD'nin etkisine açmıştır. Başlangıçta Marshall yardımları sayesinde tarımda makineleşme sağlanmış ve uygun iklim koşullarının da yardımıyla tarımsal üretim artmıştır.¹⁶⁵ Ancak Truman Doktrini çerçevesinde ABD'nin gönderdiği savunma araç ve gereçlerinin bakımı için yılda 400 milyon lira bütçe ayırmak gerekmiş, bu nedenle bütçedeki savunma giderlerinde azalma sağlanamamıştır.¹⁶⁶ Zira savaş sona ermesine rağmen Türkiye'nin savunma harcamalarını azaltmaması, SSCB'de rahatsızlık yaratan unsurlardan bir tanesi olmuştur. Diğer yandan, ABD'nin gönderdiği bu araç ve gereçlerin bakımı ve yedek parçalarının üretimi Türkiye'de yapılamadığından, bu ihtiyacı karşılamak için Türkiye'nin dolar bulması gerekmiş, bu da dış ticarete Amerika'ya bağımlılık sonucunu doğurmuştur.

DP iktidarı döneminde Türkiye'ye yapılan Amerikan yardımlarının büyük bölümü "savunma desteği yardımı" adı altında yapılmıştır. 1954-1960 döneminde yapılan Amerikan yardımlarının yarısından fazlası bu kapsamda yapılmıştır.¹⁶⁷ Tarım, eğitim, madencilik ve yol yapımı gibi alanlarda kullanılan yardımlar içerisinde, esas kalkınmayı sağlayacak endüstri yatırımları için ayrılan pay tüm yardımların içinde sadece yüzde 6,8 dolayındadır.¹⁶⁸

DP iktidarının ABD'yle bu derece yakın ilişkiler yürütmesinde ekonomik öğelerin yanı sıra sosyal ve ideolojik öğeler de etkili olmuştur. DP yönetimi Atatürk'ün ortaya koyduğu "Batılılaşma" hedefini, yön olarak Batı ile ilişkileri geliştirmek ve Batı'ya bağımlılık şeklinde ele almış ve uygulamıştır. Oysa Atatürk

¹⁶⁵ Erel Tellal, **Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Çerçevesinde SSCB-Türkiye İlişkileri 1953-1964**, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Tezler Dizisi: 10, Ankara, 2000, s. 58.

¹⁶⁶ Mehmet Gönlübol ve Haluk Ülman, "Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı 1945-1965", **AÜ SBF Dergisi**, Cilt: 21, Sayı: 1, 1966, s. 155.

¹⁶⁷ Gönlübol ve Ülman, s. 156.

¹⁶⁸ Gönlübol ve Ülman, s. 156.

Batılılaşmayı çağdaş uygarlık seviyesini yakalamak anlamında kullanmıştır.¹⁶⁹ DP'yi Batı'ya yaklaştıran nedenlerden bir tanesi sosyal politikalar ve ekonomi politikaları bakımından kapitalist düzeni benimsemiş olmasıdır. Böylece Batı'nın ekonomik yardımlarından faydalanma olanağını da yakalamıştır. İkinci neden ise siyasal, askeri ve ekonomik örgütlenme modelleri bakımından kendisini Batı kurumlarının yanında konumlandırmasıdır.¹⁷⁰ Bu bağlamda NATO'ya üyelik DP'nin başlıca dış politika hedefi olmuştur. İktidarının ilk yıllarında bu hedefine ulaşan DP, NATO üyeliği karşılığında ABD'ye Türkiye topraklarında hava üsleri kurması için izin vermiştir. Ancak NATO'ya üyeliğin gerçekleştiği 1952 yılı itibariyle Türkiye'nin temel endişesi ve ihtiyacı güvenlik konusu değildir. Söz konusu dönemde Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerinde bir baskısından bahsedilemez. Oysa 1945-1946 yılları Sovyet talepleri ve baskısının üst seviyede olduğu yıllardır. 1950'lerin başında DP'nin Batı'ya yaklaşmasını ve NATO'ya üyeliğini güvenlik ihtiyacı değil, ekonomik yardım sağlama amacı ile açıklamak mümkündür.

Yukarıda açıklanan iki öge, DP iktidarının Sovyetler Birliği'ne karşı mesafeli duruşunu da açıklamaktadır. DP, Sovyetler Birliği'nin 1953'ten itibaren ilişkileri iyileştirmek adına attığı adımlara kayıtsız kalmıştır.

A. Sovyet Taleplerinin Geri Çekildiği 1953-1956 Yılları Arasında Türk-Sovyet İlişkileri

1. 30 Mayıs 1953 Tarihli Sovyet Notası

Sovyetler Birliği'nin dış politikası 5 Mart 1953'te Stalin'in ölümünün ardından önemli ölçüde değişime uğramıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan beri ilk defa ilişkilerin normalleşmesi adına SSCB tarafından adım atılmıştır. 30 Mayıs 1953 tarihli nota ile Sovyetler Birliği İkinci Dünya Savaşı'nın ardından dile getirdiği taleplerinden vazgeçtiğini resmen bildirmiştir.

Sovyet notasında öne çıkan ve dikkate değer bazı unsurlar bulunmaktadır. SSCB komşularıyla ilişkilerini gözden geçirirken Türkiye ile ilişkilerin de dikkate alındığını vurgulamıştır. Sovyetler ilişkileri iyileştirmeye istekli olduklarını açıklamışlardır. Açıkça Türkiye'den hiçbir toprak talebinde bulunmadıklarını belirtmişlerdir. Ancak Sovyetler Birliği bunu yaparken federatif yapısını öne

¹⁶⁹ Gönlübol ve Ülman, s. 156.

¹⁷⁰ Gönlübol ve Ülman, s. 157.

çıkarmış, Ermenistan ve Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri'nden kaynaklı olan toprak taleplerinden vazgeçildiğini belirtmiştir. Boğazlar konusunda da görüşlerini yeniden gözden geçirdiğini ve Türkiye'nin de kabul edeceği şartlarda bir hükme varılmasını önermiştir.

Türkiye Sovyet notasına cevabını 18 Temmuz 1953'te sunmuştur.¹⁷¹

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı hiçbir toprak iddiasında bulunmadığını bildiren Sovyetler Birliği Hükümeti'nin açıklamasını memnurlukla kaydeder.

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, bu açıklamada atıf yapılan iyi komşuluk ilişkilerinin devamı ve barış ve güvenliğin pekiştirilmesi arzusu Türkiye'nin daima beslediği ve beslemeye devam edeceği arzuya tamamen uyduğunu bildirir.

Boğazlar konusunun, Sovyetlerce bilindiği üzere, Montreux Sözleşmesi kurallarına bağlı bulunduğunu Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti bu vesile ile belirtmek ister.

Türkiye bu notasında üç noktaya değinmektedir. İlk olarak, Sovyetlerin toprak iddiasında bulunmamasını memnuniyetle karşılamıştır. İkinci olarak, iyi komşuluk ilişkilerine atıfta bulunarak Sovyetlerin de aynı niyeti paylaşmasının barış ve güvenliğin pekiştirilmesine uygun olduğu vurgulanmıştır. Son olarak, Boğazların Montrö Sözleşmesi'yle düzenlendiğine ve koşulların ancak sözleşme çerçevesinde saptanabileceğine vurgu yapılmıştır.

Sovyetler Birliği Türkiye'nin yanıtını aldıktan iki gün sonra 20 Temmuz 1953'te yeni bir nota vermiştir. Sovyetler notada, Boğazlardaki Amerikan ve İngiliz savaş gemilerinin sayısının artmasından yakınmıştır.¹⁷² Türkiye'nin bu konudaki cevabı 24 Temmuz tarihinde verilmiştir. Türkiye bu tür nezaket ziyaretlerinin Montrö'ye uygun olduğunu ve önceden haber vermeyi gerektirmediğini bildirmiştir.¹⁷³ SSCB 31 Temmuz'da bir nota daha vererek, bildiri isteğini Türkiye'nin komşusu olarak beklediğini bildirmiştir. Türkiye bu notaya yanıt vermemiştir.

Sovyetler Birliği'nin 30 Mayıs 1953 tarihli notası, ilişkilerin normale dönmesi için atılan olumlu bir adım olarak değerlendirilirken, Türkiye'nin yanıtından bu adımın çok da yeterli bulunmadığı ancak olumlu karşılandığı anlaşılmaktadır. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın 1953 yılında TBMM'yi açış konuşması da bu yönde somut bir örnektir. Bayar, iyi geçinmeye dair verilen sözlerin ve barışa yönelik

¹⁷¹ Bilge, ss. 337-338.

¹⁷² Tellal, s. 68.

¹⁷³ Tellal, s. 69.

atılacak adımların gerçekten değer kazanabilmesi için somut hareketlere dayanmaları gerektiğini, bu bağlamda sadece söz verilmesinin yeterli olmayacağını, eylemlerle bunun somutlaştırılması gerektiğini vurgulamıştır.¹⁷⁴

Başbakan Adnan Menderes de benzer yöndeki görüşlerini 21 Mart 1954 tarihinde Amerikan gazetecilerine verdiği demeçte şöyle ifade etmiştir:¹⁷⁵ “*Rus siyasetinde bir nevi yumuşamanın bazı zahiri eserlerine rast gelmek mümkündür. Fakat Türkiye, siyasetinde çok realisttir. Bir değişikliğin esaslı maddi delillerini görmeden evvel tatbik edilmekte olan politikaya karşı uyanıktır.*”

Bu açıklamalar ışığında, gerek Cumhurbaşkanı gerekse DP yönetimi nezdinde Sovyetler Birliği'nin barışçı girişimlerinin tam karşılığını bulmadığı anlaşılmaktadır. Türk yönetimi Sovyetlere karşı şüpheli bir yaklaşım içerisindedir.

2. Türkiye'nin Blok Politikası ve SSCB ile İlişkileri

Demokrat Parti iktidarı, 1954 yılına kadar Batı ile kurduğu sıkı bağın olumlu sonuçları sayesinde gücüne güç katmıştır. 1948 yılında Marshall yardımlarıyla ekonomide canlanma yaşanmış, tarımsal üretimde makineleşmenin de yardımıyla artış sağlanmıştır. Böylece DP, takip ettiği liberal ekonominin ve Batı yanlısı politikanın doğruluğundan emin şekilde iktidardaydı. Sovyetler Birliği ise bu dönemde dış politikasını yeniden şekillendirme sürecine girmiş, siyasal ideolojisi fark etmeksizin bağımsızlığı için mücadele eden ülkeleri destekleme yoluna gitmiştir.¹⁷⁶ Stalin'in ölümünün ardından Kruşçev tarafından kabul edilen “barış içinde bir arada yaşama”¹⁷⁷ politikası ile Sovyetler Birliği tüm çevre ülkelerle iyi ilişkiler geliştirmenin peşine düşmüştür. Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin (SBKP) 14 Şubat 1956 tarihindeki 20. Kongresi'nde tüm hataların kaynağı olarak

¹⁷⁴ Bilge, ss. 338-339.

¹⁷⁵ Bilge, s. 339.

¹⁷⁶ Gönlübol ve Ülman, ss. 163-164.

¹⁷⁷ Barış içinde bir arada yaşama ilkesinin Sovyet dış politikasında ağırlıklı ve yoğun bir şekilde yer alması Stalin'in 5 Mart 1953'te ölümünden sonra olmuş ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 1956 Şubatında yapılan 20. Kongresi ile Sovyet hükümeti tarafından resmen bir politika olarak ilan edilmiştir. Fahir Armaoğlu, “Barış İçinde Bir Arada Yaşamının Sovyet Yorumu”, **AÜ SBF Dergisi**, Cilt: 27, Sayı: 3, 1972, s. 289. 17-31 Ekim 1961'de SBKP'nin 22. Kongresinde milletlerarası komünizmin resmi bir görüşü olarak parti programına sokulan bu ilkenin kabul ediliş sebebi şöyle açıklanmıştır: “Barış içinde bir arada yaşama, sosyalizm ile kapitalizm arasında milletlerarası planda bir rekabet için temel sağlamaktadır ve bu ikisi arasındaki sınıf mücadelesinin özel bir şeklidir. Barış içinde bir arada yaşama, kapitalist ülkelerdeki emekçi sınıfın mücadelesi için çok daha müsait şartları yaratmaktadır.” Armaoğlu, s. 293.

Stalin'in ilan edilmesi ve politikalarının eleştirilmesi¹⁷⁸ ise Sovyetler Birliği'ndeki değişimin ve dönüşümün somut bir örneği olmuştur.

Barış içinde bir arada yaşama politikası, Marksist-Leninist doktrinle de örtüşmemekteydi zira bu doktrine göre kapitalizm ve sosyalizmin varlığını bir arada sürdürmesi mümkün değildir. Sosyalizmi gerçekleştirmede farklı yolların bulunduğu kabul edildiği SBKP'nin 20. Kongresi bu bakımdan da önemlidir.¹⁷⁹ SBKP'deki değişimi yorumlayan Doğu Perinçek, Stalin'in ölümünü takip eden Kruşçev ve Brejnev'in iktidarlarını "kapitalizmin inşası" dönemi olarak nitelendirmektedir. Bu iki lider döneminde SBKP'nin bileşiminde de değişim yaşandığını ifade eden Perinçek, partinin giderek işçi partisinden bürokratlar partisine dönüştüğünü belirtmektedir.¹⁸⁰ Bu savını rakamlarla destekleyen Perinçek, 1956 yılına gelindiğinde ki, Kruşçev iktidarı dönemidir, SBKP'nin yüzde 32'sini işçilerin, yüzde 51'ini ise aydınlar ve bürokratların oluşturduğunu belirtmektedir.¹⁸¹

"Kruşçev revizyonizmi" de denen bu dönemde ekonomi alanında meta ekonomisi, devlet mülkiyetine oranla kolektif mülkiyet ve bireysel mülkiyet desteklenmiştir. Sanayi işletmelerine daha fazla adem-i merkeziyet, işletme finansmanında banka kredilerinin rolünün artırılması ve buna bağlı olarak faiz oranlarının yükseltilmesi, dışa açılma, Batı'dan sermaye ve teknoloji ithali gibi uygulamalar Stalin döneminden farklılık arz etmekteydi.¹⁸²

Sovyetler Birliği'nin sosyalizm anlayışında ve komşu ülkelerle ilişkilerinde değişimin yaşandığı bu dönemde Türkiye, kuzeydeki büyük komşusunun "barış içinde bir arada yaşama" politikasını samimi bulmayarak Batı bloğunun politikalarına sıkı sıkıya bağlı kalmıştır. Türkiye'nin ABD'nin izlemekte olduğu "çevreleme" politikasına katılımı SSCB'yi rahatsız etmiştir. Balkan ve Bağdat paktlarında üstlenilen aktif rol Sovyetlerin tepkisini çekmiştir. SSCB, 18 Mart 1954 tarihli notasında Türkiye ve Pakistan arasında imzalanan Bağdat Paktı'nı¹⁸³ doğrudan

¹⁷⁸ Bilge, s. 340.

¹⁷⁹ Hüner Tuncer, **Menderes'in Dış Politikası**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2013, s. 152.

¹⁸⁰ Doğu Perinçek, ss. 118-121.

¹⁸¹ Perinçek, s. 120.

¹⁸² Halil Berktaş, **Bir Dönem Kapanırken**, Pencere Yayınları, İstanbul, 1991, s. 101.

¹⁸³ Bağdat Paktı 1955 yılında Türkiye, Irak, İran, Pakistan ve İngiltere arasında Orta Doğu'da gelişen Sovyet nüfuzunu engellemek için kurulmuştur. Arap Birliği'ne üye ülkelerden gelen tepkiler yüzünden başarılı olamayan pakt, Irak'taki geleneksel monarşinin yıkılması sonrası, üyeleri arasında daha ziyade ekonomik, kültürel ve teknik işbirliğini sağlamaya yönelik Merkezi Antlaşma

kendi güvenliğiyle ilgili ve bölge barışını tehlikeye sokan bir ABD yayılması şeklinde değerlendirmiş, öncelikle komşularıyla ve bu arada Türkiye ile iyi ilişkiler kurma isteğini yinelemiştir.¹⁸⁴ Türkiye Sovyet notasına 8 Mayıs'ta yanıt vermiştir. Yanıtta *“Türkiye'nin barışın korunması ve güvenliğin pekiştirilmesi için iyi niyetli, barışsever ülkelerle işbirliği yapma yönündeki her girişiminin SSCB tarafından barış karşıtı bir tutummuş gibi gösterilmesinden”* yakınılmıştır.¹⁸⁵

Türkiye'nin Bağdat Paketi'ndeki aktif politikası Orta Doğu'daki Arap ülkeleri ile ilişkilerinin bozulmasına yol açarken, SSCB'nin bölgede etkinliğinin artmasına neden olmuştur. Böylece SSCB 1955'ten itibaren Türk-Arap ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen bir unsur haline gelmiştir.¹⁸⁶ Bağdat Paketi'nin olumsuz etkileri, Kıbrıs sorununda “taksim” tezini savunan Türkiye'ye karşı Arap ülkelerinin desteklerini vermemeleri ile somut halini alacaktır.

Öte yandan iki kutuplu bir yapıya dönüşen uluslararası sistemde kendi aralarında örgütlenerek bu iki kutba da katılmayan “Bağlantısız devletler” yeni bir oluşum içine girmişlerdir. Türkiye, Bağlantısızlık Hareketi¹⁸⁷ için çok önemli bir kilometre taşı olan 1955'teki Bandung Konferansı'nda blok dışı politika izlemenin yarardan çok zarar getireceğini savunmuş, burada etkili bir konumda olan Hindistan lideri Nehru ile ters düşmüştür. Nehru bağımsızlığına yeni kavuşan Afrika ve Asya ülkelerinin “tarafsızlık politikası” takip etmelerini savunurken, Türkiye'yi temsil eden Fatin Rüştü Zorlu, komünist yayılcılığa karşı ortak bir savunma ittifakı oluşturulması görüşünü dile getirmiştir.¹⁸⁸ Zorlu'ya göre komünizm tehdidine karşı

Teşkilatı'na (CENTO) dönüştürülmüştür. ...Bağdat Paketi'nin kurulması Sovyetler Birliği tarafından tepki ile karşılanmış ve bu oluşum “Yakın ve Orta Doğu'da belirli bazı Batılı güçler tarafından kurulan askeri bir gruplaşma” olarak değerlendirilmiştir. **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, Der. Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 116-117.

¹⁸⁴ Tellal, s. 71.

¹⁸⁵ Tellal, s. 72.

¹⁸⁶ Tellal, s. 73.

¹⁸⁷ Bağlantısızlık devletlerin bir dış politika stratejisi olarak, belli başlı bloklar ile siyasal ya da ideolojik yakınlaşmalardan kaçınma politikası olarak tanımlanabilir. Bloksuzluk politikası olarak da adlandırılan bağlantısızlık İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Hindistan, Yugoslavya, Mısır gibi ülkeler ile Asya ve Afrika'da yeni kurulan devletlerin çoğu tarafından uygulanmış bir politikadır. ...Bu devletler 1960'lı ve 1970'li yıllarda uluslararası ilişkilerde ortak politika izleyerek yeni bir blok oluşturmaya çalışmışlardır. ...Günümüzde siyasal ve ideolojik blokların bulunduğu iki kutuplu sistem sona erdiğinden bağlantısızlık hareketinin temel dayanağı ortadan kalkmıştır. **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, ss. 120-121.

¹⁸⁸ Bağcı, ss. 61-62.

tarafsız kalmak büyük tehlike yaratacaktı. Nehru'ya göre ise hiçbir bloğa dahil olmamak en doğru politikaydı. Sonuçta birbirinden keskin şekilde ayrılan iki görüşten Nehru'nunki, Bağlantısızlar arasında daha kabul görmüştür. Türkiye ise konferans boyunca takındığı tutum ve görüşleri nedeniyle Batı'nın temsilcisi gibi algılanmıştır. Bağımsızlığına yeni kavuşan Asya ve Afrika devletleri Bandung Konferansı'nda, yeni sömürgeciliğin temsilcisi olarak kabul ettikleri NATO'ya üye olması nedeniyle Türkiye'yi Batı bloğunun temsilcisi şeklinde algılamışlardır. Bir bakıma Türkiye kraldan çok kralcı olmakla itham edilmiştir.

Türkiye DP iktidarı döneminde, uluslararası arenada komünizmin bir tehdit kaynağı olduğunu dile getirmekten çekinmemiştir. Sovyetler Birliği ise Türkiye'nin Batı'nın savunma ve güvenlik ittifakına katılmasına rağmen, Türkiye ile iyi komşuluk ilişkileri yürütmeye çalışmıştır. Bu dönemde Türkiye, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın 1953 yılındaki TBMM'yi açış konuşmasında ifade ettiği politikayı sürdürmüştür. 1955 yılı bütçe görüşmelerinde Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü SSCB ile ilişkilerle ilgili olarak şu ifadeleri kullanmıştır.¹⁸⁹

Hiç şüphe yok ki; herhangi bir devletle ve bilhassa bu kadar kuvvetli bir komşumuzla münasebetlerimizin ıslaha muhtaç bulunduğunu müşahade etmek bizim için bir zevk değildir. Ancak, ıslaha muhtaç münasebetler mevzubahis olunca, bizden, hür dünyanın emniyet meselelerini ve buna sıkı sıkıya bağlı olan kendi emniyet meselelerimizi unutarak hareket etmemizi beklemek elbette realist bir hareket olmaz. Geçmişin acı tecrübeleri bize, politikanın sadece sözle değil aynı zamanda maddi delillerle teyidi lazım geldiğini göstermiştir. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye müteveccih politikasının, pek tabii olarak, dünya çapındaki umumi siyasetinin bir cüz'ünü teşkil ettiği asla unutulmamak icap eder. Bu itibarla bizim karşılıklı münasebetlerimizin de, Sovyetler Birliği'nin hürriyet cephesi ile olan münasebetlerinin mahiyeti ile mütenazır olacağı pek tabiidir.

Hükümetin Sovyetler Birliği'ne yaklaşımı dikkate alındığında, Fuat Köprülü'nün bahsetmiş olduğu "maddi deliller" in DP iktidarı süresince bulunamadığı anlaşılmaktadır.

İki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerde ise, SSCB'nin 1954'te İzmir Uluslararası Fuarı'na katılmaya başlaması önemli bir adım olmuştur. Bu tarihten başlayarak Türk işadamlarının Sovyetler'i ziyaretinde de artış olmuştur. Ancak yine de ticari ilişkilerin iyi olduğu söylenemez.¹⁹⁰

¹⁸⁹ Tellal, s. 77.

¹⁹⁰ Tellal, s. 80.

B. 1956-1960 Yılları Arasında SSCB ile İlişkiler

1. Suriye Bunalımının Türk-Sovyet İlişkilerine Etkisi

Suriye'nin Bağdat Paktı'na katılmaması ve elinde Sovyet yapımı silahlar bulundurmamakla kalmayıp Doğu Bloğundan silah almayı sürdürmesi, hem Türkiye'yi hem de diğer Bağdat Paktı üyesi ülkeleri tedirgin eden bir konuydu. Suriye'de komünist bir rejimin başa geçmesi, Türkiye'nin hiç istemeyeceği bir durumdu. Suriye ve SSCB arasında 6 Ağustos 1957 tarihinde imzalanan teknik ve ekonomik işbirliği anlaşması gereğince SSCB Suriye'ye 500 milyon dolar uzun dönemli askeri-ekonomik yardımda bulunacaktı.¹⁹¹ Bu anlaşma Suriye bunalımının patlak vermesinde önemli rol oynamıştır.

Bölgedeki denetimin SSCB'nin eline geçmesini istemeyen ABD, 5 Ocak 1957 tarihinde Eisenhower Doktrini'ni ilan etmiştir. Doktrin, komünist tehdide karşı direnmek için yardıma gerek duyacak Orta Doğu ülkelerine, talep etmeleri durumunda askeri ve ekonomik yardım sözü veren ABD'nin bölgedeki etkinliğini artırması esasına dayanmaktadır. Eisenhower Doktrini Lübnan ve Ürdün dışında hiçbir Arap ülkesinde kabul görmemiştir.¹⁹² Bu bağlamda bölge devletlerinin ABD'ye antipatisini artırmıştır. Doktrine ilk tepki Mısır'dan gelmiş, bunu Suriye takip etmiştir.

Kaçınılmaz olarak Sovyetler Birliği de doktrine büyük tepki göstermiştir. SSCB 7 Ocak'ta yayınladığı resmi bildiriye Eisenhower Doktrini'ni "*Orta Doğu ülkelerini esaret altına alma amacını güden bir tedbir, Amerikan tekelci kapitalizmin militarist çevrelerinin Orta Doğu işlerine kaba bir müdahalesi*" olarak nitelemiştir.¹⁹³

Öte yandan Türkiye'nin Suriye sınırındaki aktif hareketleri Suriye-Türkiye ilişkilerini iyice gerginleştirmiştir. Ancak bunalımın doruk noktasını Sovyetler Birliği ve ABD'nin karşılıklı demeçleri oluşturmuştur. Sovyet Başbakanı Bulganin 10 Eylül 1957 tarihinde Türkiye Başbakanı Adnan Menderes'e gönderdiği mesajda, "*Suriye'ye karşı girişilecek askeri bir maceranın mahalli çapta kalacağı sanılıyorsa, bu hesabın çok tehlikeli olduğunu, zira Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'nın böyle*

¹⁹¹ Tellal, s. 89.

¹⁹² *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, s. 271.

¹⁹³ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt 1-2: 1914-1995)*, Genişletilmiş 14. Baskı, Alkım Yayınevi, Ankara, s. 504.

mahalli askeri hareketlerden çıktığını” söylemiştir.¹⁹⁴ Bulganin’in mesajına 30 Eylül’de cevap veren Menderes ise, “Suriye’nin ihtiyaç halinde muhtemelen başkaları tarafından kullanılacak bir silah deposu haline getirildiğini ifade etmiş, Türkiye’nin Sovyetlerle iyi komşuluk münasebetlerini arzu ettiğini ancak İkinci Dünya Savaşı sonundan beri Sovyet Rusya’nın takip ettiği baskı politikasının karşılıklı itimadin yerleşmesine engel olduğunu” ifade etmiştir.¹⁹⁵

Krizin devamında 7 Ekim 1957’de Sovyetlerin “silahlar ateşlenirse, roketler uçuşmaya başlar” demecini takiben ABD’nin 10 Ekim’de buna “Türkiye’ye saldırı halinde NATO’nun yükümlülüklerini yerine getireceği” şeklinde verdiği cevap izlemiştir.¹⁹⁶ Suriye’nin Mısır ile imzaladıkları bir anlaşmayla 1 Şubat 1958’den itibaren Birleşik Arap Cumhuriyeti adı altında birleşmeleri ve SSCB’nin Türkiye’ye saldırmayacağını açıklamasıyla Suriye bunalımı sona ermiştir.¹⁹⁷

Suriye bunalımı, katıldığı paktlar ve Batı ile kurduğu yakın ilişkiler dikkate alındığında Türkiye’nin, onca çabaya rağmen kuzeydeki komşusu dışında şimdi de güneyden kuşatılma korkusu yaşamasına neden olmuştur. Zaten kuzeyinde komünist bir yapılanma olan Türkiye bir de güneyinde bu tür bir yapılanmaya izin vermek istememiştir.

2. Türkiye’deki Askeri Üsler Konusu ve Türk-Sovyet İlişkilerine Etkisi

1957 yılında Sovyetler Birliği’nin ilk uyduyu uzaya fırlatmaları esas olarak bu uyduyu uzaya götürecek uzun menzilli füzenin yapılmış olması bakımından çok önemli bir gelişmedir.¹⁹⁸ Böylece ABD’nin havadaki stratejik üstünlüğü sona ermiş oluyordu. Aynı zamanda Sovyetler ABD’yi ani bir hava saldırısı ile vurma imkânını da kazanmış oluyordu.

Böyle bir üstünlüğün Sovyetler Birliği’nin eline geçmesi sonucunda ABD’nin yeni bir strateji geliştirmesi gerekmiştir. Sovyetlerin bu üstünlüğünü kullanmasını

¹⁹⁴ Armaoğlu, s. 508.

¹⁹⁵ Armaoğlu, s. 508.

¹⁹⁶ Tellal, s. 91.

¹⁹⁷ Armaoğlu, s. 509 ve Tellal, s. 91.

¹⁹⁸ Sovyetler Birliği’nin 4 Ekim 1957’de Sputnik I uydusunu uzaya fırlatması, Sovyetler’in nükleer başlık taşıyan füzeleri kıtalararası uzaklıkta kullanabileceği anlamına geliyordu. Sovyetler Birliği’nin orta ve uzun menzilli balistik füzelere sahip olduğunu gösteren bu gelişme Soğuk Savaş’ın toptan nükleer bir çatışmaya dönüşebileceğine de işaret etmekteydi. Oran, Türk Dış Politikası, s. 572.

önlemenin yolu, onun askeri faaliyetlerini yakından takip ederek sürekli istihbarat toplamaktır.¹⁹⁹ U-2'ler işte bu istihbaratı sağlayacak uçaklardır.

“U-2 bunalımı” olarak da adlandırılan olay, Türkiye ve Sovyetler Birliği ilişkilerinde yeni bir gerginliğe neden olmuştur. 1 Mayıs 1960 günü Adana'daki İncirlik üssünden havalanan ve Pakistan üzerinden Sovyet topraklarına girdikten sonra arızalanan U-2 uçağı, Sovyet radarları tarafından fark edilince düşürülerek pilotu ele geçirilmiştir. ABD tarafından yapılan açıklamada, uçağın meteorolojik araştırmalar yapan bir uçak olduğu söylenmiştir. SSCB 7 Mayıs'ta uçağın U-2 casus uçağı olduğu ve pilotunun sağ ele geçirildiğini açıklayınca ABD de gerçeği açıklamak zorunda kalmıştır. Böylece Sovyetler Birliği uluslararası arenada ABD'yi zor duruma düşürmüştür.

Türk Dışişleri Bakanlığı, olayla ilgili 8 Mayıs 1960 tarihinde şu açıklamayı yapmıştır:²⁰⁰

Türkiye Hükümeti tarafından hiçbir Amerikan uçağına Sovyet arazisi üzerinde inkişafı ve diğer herhangi bir maksatla uçuş müsadese verilmiş değildir. Böyle bir uçağın Türk hududunu aşarak Sovyet Rusya'ya girmediği malumdur. Esasen Sovyet makamları da bunun hilafında bir iddiada bulunmamıştır. Şurası muhakkaktır ki, Türkiye kendi hava sahası dışında ancak kendi uçaklarından mesul olabilir. Daha önce kendi üzerinden geçmiş olsa bile, bu geçiş ve tevakkuf Türkiye'yi hiçbir veçhile ilzam etmez.

Türk makamının açıklamasına rağmen SSCB 13 Mayıs'ta Türkiye'ye bir nota vermiştir. Notada Türk Hükümeti'nin askeri üsler aracılığıyla ABD saldırganlığına hizmet ettiği yinelenerek, bu uçuşlara izin verilmesinin sürdürülmesi halinde gerekli önlemlerin alınacağı bildirilmiştir. Türkiye ise 18 Mayıs'ta verdiği yanıtta uçağın SSCB'ye Türkiye üzerinden girmediğini, Türkiye'nin bağlaşıklarına yalnızca savunma amaçlı kolaylıklar sağladığının altını çizmiştir.²⁰¹

U-2 casus uçağının yarattığı bunalımın ardından, Jüpiter füzelerinin ABD tarafından Türkiye topraklarına yerleştirilmesi olayı yeni bir bunalımın kaynağı olmuştur. 1958 yılında Sovyet Başbakanı Bulganin, Türkiye'nin topraklarına nükleer silah ve füze yerleştirilmesine izin vermesini çok tehlikeli bir adım olarak değerlendirmiştir.²⁰² Türkiye ise bu eylemlerin savunma amaçlı olduğu şeklinde

¹⁹⁹ Armaoğlu, s. 600.

²⁰⁰ Tellal, s. 140.

²⁰¹ Tellal, s. 140.

²⁰² Tellal, s. 142.

kendisini savunmuştur. Jüpiter füzelerinin Türkiye'ye yerleştirilmesi 1960 yılı sonunda tamamlanmış, füzeler 1962 yılında kullanılabilir hale gelmiştir.²⁰³

1957-1959 arasında iki devlet arasında sorun teşkil eden temel konu, Türkiye'deki Amerikan askeri varlığı ve imzalanan ikili askeri anlaşma²⁰⁴ olmuştur. SSCB açıkça bu gelişmelerin kendi çıkarlarına aykırı olduğunu savunmuştur.

3. Demokrat Parti Hükümetinin Son Yılları ve Başbakan Menderes'in Moskova Ziyareti Girişimi

DP iktidarında sona yaklaşıırken, Sovyetler Birliği ile ilişkilerde en önemli gündem konusu Başbakan Adnan Menderes'in Moskova'ya ziyaret girişimi olmuştur. Türkiye'nin başbakan seviyesinde SSCB'ye ziyarette bulunma gayretine girmesinde etkili unsurlar çok yönlüdür. SSCB'nin 1953'ten başlayarak Türkiye ile ilişkileri normalleştirme çabalarına DP hükümeti kayıtsız kalmıştı. 1959'a gelindiğinde Türk hükümetindeki bu tavır değişikliğini, ekonominin kötüye gidişyle ve ABD ile ilişkilerin seyriyle ilişkilendirmek mümkündür.

1954 yılından itibaren dış ticarete gerileme baş göstermiştir. "Devlet işletmelerinin özel sektöre devri" sloganıyla iktidara gelen DP, bu dönemde kamu yatırımlarını genişletmek zorunda kalmıştır.²⁰⁵ Düzensiz kentleşme ve gecekondulaşmanın DP iktidarıyla karakteristikleştiği bu yıllarda liberal bir dış ticaret rejimi uygulamak amacıyla hareket eden hükümetin, dönem sonunda dış dengeyi sağlayamayarak dış ticaret kontrollerine gittiği görülmektedir. Buna yol açan temel etken serbest ticaret rejiminin sürekli ve giderek büyüyen dış açıklara yol açması ile dış yardım ve kredileri sağlamakla karşılaşılan güçlüklerdir.²⁰⁶

Öte yandan DP iktidarının izlediği ekonomi politikası tamamen "plansız" bir politikadır. Ekonomi hükümet tarafından günlük olarak alınan kararlara göre yönetilmiş, özel girişimin doğal eğilimlerine göre şekillendirilmiştir. Bu bağlamda Emre Kongar, Adnan Menderes iktidarının kendisinden önceki Tek Parti iktidarı döneminden temel yapı bakımından bir farkı olmadığını, ortaya çıkan yapının

²⁰³ Oran, Türk Dış Politikası, s. 573.

²⁰⁴ 5 Mart 1959'da imzalanan Türk-Amerikan Güvenlik İşbirliği Anlaşması'na göre ABD Türkiye'ye yönelik bir saldırı durumunda, Türk hükümetinin talebiyle, silahlı güç kullanmak da dahil olmak üzere her türlü yardım ve işbirliğine hazır olacaktı. ABD ayrıca Türkiye'nin ulusal bağımsızlık ve bütünlüğünün korunmasıyla, ekonomik gelişmesinin etkili bir biçimde devamının sağlanması için askeri ve ekonomik yardımlar vermeye devam edecekti. Oran, Türk Dış Politikası, s. 569.

²⁰⁵ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 86.

²⁰⁶ Boratav, s. 88.

“kapitalizme dönük karma ekonomi düzeni” olduğunu aktarmaktadır.²⁰⁷ Bu dönemde DP iktidarında izlenen ekonomi politikasının en önemli özelliklerinden biri de, ekonominin plansız-programsız-günü gününe yönlendirilmesi olmuştur.

Ekonomideki kötüye gidişin başladığı 1954 yılından sonra ABD ile ilişkilerde sağlanan ivmede düşüş göze çarpmaktadır. Sovyetler Birliği'nin “barış içinde bir arada yaşama”²⁰⁸ politikası sayesinde iki blok arasındaki ilişkilerin yumuşamaya başlamasıyla Türkiye'ye giden Amerikan yardımlarının miktarında da azalma baş göstermiştir. Doğu-Batı blokları arasındaki gerilimin azalması, NATO bünyesinde Türkiye'ye duyulacak ihtiyacın azalmasına neden olmuştur. Ancak Türkiye'nin SSCB'nin iyi komşuluk ilişkileri geliştirme ve ekonomik yardım tekliflerine olumlu yanıt vermesi, 1959 yılında söz konusu olacaktır. Sürecin 1959'a kadar uzamasında ve ABD yardımlarının istenen oranda olmasa da devam etmesinde rol oynayan unsurlardan bir tanesi Suriye bunalımı bağlamında Türkiye'nin Orta Doğu'da önemli bir konuma gelmesi, diğeri ise Sputnik'in 1957'de SSCB tarafından uzaya fırlatılmasının yarattığı etkidir.²⁰⁹ Böylece Sovyetler uzun menzilli balistik füzelere sahip olmuş oluyordu ki, ABD henüz bu teknolojiyi geliştirememişti. Bu bağlamda Sovyet sınırında konuşlanmış bir müttefik olarak Türkiye'nin jeostratejik önemi tekrar artmıştır. Bu çerçevede 1957-1959 döneminde Türkiye'ye yapılan Amerikan yardımlarında artış olmuş, bu dönemdeki yardımlar 1949'dan sonra yapılan tüm Amerikan yardımlarının yüzde otuzunu teşkil etmiştir.²¹⁰

Yine de Türkiye 1960 yılı itibariyle büyük bir ekonomik açmaz içine girmekten kurtulamamıştır. Bu açmazdan kurtulmanın bir yolu olarak Menderes hükümeti Sovyetler Birliği ile ilişkileri düzeltmek yolunu denemek istemiş ve 15 Temmuz 1960'ta bizzat Başbakan Menderes'in katılımıyla, Moskova'ya bir ziyaret düzenlenmesine karar verilmiştir. Bu kararda etkili olan bir unsur da, yukarıda daha

²⁰⁷ Emre Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye**, 23. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, ss. 358-359.

²⁰⁸ Soğuk Savaş yıllarında Sovyetler Birliği tarafından ortaya atılan, kapitalist ve sosyalist sistemler arasındaki ilişkilerin savaşa yol açmadan sürdürülemeyeceğini ve topyekün bir savaşın kaçınılmazlığını reddeden görüş. Sovyetler Birliği Komünist Partisi 20. Kongresi'nde Sovyet lider Nikita Kruşçev'e göre barış içinde birarada yaşama, sosyalist ülkelerin kapitalist ülkelerle olan mücadelesinin daha çok ekonomik ve teknolojik alanlara kayması sonucunu doğuracak bir ilkedir. **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, s. 134.

²⁰⁹ Oran, Türkiye'nin Kuzeydeki, ss. 77-79.

²¹⁰ Gönlübol ve Ülman, s. 171.

önce bahsi geçen Sovyet politikasındaki yumuşamaya dair maddi delillerin nihayetinde Türk hükümeti tarafından bulunması olarak yorumlanabilir.

Başbakanın planlanan Moskova ziyareti Sovyetler Birliği ile ilişkilerde 1945 yılından itibaren baş gösteren gerginliğin aşılmasında ve ilişkilerin normalleşmesinde çok önemli bir dönüm noktası olabilecek nitelikteydi. Hatta bu ziyareti ileriki bir tarihte Kruşçev'in iade edeceği de bildirilmiştir. Ancak 27 Mayıs 1960'ta bir askeri darbe ile Menderes'in iktidarına son verilmesi sonucunda, ziyaret gerçekleştirilememiştir.²¹¹ İkili temasların üst düzeyde yapılmasının planlanması dahi, ziyaretler gerçekleşebilseydi iki devlet arasındaki ilişkilerin kazanabileceği boyutu düşündürmektedir.

²¹¹ Tellal, s. 151.

İKİNCİ BÖLÜM

1923-1960 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE'DE BASIN REJİMİ, BASINA UYGULANAN SANSÜR VE YASAKLAR

I. CUMHURİYET DÖNEMİNDE (1923-1960) BASIN REJİMİ VE HUKUKİ DÜZENLEMELER

Cumhuriyet dönemi, Türkiye’de siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik alanda pek çok köklü değişikliğin yaşandığı, Osmanlı düzeninden çok farklı ve yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Söz konusu dönemde ortaya çıkan değişim “basın” alanında da kendisini göstermiştir. Toplumsal hayatın tüm katmanlarında cumhuriyet rejiminin getirdiği bu değişimi görmek mümkündür. Şüphe yoktur ki, değişime karşı duran, cumhuriyet rejimini sindirmekte güçlük çeken bir kitle her zaman var olmuştur. Bunun örneklerini basında da görmek mümkündür.

Gerek cumhuriyet döneminde gerekse cumhuriyetten önceki dönemde basın üzerinde gerçekleştirilen uygulamalar dikkate alındığında basının gücü ve kamuoyunu etkileme yeteneği somut olarak ortaya çıkmaktadır. Köklü değişimlerin yaşandığı cumhuriyet döneminde basın, rejimin gereği olan değişim ve yeniliklerin halka kabul ettirilmesi amacıyla siyasal iktidar tarafından çeşitli kısıtlamalara maruz bırakılmıştır. Kurulan yeni siyasal sistemin toplumda yerleşmesi ve benimsenmesi süreci sancılı olmuştur. Dolayısıyla bu süreçte basının tek ses olması için siyasal iktidar çeşitli önlemler almıştır.

Türk basın tarihinde demokratiklik ve hürriyetler bakımından iki dönem öne çıkmaktadır. Birinci dönem, İkinci Meşrutiyet’in ilan edildiği 1908 yılı ile 1909 arasındaki kısa dönemdir. İkinci geniş hürriyet dönemi ise cumhuriyetin ilan edildiği 1923’ten Şeyh Sait Ayaklanması ertesinde çıkarılan 4 Mart 1925 tarihli Takrir-i Sükûn Kanunu’nun ilanına kadarki dönemdir.²¹² Türk basını “Monarşik rejim gazeteciliği”, “Meşrutî rejim gazeteciliği” ve “Millî Mücadele devri gazeteciliği” dönemlerinin ardından “Cumhuriyet rejimi gazeteciliği” dönemine geçmiştir.²¹³

Cumhuriyetin ilanına giden süreçte basının denetim altında tutulması ve Millî Mücadele’yi destekleyen yayınlar yapılması öne çıkan bir uygulama olmuştur. Bu amaçla Mustafa Kemal önce Sivas Kongresi’nde Heyet-i Temsiliye’nin

²¹² Enver Behnan Şapolyo, **Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü ile Basın**, Güven Matbaası, Ankara, 1971, s. 220.

²¹³ Şapolyo, s. 220.

oluşturulmasından sonra bu temsil kurulunun bir organı olarak *İrade-i Milliye* gazetesinin yayınlanmasını sağlamıştır.²¹⁴ Ankara'ya yerleştikten sonra ise 10 Ocak 1920'de *Hakimiyet-i Milliye* gazetesini çıkarmaya başlamıştır. Anadolu Ajansı ve Matbuat Umum Müdürlüğü'nün kurulması da tamamlayıcı unsurlar olmuştur. Böylece Mustafa Kemal hem içeride hem de dışarıda yayınlanacak haberlerde birlik sağlamış oluyordu. Diğer taraftan Kemalist görüşü destekleyen yayınlara para ve malzeme yardımında da bulunulmuştur.²¹⁵ Mustafa Kemal TBMM'deki bir konuşmasında basın politikasını şu ifadelerle açıkça ortaya koymaktadır: “*Bütün gazetelere ne yolda irade-i kelim edeceklerine dair tarafımızdan talimat verilmiştir ve bütün matbuatımız bu dairede ifa-yı vazife etmektedir.*”²¹⁶ Bu amaca hizmet eden ve cumhuriyetin kurulmasından önce Milli Mücadele döneminde Anadolu'da faaliyet gösteren 82 yayın bulunduğu saptanmıştır.²¹⁷ Bunlar arasında *Hakimiyet-i Milliye* ile Yunus Nadi'nin yayınladığı *Yeni Gün*, diğer Kemalist basın için yönlendirici olmuştur. *Yeni Adana, Açıksöz, Sebilürreşat, Babalık, Öğüt, İstikbal, Işık, Albayrak* Milli Mücadele'yi destekleyen başlıca basını oluşturmuşlardır. İstanbul'da ise *Peyam-ı Sabah, Alemdar, İstanbul ve Aydede* dışındaki basın TBMM'yi ve Milli Mücadele'yi desteklemiştir.²¹⁸

Milli Mücadele döneminde olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de, aslında çok doğal olarak, farklı görüşlerle faaliyet gösteren basın kuruluşları olmuştur. Farklı görüş ve amaçlarla hareket eden bu basın kuruluşlarının faaliyetleri gerek kanunlarda gerekse anayasada düzenlenerek belirli bir çerçeveye oturtulmuştur.

Gazete, dergi ve kitap kavramlarını kapsayan ve basılabilen materyaller için kullanılan “basın” terimi, kendine has hukuksal düzenlemeler içermektedir. Cumhuriyet döneminde basınla ilgili düzenlemelere temel teşkil eden kanun 1931 tarihli Basın Yasası (Matbuat Kanunu)'dır. Ancak söz konusu yasa düzenlenmeden önce yürürlüğe girmiş olan 1909 tarihli Basın Yasası, Cumhuriyet dönemi basın rejiminin de hazırlayıcısı olmuştur.

²¹⁴ Alpay Kabacalı, **Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Matbaa Basın ve Yayın**, Literatür Yayınları, İstanbul, 2000, (Basın ve Yayın), s. 152.

²¹⁵ Orhan Koloğlu, **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2006, s.114.

²¹⁶ Kabacalı, 155.

²¹⁷ Koloğlu, s. 115.

²¹⁸ Koloğlu, ss. 115-116.

A. 1931 Basın Yasası Öncesinde Hukuksal Yapı

1. 1909 Basın Yasası ve Değişiklikleri

İkinci Meşrutiyet'in getirmiş olduğu özgürlük ortamından gazeteler de faydalanmıştır. Çıkarılan gazete sayısının önemli ölçüde arttığı bu dönemde basının düzenlenmesi gereği doğmuş ve 16 Temmuz 1909'da Basın Yasası kabul edilmiştir. Basın Yasası'nın kabul edildiği tarihte Matbaalar Yasası da kabul edilmiştir. Fransız Basın Yasası örnek alınarak hazırlanan 1909 Basın Yasası'nın basına sansür getirmemesi olumlu yönünü oluştururken, hükümete gazete ve dergi kapatma yetkisi vermesi olumsuz yönünü oluşturmaktadır.²¹⁹ 1909 Basın Yasası 1931 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.

Diğer taraftan yasa gazete çıkarmak için izin alınmasını zorunlu kılmamıştır. Yasanın 2. Maddesine göre "*Gazetelerin sorumlu müdürlerinin Osmanlı uyruğunda ve 21 yaşında olması, kimlik ve yurttaşlık haklarını kullanmaktan yoksun bırakılmamış olması, sahtekârlık, dolandırıcılık, inancı kötüye kullanmak gibi -kötü ahlaka dalalet eden- suçlardan mahkum olmamış bulunması gerekmektedir.*"²²⁰

Yasaya göre herkes matbaa açabilirdi. Bunun için İstanbul'da Dahiliye Nezareti'ne, taşrada ise valiliklere beyanname vererek, isim, sıfat, mesken ve hangi dilde yayın yapacağını bildirmek gerekiyordu.²²¹ Öte yandan yasanın 8. Maddesinde "*gazete ve dergilerin her nüshasının iki adedinin günü gününe en büyük mahalli amire sorumlu müdür imzası ile gönderilmesi*"²²² öngörülmüştür. 4. Maddeye göre ise "*çıkarılması için idareye beyanname verilmeyen bir gazete ve derginin yayını yasaklanmıştır.*"²²³

Yasada yayın suçları ve cezalarına ilişkin önemli hükümler yer almaktadır. Örneğin padişaha yazı yoluyla hakaret etmenin cezası üç aydan üç yıla kadar haptistir. Yasal olarak tanınmış dinler ve mezhepler aleyhine yayın yapmak ise suç sayılmıştır.²²⁴

²¹⁹ Kabacalı, s. 140.

²²⁰ İ. Ceyhan Koç, **Tek Parti Döneminde Basın İktidar İlişkileri (1929-1938)**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2006, s. 5.

²²¹ Server R. İskit, **Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 3270, Ankara, 2000, s. 91.

²²² Koç, s. 5.

²²³ Koç, s. 5.

²²⁴ Koç, s. 6

1909 Basın Yasası yürürlükte kaldığı 1931 yılına kadar çeşitli kereler değişikliğe uğramıştır. 1912 yılında yapılan değişiklikle sorumlu müdürün yüksek öğrenim görmüş olması veya yedi yıllık lise diplomasına sahip olması zorunluluğu getirilmiştir. Bunun yanında, basın suçları için eski özel mahkemeler kaldırılmış ve bu suçların genel mahkemelerde görülmesi esası kabul edilmiştir. Yapılan değişiklikle hükümdarın eleştirilebileceği kabul edilmiş ancak eleştirinin hakaret niteliği alması halinde cezai yaptırım öngörülmüştür.²²⁵ 1909 Basın Yasası'nda 1913, 1914, 1919, 1920 ve 1921 yıllarında da bazı değişiklikler yapılmıştır.

1909 Basın Yasası'nın kabul edildiği 16 Temmuz 1909 tarihinde Matbaalar Kanunu da yürürlüğe girmiştir. On bir maddeden oluşan kanun ile her Osmanlı vatandaşına basımevi açma hakkı tanınmıştır. Basılacak materyalin önceden gönderilmesi zorunluluğu bu kanun ile kaldırılmıştır. Böylece 1857 yılından beri süregelen matbaa sansürü ortadan kalkmıştır.²²⁶

2. 1914 Sansür Talimatnamesi

1909 Basın Yasası'nın kabulünden sonra 1914 yılında Sansür Talimatnamesi yürürlüğe girmiştir. Altmış bir maddeden oluşan talimatname Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği ortamda hazırlandığı için basını tamamen kontrol altına almayı amaçlamıştır. Talimatname İstanbul ve gerekli görülen diğer yerlerde sansür merkezlerinin kurulmasına izin vermektedir. Tüm basının sansür emirlerine uyması zorunludur, aksi durumda basın kuruluşu kapatılabilecektir. Kapatılan gazetelerin başka bir isimle yayınlanması yasaklanmıştır. Talimatname ile her gazetenin günde bir kez yayınlanmasına izin verilmiştir.²²⁷

Mütareke ve Milli Mücadele dönemlerinde basına yönelik sansür ve yasal düzenlemeler devam etmiştir. 5 Ağustos 1920 tarihinde yayınlanan kararname ile gazete ve dergilerin devletin iç ve dış güvenliğinin bozulmasına ilişkin yayın yapımları yasaklanmıştır. Ankara Hükümeti de 6 Mayıs 1920 tarihinde İstanbul ile her türlü haberleşmenin yasaklanmasına dair karar almıştır.²²⁸ Basına uygulanan sansür 25 Ekim 1923 tarihinde yayınlanan bir kararname ile sona erdirilmiştir. Sansürün kaldırılma gerekçesi, *"7 Ekim'den itibaren İstanbul'un işgaline son*

²²⁵ Nuri İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, Der Yayınları, İstanbul, 1999, s. 319.

²²⁶ İnuğur, s. 320.

²²⁷ Koç, s. 9.

²²⁸ Koç, s. 11.

verilmesinden dolayı sıkıyönetimin ve basın sansürünün sürdürülmesine gerek olmaması” olarak açıklanmıştır.²²⁹

B. Basın ve İstiklal Mahkemeleri

Cumhuriyetin ilanından önce asker kaçakları sorununu çözmek amacıyla kurulan İstiklal Mahkemeleri, 31 Temmuz 1922 tarihinde 294 sayılı “İstiklal Mahakimi Kanunu” ile yeni biçimini almıştır.²³⁰ Bu kanun ile daha önce teyiz edilemeyen idam kararlarının TBMM’nin onayından geçmesi kabul edilmiştir. Cumhuriyetin ilanından önce kurulan İstiklal Mahkemeleri kapsamında sekiz merkezde istiklal mahkemesi kurulmuştur. Bunlar Ankara, Eskişehir, Konya, Isparta, Sivas, Kastamonu, Pozantı ve Diyarbakır’dır. Bu mahkemeler Mayıs 1923’e kadar görevde kalmıştır.²³¹

1. İstanbul İstiklal Mahkemesi ve Gazeteciler Davası

Mayıs 1923’ten sonra ilk olarak İstanbul’da bir İstiklal Mahkemesi kurulmuştur. Bu mahkemenin öne çıkan özelliği, Cumhuriyet döneminin ilk istiklal mahkemesi olmasıdır. 8 Aralık 1923’te kurulan İstanbul İstiklal Mahkemesi’ni Ankara ve İsyân Bölgesi İstiklal Mahkemeleri izlemiştir.²³²

İstanbul İstiklal Mahkemesi’nde açılan davanın konusu doğrudan basını ilgilendirmektedir. Saltanatın kaldırılmasının ardından cumhuriyetin ilan edilmesi, Kemalist devrimi içine sindirememiş çevrelerde halifeliğin de kaldırılacağı endişesini su yüzüne çıkarmıştır. İstanbul basınında halifeyi destekleyen çeşitli yazılar yayınlanmıştır. Bu yazılar arasında İstanbul Baro Başkanı Lütfi Fikri’nin 10 Kasım 1923 tarihinde *Tanin*’de yayınlanan bir mektubu da yer almaktadır. Fikri yazısında, halifenin istifa etmemesi gerektiğini savunmuştur. Takip eden günde aynı gazetede yayınlanan Hüseyin Cahit Yalçın’ın makalesi de halifeliği savunan ifadelerle doludur: “*Hilafet bizden giderse beş-on milyonluk Türkiye Devleti’nin İslam âlemi içinde hiçbir önemi bulunmayacağını, Avrupa siyaseti gözündede de en küçük ve değersiz bir hükümet yerine düşeceğimizi anlayabilmek için büyük bir*

²²⁹ Alpay Kabacalı, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Basın Sansürü**, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları: 29, İstanbul, 1990, (Basın Sansürü), s. 108.

²³⁰ Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri -Yakın Tarihimizin Gerçekleri-**, 2. Baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1998, s. 169.

²³¹ Nurettin Güz, **Türkiye’de Basın-İktidar İlişkileri (1920-1927)**, Gazi Üniversitesi Yayın No: 166, Ankara, 1991, s. 91.

²³² Güz, s. 92.

dirayete lüzum yoktur..."²³³ Hüseyin Cahit makalesinde Mustafa Kemal'in diktatörlüğe gideceği korkusunu taşıdıklarını ve kendisine güvenmediklerini yazmıştır.²³⁴ Basında cumhuriyet rejimine karşı görüşler ve eleştiriler seslerini yükseltirken, belki de daha can sıkıcı olarak Mustafa Kemal'in silah ve çalışma arkadaşlarının gruplaştıkları ve halifeliğin kaldırılmasına karşı çıktıkları görülüyordu. Rauf Orbay, Kazım Karabekir, Ali Fuat Paşa, Refet Paşa gibi isimler bu grupta öne çıkıyordu.

İstanbul İstiklal Mahkemesi'nin kurulmasına neden olan olay da halifeliğin kaldırılması sorunuyla ilgilidir. Londra'da bulunan İsmailiye mezhebi lideri Ağa Han ile Hintli Emir Ali'nin Başbakan İsmet İnönü'ye gönderdikleri halifeliğin kaldırılmamasını isteyen mektupları 5 Aralık 1923'te *Tanin* ve *İkdam*'da, 6 Aralık'ta ise *Tevhid-i Efkâr*'da yayınlanmıştır. Mektupta "*Türkiye'nin gerçek dostları olarak biz, Hilafet'in Müslüman memleketlerin güven ve saygısına layık bir yere yerleştirilmesini ve böylece Türkiye'ye de güç ve onur kazandırmasını saygıyla Büyük Millet Meclisi'nden ve onun ileriye gören yöneticilerinden rica ediyoruz*" ifadelerine yer verilmiştir.²³⁵ Ağa Han ve Emir Ali'nin mektuplarının kendi eline geçmeden basında yayınlanması üzerine İsmet İnönü 8 Aralık 1923'te konuyu Meclis'e getirmiştir. Başbakan "*Ağa Han ile Emir Ali'nin maddi çıkar peşinde ve İngiliz hükümetinin etkisinde kişiler olduğunu*" belirterek İstiklal Mahkemesi'nin olaya el koymasını istemiştir.²³⁶ Bu olay sonucunda Cumhuriyet döneminin ilk istiklal mahkemesi 8 Aralık 1923'te kurulmuş oldu. İstanbul İstiklal Mahkemesi Başkanı mahkemenin kuruluş amacının, Cumhuriyetin varlığına ve esaslarına aykırı hareket ve girişimlerin cezalandırılması olduğunu açıklamıştır.²³⁷

İstanbul İstiklal Mahkemesi'nin emriyle *Tanin* başyazarı Hüseyin Cahit (Yalçın) ve yazı işleri müdürü Baha Bey, *İkdam* başyazarı Ahmet Cevdet ile sorumlu müdürü Ömer İzzettin, *Tevhid-i Efkâr* başyazarı Velid Ebüzziya ile sorumlu müdürü

²³³ Hıfzı Topuz, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973, (100 Soruda), s. 135.

²³⁴ Aybars, s. 183.

²³⁵ Aybars, s. 185.

²³⁶ H. Nedim Şahhüseyinoğlu, **Dünden Bugüne Düşünceye ve Basına Sansür**, Paragraf Yayınevi, Ankara, 2005, s. 48.

²³⁷ Kabacalı, Basın Sansürü, s. 111.

Hayri Muhiddin Bey ve Baro Başkanı Lütü Fikri Bey önce göz altına alınmış, sonra da tutuklanmıştır.²³⁸

12 Aralık 1923 tarihinde İstanbul Matbuat Cemiyeti üyeleri Halit Ziya Uşaklıgil'in başkanlığında toplanarak görüşlerini üç madde ile TBMM'ye bildirmişlerdir. Matbuat Cemiyeti, tutuklanan gazetecilerden vatanın çıkarlarına aykırı ve suiniyete dayanan bir hareket beklenemeyeceğine inandıklarını belirtmiştir.²³⁹

15 Aralık 1923 tarihinde başlayan bir dizi duruşmanın ardından 2 Ocak 1924'te karar açıklanmıştır. Vatana ihanet suçuyla yargılanan gazetecilerden *Tanin* başyazarı Hüseyin Cahit'in yaptığı konuşmanın ortamı yumuşattığı belirtilmektedir. Cumhuriyetin dayanaklarını sağlamlaştırmak için bütün iyi niyetiyle çalıştığını söyleyen Hüseyin Cahit, savunmasında vatan haini olmadığını ifade etmiştir.²⁴⁰

İstanbul İstiklal Mahkemesi davayı Ağa Han ile Emir Ali'nin mektuplarının suç teşkil edip etmediği; mektupların gazeteye konuş şekli; mektubun amacı ile yayınlanmasında bir münasebet olup olmadığı; kışkırtıcı amaç ve emelleri taşıyan mektubun bu amaçla yayınlanıp yayınlanmadığı unsurlarına göre değerlendirmiştir.²⁴¹ 2 Ocak 1924 tarihinde davayla ilgili kararını açıklayan mahkeme kasıtlı ve yıkıcı vatan ihaneti gibi bir amacın olmadığını kanaat getirmiştir. Tüm gazetecilerin beraatına karar veren mahkeme sadece Baro Başkanı Lütü Fikri Bey'i "*Binlerce Türk'ün kanı pahasına kazanılan bağımsızlık ve Cumhuriyet'in birliğe ve huzura ihtiyacı olduğu günlerde bölücü ve yıkıcı yayında bulunduğundan Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun üçüncü maddesi gereğince*" tutuklanma tarihi olan 15 Aralık 1923 tarihinden itibaren beş yıl kürek cezasına çarptırmıştır.²⁴²

İstanbul İstiklal Mahkemesi'nde görülen gazeteciler davası, basına verilen bir gözdağı niteliğindedir. Bundan sonra halifeliğin kaldırılması esnasında, basından yöneltilecek olası eleştiri ve muhalefetin önüne geçilmiş oldu. Cumhuriyet rejiminin korunmaya ve topluma benimsetilmeye çalışıldığı bir süreçte, basının özgür olmasını

²³⁸ Kabacalı, Basın Sansürü, s. 111.

²³⁹ Kabacalı, Basın Sansürü, s. 112.

²⁴⁰ Topuz, s. 136.

²⁴¹ Güz, s. 103.

²⁴² Aybars, s. 201.

beklemek fazla iyimser bir bakış açısı olacaktır. Zira iktidar, basının eleştirilerine tahammül gösteremiyordu. Bu nedenle İstanbul İstiklal Mahkemesi'ni kurdurarak aykırı sesleri bastırma yolunu seçmiştir.

2. Takrir-i Sükûn Kanunu

3 Mart 1924'te Hilafetin kaldırılması ve 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın (TpCF) kurulması olayları, Cumhuriyet rejimi karşıtlarının bu yeni kurulan partiyi kullanarak gruplaşmalarında rol oynamıştır. Rejim karşıtları böylece TpCF bünyesinde örgütlü muhalefet yapma olanağına kavuşurken, İstanbul basınının büyük kısmı da hükümete muhalifti. Basının hükümete muhalif olmasının önemli bir nedeni de, TpCF'yi oluşturan ileri gelenlerin basınla iyi diyalog içerisinde olmalarıydı.²⁴³

Hükümete yönelen muhalefetin yoğunlaştığı bu dönemde, 13 Şubat 1925 tarihinde bugünkü Bingöl ili sınırlarında Şeyh Sait Ayaklanması adı verilen isyan hareketi baş göstermiştir. Ayaklanma ile ilk haberler 16 Şubat 1925 tarihinde gazetelere yansımıştır. Ayaklanma küçük bir eşkıya olayı olarak yansıtılmıştır. Ayaklanmanın TBMM'de ilk kez görüşüldüğü tarih ise 18 Şubat 1925'tir.²⁴⁴

Ayaklanma hakkında daha fazla bilgiye ulaşıldıkça, olayın boyutlarının büyüklüğü anlaşılmaya başlanmıştır. İsmet İnönü ve arkadaşları olayın geniş çaplı bir karşı devrimin başlangıcı olduğunu ve rejimi devirmeyi amaçladığını ileri sürerek zaman kaybetmeden en sert tedbirlere başvurulmasını talep etmişlerdir. Bu tedbirlerin başında İstiklal Mahkemeleri kurulması, Türk İnkılabı'na karşı yayın yapan gazetelerin kapatılarak sahiplerinin ve yazarlarının cezalandırılması gelmekteydi.²⁴⁵ Sert tedbirlere başvurulması teklifi Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiştir. Böylece hükümetin izlediği politika ve aldığı tedbirlerin yeterli bulunmadığına kanaat getiren TpCF lideri Fethi Bey (Okyar), Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e istifasını vermiştir. 4 Mart 1925'te Fethi Bey'in kabinesi düşmüş ve yeni kabineyi İsmet Paşa kurmuştur. Aynı gün İsmet Paşa tarafından sunulan Takrir-i Sükûn Kanunu teklifi Meclis'te görüşülerek kabul edilmiştir. Aynı zamanda

²⁴³ Güz, s. 147.

²⁴⁴ Aybars, s. 224.

²⁴⁵ Aybars, s. 227.

askeri isyan bölgesinde ve Ankara’da birer istiklal mahkemesi kurulması da kabul edilmiştir.²⁴⁶

Tek maddelik Takrir-i Sükûn Kanunu şöyledir:²⁴⁷

“*Madde 1: İrtica ve isyana ve memleketin içtimai nizamını, huzur ve sükûnunu ve emniyet ve asayişini ihlale yol açacak bilumum teşkilat ve tarikat ve teşvikat ve teşebbüsat ve neşriyatı hükümet, reisicumhurun tasdiki ile re’sen ve idareten men’e mezundur.*” İkinci madde kanunun yayımlandığı gün yürürlüğe gireceğini, üçüncü madde Bakanlar Kurulu’na yürütülmesini öngörmektedir. Başlangıçta iki yıl için kabul edilen olağanüstü hal kanunu, daha sonra iki yıl daha uzatılacak ancak 1929’da kaldırılacaktır.²⁴⁸

Takrir-i Sükûn Kanunu hükümete olağanüstü yetkiler vermiştir. Basın özgürlüğünü dilediği gibi kısıtlayabilmesi, hükümetin sahip olduğu yetkilerin başında gelmektedir. Nitekim hükümet 3 Mayıs 1925 tarih ve 1846 sayılı kararname ile “Havali-i Şarkiye’de İdare-i Örfiye Mıntıkasında Tatbik Edilecek Sansür Talimatnamesi”ni kabul etmiştir. Talimatnamenin 15. Maddesinde “*Sıkıyönetim bölgesi içinde yayımlanan bütün gazete ve dergilerin basımdan önce sansüre tabi olduğu*” öngörülmüştür. Yine basınla ilgili olan 16. Maddesinde “*dışarıdan ithal olunacak bütün gazete ve dergilerin basımdan önce sansüre tabi olduğu*” kabul edilmiştir.²⁴⁹

Takrir-i Sükûn Kanunu’nun kabulünden sonra hükümet 6 Mart 1925 tarihinde kanunun birinci maddesine dayanarak gazete ve dergileri kapatmaya başlar. Bu kapsamda İstanbul’da yayımlanan *Tevhid-i Efkâr*, *Son Telgraf*, *İstiklal*, *Toksöz*, *Orak Çekiç*, *Aydınlık*, *Sebilürreşat* adlı gazete ve dergiler kapatılmıştır.²⁵⁰ 9 Mart 1925’te beş gazete daha kapatılır: *Sadayı Hak* (İzmir), *İstikbal* (Trabzon), *Kahkaha* (Trabzon), *Presse du Soir* (İstanbul), *Savha* (Adana).²⁵¹ Sonraki tarihlerde Hüseyin Cahit tarafından çıkarılan *Tanin* ve 11 Ağustos’ta Ahmet Emin tarafından çıkarılan *Vatan* gazeteleri kapatılmıştır.²⁵²

²⁴⁶ Kabacalı, Basın Sansürü, s.114.

²⁴⁷ Kabacalı, Basın Sansürü, s. 114.

²⁴⁸ Topuz, s. 139.

²⁴⁹ Kabacalı, Basın Sansürü, s. 115.

²⁵⁰ Aybars, s. 233.

²⁵¹ Topuz, s. 140.

²⁵² Kabacalı, Basın Sansürü, s. 115.

3. İsyân Bölgesi (Şark) İstiklal Mahkemesi ve Ankara İstiklal Mahkemesi'nde Gazeteciler Davası

4 Mart 1925'te Tahrir-i Sükûn Kanunu'nun kabul edildiği Meclis görüşmelerinde isyan bölgesinde ve Ankara'da birer İstiklal Mahkemesi kurulması kabul edilmişti. 7 Mart 1925'te İstiklal Mahkemeleri'nin başkan, üye ve savcılarının seçim işlemlerine başlanmıştır. İsyân Bölgesi İstiklal Mahkemesi'nin başkanı Mazhar Müfit Bey (Kansu), savcısı Ahmet Süreyya Bey, üyeler Ali Saib Bey ve Lütfi Müfit Bey olarak seçilmiştir. Ankara İstiklal Mahkemesi'nin başkanı Ali Bey (Çetinkaya), savcısı Necip Ali Bey (Küçüka), üyeler ise Kılıç Ali ve Ali Bey (Zırh) olarak seçilmiştir.²⁵³

Duruşmalar sırasında Şeyh Sait, basındaki kışkırtıcı yazılardan etkilendiklerini ifade ettiğinden, İsyân Bölgesi İstiklal Mahkemesi Başkanı Mazhar Müfit savcıdan konuyla ilgili bilgi istemiştir.²⁵⁴ Mahkeme, Şeyh Sait Ayaklanması dolayısıyla açılan davalar kapsamında yer alan gazeteciler davasında, 7 Haziran 1925'te aldığı kararla Eşref Edip (Sebilürreşat), Velit Ebüzziya (Tevhid-i Efkâr), Abdülkadir Kemali (Toksöz), Fevzi Lütfi, Sadri Ethem ve İlhami Safa Beylerin (Son Telgraf) tutuklu olarak celp ve yargılanmalarına; *Sebilürreşat*, *Tevhid-i Efkâr*, *Son Telgraf*, *Vatan*, *İstiklal*, *Tanin*, *İleri* gazeteleri ile *Toksöz*'ün 1924 yılı Ocak ayından itibaren kararın alındığı tarihe kadar veya kapatıldıkları tarihe kadar yayınlanmış olan sayılarının, incelenmek üzere getirilmesine oybirliği ile karar vermiştir.²⁵⁵

Duruşmaların son günlerinde gazeteciler biri Adana'dan diğeri Diyarbakır'dan olmak üzere Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e iki telgraf çekerek aflarını istemişlerdir. 15 Ağustos'ta Adana'dan Suphi Nuri (İleri), Ahmet Emin (Yalman), Ahmet Şükrü (Esmer) imzasıyla çekilen telgrafta gazeteciler Mustafa Kemal'den kendilerini kurtarmalarını istemiştir.²⁵⁶ 11 Ağustos'ta Diyarbakır'a getirilen gazeteciler, 21 Ağustos'ta ise Elazığ'a getirilmiştir. Mustafa Kemal İstiklal Mahkemesi Başkanlığı'na bir telgraf göndererek Cumhuriyete ve rejime bağlılıklarını dile getiren gazetecilerin bu davranışlarının dikkate alınmasını önermiştir.

²⁵³ Aybars, s. 234.

²⁵⁴ Güz, ss. 177-178.

²⁵⁵ Aybars, s. 278.

²⁵⁶ Güz, s. 179.

Elazığ'da çalışmalarını devam ettiren mahkeme, yargılamaların sonucunda gazetecilerin “devlet otoritesini sarsarak isyana yol açmak suçunu işlemediklerine” kanaat getirerek tahliyelerine karar vermiştir.²⁵⁷ Sanıklardan Abdülkadir Kemali Bey'in isyanla ilgisi görülmemesine rağmen Adana'da halkı isyana teşvik suçundan sanık bulunduğu için “aidiyeti'ne” istinaden Ankara İstiklal Mahkemesi'ne sevkine karar verilmiştir.²⁵⁸ Mustafa Kemal'in isteğiyle beraat eden gazeteciler tekrar basın hayatına dönmemişlerdir.

Şeyh Sait Ayaklanması'nı takiben çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu ve İstiklal Mahkemelerinin kurulmasıyla birlikte hükümet, rejim karşıtı ve gerici basını susturmayı amaçlamıştır. Bu bağlamda bir kısım basın mensubu Elazığ'da İsyân Bölgesi Mahkemesi'nde yargılanırken, bir kısmı da Ankara İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmıştır.

12-13 Nisan 1925 tarihinde TpCF'nin İstanbul Merkez Şubesi'nin polis tarafından aranmasının ardından, *Tanin* gazetesinin olayı “baskın” şeklinde yayınlaması, gazete binasının İstiklal Mahkemesi kararıyla polis tarafından aranmasına neden olmuştur. Yazı işleri müdürlerinden Baha ve Kadri Beyler ile sorumlu müdür Muammer Bey tutuklanarak Ankara'ya gönderilmiştir.²⁵⁹ 16 Nisan 1925 tarihinde *Tanin* kapatılmıştır. Hüseyin Cahit Bey de 19 Nisan'da Ankara'ya getirilmiştir. Hüseyin Cahit Bey daha önce de Ağa Han ve Emir Ali'nin mektubunu yayınladığı için yargılanıp beraat etmişti.

Hüseyin Cahit'in yargılandığı sırada, 13 Nisan 1925'te *Resimli Hafta* (Resimli Ay) dergisinde yayınlanan “Hapishanede İdama Mahkum Olanlar, Bile Bile Asılmaya Nasıl Giderler?” başlıklı bir yazı dolayısıyla Ankara İstiklal Mahkemesi'nde dava açılmıştır. Yazının içeriği, ordunun üst düzey yetkililerine ve hükümete karşı tahrik sayılarak derginin başyazarı ve sorumlusu Zekeriya Bey (Sertel) ile makalenin yazarı Hüseyin Kenan takma adıyla Cevat Şakir Bey (Kabağaçalı-Halikarnas Balıkçısı) İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmışlardır.²⁶⁰ Yargılama sonucunda ordunun maneviyatını ihlal ve askeri kaçmaya kışkırtıcı kasıt görüldüğünden Ceza Kanunu'nun 60. Maddesi gereğince her iki sanık üçer yıl kürek

²⁵⁷ Kabacalı, Basın Sansürü, s. 117.

²⁵⁸ Güz, s. 182.

²⁵⁹ Aybars, s. 309.

²⁶⁰ Şahhüseyinoğlu, s. 50.

cezasına çarptırılmıştır. Zekeriya Bey Sinop'a gönderilirken Cevat Şakir Bey Bodrum'a gönderilmiştir.²⁶¹

Adana'da çıkan *Toksöz'ün* yazarı Şükrü Oğuz ile Mersin'de *Doğru Söz'ün* sahibi Ata Çelebi de bir yıl hapis cezasına çarptırılmıştır.²⁶²

Ankara İstiklal Mahkemesi'nin gazeteciler davasında öne çıkan sanıkların başında yer alan Hüseyin Cahit'in yargılanmasına 27 Nisan'da başlanmıştır. Hüseyin Cahit baş makalenin kendisine ait olduğunu ancak diğer haberleri çoğu zaman ertesi gün öğrendiğini ileri sürerek, suç unsuru oluşturan haberi de bir gün sonra gördüğünü belirtmiştir. 7 Mayıs'ta yaptığı savunmasında iddiaları reddeden Hüseyin Cahit, "baskın" kelimesinin kendisinin bilgisi dışında yazıldığını, daha önce yayınlanmış, suç unsuru bulunmayan yazılarından dolayı suçlandığını ifade etmiştir.²⁶³ Basın özgürlüğünün bütün özgürlüklerin temeli olduğunu, İstiklal Mahkemesi'nin kendisini mahkûm edemeyeceğini belirten Hüseyin Cahit, yargılama sonucunda Basın Yasası'nın 17. Maddesi uyarınca ömür boyu sürgün cezasına çarptırılarak Çorum'a gönderilmiştir.²⁶⁴ *Tanin* gazetesinden Muammer ve Nuri Beyler ikişer yıl hapis cezasına çarptırılırken, Baha ve Kadri Beyler delil yetersizliğinden beraat etmiştir.²⁶⁵

Yargıladığı gazetecilerin çoğunu çeşitli hapis cezalarına çarptıran Ankara İstiklal Mahkemesi, Mustafa Kemal'e karşı düzenlenen İzmir suikastı sanıklarının ve Ankara'da eski ittihatçıları yargıladıktan sonra görevini tamamlamıştır. Mahkemenin görevi 7 Mart 1927'de resmen sona ermiştir.²⁶⁶ 1929 yılına kadar yürürlükte kalan Takrir-i Sükûn Kanunu bir daha işletilmemiştir. İstiklal Mahkemeleri Kanunu ise 4 Mayıs 1949 tarihine kadar yürürlükte kalmıştır.²⁶⁷

İstanbul İstiklal Mahkemesi'nin uygulama ve kararları ile Hilafetin kaldırılmasına zemin hazırlayan ve basına gözdağı veren Tek Parti yönetimi, İsyân Bölgesi ve Ankara İstiklal Mahkemeleri sayesinde basını ve muhalefeti sindirmiştir. İsyân Bölgesi İstiklal Mahkemesi Mustafa Kemal'in isteğiyle verdiği beraat

²⁶¹ Güz, s. 191.

²⁶² Kabacalı, Basın Sansürü, s. 120.

²⁶³ Kabacalı, Basın Sansürü, s. 118.

²⁶⁴ Kabacalı, Basın Sansürü, s. 119.

²⁶⁵ Şahhüseyinoğlu, s. 50.

²⁶⁶ Kabacalı, Basın Sansürü, s. 122.

²⁶⁷ Kabacalı, Basın Sansürü, s. 122.

kararlarıyla nispeten ılımlı bir portre çizerken, Ankara İstiklal Mahkemesi yargıladığı gazetecilerin çoğunu hapis cezalarına çarptırmıştır.

Yürürlükte kaldıkları süre boyunca iktidarın muhalefetsiz bir yönetim sürdürmesine aracı olan İstiklal Mahkemeleri, çok geniş yetkilerle donatılmaları, geçen süreç içinde nüfuzlarını artırmaları ve Mustafa Kemal dışında bir güç ve kurum tanımamaları dolayısıyla sürekli olarak eleştirilmiş ve kararlarının meşruluğu tartışıla gelmiştir.

C. 1931 Basın Yasası ve Değişiklikleri

1. 1931 Basın Yasası

1929 yılında Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlükten kaldırılmasının ardından basında kısa süreli bir özgürleşme deneyimi yaşanmıştır. Bu ortamda İstanbul'da Arif Oruç tarafından *Yarın* gazetesini, Zekeriya Sertel'in çıkardığı *Son Posta* gazetesi ile İzmir'de *Yeni Asır* ve *Hizmet* gazeteleri takip etmiştir. Basında eleştirel yazıların çıkabildiği bu dönemde 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın (SCF) kurulması siyasette çoksesliliğe işaret etmekteydi. *Yarın*, *Son Posta*, *Hizmet*, *Yeni Asır* gibi gazetelerin kalemleriyle destek verdiği SCF, kısa sürede Cumhuriyet Halk Fırkası'nın (CHF) tepkisini çekmiştir. CHF mensuplarının muhalif basına kesinlikle tahammüllerinin olmadığı, muhalif basına karşı Meclise verilen önergelerde kullanılan ifadelerden açıkça anlaşılmaktadır. Mazhar Müfit'in konuşması şöyledir:²⁶⁸

Efendiler, biz basın hürriyetini kaldırın, heriflerin boğazını tıkayın demiyoruz. Ama bunlar zehirli yayınlarına devam ederlerse cezalarını görürler. Bu hainler sürekli olarak zehirlerini saçmaktadırlar. Bunlar yılan gibi bir parça güneş görünce zehirlerini saçarlar. Şeyh Sait İsyanı, Kubilay Meselesi bu gibi yılanların saçtığı zehirlerin neticesidir...

Yeni yeni baş vermiş muhalefeti susturacak bu formül 1931 Basın Yasası olmuştur. CHF'yi destekleyenler, muhalif gazetecileri azılı bir düşman yerine koyarak onlara karşı çok ağır ithamlarda bulunmuşlardır. CHF milletvekili ve gazeteci Falih Rıfki'nin (Atay) suçlamaları çok ağırdır. Tüm muhalif gazetecileri "alçak" olarak nitelendiren Falih Rıfki, bu kişilere şahsi özgürlüklerinin bile emanet edilmemesi gerektiğini öne sürmüştür.²⁶⁹

²⁶⁸ Topuz, II. Mahmut'tan Holdinglere, s. 157.

²⁶⁹ Koç, s. 19'dan Falih Rıfki Atay, "Başka Memleketlerde", **Hakimiyet-i Milliye**, 19 Kanunevvel 1930.

Muhalefete karşı böylesi tahammülsüz bir ortamda, 5 Temmuz 1931 tarihinde TBMM'ye sunulan basın yasası teklifinin gerekçesinde şöyle denilmektedir:²⁷⁰ “Medeni devletlerin içtimai ve siyasi hayatlarında matbuatın oynadığı rolün kudret ve nüfuzu bugünkü kadar hiçbir zaman kendisini hissettirmemiştir. Matbuatın görevi, memleketin ihtiyaçlarını anlamak, bu hususta umumi efkârı temsil ve tenvir etmektir.”

TBMM'de incelenen yasa teklifi, bir red oyuna karşı²⁷¹ 25 Temmuz 1931 tarihinde kabul edilmiştir. 1881 sayılı Basın Yasası hilafet, saltanat, anarşizm ve komünizm yanlısı yayınlara ilk defa açık yasaklamalar getirmiştir. Aynı zamanda yürütme organına “yurt yararına ters düşen yayınları” nedeniyle gazete ve dergileri “geçici kapatma” yetkisi vermiştir.²⁷²

23 bölümden oluşan 1931 Basın Yasası, 68 asil madde ve 2 geçici madde içermektedir.²⁷³ Yasanın öne çıkan bölümlerinden bazıları şunlardır: Genel hükümler, matbaa açma, gazete ve dergi yayınlanması, gazete ve dergi çalışanlarının sorumlulukları ve hakları, basın suçları ve sorumluları, suçlara tahrik, şantaj, suç olmayan neşriyat, gazete ve dergilerin toplatılması ve kapatılması.

1881 sayılı Basın Yasası'nın yayın yasaklarıyla ilgili öne çıkan bazı maddeleri şunlardır:²⁷⁴

Madde 40: Padişahlık ve Hilafetçilik yolunda ve komünistlik ve anarşistliğe tahrik eden neşriyatta bulunulamaz. Hilâfına aykırı hareket edenlere altı aydan üç seneye kadar ağır hapis cezası verilir.

Madde 41: Aile mevcudiyetini ve aile kurmak esasını sarsacak ve kadınlığın ana olmak hususundaki fikri temayülünü zayıflatacak mahiyette her türlü neşriyat yasaktır. Hilafına hareket edenlere bir aydan bir seneye kadar hapis cezası verilir.

Madde 50: Memleketin umumi siyasetine dokunacak neşriyattan dolayı İcra Vekilleri Heyeti kararıyla gazete veya mecmualar muvakkaten tatil olunabilir. Bu suretle kapatılan gazete veya mecmuanın neşrine devam edenler hakkında 18 inci madde hükmü tatbik olunur.

Bu suretle kapatılan bir gazetenin mesulleri tatil müddetince başka bir isimle gazete çıkaramaz.

²⁷⁰ Koç, s. 19.

²⁷¹ 1931 Basın Yasası'na red oyu veren tek kişi Hakkı Tarık (Us) Bey'dir. Koç, s. 19.

²⁷² Ali Gevgilili, “Türkiye Basını”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 215.

²⁷³ **Basın ve Yayınla İlgili Kanun, Kararname, Nizamname, Talimatname ve Tamimler**, Başvekalet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları: 3, 1944.

²⁷⁴ **Basın ve Yayınla İlgili Kanun, Kararname, Nizamname, Talimatname ve Tamimler**, ss. 19, 22.

Basın Yasası'nın yasaklarla ilgili en önemli maddesi, "ülkenin genel politikasına aykırı yayınlardan dolayı Bakanlar Kurulu kararıyla gazete ve dergilerin geçici süreyle kapatılabileceğini" hükme bağlayan 50. Madde'dir. Zira siyasal iktidar bu maddeye dayanarak gazete ve dergileri kolaylıkla kapatabilmiştir. Bu hükme karşı başvurulabilecek bir adalet yolu da tanınmamıştır.²⁷⁵

Muhalefet basını diye bir kavramın gelişimine izin verilmeyen Tek Parti iktidarı döneminde çıkarılan 1931 Basın Yasası, "güdümlü basın" yaratmış oldu. Devrim ve rejim aleyhine yayın yapmak, padişah ve halifeyi öven yazılar yazmak, komünizm ve anarşizmi destekleyen yayın yapmak ve nihayetinde en geniş anlamıyla ülkenin genel politikasına ters düşecek yayın yapmak yasaklanmıştır. Öte yandan güdümlü basın yaratmanın etkili bir yolu olarak kullanılan bir yöntem, önemli bulunan gazetecilerin milletvekili olarak seçtirilmesidir. 1920-1938 yılları arasında TBMM'de görev yapan basın mensuplarının sayısı kırk civarındadır.²⁷⁶

SCF'nin varlığını bile kabullenemeyen bir CHF mensubu kitle varken, basına özgürlük tanınması, gerçekçi bir beklenti olmayacaktır. SCF'nin kendini feshetmesinden sonra Menemen Ayaklanması ile gelişen süreçte, hükümetin uygulamaları daha da sertleşmiştir. Çok partili siyasi hayata geçmek için gerekli koşul ve ortamın henüz oluşmadığı gerekçesiyle CHF iktidarı, basını kontrol altında tutmaya ve aykırı bulunduğu yayınların yapılmasını engellemeye çalışmıştır.

2. 1931 Basın Yasası'nda Yapılan Değişiklikler

1931 Basın Yasası, 1938 yılına kadar beş kez değişikliğe uğramıştır. Yasada ilk değişiklik 14 Mayıs 1932 tarihinde yapılmıştır. "*Yabancı bir ülkede çıkan ve Basın Yasası'nın birinci maddesinde belirtilmiş eserlerin Türkiye'ye sokulması ve dağıtımının Bakanlar Kurulu tarafından yasaklanabileceği*" hükmü getirilmiştir.²⁷⁷

1931 Basın Yasası'nda yapılan en önemli değişiklik, 28 Haziran 1938 tarihinde 3518 sayılı kanunla yapılmıştır. Bu değişiklik Basın Yasası'na daha otoriter hükümler getirmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu kanun değişikliği ile 1931 Basın Yasası'nın 9, 12, 17, 18, 21, 27, 38, 54. maddeleri değişikliğe tabi tutulmuştur. 9, 12, 27 ve 38. maddelerde yapılan değişiklikler önem bakımından ilk sıralarda yer almaktadır.

²⁷⁵ Topuz, II. Mahmut'tan Holdinglere, s. 159 ve Koç, s. 24.

²⁷⁶ Kabacalı, Basın Sansürü, s. 130.

²⁷⁷ Koç, s. 31.

9. Madde’de yapılan bir değişlikle, ilk defa olarak gazete ve dergi ıkaracakların, yayının yapıldığı yerin nüfusuna göre 500 liradan 100.000 liraya kadar milli bir bankanın kefaletini taşıyan güvence mektubu vermesi esası getirilmiştir.

12. Madde’de yapılan değişlikle, gazete ve dergi ıkaracaklarda aranan şartlara “kötü ün esbabından bulunmama” (kötü şöhret sahibi olmamak) hükmü eklenmiştir. Buna benzer bir hüküm 21. maddede yer almaktadır. Gazete ve dergilerin çalışanlarından muhbir, muhabir, ressam, fotoğrafçı, musahhah ve diğer personelde aranılan nitelikler arasına da kötü şöhret sahibi olmamak hükmü eklenmiş bulunmaktadır. Bu hüküm sayesinde hükümet basın alanında çalışan gazetecileri ve diğerlerini kötü ün sahibi olup olmamalarına göre değerlendirebilme ve dolayısıyla gazetecilik mesleği dışında bırakma yetkisine kavuşmuş oluyordu. Kötü ün sahibi olmanın ölçüsünü Vali ve Hükümet belirleyebilmektedir.²⁷⁸

27. Madde’de yapılan değişlikle 1931 Basın Yasası’nda, takma isim veya imzasız olarak yayınlanan yazılar, ülkenin iç ve dış güvenliği ve gizli askeri bilgilere ait ise, gazete sahibinin yazarın kimliğini Cumhuriyet Savcısı’na bildirmesi zorunluluğu, 1938 yılında bütün yazıları kapsar şekilde değiştirilmiştir

38. Madde’de yapılan değişlikle intihar olaylarının yanı sıra, okullarda, fakülte ve enstitülerde disiplini bozacak nitelikteki olayları, o yerin en büyük mülkiye amirinden izin almadan yazma yasağı getirilmiştir.²⁷⁹ Bu değişlikle sansürün alanı resmen genişlemiş oluyordu.

1931 Basın Yasası hükümleriyle paralel şekilde Türk Ceza Yasası’nda da basını ve basın özgürlüğünü ilgilendiren maddeler yer almaktadır. 1936’da İtalyan Ceza Yasası’ndan alınarak Türkiye Cumhuriyeti Ceza Yasası’na eklenen 142. Madde ile 161 ve 163. Maddeler şöyledir:²⁸⁰

142. Madde: Sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde tahakkümünü tesis etmek veya sosyal bir sınıfı ortadan kaldırmak yahut memleket içinde müesseses (kurulu) iktisadi ve hukukî nizamları olan herhangi birini devirmek veya devletin siyasî ve hukukî nizamlarını topyekûn yok etmek için her ne suretle olursa olsun propaganda yapan kimse 5 yıldan 15 yıla kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılır.

(...) Millî duyguları yok etmek veya zayıflatmak için her ne suretle olursa olsun propaganda yapan kimse, 3 yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılır.

²⁷⁸ Topuz, 100 Soruda, s. 161.

²⁷⁹ Koç, s. 32.

²⁸⁰ Topuz, II. Mahmut’tan Holdinglere, ss. 160-161.

(...) Yukarıdaki fıkralarda yazılı fiiller yayın vasıtasıyla işlendiği takdirde verilecek ceza yarı nispetinde artırılır. (Bu madde 1991 de Terörle Mücadele Yasası kabul edilirken kaldırılmıştır.)

161. Madde: Barış zamanında kamunun telâş ve heyecanına sebep olacak şekilde asılsız, abartılmış veya özel maksada dayalı havadis veya haber yayan (...) kimse 2 yıla kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılır. (161. maddenin bu fıkrası 1962’de kaldırılmıştır.)

163. Madde: Laikliğe aykırı olarak devletin sosyal veya iktisadi veya siyasi veya hukukî temel nizamlarını, kısmen de olsa dini esas ve inançlara uydurmak amacıyla veya dini duygular veya dince kutsal tanınan şeyleri alet ederek her ne suretle olursa olsun propaganda yapan veya telkinde bulunan kimse 5 yıla kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılır. Bu fıkroda yazılı fiil yayın vasıtasıyla işlenirse cezanın üçte birden yarıya kadar artırılacağı belirtilmektedir. (Bu madde Terörle Mücadele Yasası’yla kaldırılmıştır.)

Böylece 1931 Basın Yasası’nda 28 Haziran 1938 tarihinde yapılan değişikliklerle gazete ve dergi çıkarmak, bunların çıkarılacağı yerin en büyük mülki amirinden izin alınması şartına bağlanmıştır. Bu amaçla harekete geçenlerin önünde iki önemli engel bulunuyordu. Birincisi belirlenen miktarda bankaya “güvence mektubu vermek” gibi bir mali şartın yerine getirilmesi, ikincisi ise “kötü ün sahibi olmamak” gibi bir siyasi şartı karşılıyor olmak idi. Böylece hükümet yapmış olduğu düzenlemelerle istediği yayının çıkmasını sağlarken, istemediklerini de kolaylıkla kapatabiliyordu.

D. Demokrat Parti Döneminde Basınla İlgili Yasal Düzenlemeler

14 Mayıs 1950 seçimlerini kazanarak iktidara gelen Demokrat Parti’nin seçimleri kazanmasında rol oynayan önemli etkenlerden biri, özgürlükleri artırma vaadi olmuştur. Seçim kampanyası boyunca DP, bu özgürlükler içerisinde basın özgürlüğüne özellikle vurgu yapmıştır. Böylece Tek Parti iktidarı döneminde kısıtlanan ve baskı altına alınan basının büyük kısmı seçimlerde DP’yi desteklemiştir.

Özellikle iktidarının ilk yıllarında Cumhuriyet Halk Partisi’ne (CHP) oranla daha liberal politikalar üreten ve toplumda demokratikleşme hareketlerine hız veren DP, yeni basın yasasını bu paralelde yürürlüğe koymuştur. 15 Temmuz 1950’de kabul edilen ve 21 Temmuz 1950’de yürürlüğe giren 5680 sayılı yeni Basın Yasası, 1931 Basın Yasası’nın hükümete tanıdığı yetkileri kaldırmıştır. Böylece Tek Parti iktidarının güdümlü basın rejimi yıkılmıştır. 15 Temmuz 1950 tarihli Basın Yasası’nda öne çıkan esaslar arasında; gazete ve dergi çıkarmanın Hükümetin iznine

tabi tutulmaması, kötü ünlü kişilerin gazetecilik yapmalarını yasaklayan eski maddelerin kanuna girmemesi, basın suçlarının özel mahkemelerde (Basın Mahkemeleri) yargılanması ve gazete sahiplerinin cezaî sorumluluklarından kurtarılması ile ilgili maddeler yer almaktadır.²⁸¹

Basın emekçilerinin lehine bir başka düzenleme, 13 Haziran 1952 tarihli 5953 sayılı “Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki İlişkileri Düzenleyen Kanun”dur. Bu kanun ile gazeteciler ilk defa sosyal güvenlik sistemi kapsamına alınmıştır. Gazetecilerin 5953 sayılı kanunla kazandıkları önemli haklar arasında sendika kurma, sosyal sigortalardan yararlanma, işverenin gazeteci ile yazılı iş anlaşması yapması zorunluluğu, iş anlaşması bozmak isteyen gazete sahibinin gazeteciye kıdemine göre tazminat ödemesi, askerlikte-mahkûmiyet ve gazetenin kapanması durumlarında gazeteciye ücret ödenmesi, haftalık tatil, yıllık ücretli izin v.b.²⁸² haklar yer almaktadır.

1954 yılı itibariyle DP iktidarı hoşgörüsüz ve sert tavırlar içine girmiştir. Bunda ekonomideki kötüye gidişin etkisi büyüktür. Bu kötüye gidişin basında sık sık yer bulması, bir başka ifadeyle basının DP’yi eleştirmesi, iktidarın oklarını basının üzerine çevirmiştir. Sonuçta CHP’nin otoriter ve antidemokratik yönetimini eleştirerek ve demokratikleşme vaadiyle iktidara gelen DP, tıpkı CHP’nin daha önce yaptığı gibi haber verme ve eleştiri hakkını kısıtlayan, denetim altına alan yasalar çıkarmıştır.

Bu bağlamda 9 Mart 1954’te 6334 sayılı “Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun” kabul edilmiştir. Kanunun amacı “*Namus, şeref veya haysiyete tecavüz edilmesi veya hakarete bulunulması veya itibar kıracak veya şöhret veya servete zarar verebilecek bir hususun isnad edilmesini*” önlemektir.²⁸³ Genellikle Ceza Kanunu’nun kapsamına giren bu suçlar hükümet tarafından özel bir kanunda toplanarak verilecek cezalar ağırlaştırılmıştır.

Kanunun getirdiği en önemli hükümlerden biri bu maddelere göre suç sayılabilecek bir yazı çıktığı zaman savcılarının doğrudan doğruya kovuşturma açabilmeleridir. Oysa Ceza Kanunu’na göre bunlar şikâyete bağlı suçlardır. Böylece herhangi bir DP mensubunun itibarını kıracak bir yazı yayımlandığında, yazının

²⁸¹ Topuz, 100 Soruda, s. 179.

²⁸² Topuz, 100 Soruda, s. 181 ve Şahhüseyinoğlu, s. 77.

²⁸³ Topuz, 100 Soruda, s. 184.

muhatapı DP mensubu bu yazıyı görmese ve şikayette bulunmasa da savcılara doğrudan kovuşturma yapma yetkisi tanınmış olmaktadır. Aynı zamanda hükümete, başbakana ve bakanlara yönelik eleştirilerde, yazılanları ispat hakkı işlemez duruma getirilmiştir.²⁸⁴

DP hükümeti 7 Haziran 1956'da "Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkındaki 6334 Sayılı Kanunun Adı ile Bazı Maddelerinin Tadiline ve Bir Madde İlâvesine Dair Kanun"u kabul etmiştir. Hemen ertesi gün, 8 Haziran 1956 tarihinde yürürlüğe giren 6732 sayılı bu kanun ile; namus, şeref, itibar veya haysiyete tecavüz edilmesi veya hakarete bulunulması, itibar kırarak veya şöhret, meslek veya servete zarar verebilecek şekilde iftira atılması, resmî sığata sahip olanları küçük düşürmeyi hedef tutan veya bunlar aleyhine aşığılama veya küçümseme hissi telkin edebilecek mahiyette neşriyatta bulunulması hallerinde failin 1 seneden 3 seneye kadar hapis ve (3 000) liradan (10 000) liraya kadar ağır para cezasına çaptırılması kabul edilmiştir. Yine devletin siyasi ve ekonomik itibarına zarar verebilecek ve kamu düzenini veya halkın devlete karşı beslediğı güveni ve emniyeti sarsabilecek içerikteki yalan haber ve havadisleri neşredenlerin 1 seneden 3 seneye kadar hapis ve (10.000) liradan aşığı olmamak üzere ağır para cezasına çaptırılması esası kabul edilmiştir.²⁸⁵

DP iktidarının çıkardığı yasalar, 1957'den sonra basına yönelik uygulanan ekonomik kısıtlamalarla birleşince eleştirileri ve haberleri hoş görülmeyen gazete ve yazarlar ciddi engellemelerle karşılaşmışlardır.

Artık DP iktidarının sona yaklaştığı tarihlerde, 27 Nisan 1960'ta 7468 sayılı "Meclis Tahkikat Encümeni'nin Vazife ve Salahiyetleri Hakkında Kanun" çıkarılmıştır. Kanunun ikinci maddesinde iki yeni hüküm dikkati çekmektedir.²⁸⁶

-Her türlü yayının yasak edilmesi halinde bu yasağı uymayan gazete ve dergilerin basımı ve dağıtımı önlenir,

-Yayın yasaklarına ısrarlı şekilde uymayan yayınlar kapatılır.

²⁸⁴ Gevgilili, s. 221.

²⁸⁵ Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkındaki 6334 Sayılı Kanunun Adı ile Bazı Maddelerinin Tadiline ve Bir Madde İlâvesine Dair Kanun, http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc038/kanuntbmmc038/kanuntbmmc03806732.pdf, (24 Mart 2013).

²⁸⁶ Topuz, 100 Soruda, s. 204.

7468 sayılı kanun ile kurulan Tahkikat Komisyonu genişletilmiş yetkileri ile savcı, hakim ve askeri hakimlerin bütün yetkilerini elinde tutacaktı. Komisyon yayın yasağı koyabilecek, her türlü siyasal eylem ve çalışmalarını durdurabilecekti. Gazeteleri ve matbaalarını kapatma yetkisi bulunan Tahkikat Komisyonu, her türlü evrak, vesaik ve eşyayı zapt edebilecekti.²⁸⁷ Çalışmalarını gizli yürütecek olan komisyonun kararları kesindi, hiçbir şekilde temyiz ve itiraz edilemiyordu.

DP yönetimi, iktidarının ilk yıllarında yoğun şekilde eleştirdiği CHP'nin otoriter uygulamalarına karşı demokratikleşme hareketlerine hız verse de, 1954 yılından başlayarak otoriter yönü ağır basan bir yönetim anlayışı benimsemiştir. İktidara yürürken basının büyük desteğini alan DP, basınla arasındaki bu iyi ilişkileri koruyamamıştır. Çıkarılan yasalar, basını sıkı denetim altına almayı hedefleyen bir zihniyetin göstergesidir. Sonuçta iktidarının son günlerinde DP, eleştirdiği CHP yönetiminin uygulamalarını aratacak kadar otoriterleşmiştir.

II. CUMHURİYET DÖNEMİNDE (1923-1960) BASINA UYGULANAN SANSÜR VE YASAKLAR

A. 1931-1938 Yılları Arasında Türk Basını

1. İktidarın Basını Kontrol Aracı Olarak Matbuat Umum Müdürlüğü ve Türk Basın Birliği

CHF hükümeti 1931 Basın Yasası ile basını neredeyse tamamen kontrol altına almıştır. Bu bağlamda CHF yönetiminin basın politikasına yön verirken kullandığı önemli bir araç Matbuat Umum Müdürlüğü olmuştur. İlk defa 7 Haziran 1920'de 6 sayılı kanunla kurulan ve 1931'de lağvedilen Matbuat Umum Müdürlüğü²⁸⁸ 22 Mayıs 1933 tarihinde yeniden örgütlenmiştir. Müdürlüğün görevleri kanunda yer almaktadır. Basının denetlenmesini sağlamak, basın çalışanlarının basın kanununa uygun vasıfta kişiler olup olmadığının araştırılması, devleti ilgilendiren yayınların ilgili makamlara aktarılmasını temin etmek kurumun belli başlı görevleridir.²⁸⁹

1 Haziran 1934 tarihinden itibaren geçerli olan Matbuat Umum Müdürlüğü Teşkilâtına ve Vazifelerine Dair Kanun'un birinci maddesi müdürlüğün görevlerini tanımlamaktadır. Bu maddede anılan iki görev tanımı özellikle önemlidir. Birincisi,

²⁸⁷ Şahhüseyinoğlu, s. 95.

²⁸⁸ Koç, s. 33.

²⁸⁹ Koç, s. 121.

gerek memleket dahilinde ve gerek haricindeki siyasî, iktisadî, içtimaî ve harsî hareketler bakımından yerli ve yabancı neşriyatı takip etmek; ikincisi ise millî matbuatın inkılâp prensiplerine, devlet siyasetine ve millet ihtiyaçlarına uygun olmasını temin eylemek.²⁹⁰

Matbuat Umum Müdürlüğü'nün kurulmasını takiben hükümet, güdümlü basın yönetiminin oluşturulmasına çalışmıştır. Bu bağlamda Tek Parti iktidarı döneminde Matbuat Umum Müdürlüğü'nün bir telefonu ile pek çok kere gazetelerin ve dergilerin kapatıldığı bir süreç yaşanmıştır.²⁹¹ CHF'nin yayın organı niteliğindeki *Ulus* gazetesinin başyazarı Falih Rıfkı Atay bir yazısında gazetecilerin talihlerinin bir telefon darbesine bağlı olduğunu yazmıştır.²⁹²

Basında merkezi otoriteyi hâkim kılma amacıyla atılan bir başka adım, Birinci Basın Kongresi'nin toplanmasıdır. Cumhuriyet döneminde ilk defa bir basın kongresinin düzenlediği tarih 1935 yılıdır. 25 Mayıs 1935'te Ankara'da toplanan Birinci Basın Kongresi'nin amaçları arasında gazetecilik mesleğinin ve gazetecilerin ilerleme ve yükselme yollarını araştırmak ile Basın Birliği'ni kurmak öne çıkmaktadır.²⁹³

Üç gün süren Birinci Basın Kongresi ertesi yıl toplanma kararı almasına rağmen kırk bir yıl süreyle toplanamamıştır. Kongre kararları arasında yer alan Basın Birliği kurulmasına yönelik girişimler 1938 yılında başlamıştır. 28 Haziran 1938 tarihinde, 1931 Basın Yasası'nda değişikliklerin yapıldığı aynı gün, TBMM'de kabul edilen 3511 sayılı Türk Basın Birliği Kanunu 14 Temmuz 1938'de Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.²⁹⁴

Türk Basın Birliği Kanunu 4 bölüm ve 35 maddeden oluşmaktadır. En önemli ilk iki maddesinde Türk Basın Birliği'nin merkezi ve kurucularının kimler olduğu ile bu kitlenin birlik dışında gazetecilik mesleğini icra edemeyeceklerine dair esaslar yer almaktadır.²⁹⁵

²⁹⁰ Matbuat Umum Müdürlüğü Teşkilâtına ve Vazifelerine Dair Kanun, http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc013/kanuntbmmc013/kanuntbmmc01302444.pdf, (25 Mart 2013).

²⁹¹ Gevgilili, s. 215.

²⁹² Alpay Kabacalı, "Millî Şef Döneminin Örtülü Sansürü", **Tarih ve Toplum**, Sayı: 38, Ocak 1987, (Millî Şef), s. 83.

²⁹³ Gevgilili, s. 215.

²⁹⁴ Koç, s. 45.

²⁹⁵ Koç, s. 45.

19 Temmuz 1938 tarihinde toplanan genel kurulda Türk Basın Birliği Başkanlığı'na *Ulus* gazetesinin başyazarı Falih Rıfık Atay, İstanbul temsilciliğine ise Hakkı Tarık Us getirilmiştir.²⁹⁶ Matbuat Umum Müdürlüğü ve Türk Basın Birliği gibi iki önemli araç sayesinde CHF hükümeti, basını sıkı kontrol altında tutmuştur.

2. 1931-1938 Yılları Arasında Gazete ve Dergiler

Dönem boyunca çıkan gazeteleri siyasal çizgilerine göre sınıflandırmak mümkündür. *İktidar yanlısı* gazetelerin başında, hükümetin resmi yayın organı niteliğinde haber yapan *Ulus* gelmektedir. Mustafa Kemal tarafından 1920'de Ankara'da kurulan *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinin 1934'te isim değiştirmesiyle yayın hayatına devam eden *Ulus*'un başyazarı Falih Rıfık (Atay)'dır. Kendisi aynı zamanda TBMM milletvekilliği de yapmıştır. *Ulus* gazetesi üstlenmiş olduğu siyasi ideolojik işlev dolayısıyla diğer gazetelerden ayrı bir konumdadır. İktidarın görüşlerini topluma aktararak yeni demokrasi ilkelerini topluma sunan gazete, bu yeni görüşleri toplumda tartışmaya açmıştır. Gazetenin tarihsel geçmişini, taşıdığı işlev dolayısıyla Kurtuluş Savaşı yıllarına kadar götürmek mümkündür ki, *Ulus*'un ilk biçimlenişinin *İrade-i Milliye* gazetesinde başladığını söylemek mümkündür.²⁹⁷

Yunus Nadi'nin sahibi ve başyazarı olduğu *Cumhuriyet* gazetesi, ismini taşıdığı rejimin koruyucusu ve en yetkili sözcüsü olmuştur. Gazetenin kurucuları arasında Zekeriya Sertel ve Nebizade Hamdi de yer almaktadır.²⁹⁸ Yunus Nadi İzmir, Menteşe ve Muğla milletvekilliği yapmıştır.²⁹⁹

Akşam gazetesinin başyazarı Necmettin Sadak'tır. Sadak TBMM'de Sivas milletvekilliği yapmıştır.³⁰⁰

1917'de Ahmet Emin (Yalman) ve Asım Us tarafından kurulan *Vakit*, 1934'te isim değişikliğine giderek *Kurun* adını almıştır. *Vakit*'in önemli bir özelliği 22-26 Ocak 1937 tarihleri arasında Atatürk'ün Asım Us adıyla başyazı yazmasıdır.³⁰¹ Sonraki yıllarda tekrar *Vakit* adını alan gazetenin sahibi ve başyazarı Giresun

²⁹⁶ Koç, s. 46.

²⁹⁷ Hürriyet Konyar, **Ulus Gazetesi, CHP ve Kemalist İlkeler**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1999, s. 12.

²⁹⁸ Topuz, II. Mahmut'tan Holdinglere, s. 162.

²⁹⁹ Mete Tunçay, "Tek-Parti Döneminde Basın: 1925 Takrir-i Sükûn'undan 1945 Tan Olayı'na", **Tarih ve Toplum**, Sayı: 37, Ocak 1987, s. 49.

³⁰⁰ Tunçay, s. 49.

³⁰¹ Topuz, II. Mahmut'tan Holdinglere, s. 165.

milletvekilliği yapmış olan Hakkı Tarık (Us)'tır.³⁰² İktidar yanlısı gazetelerin başyazarlarının aynı zamanda milletvekili olmaları önemli ortak noktalarıdır.

Dönemin *tutucu* gazetelerinin başında Velit Ebuzyiya'nın *Tevhid-i Efkâr* kapatıldıktan sonra 1934'te çıkardığı *Zaman* gazetesi gelmektedir. Uzun ömürlü olamayan gazetenin yerini iki yıl sonra Etem İzzet Benice'nin yayınladığı *Açık Söz* gazetesi almıştır. Gazete 1937'de *Son Telgraf* adını alarak yayınına devam etmiştir.³⁰³

Muhalipler grubunda sayılabilecek iki önemli isim Arif Oruç ve Zekeriya Sertel'dir. Arif Oruç 1929-1931 yılları arasında İstanbul'da *Yarın* adlı gazeteyi yayınlamıştır. İktidara karşı SCF'yi destekleyen gazete, 1931 Basın Yasası gereğince kapatıldıktan sonra Oruç Bulgaristan'a sürülmüştür.

Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından Sinop'a sürülen Zekeriya Sertel, 1931'de *Son Posta* gazetesini çıkarmaya başlamıştır. Özel şeker şirketlerinin vurgunlarını eleştiren yazısı nedeniyle tekrar üç yıl hapse atılan Sertel, 1936'da Ahmet Emin Yalman ve Halil Lütfi Dördüncü ile birlikte *Tan* gazetesini yönetmeye başlamıştır.³⁰⁴ Yalman'ın bir yazısı nedeniyle *Tan*'ın 1938'de üç ay kapatılması, ortaklığın sonunu getirmiş ve Yalman gazeteden ayrılmıştır. Bundan sonra *Tan*, yoluna Zekeriya ve Sabiha Sertel'in yönetiminde devam etmiştir.³⁰⁵

Ahmet Emin Yalman ile birlikte *ortacılar* grubunu temsil eden Hüseyin Cahit Yalçın 1925'te Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından Çorum'a sürülmüştür. Atatürk'ün ölümünün ardından milletvekilliği yapan Yalçın, 1943-1947 döneminde *Tanın*'i çıkaracaktır.³⁰⁶

1931-1938 döneminde çıkan dergiler arasında *Kadro*'nun ayrı bir yeri vardır. Sadece bir düşünce dergisi olmanın çok ötesinde, Atatürk'ün siyasal eylemine ideolojik bir bütünlük vermek, bir dünya görüşü yaratmak amaçlarını taşımaktadır. Kadroculara göre Türk devrimi, kapitalizme ve emperyalizme karşı bir mücadeleydi. Söylemlerinde sosyal sınıfları dile getirmesi, Türkiye'nin sosyal ve ekonomik sorunlarını sosyo-politik açıdan irdelemesi "komünistlikle" yaftalanmasına neden

³⁰² Tunçay, s. 49.

³⁰³ Topuz, II. Mahmut'tan Holdinglere, s. 164.

³⁰⁴ Tunçay, s. 49.

³⁰⁵ Gevgilili, s. 216.

³⁰⁶ Tunçay, s. 49.

olmuş ve hareketin sonunu getirmiştir.³⁰⁷ *Kadro* dergisi Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Şevket Süreyya Aydemir, Vedat Nedim Tör, Burhan Asaf Belge, İsmail Hüsrev Tökin ve M. Şevki Yazman tarafından 1932-1934 yılları arasında otuz altı sayı çıkarılmıştır.³⁰⁸

Öte yandan 1933'te Hüseyin Cahit Yalçın *Fikir Hareketleri*'ni, Yaşar Nabi Nayır ve Nahit Sırrı Örik *Varlık*'ı, Sedat Simavi *Yedi Gün*'ü, İsmail Hakkı Baltacıoğlu *Yeni Adam*'ı çıkarmışlardır. 1935'te *Yücel*, mizah dergisi *Akbaba*, Yusuf Ziya Ortaç ve Orhan Seyfi Orhon'un *Ayda Bir* ve Burhan Cahit Morkaya'nın köye yönelik haftalık halk gazetesi *Köroğlu* başlıca yayınlardır.

1931-1938 döneminde Türk basını, 1931 Basın Yasası ile başlayarak, 1938'de bu yasanın sekiz maddesinde yapılan değişikliklerle ve Türk Basın Birliği'nin kurulmasıyla Tek Parti iktidarının denetimi altına sokulmuştur. Hükümet gazeteleri kapatma hakkına sahiptir. Basın, rejimi korumak pahasına siyasal iktidarın kısıtlamalarına boyun eğdirilmiştir. Elbette bir ülke için en ideal olan basın özgürlüğünün hiçbir şekilde kısıtlanıp basının kontrol edilmemesidir. Ancak söz konusu dönemin şartları dikkate alındığında, yeni kurulan cumhuriyet rejiminin ve onun beraberinde gelen yaşam tarzının topluma yerleşebilmesi için muhalefetin ve muhalefeti destekleyenlerin sesini kısmak, bu yönde tedbirler almak şaşırılacak bir iktidar yöntemi olmasa gerek. Kaldı ki, cumhuriyet rejiminin tam olarak yerleşmediği bu dönemde kökleşmiş bir demokrasi kültüründen bahsetmek de pek mümkün değildir.

B. 1939-1945 Yılları Arasında Türk Basını

1. İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türk Basını

1935 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası'nın adı Cumhuriyet Halk Partisi olarak değiştirilirken partinin aynı yıl düzenlenen kongresinde parti ile devletin evliliği resmileştirilmişti. Partinin temel ilkeleri, Türk devletinin de ilkeleri olacaktı.³⁰⁹ Nitekim 1931'de parti programına konulan altı ilke (cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve inkılâpçılık), 1937'de anayasaya da konulmuştur.³¹⁰

³⁰⁷ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, Ekim 2008, ss.169, 171.

³⁰⁸ Gevgilili, s. 216.

³⁰⁹ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, 2. Baskı, Hil Yayın, İstanbul, Mart 1996, s. 19.

³¹⁰ Karpat, s.167.

Öte yandan parti genel sekreteri aynı zamanda içişleri bakanı görevini de yürütecektir. Tek Partili devletin resmileşmesi süreci böylece başlatılmıştır.

Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de ölümü, Türkiye için yeni bir sürecin başlangıcı olmuştur. Türkiye İkinci Dünya Savaşı sürecine İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığında girmiştir. CHP'nin Atatürk'ün ölümünün ardından, 26 Aralık 1938 tarihinde toplanan Olağanüstü Kongresi'nde parti tüzüğü'nün 3. Maddesi ile İnönü'nün partinin sürekli Genel Başkanı seçilebilmesi esası getirilmiştir. 2. Maddede Atatürk partinin kurucusu ve ebedi başkanı olarak ilan edilirken, aynı kongrede İnönü "Milli Şef" ünvanını almış ve bir kurum statüsü kazanmıştır.³¹¹

İnönü'nün İkinci Dünya Savaşı'ndaki politikası savaşa dahil olmama esasına dayanmaktaydı. Bu politika Türkiye'yi savaş yıllarında ziyadesiyle yormuş ve zorlamış ancak Türkiye savaşa dahil olmamayı başarmıştır. Tansiyonun sürekli gergin olduğu bu ortamda basın, bir taraftan Matbuat Umum Müdürlüğü'nün, diğer taraftan da Kasım 1940'ta İstanbul ve bölgesinde sıkıyönetim ilan edilmesiyle getirilen sıkı kontrolün gözetimi altındaydı. Basın hem hükümetin hem de sıkıyönetimin denetimine tabiydi.

25 Mayıs 1940 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren Örfi İdare Kanunu'nun (Sıkıyönetim Kanunu) 3. Maddesi ile sıkıyönetim komutanlarına tüm matbuaların yayını engellemenin, matbaaları kapatma ve basına sansür koyma yetkisi verilmiştir.³¹²

Yine 22 Mayıs 1940 tarihinde Matbuat Umum Müdürlüğü yeni bir teşkilat kanunu ile başbakanlığa bağlanmıştır.³¹³ Savaş dolayısıyla basında yaşanan hareketlilik ve çeşitlilik böylece kontrol altına alınmak istenmiştir.

Savaş yılları boyunca hükümetin Basın Yasası'nın 50. Maddesine dayanarak yaptığı gibi, Sıkıyönetim Komutanlıkları da Örfi İdare Kanunu'nun 3. Maddesine dayanarak yayın organlarını kapatmıştır. Bu koşullarda basın özgürlüğünden bahsedebilmek mümkün değildir. Diğer taraftan Ankara Radyosu'nun yayınlarının daha hızlı ve doğrudan devlet politikasını yansıtır olmasının, kağıt kısıntısı nedeniyle

³¹¹ Ahmad, s. 20.

³¹² O. Murat Güvenir, **2. Dünya Savaşı'nda Türk Basını**, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1991, s. 48.

³¹³ Server İskit, **Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, BYUM Yayınları, Ankara, 1943, s. 82.

sayfaların ve tirajların düşmesi³¹⁴ unsurlarıyla birleşince yazılı basının aleyhine ortam daha da genişlemiştir.

Bu dönemde gazete sahiplerinin pek çoğunun aynı zamanda CHP milletvekili olmaları, iktidarın basını denetlemesine olanak sağlayan önemli bir unsurdur. *Cumhuriyet*'te Yunus Nadi, *Vakit*'te Asım Us, *Tanin*'de Hüseyin Cahit Yalçın hem gazetenin sahibi hem de milletvekilidir.³¹⁵

24 Nisan 1940'ta Basın Yasası'nın 30. Maddesine eklenen fıkra ile tarihin "resmi görüş" dışında yorumlanmamasına yönelik sansür hükmü getirilmiştir.³¹⁶ "*Milli duyguları inciten ya da bu amaçla milli tarihi yanlış gösteren yazıları yayımlayanlar elli liradan beş yüz liraya kadar para cezası ile cezalandırılırlar.*"

İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı döneminde gerek parti tüzüğünde gerekse Basın Yasası'nda yer alan maddeler dolayısıyla, iç ve dış politika konuları belirli bir çerçeve dahilinde haber yapılabiliştir. İkinci Dünya Savaşı nedeniyle gazetelerin başyazılarının çoğunlukla savaşla ve dış politika konularıyla ilgili olduğu bu dönemde, kapatılma riskiyle karşı karşıya olan gazeteler çoğunlukla hükümetin dış politikasına paralel yazılar yayınlamışlardır.³¹⁷

2. İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Gazete ve Dergiler

Savaş yıllarını kapsayan 1939-1945 arasında Türkiye'de yayınlanan başlıca gazeteler, *Cumhuriyet*, *Akşam*, *Tan*, *Vatan*, *Tasvir-i Efkâr*, *Son Posta*, *Tanin*, *Sabah*, *Vakit*, *Ulus*'tur.

Cumhuriyet'te gazetenin yönetimini yavaş yavaş babası Yunus Nadi'den devralan Nadir Nadi, savaş yıllarında değişen tutumu dolayısıyla zaman zaman eleştirilmiştir. 1940 yılı başlarındaki yazılarında İngiltere ve Fransa ile dostluğumuzun geliştirilmesinden yana tutum sergilerken, Fransa cephesinin çökmesiyle Almanya'nın savaşı kazanma olasılığının güçlendiği günlerde Alman yanlısı yazıları ile dikkat çekmiştir. Alman gücünün doruğunda olduğunu ve Almanya'nın Avrupa'nın ortasında tek güçlü devlet olarak yer aldığını savunduğu 30 Temmuz 1940 tarihli başyazısında Avrupa devletlerinin bu gerçeği kabullenmeleri

³¹⁴ Koloğlu, s. 120.

³¹⁵ Cemil Koçak, "İkinci Dünya Savaşı ve Türk Basını", **Tarih ve Toplum**, Sayı: 35, Kasım 1986, s. 29.

³¹⁶ Kabacalı, Basın Sansürü, s. 138.

³¹⁷ Koçak, s. 286.

gerektiğini vurgulamıştır.³¹⁸ *Cumhuriyet* gazetesinde Almanya yanlısı yazılar yayınlanması Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Başbakan Refik Saydam'ın tepkisini çekmiş, birtakım gelişmeler sonucu gazete kapatılmıştır.

1940 Mayıs'ında Velit ve Zeyyat Ebüzziya, Peyami Safa ve Cihat Baban ile birlikte İstanbul'da *Tasvir-i Efkâr*'ı çıkarmaya başlamışlardır. Ahmet Emin Yalman ise ilk olarak 1923'te kurulan ancak 1925 Takrir-i Sükûn Kanunu'yla kapatılan *Vatan*'ı 1940 Ağustosunda yeniden çıkarmaya başlamıştır. Söz konusu yıllarda *Tanin* Hüseyin Cahit Yalçın tarafından çıkarılmıştır. Ahmet Emin Yalman'ın ayrılmasından sonra Zekeriya ve Sabiha Sertel tarafından yönetilen *Tan*, dönemin öne çıkan gazetelerinden bir tanesidir. *Tan*'ın yazarları arasında Bodrum Balıkçısı olarak anılan Cevat Şakir Kabaağaçlı, Aziz Nesin ve Sabahattin Ali bulunmaktadır.

Savaş yıllarında basın, her ne kadar hükümetin resmi ideolojisini ve dış politikasını yansıtan yayınlar yapmak zorundaysa da, gazeteler ve yazarlar arasında gruplaşmalar yaşanmıştır, bunun yaşanması doğal ve kaçınılmazdır da. *Tan* hem demokrasi cephesinden hem de Sovyetler Birliği'nden yana iken, *Vatan*, *Akşam* ve *Tanin* demokrasiler cephesini desteklemiştir. *Tasvir-i Efkâr* ve çeşitli dönemlerde *Cumhuriyet* gibi gazeteler ise Almanya ile yakın ilişkiler kurulmasını savunmuştur.³¹⁹

Atsız ve *Ötüken* gibi Turancı yayınlar *Tasvir-i Efkâr* ile aynı çizgide yer almıştır. 1942-1943 yıllarında çıkan *Türk Yurdu* ve *Türk Amacı*, *Orhun*, *Çınaraltı*, *Gök Börü*, *Bozkurt* gibi Pan Türkist dergilerin yanı sıra,³²⁰ Necip Fazıl Kısakürek'in yayınladığı *Büyük Doğu* gibi muhafazakâr yanı ağır basan³²¹ dergiler de bulunmaktadır. Öte yandan Ankara Üniversitesi öğretim üyeleri Behice Boran, Pertev Naili Boratav, Niyazi Berkes ve arkadaşları sol görüşteki *Yurt ve Dünya* aylık dergisini çıkarmışlardır.³²²

³¹⁸ Topuz, II. Mahmut'tan Holdinglere, s. 170.

³¹⁹ Gevgilili, s. 218.

³²⁰ Neşe Yeşilçayır, "Çok Partili Döneme Geçiş Sürecinde Türk Basını", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 27, Sayı: 79, Mart 2011, s. 136. <http://atam.gov.tr/wp-content/uploads/05-nese-yesilcayir.pdf>, (12 Şubat 2013).

³²¹ Koloğlu, s. 121.

³²² Gevgilili, s. 218.

C. 1946-1950 Yılları Arasında Türk Basını

1. Çok Partili Hayata Geçiş ve Basına Yansımaları

İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde, savaş yılları boyunca İstanbul ve bölgesinde uygulanmakta olan sıkıyönetim son bulmamış, aksine süresi uzatılmıştı. Sıkıyönetim Komutanlığı'nın elinde bulunan yetki, Türk basınının merkezi konumundaki İstanbul basınını istediği gibi kontrol altında tutmasını sağlıyordu. Bu duruma tepki gösterenlerin başında CHP içinde oluşan muhalif grup gelmekteydi. 1945'te Ticaret Bakanlığı'nın bütçesinin görüşüldüğü sırada yöneltile şiddetli eleştiriler ve yedi aleyhte oy kullanılması, hükümete karşı örgütlü muhalefetin başlangıç noktası olarak kabul edilebilir.³²³ Bu muhalif grubun başını çeken dört isim bulunmaktaydı: Eski Başbakan Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan. Bu dört isim 7 Haziran 1945 tarihinde CHP Meclis Grubu'na "dörtlü" önerge vererek muhalefetin daha da belirginleşmesini sağlamışlardır. Önergede öne çıkan hususların başında "*gericiliği önlemek endişesiyle anayasayı sınırlama zorunluluğunda kalındığı ve savaş zamanı şartlarının bu sınırlamaları devam ettirdiği*"³²⁴ savı gelmektedir. Önerge sahipleri "*TBMM'nin hükümeti fiilen kontrol etmesini, anayasada kişilere tanınan yazılı hak ve hürriyetlerin tanınmasını ve birden fazla partiye dayanan siyasi faaliyetlerin gelişmesine izin verilmesini*"³²⁵ teklif etmişleridir. 12 Haziran 1945'te toplanan CHP Meclis Grubu önergeyi reddetmiştir. Önergenin reddedilmesi, CHP içindeki muhalif grubun yeni bir parti çatısı altında örgütlenmesine zemin hazırlamış oldu.

Demokrasiye geçiş süreci olarak da adlandırılabilir 1946-1950 yılları arasında esen muhalefet rüzgârı, kısa sürede basında da hissedilmiştir. *Vatan* ve *Tan* gazetelerinde hükümeti, başbakanı ve bazı kanunları eleştiren yazılar yayınlanmıştır. Dörtlü önergenin verilmesinden beş ay sonra önerge sahipleri CHP ile ilişkilerini kesmişlerdir. Bu durum Demokrat Parti'nin kuruluşuna giden yolda çok önemli bir adım olmuştur. Bu dönemde basında DP yanlısı yayınlarda hızlı bir artış meydana gelmiştir. 1945 yılından itibaren CHP sözcüsü *Ulus* ile DP'yi destekleyen *Vatan* arasında, bu gazetelerin başyazarları Falih Rıfkı Atay ve Ahmet Emin Yalman'ın boyutları kişisel çekişmeye kadar uzanan polemikleri yaşanmıştır. Diğer taraftan, DP

³²³ Karpat, s. 249.

³²⁴ Karpat, s. 249.

³²⁵ Karpat, s. 250.

muhalefetinin temel dayanağını ifade ve yazma özgürlüğü oluşturmuştur. DP, basın özgürlüğünü tüm özgürlüklerin üzerinde tuttuğunu her fırsatta dile getirmiştir.³²⁶ Böylece CHP iktidarındaki kısıtlamalar hem DP'nin hem de basının temel sloganı olmuştur.

1946-1950 döneminde Türk sayasal hayatında yaşanan gelişmeler ve hareketlilik, basın hayatının canlanmasına katkıda bulunmuştur. Bu canlanmayı göstermesi açısından şu rakamlar örnek verilebilir:³²⁷ “1941’de 113 günlük gazetenin tirajı toplam 60 bindir. En yüksek tiraj 20 binin üzerindedir ve 227 dergi mevcuttur. 1946’da ise günlük tirajı 100 bine yaklaşan 202 gazete ve 302 dergi vardır.”

DP döneminde basının özgürleşmesi yolunda atılan adımların başında 11 Haziran 1946 tarihinde Gazeteciler Cemiyeti'nin kurulması gelmektedir.³²⁸ Cemiyet, başkanlığını *Ulus* gazetesi başyazarı Falih Rıfkı Atay'ın yaptığı Basın Birliği'ne karşı kurulmuştur. Gazeteciler Cemiyeti'nin amacı, mesleği siyasetçilerin güdümünden çıkarmak ve meslektaşların gelişmesine katkıda bulunmaktır.³²⁹

Diğer yandan hükümet, kendisine yöneltilen eleştirilere kayıtsız kalamayacağını anlamış olmalı ki, 1931 Basın Yasası'nın gazete ve dergilerin kapatılma şartlarına dair 50. Maddesini, 13 Haziran 1946 tarihinde kabul edilen 4935 sayılı kanun ile değiştirmiştir. Hükümetin değişikliği yapmaktaki gerekçesi “Cumhuriyetin getirdiği devrim ve kurumların genellikle tutunmuş olmalarıyla artık tartışmaya konu olmayacakları”³³⁰ şeklindeydi. Üç maddeden oluşan 4935 sayılı Kanun'un, 1931 Basın Yasası'nın 50. Maddesini değiştiren 1. Maddesi şöyledir:³³¹

BİRİNCİ MADDE — 25. VII. 1931 tarihli ve 1881 sayılı Matbuat Kanunu'nun 50. maddesi aşağıda yazılı şekilde değiştirilmiştir:

Madde 50 — Türk Ceza Kanunu'nun ikinci kitabının birinci babının birinci ve ikinci bölümlerinde yazılı cürümler yayım yoluyla işlendiği takdirde mahkemece, cürmün gerektirdiği ceza ile birlikte gazete veya mecmuanın bir aydan iki yıla kadar kapatılmasına karar verilir.

³²⁶ Koloğlu, s. 122.

³²⁷ Yeşilçayır, s. 135.

³²⁸ Koloğlu, s. 122.

³²⁹ Koloğlu, s. 122.

³³⁰ Karpas, s. 262.

³³¹ 25 Temmuz 1931 tarihli ve 1881 sayılı Basın Yasası'nın 50. Maddesini değiştiren 13 Haziran 1946 tarihli ve 4935 sayılı Kanun: http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc028/kanuntbmmc028/kanuntbmmc02804935.pdf, (2 Nisan 2013).

Yetkili mahkeme hükmünden önce dahi kovuşturmanın her derecesinde gazete veya mecmuanın kapatılmasına karar verebilir. Şu kadar ki kapatma süresi birinci fıkrada yazılı sürenin yukarı haddini geçemez.

Bu suretle kapatılan gazete veya mecmuanın yayımına devam edenler hakkında 18. madde hükmü uygulanır. Böylece kapatılan gazete veya mecmuanın sorumluları kapatma süresi içinde başka bir adla gazete veya mecmua çıkaramazlar.

Basın Yasası'nın 50. maddesinde yapılan değişiklik ile gazete ve dergi kapatma yetkisi hükümetin elinden alınıp mahkemelere verilmiştir. Yine 3511 sayılı kanunla kurulan Basın Birliği, 4932 sayılı kanunla kaldırılarak gazetecilerin kendi kuracakları meslek örgütlerine üye olmaları serbest bırakılmıştır. Ayrıca gazete çıkarmayı güçleştirip kısıtlayan -en büyük mülki amirden izin alınması, beş bin liraya kadar depozito yatırılması, gazeteyi çıkaracak olan kişinin öğrenim derecesini bildirmesi ve kötü ün sahibi olmaması- şartlar kaldırılmıştır.³³²

DP'nin demokrasi söylemleriyle öne çıktığı 1946-1950 yılları arasında basın, nitelik ve nicelik bakımından hızlı gelişme göstermiştir. Savaş ertesinde rotatif makineleri yenilenmiş, günlük basında modern baskı ve gazetecilik yöntemleri kullanılmaya başlanmıştır DP'nin kurulmasıyla siyasal ve sosyal hayatta hareketlilik yaşayan Türkiye'de, günlük gazeteler ilk kez 70-80 bin adet baskı yapabilmıştır.³³³

2. 1946-1950 Yılları Arasında Gazete ve Dergiler

Bu dönemde *Cumhuriyet*, *Vatan*, *Tasvir*, *Akşam*, *Yeni Sabah*, *Tanin*, *Ulus*, *Zafer* gazetelerine geleceğin iki büyük gazetesi *Hürriyet* ve *Milliyet* katılmıştır. Sedat Simavi 1 Mayıs 1948'de İstanbul'da *Hürriyet*'i yayınlamaya başlar. Gazetenin önemli bir özelliği yığın gazetesi niteliği taşımasıyla geniş kitlelere hitap eden haberlere yer vermesi, çeşitli kısa yazı ve yorumlar yayınlamasıdır. 3 Mayıs 1950 tarihinde Ali Naci Karacan tarafından İstanbul'da kurulan *Milliyet* de yığın gazetesi olmaya özen göstermiş ve siyasal tercihini DP'yi destekleyerek ortaya koymuştur.³³⁴ *Milliyet*'in diğer gazetelerden önemli bir farkı da çok modern bir teknikle ve görselliğe önem vererek basılıyor olmasıdır.

1945 yılına kadar CHP'nin izlediği Tek Parti politikasını savunan ve yansıtan *Ulus* gazetesinde, 1946'da çok partili hayata geçişle birlikte bazı değişimler yaşanmıştır. CHP içerisinde çok partili hayata geçişi savunan ve bunu gerçekleştiren

³³² Karpat, s.263.

³³³ Gevgilili, s. 220.

³³⁴ Gevgilili, s. 220.

İnönü ve ılımlılara karşı Tek Parti zihniyetini devam ettirmek isteyen Recep Peker ve onu destekleyenlerden oluşan iki grup meydana gelmişti. *Ulus* gazetesi CHP’de meydana gelen bu gruplaşmada reformist olarak adlandırılabilir İnönü ve grubunu destekler görüşte yayın yapmıştır.³³⁵

1947 ortalarından itibaren gazetenin başyazarlığını Falih Rıfkı Atay’la dönüşümlü olarak yürüten Nihat Erim, gazetenin bu yeni dönemdeki politikasını değerlendirirken “*Halk Partisi’nin ana umdelerine aykırı olmamak şartıyla*” her düşünceye yer verileceğini söylemiştir.³³⁶

30 Nisan 1949’da Ankara’da çıkmaya başlayan *Zafer*, DP’nin parti organı niteliğindedir ve başyazarı Mümtaz Faik Fenik’tir. Gazetenin kadrosunda Ahmet Muhip Dranas, Hikmet Yazıcıoğlu, Orhan Seyfi Orhon, Bahadır Dülger, Advije Fenik gibi isimler yer almaktadır.³³⁷

Tasvir-i Efkâr gazetesi 1945’te kadrosunda düzenleme yaparak *Tasvir* adıyla yayınlanmaya başlanır. Gazetenin yönetiminde Zeyyat Ebüzziya ve Cihat Baban bulunmaktadır. *Tasvir* de DP’yi desteklemektedir.³³⁸ *Cumhuriyet* Nadir Nadi’nin başyazarlığında DP’yi destekleyen bir başka gazetedir. DP’nin yayın organı sayılan *Vatan*’da DP yöneticilerinin yazıları yayınlanmaktadır. Hükümeti destekleyen *Ulus*’un satışlarında düşüş yaşanan bu dönemde partilikten uzak kalarak yayın yapmaya çalışan *Akşam* gazetesinin başında Kazım Şinasi Dersan bulunmaktadır. Gazetede DP’ye karşı polemiklere yer verilmemiştir.³³⁹

Daha hızlı ve güncel fotoğraf kullanımı için fotoğraf naklini sağlayan telefoto makinaları ilk kez bu dönemde *Yeni Sabah* tarafından kullanılmıştır.³⁴⁰ Gazetenin yazı kadrosunda Sabri Esat Siyavuşgil, Refi Cevat Ulunay, Kadircan Kafli bulunmaktadır.

1946-1950 yılları arasında sol basın özellikle çıkardığı dergilerle adından söz ettirmiştir. Sabahattin Ali ve Aziz Nesin *Marko Paşa*’yı yayınladıklarında 60 bin tirajına ulaşırlar. Mehmet Ali Aybar İstanbul’da sıkıyönetim ile susturulan *Hür*’ün manevi mirasçısı olarak İzmir’de *Zincirli Hürriyet*’i çıkarır. 1950’lere doğru

³³⁵ Konyar, s. 15.

³³⁶ Konyar, s. 15.

³³⁷ Topuz, 100 Soruda, s. 173.

³³⁸ Topuz, 100 Soruda, s. 172.

³³⁹ Topuz, 100 Soruda, s. 172.

³⁴⁰ Koloğlu, s. 127.

Ankara’da yayınlanan *Yaprak*’ın yazı kadrosunda Orhan Veli Kanık, Melih Cevdet Anday, Oktay Rifat ve Sabahattin Eyüboğlu vardır. Bu dönemde sol, sağ ve liberal süreli yayınlarda artış olmuştur.³⁴¹

D. Tek Parti İktidarı Döneminde (1923-1950) Sansür ve Yasaklar

Tek Parti iktidarı döneminde, iktidarın basına yaklaşımını göstermesi bakımından *Vatan* gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman ile Başbakan Şükrü Saraçoğlu arasında geçen şu diyalog çok manalıdır.³⁴²

Yalman birgün Başbakan Saraçoğlu’na şöyle der: “Tenkidden hoşlanmıyorsanız neden sansür koymuyorsunuz? Bugünkü sistemde 'Tenkidde hürsünüz' diyorsunuz, biz de vazife ve mesuliyetimizin icabı olarak bu hürriyeti memleketin hayrına olarak kullanmak zorunda kalıyoruz. Derhal başımız belalara uğruyor. Hal bu ki siz apaçık sansür usulünü yürütürseniz, bizim hiçbir mesuliyetimiz kalmaz, mesuliyet size geçer. Siz de rahat edersiniz, biz de...” Başvekilin cevabı şu olur: “Ben sansür koymam, Anayasa'nın emrinin dışına çıkmam. Fakat sen haddini bileceksin, bunu aşmayacaksın, aşarsan cezasını göreceksin.”

Haddini bilmeyen gazete ve gazetecilere “hadlerinin” tez elden bildirildiği Tek Parti iktidarı döneminde özellikle İkinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla basına uygulanan denetimin dozu iyice artırılmıştır. İç ve dış politika konuları hükümetin belirlediği sınırlar çerçevesinde haber yapılabilirdi. Özellikle iç politikadaki sorunlara basında yer verilemezken, hükümet ve parti tebliğleri ve açıklamaları haber yapılabilirdi.³⁴³ İkinci Dünya Savaşı ile ilgili haberler Matbuat Umum Müdürlüğü’nün emriyle tek sütun olarak yazılabiliyordu. Bu yıllarda intihar haberlerinin yayınlanması ise resmen yasaktır.³⁴⁴

Basın dünyası, aynı zamanda savaşın getirdiği kısıtlayıcı koşullar dolayısıyla zor bir dönemden geçmekteydi. Gazete kağıdı tüketimi sınırlandırıldığı için savaş yıllarında gazeteler genellikle dört sayfa çıkabilmişlerdir. Bunun istisnası ise 29 Ekim ve 10 Kasım gibi yıldönümlerinde anma ve kutlama haberleri için sayfa adedinin artırılabilmesidir.³⁴⁵

Tek Parti iktidarı döneminde basın yasaklarının boyutlarını anlamak açısından aşağıdaki örnekler çok çarpıcıdır.

³⁴¹ Gevgilili, s. 221 ve Topuz, 2003, s. 191.

³⁴² Kabacalı, Basın Sansürü, s. 136, Topuz, 100 Soruda, s. 163 ve Koçak, s. 287.

³⁴³ Koçak, s. 286.

³⁴⁴ Koçak, s. 286.

³⁴⁵ Koçak, s. 286.

Tasvir-i Efkâr'ın yöneticisi Ziyad Ebüzziya'nın yaptığı bir açıklama şöyledir:³⁴⁶

Vesveselerin şiddetlendiği günlerde, görülen lüzum üzerine kapatılan gazetenin bu durumunun, öteki gazetelerde haber olarak bildirilmesi dahi yasaklanmıştı. Kapatılan gazetenin tekrar yayına girdiği zaman, bu durumunu kamuya ve okuyucularına bildirmesi de yasaklanmıştı. Almanlar ile saldırmazlık paktının imzalandığı gece, 'biz dememiş miydik' diye yazıp hükümeti müşkül duruma sokabileceğimiz endişesi ile hiç yoktan tam altı hafta kapatıldık. (...) Bir defasında Antep'te gaz yokluğu haberini yayımlamaktan on gün kapatıldık. O dönemde gazetecilik her bakımdan çok zor günler yaşadı.

Savaş yıllarında savaşan taraflara mesaj niteliği taşıyan endişesiyle hava durumu ile ilgili haber yapılması yasaktır. U konuyla ilgili yasak 4 Kasım 1940 tarihinde getirilmiştir.³⁴⁷

Ekonomik konularla ilgili yasalara bazı örnekler şunlardır:³⁴⁸

-Otomobil yedek parçalarıyla lastiklerin bittiği, un stokunun azaldığı yazılmayacaktır. 10/08/1940

-Un vesair ihtiyaç maddeleri hakkında neşriyat yapılmayacaktır. 07/05/1941

-Ekmekten, odundan ve kömürden, etten şikâyet kılıklı neşriyat yapılmayacaktır. 10/01/1942

-Şeker fiyatları hakkında AA'nın vereceği haberlerden gayri, hususi veya muhabir istihbaratına müstenit neşriyatta bulunulmamasını rica ederim. 20/01/1942

Çeşitli konular hakkında yasaklar:³⁴⁹

-Dolu kareleri "gamalı haç"ı gösteren Akşam gazetesindeki bulmaca gibi şekil ve yazıdan çekinilmesi...18/12/1941

-Gazetelerde büyük manşetler yalnız dahili haberler için kullanılacaktır.

-Harici haberler tek sütun dizilecek ve bu haberlere azami 24 puntodan büyük başlık konmayacaktır.

-Matbuat Umum Müdürlüğü'nün ve Anadolu Ajansı'nın vereceği harici haberlerden başka hiçbir haber neşredilmeyecektir.

-Türk rejiminden ve bu rejimin ideolojisinden gayri, velev fikri tetkik namı altında olsa da diğer rejimlere ve ideolojilere ait neşriyat yapılmayacaktır. 20/07/1940

11 Mart 1941 tarihinde meydana gelen bir olay sonucunda on gazetenin kapatılması, basın tarihimizdeki kara günlerden bir tanesidir. İngiltere'nin Sofya Büyükelçisi'nin İstanbul'a gelip yerleştiği Pera Palas Oteli'nde büyük bir patlamanın

³⁴⁶ Kabacalı, Basın Sansürü, s. 137.

³⁴⁷ Kabacalı, Basın Sansürü, s. 140.

³⁴⁸ Kabacalı, Milli Şef, s. 85 ve Şahhüseyinoğlu, s. 58.

³⁴⁹ Şahhüseyinoğlu, s. 58.

meydana gelmesi sonucu altı kişi ölmüş, yirmiye yakın kişi yaralanmıştır. Gazetecilerin olay yerine gelmesiyle olaya dair fotoğraflar çekilerek gazetelerin ertesi günü (12 Mart 1941) baskılarına yetiştirilmiştir. Oysa Sıkıyönetim olayın büyütülmemesini, ölü ve yaralıların fotoğraflarının yayımlanmamasını ister. Sonuçta CHP'nin basın organı *Ulus* ve olayı iç sayfada veren *Cumhuriyet* dışındaki on gazeteden dördü (*Yeni Sabah, Vatan, Hakikat, Halk*) üçer gün, altısı (*Vakit, Tan, Son Posta, Tasvir-i Efkâr, Akşam, Demokrat Politika*) ikişer gün süreyle Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından kapatılır.³⁵⁰ Böylece iki gün süresince ülkede sadece iki gazete çıkabilmiştir.

Tek Parti iktidarı döneminin önemli basın olayları arasında *Tan* ve *Zincirli Hürriyet* örnekleri öne çıkmaktadır. *Tan Olayı* ya da *Tan Baskını* olarak da adlandırılan olay 4 Aralık 1945 tarihinde meydana gelmiştir. Sabiha ve Zekeriya Sertel tarafından yönetilen *Tan* gazetesi, CHP'ye karşı muhalefeti destekleyen basının başını çekmekteydi. Gazetenin yazarları hükümetin ekonomik ve siyasal icraatlarını solcu bakış açısıyla eleştirmekte ve Tek Parti rejimine karşı çıkmaktaydılar. Gazetenin yöneticisi Serteller'in Demokrat Parti'nin kuruluşunu desteklemeleri ve gazetenin Sovyet dostluğuna destek vermesi iktidar tarafından iyi algılanmamıştır. Ancak gazete ve yazarları, Tek Parti iktidarına yönelik eleştirilerinden ziyade Sovyetler Birliği'ni desteklemeleri dolayısıyla "komünistlik" yapmakla suçlanmışlardır.

O günlerde yeni bir haftalık dergi çıkarma hazırlığında olan Sabiha ve Zekeriya Sertel, *Görüşler* adını taşıyan bu dergide Celal Bayar, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'nün de yazılarına yer vereceklerdi. Böylece CHP'ye yönelik muhalefetin başındaki isimler Serteller'in yayın organında toplanmış oluyordu.

İktidara karşı yürütülen muhalefete tahammülsüzlüğün bir kanıtı niteliğindeki, Hüseyin Cahit Yalçın'ın *Tan*'de kaleme aldığı "Kalkın Ey Ehli Vatan" başlıklı yazısı *Tan*'in sonunu hazırlayan olayların başlangıcı olmuştur. Yazı şöyledir:³⁵¹

Kalkın ey ehli vatan. Mücadele başlıyor. Ve başlamak lazım. Çünkü en azgın ve insafsız bir propaganda zehiri dökmesine müsaade edemeyiz. (...) Bunları

³⁵⁰ Koçak, s. 289 ve Kabacalı, Basın Sansürü, ss. 144-145.

³⁵¹ Gevgilili, s. 219.

susturmak için, cevap vermek hükümete düşmez. Söz eli kalem tutan gazetecilerin ve hür vatandaşlarıdır.(...)

Sabiha Sertel bu yazıya ertesi gün “Gazeteden Değil, Kamuoyundan Korkmalı” başlığı altında cevap verir.³⁵²

İstanbul Halk Partisi Başkanı, hükümet gazetecilerini davet ederek bir toplantı yapmış. Bu toplantıda gazetecilere, muhalif gazetelerle mücadeleye devam tavsiyesinde bulunmuş. (...) Yapılan yayınlar, eğer halkın isteklerini dile getiriyorsa, tesir yapar. Eğer halkın düşüncelerine ve menfaatlerine aykırı ise, kendi kendine erir gider. Mevcut muhalefet gazetelerine karşı partili gazetelerin kopardığı, koparacağı gürültü ve kıyamet, halkı ne aldatmaya, ne de şaşırtmaya yeter. Gazetelerden değil, halktan korkunuz.

Basında Sertel’in yazısına karşılık veren yazılara rastlamak mümkündür. Bunlardan bir tanesi de Peyami Safa’nın *Tasvir*’de yayımladığı “Türk Şuuru Uyanıktır” başlıklı yazısıdır. Yazıda “kızılılar” ifadesiyle kastedilen Sovyetler Birliği’ne karşı Türk bilincinin açık olduğu, milletin ve gençlerin Sovyet politikaları karşısında uyanık olduğu vurgulanmaktadır.³⁵³

Tan Olayı’nın gördü tanığı Adalet Partisi İstanbul Milletvekili Tekin Erer olaydan bir gün önce, 3 Aralık 1945’te CHP İstanbul İl Teşkilatı’nın öğrenci yurtlarına gerekli talimatı verdiği ve 4 Aralık günü *Tan* gazetesi aleyhine büyük bir gösteri yapılmasının planlandığını ifade etmektedir.³⁵⁴ Sonuçta 4 Aralık 1945 sabahı, ellerinde Atatürk ve İnönü’nün fotoğraflarını taşıyan öğrenci kalabalığı *Tan* gazetesine doğru ilerlerken, yolları üzerinde komünist kitaplar satan ABC Kitabevi’ni de tahrip ederler. Ardından *Tan* gazetesine gelen kalabalık, gazeteye ait dönemin en büyük rotatifini parçalar, linotip dizgi makinalarını kırar. *La Turquie* ve *Yeni Dünya* adlı yayın organları da saldırılardan nasibini alır. Erer saat 10.30’da *Tan* gazetesinin ve matbaasının tahribinin tamamıyla bittiğini belirtmektedir.³⁵⁵

Sabiha Sertel anılarını aktardığı “Roman Gibi” adlı kitabında, olayı Tekin Erer’in anlatımıyla aktardıktan sonra iki önemli bilgiyi ortaya koymaktadır. Sertel, olayın geçtiği dönemin sıkıyönetim savcısı Kazım Alöç’ün 12 Nisan 1967 tarihinde *Yeni Gazete*’de yayımlanan “İfşa Ediyorum” başlıklı yazısını referans göstermektedir. Kazım Alöç yazısında, “*Tan gazetesini basan üniversitelerinin*

³⁵² Sabiha Sertel, **Roman Gibi**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1978, s. 310.

³⁵³ Tekin Erer, **Basında Kavgalar**, Yeni Matbaa, İstanbul, 1965, s. 171.

³⁵⁴ Erer, s. 172.

³⁵⁵ Erer, s. 173.

başında şimdi CHP'nin milletvekillerinden ve eski bakanlardan Ali İhsan Göğüş vardır” demektedir. Yine aynı yazıda “Olaylardan sonra Emniyet Müdürlüğü'nde Tan Matbaası'nı basan göstericilere CHP Müfettişi Alaaddin Tiritöğlü sigara ikram ediyor, hatırlarını soruyor” ifadeleri yer almaktadır.³⁵⁶

Sabiha Sertel “CHP'nin ilerici gazetelerde yapılan tenkitlere karşı bu baltalı, balyozlu karşı koyma hareketini, ancak faşist Almanya'da yürütülen barbarlık hareketine” benzetmektedir.³⁵⁷

Tan gazetesine yapılan saldırı, Türk basın ve demokrasi tarihi açısından son derece vahim bir olaydır ancak daha da vahimi, olay sonunda gazeteye saldıranlar yerine gazete sahipleri Sabiha ve Zekeriya Sertel'in cezalandırılmasıdır. Salim Başol başkanlığındaki 2. Ağır Ceza Mahkemesi, Tan gazetesinin yazarlarıyla sorumlu müdürünü mahkûm eder. Cezaevinde dört ay kalan Serteller, Yargıtay'ın mahkûmiyet kararını onaylamaması sonucunda özgürlüklerine kavuşurlar.³⁵⁸ Olay sonucunda güpegündüz matbaa yıkan suçlulardan hiçbirisi mahkemeye verilmemiştir.

Öte yandan, Tek Parti iktidarı döneminde ilk sayısı 5 Nisan 1947'de Mehmet Ali Aybar tarafından çıkarılan *Zincirli Hürriyet*, yayın hayatına İzmir'de başlamıştır. Aybar'ın 1 Şubat 1947'de İstanbul'da sadece altı sayı çıkarabildiği *Hür* gazetesi, *Zincirli Hürriyet*'in öncüsü sayılabilir. *Hür* gazetesindeki yazılarında Aybar, “CHP'nin “kızıl tehdidi” bir iktidar silahı gibi kullanmasını, dış politikanın İngiliz menfaatlerine göre ayarlanmasını, Sendikalar Kanunu'nu, okullarda din öğrenimine başlama kararını” eleştirmiştir.³⁵⁹ *Hür*, Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından kapatıldıktan sonra İstanbul'da gazete çıkarma olanağı kalmayan Aybar, *Zincirli Hürriyet*'i İzmir'de çıkarmıştır.

Gazetenin çıkış amacı ilk sayısında şöyle açıklanmıştır:³⁶⁰

Niçin Çıkıyoruz?

Zincirli Hürriyet, hürriyetin zincire vurulduğu bu memlekette hürriyet uğruna mücadele etmek için çıkıyor. Zincirli Hürriyet, İstanbul 'da Sıkıyönetimin susturduğu

³⁵⁶ Sertel, s. 314.

³⁵⁷ Sertel, s. 315.

³⁵⁸ Kabacalı, Basın Sansürü, s. 157.

³⁵⁹ Açalıya Temel, **Soğuk Savaş Yılları Başlarken İzmir'de Yükselen Özgürlükçü ve Antitemperyalist Bir Ses: Zincirli Hürriyet**, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, İzmir, 2005, s. 7.

³⁶⁰ Temel, s. 8'den “Niçin Çıkıyoruz?”, **Zincirli Hürriyet**, 5 Nisan 1947.

“Hür”ün manevi mirasçısıdır. Onun yürüdüğü yoldan yürüyecektir. Zincirli Hürriyetin uğruna mücadele edeceği hürriyetler, medeni dünyanın "demokratik" ismini verdiği İnsanlık haklarıdır. Hani şu anayasamızda olup da bir türlü nimetlerinden faydalanamadığımız hak ve hürriyetler...

Zincirli Hürriyet, bu hürriyetlerin iktidar partisinin tahtı ihtisarından kurtulup bu topraklar uğrunda icabında kanını akıtan memleketin öz evlatlarına yani milyonlara mal edilmesi için mücadeleye atılıyor. İnsanca yaşamamıza engel olan tahakküm nereden gelirse gelsin, mahiyeti ne olursa olsun, Zincirli Hürriyet gücü yettiği kadar buna karşı koymaya çalışacaktır. Zincirli Hürriyet ırk ve din farkı gözetmeden bu topraklar için yaşayan ve bu topraklar için ölen, anayasa haklarından mahrum edilmiş tüm memleket evlatlarının gazetesidir.

İşte hulasaten Zincirli Hürriyet'in iç politikada takip edeceği yol. Binaenaleyh Zincirli Hürriyet ne demokratların ne halkçıların ne de herhangi bir zümre ve şahsın gazetesidir. O, hürriyetin gazetesidir.

Dış politikada ise Zincirli Hürriyet istiklal savaşları ruhuna, Misak-ı Milli ruhuna bağlıdır. Türk istiklalini daima her şeyin üstünde sayarken, gizli veya açık her türlü emperyalizmin amansız düşmanı olarak yaşayacaktır.

Zincirli Hürriyet doğduğu bugünde İzmirli vatandaşlarına gösterdikleri alaka ve misafirperverlikten dolayı teşekkürü tatlı bir vazife bilir.

Özgürlükçü ve anti-emperyalist çizgisiyle İzmir'de yayın hayatına merhaba diyen gazetenin yazı kadrosunda Cevdet Kudret Solok, Orhan Veli, Naci Sadullah gibi isimler vardır. Politik duruşu sebebiyle sadece üç sayı çıkabilen *Zincirli Hürriyet*'in son sayısı 19 Nisan 1947 tarihinde yayımlanmıştır. Yayın hayatının son bulması *Tan* olayındakine benzer şekilde, bu defa İzmir'de, “kızıl neşriyata” karşı “vatanperver, milliyetçi gençlik”in toplanarak miting düzenlemeleri olayını takiben gerçekleşmiştir.

İktidar tarafından komünizmi savunmak ve yaymakla suçlanan gazete, iç politikada da muhalefetin sesi olmakla itham edilmiştir. Olayın ardından İzmir'de gazete çıkarma olanağı kalmayan Aybar, yaklaşık bir yıl sonra *Zincirli Hürriyet*'i İstanbul'da bir sayı yayımlayabilmiştir.³⁶¹ Bu tek sayı 5 Şubat 1948 tarihinde yayımlanmıştır. Bu tek sayının yazarları arasında Mehmet Ali Aybar'ın yanı sıra Sabahattin Ali, A. Metin, C. Dayan ve Aziz Nesin yer almaktadır.

Tek Parti iktidarı dönemindeki basın yasaklarından en çok etkilenen gazetelerden bir tanesi de *Marko Paşa* olmuştur. Sabahattin Ali, Aziz Nesin ve Rıfat Ilgaz tarafından çıkarılan bu mizah gazetesinin ilk sayısı 25 Kasım 1946 tarihinde yayımlanmıştır. Dört sayfalık gazetenin ilk sayısı altı bin basılır.³⁶² *Marko Paşa*'da

³⁶¹ Temel, s. 60.

³⁶² Şahhüseyinoğlu, s. 66.

özellikle Türk-Amerikan ilişkileri, antidemokratik kanunlar, karaborsa, enflasyon gibi konulara yer verilmiştir. Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından kapatılan gazetenin yazarları gözaltına alınarak tutuklanır. *Marko Paşa* daha sonra isim değiştirerek yayın hayatına devam etmeye çalışmıştır. *Merhum Paşa, Başdan, Yedi Sekiz (Hasan) Paşa, Hür Marko Paşa, Bizim Paşa, Ali Baba, Öküz Mehmet Paşa, Medet*³⁶³ isimleriyle çıkan gazeteler aslında *Marko Paşa*'nın devamıdır.

Tek Parti iktidarının ilk dönemi olarak adlandırılabilen Atatürk döneminde, 1923-1938 yılları arasında, Bakanlar Kurulu kararı ile yasaklanan gazete, dergi ve kitapların yasaklanma nedenlerini farklı başlıklar altında toplamak mümkündür. Aşağıdaki tablo 1923-1938 yılları arasında yasaklanan yayınların adedini ve yasaklama nedeni olan konuları göstermektedir:

Tablo 1: Atatürk Döneminde Bakanlar Kurulu Kararıyla Yasaklanan Yayınlar (1923-1938)

Kamuoyunun huzurunu bozucu-Ülke aleyhine yapılan yayınlar	44 adet
Türkiye'nin dış politikasına zarar verici yayınlar	16 adet
Komünist propaganda yapan yayınlar	10 adet
İnkılaplara muhalefet edici yayınlar	10 adet
Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına karşı yapılan yayınlar	9 adet
Türkiye'deki Rum ve Ermeni vatandaşları kışkırtıcı ayınlar	9 adet
Din propagandası yapan yayınlar	8 adet
Kürtçülük-bölücülük ile ilgili yayınlar	7 adet
Komşu ve dost ülkeler aleyhine yapılan yayınlar	5 adet
Dini duyguları rencide edici yayınlar	4 adet
Türkçülük ile ilgili yayınlar	3 adet
Muzır yayınlar	3 adet
Takrir-i Sükûn Kanunu'na muhalefet edici yayınlar	2 adet
İrticai teşvik edici yayınlar	2 adet

Kaynak: Mustafa Yılmaz, Yasemin Doğaner, **Cumhuriyet Döneminde Sansür (1923-1973)**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2007, s. 13.

Atatürk döneminde en çok yasaklama 44 adet ile kamuoyunun huzurunu bozucu-ülke aleyhine yapılan yayınlara getirilmiştir. Bu kapsamdaki yayınlara içeriği ülke dışında basılan ve ülkeye girmesi iç ve dış siyaset için zararlı olabilecek kitap,

³⁶³ Kabacalı, Basın Sansürü, ss. 161-162.

gazete ve dergiler ile ülkenin iktisadi yapısını bozucu yayınlar; Büyük Millet Meclisi'nin gizli celselerinin yayınlanması; Türklük aleyhtarı, milli birliği incitici, ülkenin milli birliğini ve kültürel birliğini bozucu yayınlar örnek verilebilir.³⁶⁴

Yasaklamaya en fazla konu olan “ülke aleyhine yapılan yayınlar” a dair 1922-1930 yılları arasında 38 karar alınmışken, bu sayı 1930-1935 yılları arasında 61, 1935-1938 yılları arasındaki üç yıllık dönemde ise 53'tür. Bu sayı artışının temel gerekçesinin İkinci Dünya Savaşı öncesi dünyanın içinde bulunduğu durum ve Türkiye'nin özellikle dış politika konusundaki hassasiyetleri şeklinde yorumlanabilir.³⁶⁵

Ülke aleyhine ve kamuoyunu bozucu yayın yaptıkları için yasaklanan yayınlar, İstanbul'da çıkarılan *Tevhid-i Efkâr*, *Son Telgraf*, *İstiklal*, *Sebilürreşat*, *Aydınlık* ve *Orak Çekiç*'tir. Bu gazete ve dergilerin yayımı 5 Mart 1925'te Tahrir-i Sükûn Kanunu gereğince durdurulmuştur. Aynı kanun gereğince yasaklama getirilen diğer iki gazete ise *İkaz* ve *Doğrusöz* gazeteleridir.³⁶⁶

1938'de Atatürk'ün ölümü ile başlayan, 1939-1945 yılları arasındaki İkinci Dünya Savaşı süresince ve savaş sonrasında 1950 yılına kadar devam eden İnönü döneminde yasaklama ile ilgili kararların konulara göre dağılımı şöyledir:

Tablo 2: İnönü Döneminde Bakanlar Kurulu Kararıyla Yasaklanan Yayınlar (1938-1949)

Kamuoyunun huzurunu bozucu-Ülke aleyhine yapılan yayınlar	36 adet
Komünist propaganda yapan yayınlar	36 adet
Ermenilik-Kürtçülük-bölücülük ile ilgili yayınlar	19 adet
Misyonerlik ve taassup propagandaları yapan yayınlar	8 adet
Dış politika aleyhine yapılan yayınlar	7 adet
Türkçülük ile ilgili yayınlar	1 adet
Devlet büyükleri aleyhine yapılan yayınlar	1 adet

Kaynak: Yılmaz, Doğaner, s. 18.

İNönü döneminde en çok yasaklama ülke aleyhine yayınlar ile komünist propaganda yapan yayınlara getirilmiştir. Atatürk döneminde Bakanlar Kurulu

³⁶⁴ Yılmaz, Doğaner, s. 13.

³⁶⁵ Mustafa Yılmaz, “Cumhuriyet Döneminde Bakanlar Kurulu Kararıyla Yasaklanan Yayınlar (1923-1945)”, *Kebikeç*, Yıl: 3, Sayı: 6, 1998. <http://www.ait.hacettepe.edu.tr/akademik/arsiv/ysk.htm>, (16 Şubat 2013).

³⁶⁶ Yılmaz, <http://www.ait.hacettepe.edu.tr/akademik/arsiv/ysk.htm>, (16 Şubat 2013).

kararıyla komünist propaganda yaptıkları gerekçesi ile yayın yasaklama ve kapatma uygulamaları İnönü döneminde de devam etmiştir.

Ülke aleyhine ve kamuoyunu bozucu yayınlara getirilen yasaklar kapsamında; vatandaşları birbiri aleyhine tahrik eder nitelikte olup ülke hakkında yanlış bilgiler içeren, ülkenin ve devletin genel siyasetine aykırı (özellikle ülke içerisinde çıkarılan Türkçe yayınların yasaklanmasında bu ibare sıkça kullanılmıştır) yayınlar yer almaktadır.³⁶⁷

Atatürk ve İnönü dönemlerinde Bakanlar Kurulu kararıyla yasaklanan ortak konular ise şunlar olmuştur: Kamuoyunu bozucu-ülke aleyhine yayınlar komünist propaganda yapan yayınlar, Ermenilik-Kürtçülük ile ilgili bölücü yayınlar, Türkçülük ile ilgili yayınlar, dış politika aleyhine yayınlar.

E. Demokrat Parti İktidarı Döneminde (1950-1960) Türk Basını

1. 1950-1960 Yılları Arasında Gazete ve Dergiler

Milliyet, 3 Mayıs 1950’de Ali Naci Karacan tarafından kurulmuştur. Zengin bir kadroya sahip olan gazetede şu isimleri okumak mümkündür.³⁶⁸ Ali İhsan Göğüş, Refik Halit Karay, Peyami Safa, Halit Kıvanç, Kadri Kayabal, Turhan Aytul, Mahmut Erhan, Yılmaz Çetiner, Nizamettin Nazif, Tarık Buğra, Fatin Fuat, Necdet Baytok, Faruk Demirtaş...

1954 yılında yazı işleri müdürü olarak *Milliyet*’in kadrosuna Abdi İpekçi katılmıştır. 1955’te Çetin Altan *Akşam*’dan ayrılarak *Milliyet*’e geçmiştir. Ali Gevgilili ve Hasan Pulur’un yanı sıra Nail Güreli, Doğan Heper, Sami Kohen ve Mete Akyol gibi isimler de bu yıllarda *Milliyet*’in kadrosuna katılmışlardır.

Milliyet DP’nin iktidara gelmesinden sonra tamamen DP’yi destekleyen bir tutum sergilemiştir.

Dönemin bir diğer önemli gazetesi olan *Hürriyet* 1948 yılında yayın hayatına başlamıştır. Sedat Simavi gazetenin hem sahibi hem de başyazarıydı. 1953’te Sedat Simavi öldükten sonra gazetenin yönetimini oğulları üstlenmiştir. *Hürriyet*, *Milliyet*’le birlikte Türkiye’de kitle gazeteciliğinin öncüsü olmuştur. Yıldan yıla tirajını artıran *Hürriyet*, 1 milyon tiraja ulaşmıştır.

³⁶⁷ Yılmaz, <http://www.ait.hacettepe.edu.tr/akademik/arsiv/ysk.htm>, (16 Şubat 2013).

³⁶⁸ Topuz, II. Mahmut’tan Holdinglere, s. 209.

Bu dönemde gazete DP'yi destekleyen bir çizgidedir. Atatürk devrimleri konusunda çok duyarlı olan *Hürriyet*, devrimlerin seçim politikalarına alet edilmemesi gerektiğini savunmuştur.³⁶⁹

Başyazarı Ahmet Emin Yalman'ın çizgisinde DP'yi destekleyen *Vatan*, dış politikada ABD yanlısı bir tutum izlemiştir. Yazarları arasında Samet Ağaoğlu, Tevfik Rüştü Aras, Şevket Süreyya Aydemir, Ali Fuat Başgil, Burhan Belge, Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay, Refik Koraltan, Kemal Tahir, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Bülent Ecevit, Tarık Zafer Tunaya, Cihat Baban, Behçet Kemal Çağlar... gibi isimler yer almıştır.³⁷⁰ *Vatan*, 1950'lerin ortalarına kadar DP iktidarına, daha sonra ise muhalefete destek vermiştir.

1950-1960 döneminde yayın hayatına devam eden gazetelerden biri *Cumhuriyet*'tir. Dönemin başlarında DP'yi destekleyen gazete, sonradan muhalif bir çizgide yayın yapmıştır. 1957 seçimlerinden sonra tamamen muhalefeti desteklemiştir. Bu dönemde gazetenin yazı kadrosunda Cahit Tanyol, Hasan Ali Yücel, Abidin Daver, Burhan Felek, Yaşar Kemal gibi isimler vardır.³⁷¹

Akşam gazetesi 1950 seçimlerinden sonra tarafsız bir politika izlemeye çalışmıştır. Bu dönemde tirajı 10 binin altına düşen gazetenin yazı kadrosunda Vâlâ Nurettin Va-Nû, Cemal Refik, Şevket Rado, Hıfzı Topuz, Cemalettin Bildik, Mustafa Ragıp Esatlı, Şahap Balcıoğlu, gibi isimler yer almaktadır.³⁷²

Tercüman 1950 yılında Cihat Baban ve dört işadamı tarafından İstanbul'da çıkarılmıştır. Genellikle muhafazakâr çizgi izleyen gazete Nuri Demirağ'ın tesislerinde basılmaktaydı. Yazı kadrosunda Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Kadircan Kafı, Semih Tuğrul, Haldun Taner ve Murat Sertoğlu gibi isimler vardı.³⁷³

1952'de kurulan *Dünya* gazetesinin kurucusu ve başyazarı yıllarca *Ulus*'un başyazarlığını yapmış olan Falih Rıfkı Atay'dır. Daha sonra gazeteye giren Bedii Faik, gazetenin ikinci adamı olmuştur. *Dünya*'nın kadrosunda İhsan Barlas, Adnan Benk, Hayri Alpar, Orhan Birgit, Ferruh Doğan, Hikmet Çağlayan ve Celalettin Çetin görev almıştır.

³⁶⁹ Topuz, II. Mahmut'tan Holdinglere, s. 214.

³⁷⁰ Topuz, II. Mahmut'tan Holdinglere, s. 215.

³⁷¹ Aysun Köktener, **Bir Gazetenin Tarihi: Cumhuriyet**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, s.14.

³⁷² Topuz, 2003, s. 219.

³⁷³ Topuz, II. Mahmut'tan Holdinglere, s. 222.

Dönemin diğer gazeteleri arasında *Ulus*, *Yeni Sabah*, *Zafer*, *Son Havadis*, *İstanbul Ekspres* ve *Yeni İstanbul* yer almaktadır.

Dönemin en etkili yayınlarından *Forum* dergisi ise 1954-1969 yılları arasında on beş günde bir siyaset, iktisat ve kültür dergisi olarak Ankara'da çıkar. Derginin amacı DP yönetimine karşı bilimsel yöntemlerle muhalefet etmek ve ülke sorunları üzerine düşünce üretmektir. Sorumlu müdürlüğünü Nilüfer Yalçın'ın üstlendiği derginin belli başlı yazarları arasında, Turhan Feyzioğlu, Muammer Aksoy, Bülent Ecevit, Aydın Yalçın, Bahri Savcı yer almaktadır. Dergi 1960 sonrasında eski gücünü kaybeder.

Dönemin öne çıkan bir başka dergisi *Kim*'dir. *Kim* dergisi İstanbul'da 30 Mayıs 1958 tarihinden itibaren çıkmaya başlar. Haftalık haber dergisi *Kim* Şahap Balcıoğlu, Orhan Birgit, Özcan Özgüder, Ali İhsan Göğüş tarafından çıkarılmıştır. *Kim*'de yazan isimler arasında Emil Galip Sandalcı, İlhami Soysal, Fikret Otyam, Halit Refiğ, Tarık Dursun K. gibi isimler öne çıkmaktaydı. CHP muhalefeti savunan dergi 1968'de kapatılmıştır.

2. Demokrat Parti İktidarı Döneminde Sansür ve Yasaklar

DP hükümetinin, iktidara geldikten sonra ilk icraatları arasında 21 Temmuz'da yürürlüğe giren 1950 Basın Yasası gelmektedir. Seçim süreci boyunca basının büyük desteğini alan DP, liberal yönü ağır basan bu yasa Meclis'te büyük çoğunlukla onaylamıştır. Basına uygulanan denetim ve kısıtlamalara önemli ölçüde son veren bu yasa, yeni yayınlar için ön izin ve ruhsat zorunluluğunu kaldırırken, kötü ün sahibi kişilerin basına girmesini yasaklayan 1931 Basın Yasası'ndaki ilgili maddeyi de kaldırmıştır. Gazete sahiplerinin ceza sorumluluğuna son verilirken, basınla ilgili yargılamalarda görev almak üzere Basın Mahkemeleri kurulmuştur. Böylece seçim sürecinde Tek Parti yönetiminin en çok eleştirilen uygulamalarından birisi olan 1931 Basın Yasası değiştirilmiş oluyordu.

Öte yandan 13 Haziran 1952 tarihli yasa ile basında çalışanlar ile çalıştıranlar arasındaki ilişkiler düzenlenerek basın emekçileri ilk kez sosyal güvenlik sistemi kapsamına alınmıştır. Ne var ki iktidar ile basın arasında esen bahar rüzgarı kısa ömürlü olmuştur. 1954 yılından itibaren DP yönetimi, çeşitli iç ve dış olayların etkisiyle önemli tavır değişikliğine girecek ve yeni yasalar çıkararak tıpkı CHP yönetiminin yaptığı gibi basını denetimi altına sokmaya çalışacaktır.

1954 seçimleri öncesinde, 9 Mart 1954'te kabul edilen “Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun”, bu olumlu gidişatı durdurmuştur demek yanlış olmaz. Kanunun amacı namus, şeref veya haysiyete tecavüz edilmesi veya hakarete bulunulması veya itibar kıracak veya şöhret veya servete zarar verebilecek bir hususun isnat edilmesini önlemektir. Basının bu kanuna tepkisi çeşitlilik arz etmiştir. Zira DP'yi destekleyen gazeteler kanunu savunurken, tarafsız gazeteler basın hürriyetinin geleceğinden şüphe etmeye başlamıştır. Kanunla gazeteciye yönelik olarak “yazılanları ispat hakkının” geri alınması, hiçbir şekilde iktidarın eleştiriyeye açık olmadığını, eleştirilmek istenmediğini gösteren somut bir kanıttır.

1954 seçimlerinden sonra muhalif basına yönelik davaların arttığı görülmektedir. Özellikle CHP'nin organı *Ulus*, Nihat Erim'in çıkardığı *Halkçı* ve Metin Toker'in çıkardığı *Akis*'e karşı çok sayıda dava açılmıştır.³⁷⁴ *Dünya* gazetesi yazarlarından Bedii Faik tutuklanmış, aynı gazetenin yazı işleri müdürü Ali İhsan Göğüş on iki ay hapse mahkûm edilmiştir. *Halkçı* gazetesindeki yazılarından dolayı Hüseyin Cahit Yalçın'a verilen yirmi altı ay yirmi günlük hapis cezası Yargıtay tarafından onanmıştır. Muhalefetin kalesi *Ulus*, *Yeni Ulus* ve *Halkçı* gazetelerinde sorumlu müdürlük yapan Cemal Sağlam hakkında altmış dokuz dava açılmıştır. Sağlam'ın öldüğü gün dahi duruşması vardı.³⁷⁵

Türk demokrasi tarihine kara leke olarak yerleşen ve basına sansür uygulanmasıyla sonuçlanan “6-7 Eylül Olayları”, DP iktidarı döneminin önemli olaylarından bir tanesidir. Atatürk'ün Selanik'te doğduğu evin ve Türk Konsolosluğu'nun bombalandığı haberleri, özellikle *İstanbul Ekspres* gazetesinde geniş yer bulduktan sonra İçişleri Bakanlığı bir gösteri düzenlenmesi için birtakım yollara başvurur. 6 Eylül 1955 günü Taksim'de toplanan halk kontrolden çıkarak özellikle Rumlara ait dükkân ve mağazaları tahrip eder, malları yağmalar. İzmir'de de benzer olaylar yaşanır. 7 Eylül 1955 sabahına kadar süren olayların ardından DP sıkıyönetim ilan eder. İktidara göre olayın sorumlusu basındır. Gazeteler halkı kıskırttığı için olay çıkmıştır. Bir diğer sorumlu ise komünistlerdir. Bundan sonra en ufak bir gerekçeyle gazeteler kapatılmaya başlanır.

³⁷⁴ Kabacalı, Basın Sansürü, s. 167.

³⁷⁵ Kabacalı, Basın Sansürü, s. 168.

10 Eylül 1955'te Sıkıyönetim Komutanı Korgeneral Nurettin Aknoz gazetecilere şu yasakları koyduğunu bildirmiştir.³⁷⁶

— *Halkı heyecanlandırarak haberlerin yayınlanması yasaktır. Meclisteki görüşmeler halkı heyecanlandırabilirse yazılmayacaktır;*

— *Hükümeti tenkit etmek yasaktır;*

— *Hükümetin çalışmalarını etkileyecek biçimde yazılar yasaktır;*

— *Sıkıyönetimin çalışmalarıyla ilgili haberler yasaktır;*

— *NATO devletleriyle ilgili haberler yasaktır;*

— *Darlık, kıtlık ve yokluk haberleri yazılmayacaktır (örneğin ekmek almak için fırınların önünde sıra bekleyenlerin resmini koyamazsınız.);*

— *6 Eylül olaylarını komünistlerden başkalarının yaptığı yolunda yazı ve yorumlar yasaktır;*

— *6 Eylül olayları ile ilgili haber ve resimler yasaktır;*

— *Magazin sayfalarında da halkı heyecanlandırarak resim ve yazılar yasaktır. Çıplak kadın resmi basmak da yasaktır;*

— *İkinci baskı yapmak yasaktır.*

“Gazete çıkarmak yasaktır” şeklinde bir emirle basını tamamen susturmadıkları için basınımız şanslı olsa gerek. Zira bu yasaklardan sonra da Sıkıyönetim her gün telefonla gazetelere yeni yeni yasaklar bildirmiştir. Bu yasaklara bazı örnekler şöyledir:³⁷⁷

— *Kıbrıs'taki olaylarla ilgili haber vermek, resim basmak yasaktır (12 Eylül 1955);*

— *Öğrenci birlikleri ve başka dernekler hakkında yapılan kovuşturmalara ilgili haber basılamaz (12 Eylül);*

— *Heyecan verici cinayet haberlerinin geniş biçimde yazılması yasaktır (17 Eylül);*

— *Sıkıyönetim mahkemeleriyle ilgili haber basılamaz (17 Eylül);*

— *Bugün Hürriyet gazetesinde, tahrip edilen dükkânların sayısı çıkmıştır; iktibas edilmesi yasaktır (17 Eylül);*

— *Beşiktaş'ta bir çuval içinde iki yanık ceset bulunmuştur; yazılması yasaktır (29 Eylül).*

DP hükümeti, 1956'da çıkardığı yasalarla yine basını kısıtlayıcı kararlar almıştır. Hükümetin yaptığı yasa değişiklikleri dış dünyada da izlenmekteydi. Bu dönemde Uluslararası Basın Enstitüsü'nün eleştiri okları DP'ye yönelmiştir. Enstitü'nün aylık dergisinde Temmuz 1956'da “Türk Gazetecileri Vesayet Altında” başlıklı bir yazı yayımlanmıştır.³⁷⁸

³⁷⁶ Topuz, 100 Soruda, ss. 195-196 ve Kabacalı, Basın Sansürü, ss. 169-170.

³⁷⁷ Topuz, 100 Soruda, s. 196 ve Kabacalı, Basın Sansürü, s. 170.

³⁷⁸ Topuz, II. Mahmut'tan Holdinglere, s. 201.

Diğer taraftan DP yönetimi, basını ekonomik baskı yöntemleri kullanarak kontrol altına almaya da çalışmıştır. 26 Kasım 1957’de yayınlanan bir kararname ile “gazete ve dergi kâğıtlarının tek elden ithali” uygulaması başlatılmıştır. 1 Ocak 1958 tarihli kararname ile de “ilan ve reklamların tek elden dağıtımı” kabul edilmiştir.³⁷⁹ DP’yi destekleyen gazetelere tirajları oranında kâğıt verilirken, tarafsız ve muhalif basına karşı son derece pinti davranıldığı anlaşılmaktadır. Bir kısım gazeteciye örtülü ödenekten maddi yardım sağlanmıştır.³⁸⁰

27 Mayıs 1960’ta meydana gelen askeri müdahale ile DP iktidarı sona ererken, müdahaleye giden süreçte *Milliyet* ve *Cumhuriyet* gazetelerinin artan şekilde iktidarı eleştirdikleri, *Hürriyet* ve *Tercüman* gazetelerinin ise hükümete desteklerinin sürdüğü görülmüştür.³⁸¹ Öte yandan Türk basınının büyük bölümü 27 Mayıs’ı olumlu şekilde karşılamıştır. Darbeden hemen sonra gazetelerde yazılanlara bazı örnekler şöyledir:³⁸²

Allah’ın bugünü de varmış. Bu sabah erken saatlerde radyoyu dinlerken dünyalar benim oldu. 1908 Hürriyet Bayramı’nın zinde havasını yeniden teneffüs ettim. (Ahmet Emin Yalman, Vatan)

Türk ordusunun bu müdahalesine bir tek isim verilebilir: Gülen ihtilal...Geçtiği her yerde insan hak ve hürriyetlerinin, boyunları bükülmüşken suya kavuşan çiçekler gibi doğruldukları görülyor. (Bedii Faik, Dünya)

Ne mutlu sana Atam. (...) Demokrasi tarihinde ordunun böylesine bir davranışı, bu kadar düzenli, bu kadar teşkilatlı bir şekilde öne atılışı görülmüş şey mi? (Müşerref Hekimoğlu, Akşam)

Türk ordusu bütün dünyanın hayranlığını çekecek kadar başarılı, medeni ve meşru bir ihtilal hareketini görülmemiş bir süratle bütün yurttta zafere ulaştırdı. (...) Türk milleti bu sınavda da başarı kazandıktan sonra Türkiye topraklarından demokrasinin kökleri bir daha sökülmeyecektir. (Bülent Ecevit, Ulus)

DP basını adeta susturmak için söz konusu uygulamalarını sürdürürken muhalefetteki CHP, alınan kurultay kararlarına bakılırsa, basını kısıtlayan bu uygulamalardan hoşnut gözükmemektedir. Oysa kısa zaman önce basını baskı ve kontrol altına almaya, eleştirel ve muhalif sesleri susturmaya çalışan kendileriydi. Şimdi muhalefette olmanın adeta kaçınılmaz bir sonucu olarak, basını denetleyen ve

³⁷⁹ Topuz, II. Mahmut’tan Holdinglere, s. 202.

³⁸⁰ Topuz, 100 Soruda, s. 192.

³⁸¹ İrfan Neziroğlu, **Türkiye’de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950-1980)**, Türk Demokrasi Vakfı, Ankara, 2003, s. 76.

³⁸² Onur Öymen, **Bir Propaganda Silahı Olarak Basın (Dünyada ve Türkiye’de Sansür, Baskı ve Yönlendirme)**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2014, s. 303.

kısıtlayan DP yönetimine karşı özgürlükler savunuluyordu. 1950'den sonraki CHP kurultaylarında basın özgürlüğüne değinildiği dikkati çekmektedir.

Bu bağlamda 26-30 Kasım 1951 tarihli 9. Kurultay'ın basınla ilgili kararları şöyledir:³⁸³

Serbest Meclis murakabesi, basının tenkit serbestliği ile beraber yürüyebilir. Basının fikir ve tenkit hürriyetlerini kayıtlayıcı hükümler kaldırılmalıdır. Basının fikir hürriyeti ve vicdanî kanaati üzerinde her türlü mali ve iktisadi tertip ve baskılara son verilmelidir.

Cumhuriyet Halk Partisi, Anayasa'nın ve kanunların vatandaşlara vermiş olduğu hak ve hürriyetleri son imkânlarına kadar kullanarak bu gayeleri tahakkuk ettirmek için çalışacaktır.

Basına hürmet:

Demokrasinin normal gelişmesi ve serbest meclis murakabesi, ancak efkârı umumiyenin temsilcisi olan basının serbestliği ve radyonun tarafsızlığı ile kaabildir. Şu hale göre radyoyu bir parti organı haline getirmek yanlış ve basın üzerine resmî ilânlar vesair yollardan malî ve iktisadi tazyik yapmak hatalıdır.

Bu itibarla radyonun tarafsızlığı temin edilmeli, kanunî, malî, iktisadî yollardan fikir ve tenkit serbestliğini daraltıcı her türlü müdahaleler kaldırılmalıdır. Bütün bunları genç demokrasimize ve demokrasinin teminatlarından biri olan Türk basınına karşı hürmetsizlik saymakta komisyon birleşmiştir.

22-27 Haziran 1953 tarihinde toplanan 10. Kurultay'da basınla ilgili alınan karar şöyledir:³⁸⁴ *Son günlerde yeniden konmak istenen ceza müeyyideleri ve basın üzerinde devam edegelen malî baskı tertipleri, söz ve yayın yolu ile murakabe imkânlarını baltalamaktadır.*

26-31 Temmuz 1954 tarihli 11. Kurultay'da basınla ilgili alınan karar:³⁸⁵

1. Meclis dışındaki murakabe şartlarına gelince basın ve radyo yolundan ve partilerin siyasi toplantıları çerçevesi içinde memleket işleri hakkında, korkusuz ve emniyet altında bir murakabe ve tenkit imkanı hukuken çok daralmış, fiilen âdeta imkânsız hale gelmiştir.

2. Mayıs seçimlerinden sonra İktidarca alınan tedbirlerin, çıkarılan kanunların yarattığı durum ve hava murakabeyi bu yönden de çıkmaza sokmuştur.

9-11 Eylül 1957 tarihli 13. Kurultay'da basınla ilgili alınan karar:³⁸⁶ *Basın, muhalefet ve yurttaş denetiminin eylemli olarak olanaksız kılındığı yerde demokrasi yoktur. DP'nin durumu siyasal tahakkümdür.*

³⁸³ Rahmi Kumaş, **CHP'nin Soyağacı**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1999, ss. 65-66.

³⁸⁴ Kumaş, s. 71.

³⁸⁵ Kumaş, s. 78.

³⁸⁶ Kumaş, s. 89.

12-15 Ocak 1959 tarihleri arasında toplanan 14. Kurultay'da kabul edilen "İlk Hedefler Bildirgesi"nde ise şu ifadelere yer verilmiştir.³⁸⁷

Düşünce ve söz hürriyeti, basın hürriyeti, ilim ve sanat hürriyeti, din ve vicdan hürriyeti, şahıs ve mesken masuniyeti, toplanma ve dernek kurma hürriyeti, grev hakkı, sendika ve mesleki teşekküller kurma hakkı, kanun önünde eşit muamele görme ve âmme hizmetlerinden eşit olarak faydalanma hakkı, devlet yayın vasıtalarının tarafsızlığı gibi mensubu olduğumuz medeni âlemin kabul ettiği bütün insan hak ve hürriyetleri ve hukuk devleti prensipleri Türk vatandaşlarına sağlanacak ve bu haklar sarih bir şekilde tarif edilerek teminat altına alınacaktır. Bir Anayasa Mahkemesi teşkil edilmek suretiyle Anayasada yer alan bu hakların diğer kanunlarla daraltılması ve iptal edilmesi önlenektir.

Türk basın tarihi açısından 1950'lerin sonuna gelindiğinde ortaya çıkan durum, Tek Parti iktidarı dönemindekinden hiç de iyi değildir. Dönemin sonunda 1959-1960 yılları arasında süregelen Pulliam Davaları, Adnan Menderes'in takındığı tutum sonucunda DP'nin dış ilişkilerinde destek kaybetmesine neden olmuştur. Olaya adını veren Eugene Pulliam Amerika'nın ünlü gazetecilerinden birisidir. 1958 yılı ortalarında Türkiye'ye gelerek başbakan Menderes'le görüşmek istemiştir. Uzun zaman bekletilen Pulliam ülkesine dönmek üzereyken, İzmir'e gidecek olan Menderes'in vapurda kendisini kabul edeceği haberini alır. Ancak burada da söz verildiği halde görüşme gerçekleşmez. Bunun üzerine Pulliam Amerika'ya döndükten sonra Türkiye ile ilgili izlenimlerini yayınlar. Bu yazılar yetmiş iki gazetede yayınlanır. "On ikiye çeyrek var" başlıklı yazıda Türkiye'nin tehlikeli bir gidişata girdiğinden bahseder.

Türkiye'de *Dünya*, *Ulus*, *Vatan*, *Kervan* gazeteleri bu yazının çevirisini yayınlarlar. *Kim* ve *Altıok* dergileri de yazıyı sütunlarına taşırlar. Pulliam'ın yazısını basan gazete ve dergiler hakkında davalar açılır. Menderes'in *Dünya* gazetesi ile iyi ilişkilerine istinaden, bu gazete hakkındaki şikâyetini geri almasının ardından diğer gazeteler yargılanır.³⁸⁸

DP iktidarının son yılları, basın dünyasının azap yılları olmuştur demek abartılı olmayacaktır. Zira 1959-1960 yılları arasında çok sayıda gazeteci tutuklanmış, davalar peş peşe sürüp gitmiştir. Tekzip yazıları nedeniyle kamuoyu nezdinde gazetelerin güvenilirliği kalmamıştır. Hükümet en ufak haberleri bile sakıncalı bulduğundan gazeteleri tekzip yazısı yayınlamaya mecbur bırakmıştır.

³⁸⁷ Kumaş, s. 97.

³⁸⁸ Topuz, 100 Soruda, s. 200.

Tahkikat Komisyonu'nun kurulması basın üzerindeki baskıda son nokta olmuştur. Böylece Hükümet ve Sıkıyönetim Komutanlığı'na üçüncü bir güç daha eklenmiş oluyordu. Tahkikat Komisyonu 28 Nisan 1960'ta *Ulus* gazetesinin genel yayın müdürü Nihat Subaşı'yı, yazı işleri müdürü Erdoğan Tamer'i, Cenap Çetinel'i, CHP'nin İstanbul seçim ve propaganda işleri sorumlusu Cemal Yıldırım'ı, *Akis* dergisinden Kurtul Altuğ'u sorguya çekmiştir. 29 Nisan'da Sıkıyönetim Komutanlığı'na şu yazı gönderilmiştir.³⁸⁹

Encümenimizin 29.4.1960 tarihli kararına istinaden Ankara'da Ulus gazetesi ile Akis dergisi, İstanbul'da Dünya gazetesi ile Kim dergisi ve İzmir'de Demokrat İzmir gazetesi ile Sabah Postası gazetelerinin neşriyatının tatili ile bu gazeteler ve dergilerin basılmakta oldukları matbaaların kapatılmasını ve neticenin Encümenimize bildirilmesini rica ederim.

Bolca yasaklamann yapıldığı DP iktidarı döneminde, Bakanlar Kurulu kararıyla yasaklanan yayınların konu başlıklarına göre dağılımı şöyledir:

Tablo 3: Demokrat Parti Döneminde Bakanlar Kurulu Kararıyla Yasaklanan Yayınlar (1950-1960)

Komünist propaganda yapan yayınlar	47 adet
Ülke aleyhine ve kamuoyunu bozucu yayınlar	40 adet
Misyonerlik ve taassup propagandaları yapan yayınlar	18 adet
Kürtçülük propagandası yapan yayınlar	17 adet
Ermenilik ve Rumluk propagandası yapan yayınlar	17 adet
İnkılâplara muhalefet eden yayınlar	6 adet
Müstehcen yayınlar	3 adet
Devlet büyükleri aleyhine yapılan yayınlar	2 adet
Komşu ülkelerle ilişkilere zarar veren yayınlar	1 adet

Kaynak: Yılmaz, Doğaner, s. 20.

Komünist propaganda yapan yayınlar, İnönü döneminde olduğu gibi DP döneminde de en çok yasaklamaya neden olan konuların başında gelmiştir. 47 yasaklama kararı alınan bu konu hakkında, Atatürk döneminde 10 yasaklama kararı alınmıştır. İnönü döneminde ise bu sayı 36'dır. DP döneminde 13 Mayıs 1953 tarihinde alınan bir kararlar Sovyetler Birliği'nden gelecek her türlü matbuatın Türkiye'ye girişi yasaklanmıştır. 13 Eylül 1955'te alınan bir kararla merkezi Avusturya'da bulunan Dünya Barış Konseyi'nden gelen her türlü yayın "sözde barışı

³⁸⁹ Kabacalı, Basın Sansürü, s. 183.

korumak adına komünist propaganda taktikleri uyguladığı gerekçesiyle” yasaklanmıştır³⁹⁰.

1950-1960 yılları arasındaki dönemde ülke aleyhine ve kamuoyunu bozucu yayınlar hakkında 40 yasaklama kararı alınmıştır. Bu sayı İnönü döneminde 36, Atatürk döneminde ise 44 adetle en çok yasaklanan konu başlıkları arasında birinci sırada yer almıştır.

CHP iktidarı döneminde özgürlüklerin kısıtlandığı gerekçesiyle yoğun eleştirilerde bulunan DP, iktidara geldiği ilk yıllarda demokratikleşme hareketlerine hız vermeye çalışsa da, ilerleyen süreçte keskin bir dönüşüm geçirerek özgürlükler yolunda attığı adımları tek tek geri almıştır. İktidarının sonlarında muhalefete ve basına karşı son derece katı tutum sergilemiştir. Böylece DP, iktidar olmadan önce ateşli şekilde eleştirdiği CHP'nin yaptığı hataları tekrarlayarak hem basını hem de kamuoyunu hayal kırıklığına uğratmıştır.

³⁹⁰ Yılmaz, Doğaner, s. 21.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1960-1964 YILLARI ARASINDA TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ VE

TÜRK BASININDA SOVYET İMGESİ

I. “NORMALLEŞME”DEN “İŞBİRLİĞİ”NE TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİNİ ETKİLEYEN UNSURLAR

A. 1960-1964 Döneminde Türk-Sovyet İlişkilerinde “Normalleşme” Sürecine Etki Eden Unsurlar

1960-1964 yılları uluslararası ortam açısından Soğuk Savaş'ın yumuşamaya geçtiği dönem olmuştur. Avrupa'nın kesin çizgilerle ikiye bölündüğü Soğuk Savaş döneminde yaşanan teknolojik gelişmeler, her iki süper gücün nükleer silahlara sahip olmasıyla “dehşet dengesi”³⁹¹ durumunu yaratmıştır. SSCB'nin nükleer silahlar ve füzeler geliştirmesi bu dönemde teknolojik gelişmelerde ne denli ilerlediğinin kanıtıdır. Sputnik'in ardından 12 Nisan 1961'de uzaya giden ilk insanın Yuri Gagarin adlı Sovyet vatandaşı olması, SSCB'yi uzay çalışmalarında ABD'nin önüne geçirmiştir. SSCB'nin silah teknolojisinde ulaştığı nokta ABD'nin ve dolayısıyla Batı bloğunun güvenlik ve savunma örgütü olan NATO'nun yeni bir strateji geliştirmesini zorunlu kılmıştır. Böylece 1954'te uygulamaya sokulan ve SSCB'ye nükleer silahlarla karşılık verilmesi esasına dayalı “Kitlese Karşılık Stratejisi” terk edilerek “Esnek Karşılık Stratejisi”ne geçilmiştir. Bu yeni strateji gereğince 1960'lar boyunca NATO, saldırı durumunda silahların niteliğini yavaş yavaş artırarak denetimli tırmanma politikası izleyecek, bu yeterli olmazsa nükleer silahları kullanacaktır.³⁹² Esnek karşılık stratejisi, 1960'larda NATO ve ABD'nin, SSCB'ye doğrudan nükleer saldırıda bulunmayı göze alamayışı üzerine geliştirilmiştir. Soğuk Savaş'ın iki bloğu sahip oldukları nükleer güç ve silahlar dolayısıyla birbirlerinden çekinir duruma gelmiştir.

Soğuk Savaş, iki bloğun askeri alanda olduğu kadar, hatta ondan daha fazlasıyla, ekonomik alandaki rekabetine sahne olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nda ABD'nin uyguladığı politikayı bu kez Soğuk Savaş'ta SSCB uygulamaya başlamıştır: ekonomik yardım ve kredi sağlama. Bu yardım ve kredilerin yönü

³⁹¹ Nükleer güçlerden her birinin, diğerinin de kendisini yok edecek bir karşılık vereceğinden korkarak nükleer silahlara dayalı bir ilk hareketten kaçınması durumuna “dehşet dengesi” denmektedir. **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, s. 236.

³⁹² Oran, Türk Dış Politikası, s. 570.

doğrudan Üçüncü Dünya ülkelerini işaret etmekteydi. Sovyet yardımlarının %90'dan fazlası, tarafsız ülkeler bloğuna yapılan yardımlardır.³⁹³ Her iki ülke de az gelişmiş ülkelere kendi çıkarları doğrultusunda yardım yapmıştır. ABD bu ülkelere komünizmin yayılmasını engellemek amacıyla yardım yaparken, SSCB yardımlarının 4/5'ü sanayi alanındaki yatırımlara kredi sağlamak amacıyla verilmiştir.³⁹⁴ Böylece her iki süper güç tarafsız üçüncü dünya ülkelerini kendi bloğuna dahil etmeye çalışmıştır. Keza Sovyetler Birliği Lenin döneminde de ekonomik yardımlar konusunda benzer bir politika uygulamıştır. Lenin genel olarak komünist olmayan milliyetçi ülkeleri desteklemeyi tercih etmiştir ki, bu ülkelerdeki milli bağımsızlık hareketlerini destekleyerek emperyalist Batı'nın yeni pazarlar edinmesini önlemeyi amaçlamıştır. Bu politikanın uygulanışına en güzel örneklerden biri Türkiye'ye Milli Mücadele döneminde yapılan ekonomik yardımlardır.³⁹⁵

İki süper gücün liderliğindeki iki kutuplu sistem, özellikle bu süper güçlerin birbirine nükleer saldırıda bulunmayı göze alamaması sonucunda ve NATO'nun da esnek karşılık stratejisine geçmesiyle daha istikrarlı bir konuma ulaşmıştır. Söz konusu durumu Fransız filozof ve siyaset bilimci Raymond Aron şöyle özetlemektedir:³⁹⁶

Avrupa'nın bugünkü durumu anormal ve anlamsızdır. Fakat açıktır, sınır çizgilerinin nerede olduğunu herkes bilir ve ne olacağından da kimse endişe etmez. Demir Perde'nin öte tarafında bir şey olursa bu tarafta hiçbir şey olmaz. Avrupa'nın, doğru veya yanlış, böyle açık bir şekilde bölünmüş olması, başka herhangi bir düzenlemeden daha az tehlikeli görülüyor.

Yumuşamaya başlayan uluslararası sistemde Türkiye ve SSCB'nin ilişkilerini şekillendiren çeşitli unsurlar bulunmaktadır. Menderes iktidarının son yıllarında hükümet, ticari ilişkilerin geliştirilmesi gereğine ikna olmuş ancak siyasi ilişkiler olumlu yönde ivme kazanamamıştı. Menderes'in yapmayı planladığı Moskova ziyareti bu noktada önemli rol oynaması beklenen bir girişimdi ancak 27 Mayıs 1960'taki ihtilal, yönetim değişikliğine yol açmakla kalmamış bu girişimin de rafa kalkmasına neden olmuştu.

³⁹³ Güneri Akalın, "A.B.D. ve S.S.C.B. Ekonomik Yardımlarının Karşılaştırmalı Özellikleri", **AÜ SBF Dergisi**, Cilt: 21, Sayı: 1, 1966, s. 82.

³⁹⁴ Akalın, s. 74.

³⁹⁵ A. Suat Bilge, "Dış Yardımlar", **AÜ SBF Dergisi**, Cilt: 20, Sayı: 2, 1965, s. 472.

³⁹⁶ Henry Kissenger, **Diplomasi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 3. Baskı, Ocak 2002, s. 574.

1960-1964 döneminde Türk-Sovyet ilişkileri “normalleşme” olgusu temelinde seyretmiştir. 1965 yılından itibaren “işbirliği” temelinde gelişen ilişkilerin seyrini etkileyen unsurlar hem uluslararası sistemdeki hem de bölgedeki gelişmelerden kaynaklanmıştır. İlişkileri etkileyen unsurların başında 1962'deki Küba bunalımı gelmektedir. Küba bunalımı, iki süper gücün nükleer silahları kullanacakları bir çatışmanın eşiğinden döndükleri için çok önemli bir gelişmedir. ABD ve SSCB nükleer silahlara sahip olduktan sonra ilk kez doğrudan karşı karşıya gelmişleridir. Küba bunalımının bir diğer önemli özelliği ise, hem Soğuk Savaş'ın doruğunu, hem de 1962'den sonra yerleşmeye başlayan “yumuşama” olgusunun temelini oluşturmasıdır.³⁹⁷

Bunalımın Türkiye'ye etkisi iki yönlü olmuştur. Türkiye'nin hem SSCB ile hem de ABD ile ilişkileri Küba bunalımından etkilenmiştir. Bunalım esnasında SSCB'nin Küba'daki üsleri kaldırması karşılığında, Türkiye'deki Jüpiter'lerin sökülmesini öne sürmesi Türkiye'de Sovyetler Birliği'ne karşı güvensizlik yaratmıştır. Ancak Türkiye için daha rahatsız edici olan, bunalım boyunca ABD'nin tutumudur. Jüpiter füzelerinin Türkiye'nin görüşü alınmadan kaldırılması kararı, ABD ile ilişkilerin gözden geçirilmesine yol açarken, SSCB ile ilişkilerin önünü açmıştır. “ABD, kendi ulusal çıkarları söz konusu olduğunda, başta Türkiye olmak üzere diğer NATO'lu bağlaşıklarına danışmaksızın yalnızca bilgi vererek hareket etmiştir.”³⁹⁸ Öte yandan Küba'yı denizden kuşatan ABD gemilerine karşı gönderilen Sovyet gemilerinin kuşatmayı yarmayı göze alamayıp geri dönmesi, Sovyetlerin uluslararası ve Küba kamuoyundaki görkemli imajını zedelemiştir. Sovyet askeri sisteminin üstünlüğü sorgulanmaya başlanmıştır. Böylece Sovyetler Birliği açısından Latin Amerika bir bakıma kaybedilmiş oluyordu. Küba bunalımının ardından iki süper güç dünyayı kendi nüfuz alanlarına bölmek konusunda anlaşmışlardır. Moskova ve Washington arasında telefon hattı kurularak taraflar arasında doğrudan görüşme ortamı yaratılmış, böylece yumuşama dönemi başlamıştır.

Küba bunalımından sonra Kruşçev 12 Aralık 1962'de Yüce Sovyet toplantısında uluslararası durum ve Sovyet dış politikasını değerlendirirken Türkiye ile ilgili şu olumlu görüşlere yer vermiştir:³⁹⁹

³⁹⁷ Oral Sander, **Siyasi Tarih 1918-1994**, İmge Kitabevi, Ankara, 6. Baskı, 1998, s. 289.

³⁹⁸ Tellal, s. 164.

³⁹⁹ Tellal, s. 208'den **Pravda**, 13.12.1962. **FO 371/171934**.

(...) Türkiye ile dostluk içinde yaşamak istiyoruz. Karadeniz bizi ayırmasın birleştiresin. Bu SSCB için olduğu kadar Türkiye için de yararlı olurdu. Türkiye hükümeti ilişkilerini iyileştirmek istediğini açıkladı. Umarız bu açıklama gerçek adımlarla pekiştirilir. Bunun temeli vardır ve Lenin ve Atatürk zamanına dayanır...

Türk-Sovyet ilişkilerini etkileyen bir diğer unsur NATO'daki strateji değişikliğidir. 1960'larda İttifak kitlesel karşılık stratejisini terk ederek esnek karşılık stratejisini benimsemiştir. Bu yeni strateji gereğince Türkiye'nin kanat ülkesi olarak savaş ve saldırı durumunda daha çok yıkıma uğraması olasılığı artıyordu. Bu durum İttifak üyeleri arasındaki ilişkilerde aşınmaya yol açmıştır.⁴⁰⁰ Dolayısıyla NATO'daki bu yeni anlayışın Türkiye-SSCB ilişkilerine yansımaları olumlu olmuştur.

Yine ABD siyasetiyle bağlantılı başka bir unsur krom sorundur. SSCB 1963'te krom fiyatında indirim yapınca, ABD önde gelen krom ihracatçısı konumundaki Türkiye yerine Sovyetler Birliği'nden krom ithal etmeye başlamıştır. Türkiye ekonomisi bu gelişmeden olumsuz etkilenmiştir. Sıkı sıkıya Batı bloğuna bağlı dış politika anlayışı sorgulanmaya başlamıştır.

Kıbrıs sorunu, 1960-1964 döneminde Türk-Sovyet ilişkilerine etki eden önemli bir başka unsurdur. 16 Ağustos 1954'te Yunanistan'ın BM'ye başvurusu üzerine Genel Kurul'un gündemine gelen Kıbrıs sorunu, bu tarihten sonra uluslararasılaşarak iç sorun olma özelliğini kaybetmiştir. Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasında imzalanan Londra Antlaşması sonrasında 16 Ağustos 1960'ta Kıbrıs bağımsızlığını resmen ilan etmiştir. Ancak Rum ve Türk tarafları arasında sonu gelmeyen anlaşmazlık, 1964 yılına gelindiğinde yaşanan terör olaylarıyla iyice çözülemez bir nitelik kazanmıştır. Türkiye Ada'ya müdahale etmek istediye de, meşhur "Johnson Mektubu"⁴⁰¹ bu müdahaleye engel olmuştur.

⁴⁰⁰ Oran, Türk Dış Politikası, s. 772.

⁴⁰¹ ABD başkanlarından Lyndon Johnson'ın Türkiye'nin Kıbrıs'a olası çıkarma girişimini durdurmak için, devrin başbakanı İsmet İnönü'ye 5 Haziran 1964 tarihinde göndermiş olduğu mektup. Johnson mektubu Türk-ABD ilişkileri açısından Truman Doktrini'nin açmış olduğu yakınlık dönemini tersine çeviren bir dönüm noktası olmuştur.

Mektup, Kıbrıs'a yapılacak olası bir müdahalenin NATO üyesi iki ülke arasındaki gerginliği daha da arttıracığına, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye bir müdahalesi halinde de NATO'nun Türkiye'yi savunmada çekimser kalabileceğine, Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'ye askeri yardım olarak verdiği malzeme ve silahların Kıbrıs'ta kullanılmasına izin verilmeyeceğine dikkati çekmektedir. Sonuç olarak da görüşme isteğiyle İnönü'yü Amerika Birleşik Devletleri'ne davet etmektedir. Türkiye mektupla birlikte çıkarma girişimini durdururken mektup Türk kamuoyunda tepkiyle karşılanmıştır. İnönü mektuba 13 Haziran'da verdiği cevapta, mektubun gerek yazılış tarzı gerekse de içeriği açısından hayal kırıcı olduğunu, oysa ki Kıbrıs Rum hükümetinin açıkça silahlanması, Anayasa dışı faaliyetlere girişmesi ve Türklere karşı uyguladığı zulmü arttırması karşısında ve Türkiye için

Rum lider Makarios'un işin içine SSCB'yi dahil etme çabası, sorunu NATO dışına taşıırken Türkiye'nin de tepkisini çekmiştir. SSCB, Moskova Radyosu'nda yaptığı yayınlarda Makarios'u desteklemiştir.⁴⁰² İnönü, SSCB'nin Kıbrıs ile ilgili tutumundan Rum tarafını desteklediği sonucunu çıkarmanın yanlış olacağını ifade etmiştir. İnönü'ye göre SSCB Kıbrıs sorununu NATO üssü sorunu olarak görmekte ve "Enosis"i desteklemediğini açıkça söylemektedir.⁴⁰³

Kıbrıs sorununu pek çok konuda olduğu gibi yine ABD faktöründen bağımsız düşünmek mümkün değildir. Zira ABD'nin Türkiye'ye ambargo uygulamasından sonra Türkiye'deki Amerikan üslerinin çoğu kapatılacak, bu durum da SSCB ile ilişkilerin geliştirilmesine olumlu katkı yapacaktır.

Türk-Sovyet ilişkilerinde normalleşme sürecini şekillendiren bir unsur olarak Türkiye'deki sosyo-ekonomik gelişmeler de önemli rol oynamaktadır. Özellikle 1970'lerde Türkiye'de yaşanan ekonomik kaynak sıkıntısı Sovyetler Birliği ile ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ihtiyacını doğurmuştur. Bu dönemde ikili ilişkiler ekonomik işbirliği temelinde geliştirilmiştir. Sovyetler Birliği Türkiye'nin ihtiyacı olan ekonomik ve teknolojik desteği sağlayarak, Türkiye üzerindeki Amerikan nüfuzunu kırmaya çalışmıştır.

Bu bağlamda 1960'tan itibaren bir Sovyet firması Sümerbank'ın Beykoz Kundura ve Deri Eşya Fabrikası'nın genişletilmesi çalışmalarını yürütmüştür. Öte yandan Batı bloğundan sağlanan kredi ve borçların yeterli gelmemesi, 1967'den başlayarak Türkiye'yi SSCB'den yardım almaya yöneltmiştir. Böylece Türkiye Soğuk Savaş döneminde her iki süper güçten de yardım alan nadir devletlerden biri olmuştur.

Diğer taraftan, Sovyetler Birliği'nin Türkiye Komünist Partisi'ne (TKP), yaptığı yardımların ikili ilişkilerde özel bir önemi vardır. İki ülke arasındaki ilişkilerin seyri nasıl olursa olsun, SBKP kanalıyla yapılan yardımlar süreklilik arz etmiştir. Faaliyetlerine yurt dışında devam eden TKP, SBKP'den mali ve örgütsel destek sağlamaktaydı. Buna karşılık Türk yönetimi komünist faaliyetleri sürekli

başından beri kendisiyle danışma halinde olmasına rağmen ABD'nin herhangi bir girişimde bulunmadığını belirtmiştir. **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, ss. 397-398.

⁴⁰² Tellal, s. 218.

⁴⁰³ Tellal, s. 219.

gözlem altında tutmuştur. Oysa SSCB yönetimi Türkiye’de sosyalist devrimi gerçekleştirecek şartların oluşmadığı kanaatindeydi.

Beri yandan, 1960’lı yıllarda Türk siyasal hayatında yaşanan değişimle birlikte sol akımların ilk defa bu denli güçlü ve etkin olduğu bir dönem yaşanmıştır. Düşün ve siyaset alanlarında hakim olan sol akımlar SSCB ile ilişkilerin seyrini de etkilemiştir.

B. Türk-Sovyet İlişkilerini Etkileyen Bir Unsur Olarak 1960’larda Sol Akımların Türk Siyasal Hayatındaki Rolü

1. 1960’lara Kadar Türkiye’de Sol

1960’lı yıllarda Türk solu, siyasal hayatın öne çıkan dinamiği olmuştur. Sol hareket hem dünyada hem de Türkiye’de yükselişe geçmiştir. Sol hareketin bu yükselişi uluslararası siyasette yaşanan bir dizi gelişmeden bağımsız değildir. Batı ve Doğu blokları arasında yaşanan Soğuk Savaş, Çin-Sovyet uyuşmazlığı, Bağlantısızlık Hareketi ve Üçüncü Dünya ülkeleri arasında yükselen ulusal kurtuluş savaşları, Vietnam Savaşı gibi olgular dünya sol siyasetine etkide bulunurken Türk siyasal yaşamı da bu gelişmelerden etkilenmiştir.

Türk toplumunda “sol” genellikle komünizmle eş tutulmaktaysa da, “sol” denildiğinde iki temel ideolojik ve örgütsel kümelenme kastedilmektedir: Komünistler ve Sosyal Demokratlar.⁴⁰⁴ 1960’lı yıllarda dünya çapında geniş ölçüde örgütlenen komünist partiler ve işçi partileri, dünyanın en büyük ve eski sosyalist ülkesi olan Sovyetler Birliği’nin Komünist Partisi tarafından yönlendirilmekteydi. Dolayısıyla Türk sosyalist hareketi ve sol düşün dünyası da Sovyetler Birliği’nin etkisinde gelişebilmiştir ki, Türk solundaki bu gelişim çoğu Türk entelijansiyası tarafından sürekli olarak küçümsenmekten kurtulamamıştır.

Bu bağlamda Türkiye’de sol hareketin tarihi Cumhuriyetin kuruluşundan önceye kadar gitmektedir. Mütareke döneminde kurulan Türkiye Sosyalist Fırkası (TSF), görüşlerini yaymak üzere *İdrâk* adlı gazeteyi kurmuştur. Gazetenin sahibi İştirakçi Hilmi adıyla bilinen Hüseyin Hilmi’dir. TSF antikapitalist, İslamcı ve

⁴⁰⁴ Ergun Aydınoglu, *Türkiye Solu (1960-1980)*, Versus Kitap, İstanbul, 2. Baskı, 2008, (1960-1980), s. 41.

enternasyonalist bir kimliğe sahip olduğunu halka duyurmaya çalışmıştır. *İdrâk*'ın ilk sayısında şöyle yazılmıştır:⁴⁰⁵

Memleketimiz ezeli bir sosyalist memleketidir. Şer'i mübîn-i Ahmedî ise esasen ahkâm-ı münîfesile bir sosyalist düsturudur ve bu düstura tamamen riayet olundukça ahkâm-ı şer'iyye beynelhak muta' kaldıkça bu millet refah içinde yaşamıştır.

Günümüz Türkçesi ile ifade etmek gerekirse, şeriatın hükümleri bir sosyalist düsturudur. Müslüman Osmanlı İmparatorluğu'nda, şeriat hükümleri yürürlükte idi ve sosyalist düstura uyuluyordu. Bu sebeple millet bolluk ve mutluluk içinde yaşamıştı. Sosyalist şeriat hükümleri uygulanırsa, memleket yine bolluğa ve mutluluğa kavuşabilecektir. Buradan da anlaşılacağı üzere TSF, sosyalizmle İslamiyeti ayırtırmadan yorumlamaya çalışmıştır.

Parti, adalet ve insanlığa aykırı bulduğu ekonomik düzenin değiştirilmesi ve üretim araçlarının sosyalleştirilmesi gerektiğini savunmuştur. İslamda sosyalizmin prensiplerinin var olduğunu savunan TSF, aynı zamanda Türk geleneklerinde de birçok sosyalist fikrin bulunduğunu öne sürmüştür.⁴⁰⁶ İşçilerin ve yoksulların çıkarlarını düşünen parti, zulmün, gaspın, irtişanın karşısında durduğunu açıklamıştır.

TSF, 1920'de görüşlerini yaymak ve işçileri uyarmak amacıyla broşür yayınları çıkarmıştır. "En Büyük Kuvvet" adını taşıyan ilk broşür cep kitabı boyutunda 16 sayfa olarak basılmıştır. Sade yazılmış, ucuz ve küçük olan bu broşürler işçileri bilinçlendirmek amacıyla hazırlanmıştır.⁴⁰⁷

Cumhuriyet dönemi Türk sosyalist hareketinin başlangıcı genellikle TKP tarihi ile özdeşleştirilmiştir. Türkiye sosyalist hareketini TKP kadrosu ile sınırlandıran görüş, İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1950'lere kadarki süreçte partinin izlediği politik-ideolojik çizgiyi Türkiye koşulları ile değil, SSCB-Türkiye ilişkileri ile bağlantılandırmaktadır.⁴⁰⁸ Ancak belirtmek gerekir ki TKP, Kemalist rejimin uygulamalarına destek veren tutumunu SSCB-Türkiye ilişkilerinin bozulduğu dönemlerde de sürdürmüştür. Rejimin çekirdeğini oluşturan asker-sivil bürokrasinin

⁴⁰⁵ Kerim Sadi (A. Cerrahoğlu), **Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 391.

⁴⁰⁶ Sadi, s. 393.

⁴⁰⁷ Sadi, s. 399.

⁴⁰⁸ Ömer Laçiner, "Kopuş Düşüncesi: 1960'lı Dönem Bir Kop(ama)ma mıdır?", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol**, Cilt 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 526.

“ilerici”, ona muhalefet edenlerin ise “gerici” olduğunu savunan görüş, TKP’deki hakim görüştür.

1960’lı yıllarda Türk solunun önemli bir özelliği, bu dönemde solun Marksistleşmesidir.⁴⁰⁹ Aynı dönemde Türk solunda yoğun şekilde teori ve program tartışması yaşanmış, bunun sonucunda çok çeşitli fragmantasyonlar ortaya çıkmıştır. Marksizm ise Türk solunda “ulusal kurtuluş” ve “ulusal kalkınma” hedeflerine ulaştıracak bir vasıta olmuştur.⁴¹⁰ “1960’lı yıllar eski ile yeni, teori ile pratik ve nihayet ulusal ile evrensel arasındaki birliğin en sağlam ve yaratıcı bir tarzda kurulduğu tarihsel kesit olarak hemen hemen yegânedir”.⁴¹¹

1960’lara giden süreçte Türk solunun şekillenmesinde TKP kadroları önemli rol oynamıştır. 10 Eylül 1920’de Bakü’de yapılan Doğu Halkları Kongresi’nde kuruluşunu ilan eden TKP, Türkiye’nin en eski siyasi partisidir. Siyasal faaliyetleri sık sık kesintiye uğrayan TKP’nin kadroları, SBKP’yi ideolojik ve siyasal önder olarak kabul etmişlerdir.⁴¹² Son kongresini 1986 yılında toplayan TKP’nin ilk dağılışı Komünist Enternasyonal’in 1936’daki kararı üzerine meydana gelmiştir. Komünist Enternasyonal’in Türkiye gibi ülkelerdeki komünist faaliyetlerini durdurma kararı alması, TKP’deki dağılmanın ilk nedenidir. Partideki ikinci dağılma ise 1951’deki tutuklamalar sonucu olmuştur.⁴¹³

Gerek TKP’nin gerekse genel çerçevede Türk sosyalizminin 1920’li ve 1930’lu yıllarda Kemalist çizgiye yakınlığı dikkat çekicidir. Türkiye soluna sık sık yapılan “ulusalcı” yakıştırmasının bir nedeni, o dönemde Komintern’in ulusal kurtuluş hareketlerini destekleme stratejisidir. Keza Kemalizmin Türk toplumsal yaşamındaki ideolojik üstünlüğü ve Cumhuriyetin de kurucu ideolojisi olması Türk sosyalizminin şekillenme sürecinde belirleyici olmuştur.⁴¹⁴

TKP’nin kuruluşunu takiben 1920’lerde Sovyetler Birliği’nin izlediği “Doğu Politikası”nın gereği olarak Komintern’e bağlı tüm komünist partilerin Doğu’daki

⁴⁰⁹ Ergun Aydınoglu, **Türk Solu (Eleştirel Bir Tarih Denemesi 1960-1971)**, Belge Yayınları, İstanbul, 1992, (1960-1971), s. 20.

⁴¹⁰ Murat Belge, “Türkiye’de Sosyalizm Tarihinin Ana Çizgileri”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Sol**, Cilt 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, (Modern Türkiye’de), s. 30.

⁴¹¹ Aydınoglu, 1960-1971, s. 21.

⁴¹² Aydınoglu, 1960-1980, s. 46.

⁴¹³ Aydınoglu, 1960-1980, s. 48.

⁴¹⁴ Oya Baydar, “Türkiye Solu Üzerine (Öz)eleştirel Notlar”, **Doğu Batı**, Yıl: 15, Sayı: 59, Kasım-Aralık-Ocak 2011-12, s. 17.

anti-empyralist güçlerle yakın ilişki içinde olması öngörülmüştür. Sovyetler Birliği'nin Doğu Politikası, 1920'de Bakü'de toplanan Doğu Halkları Kongresi'nde hayata geçirilmiştir. Doğu Politikası, Sovyetler Birliği tarihinin sonuna kadar komünist hareketle Doğu ülkeleri arasındaki ilişkiyi biçimlendirmede temel ideolojik eksen olmuştur.⁴¹⁵ Sovyetler Birliği diğer ülkelerdeki komünist partilerle ilişkilerinde kendi çıkarlarını en önde tutmuştur. Bu dönemde Sovyet yönetimi Türkiye halkının tarihsel ve dini nedenlerle komünist ideolojiyi benimsemeye yatkın olmadığına kanaat etmektedir.⁴¹⁶ Buna rağmen TKP dünya komünist hareketi içinde Sovyetler Birliği'ne en sadık partilerin başında gelmiştir. TKP'nin politikası Sovyetler Birliği çizgisinin dışına çıkmamıştır. Parti yönetiminde Sovyet politikasını yansıtabilecek kişiler görev almıştır. 1960'lara kadarki süreçte Türkiye'de sol hareket, sosyalizmi kurabilmek için ülke içindeki dinamiklere dayanmak yerine SSCB'nin önereceği stratejilere dayanmayı seçmiştir.

Türkiye sosyalist hareketi, Stalinci Marksizm çizgisini sadık şekilde takip etmiştir. Tarihi boyunca özgün fikirler ve ideoloji geliştirmemekle eleştirilen Türkiye solunun Sovyetler Birliği'ne bağ(ım)lılığı, uzun yıllar kendi özgün çizgisini yaratamamasında rol oynamıştır. Keza Türkiye solu 1960'ların başında ortaya çıkan SBKP-ÇKP (Çin Komünist Partisi) arasındaki çatışma ve rekabeti ancak 1960'ların sonuna doğru kendi gündemine taşıyabilmiştir. 70 yılı aşkın süre TKP üzerinde kontrolünü sürdüren Sovyet yönetimi, partiye maddi yardımlarda bulunurken ideolojik olarak da yönlendirici olmuştur. Bu bağlamda TKP politikalarının öncelikli amacı devrim yapmak değil, Türk-Sovyet ilişkilerinde yakınlaşma sağlamak ve savaş yıllarında Almanya başta olmak üzere faşist ülkelerle yakınlaşma içine girilmesini önlemek olarak belirlenmiştir.⁴¹⁷ Sosyalizmi bir modernleşme ve kalkınma projesi olarak kavrayan Türkiye'de TKP'nin ardından 1940'lı yıllarda bir dizi sol siyasal parti kurulmuştur. Bu partilerden özellikle iki tanesi mevcut sol kadroların önemli kısmını kendi bünyelerine dahil etmeleri bakımından öne çıkmaktadır. Şefik Hüsnü Değmer'in önderlik ettiği Türkiye Emekçi ve Köylü Sosyalist Partisi (TEKSP) ve

⁴¹⁵ Bülent Gökay, "Komünist Enternasyonal, Türkiye ve TKP", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol**, Cilt 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 342.

⁴¹⁶ Gökay, s. 344.

⁴¹⁷ Mustafa Şener, **Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset (Yön, MDD ve TİP)**, Yordam Kitap, İstanbul, 2010, s. 65.

Esat Adil Müstecablıoğlu tarafından kurulan Türkiye Sosyalist Partisi (TSP) 1946 yılında kurulmuştur.⁴¹⁸ İlerleyen süreçte başka sol partiler de kurulmuştur ancak TKP dışındaki sol kadrolar, bu partinin sahip olduğu sürekliliğe ve niceliğe ulaşamamışlardır.

Türkiye'nin 1946 yılında çok partili hayata geçmesi, sol kadrolar açısından pek bir iyileşme getirmemiştir. Hükümetin izin verdiği siyasal eylemler sınırlı tutulmuş, sol partiler ise mevcut sınırın bile dışında bırakılmıştır. DP 14 Mayıs 1950'de iktidara geldikten sonra komünizmi devletin birincil düşmanı konumuna yerleştirmiş olduğundan, Türk siyasal hayatında sürekli olarak komünizm tehlikesine dair algı canlı kalmıştır.

Bu noktada Türk sağının özellikle 1920-1970 döneminde kendisini anti-komünizm üzerinden biçimlendirdiğine dikkati çekmek gerekir. Sağın başlıca programı komünizm tehdidine karşı tetikte olmaktı. Zira komünizm, mülkiyeti tanımayan, dini inkâr eden, insanları köleleştiren zalim bir rejim ve ezeli düşman Moskof'un (Rusya) Türkiye'ye yönelik tehdidinin bir maskesi olarak azametli bir tehlikeydi.⁴¹⁹ Bu bağlamda Türk sağının en korktuğu ve nefret ettiği renk "kıızıl" olagelmiştir. Türkiye'de milliyetçi sağın "kıızıl" kelimesini tanımlama biçimini Ziya Gökalp'in başlattığı yaygınlıkla kabul edilmektedir. Gökalp'in Sovyet Devrimi'nin ardından *Yeni Mecmua*'da yayınlanan "İki Tehlike" başlıklı yazısı ilk referans noktasıdır. Yazar bu yazısında "Kara Tehlike" olarak adlandırılan gericiliği ve "Kızıl Tehlike" olarak adlandırılan Bolşevik akımlarını ele almıştır.⁴²⁰

"Kızıl Tehlike", 1950'ler Türkiye'sinde DP'nin iç ve dış politika stratejileri doğrultusunda gerçek bir tehlike olarak görülmeye başlanmıştır. Amerikan toplumu, 1940'lı yılların ortalarından 1950'lerin sonuna kadar süren dönemde McCarthyizm olarak adlandırılan yöntemle komünizme karşı uyanık olması gerektiği doğrultusunda yönlendirilmiştir. Bu yöntemin benzerleri diğer ülkelerde de işlenmiş ve anti-komünist politika ve uygulamalar desteklenmiştir. Dış politika bağlamında

⁴¹⁸ Aydınöğlu, 1960-1980, s. 49.

⁴¹⁹ Tanıl Bora, "Türk Sağı: Siyasal Düşünce Tarihi Açısından Bir Çerçeve Denemesi", **Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri**, Der: İnci Özkan Kerestecioğlu, Güven Gürkan Öztan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 14.

⁴²⁰ Sinan Yıldırım, "Nefretin ve Korkunun Rengi: Kızıl", **Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri**, Der: İnci Özkan Kerestecioğlu, Güven Gürkan Öztan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 47.

değerlendirildiğinde anti-komünizm, vatandaşların normalde gönüllü olmayacakları konuları desteklemelerinin sağlanması ile biçimlendirilmiştir.⁴²¹ Kore ve Vietnam savaşlarını meşrulaştırmak için anti-komünizm söyleminin kullanılması en bilinen örneklerdir.

Dünyadaki uygulamalara bakıldığında anti-komünizm, toplumun genelinin kontrolünü sağlamak amacıyla devlet politikası haline getirilmiştir. Toplumun tüm kesimleri büyük tehlikeye karşı teyakkuza geçirilirken, vatandaşların bunu gönüllü olarak yapmaları sağlanmaya çalışılmıştır. Böylece anti-komünizm İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde toplumun mobilize edilmesi için kullanılan ve Sovyetler Birliği'ne karşı oluşturulması düşünülen cephenin ideolojik bütünlüğünü sağlayacak bir olgu olarak tanımlanabilir.⁴²² Bu bağlamda anti-komünizm milliyetçilikle birlikte toplumu bir arada tutacak bir unsur olarak kullanılmıştır.

Türk sağı, İkinci Dünya Savaşı sonrasında “kuzeyden gelen tehdit”in başta Türkiye olmak üzere tüm “hür dünya”yı hedef aldığı tezini sürekli olarak canlı tutmaya çalışmıştır.⁴²³ DP, AP ve Milliyetçi Cephe hükümetleri ekonomideki en ufak bir kötüye gidişte dahi, sürekli olarak abartılı bir “Rus korkusu” ve “komünizm tehlikesi”ni öne sürerek ABD ve diğer müttefiklerden yardım talebinde bulunmuşlardır. Türk sağ siyasi çevrelerindeki bu “Moskof” korkusu öyle bir boyuta ulaşmıştır ki, Nejdet Sançar’ın şu ifadeleri algının boyutlarını açıkça göstermektedir:⁴²⁴

(...) Türk'ün sırtını yere getirmek için Fransız da çabalamış, İtalyan da hile düşünmüştü. Türk topraklarına Bulgar da, Ermeni de göz dikmiş; Türk'e karşı Lehli de Sırp da, Arap da yürümüşü. Fakat bu düşmanların hiçbirisi Moskof kadar korkunç, Moskof derecesinde canavar olmadılar, olmadılar. Türk göklerinin yıldızının kararmaya başladığı sırada karşımıza çıkan Moskof, düşmanlarımızın topunu gölgede bırakacak bir düşman değil bir iblis, bir iblis değil bir ifrit kesildi.

Moskof bu denli korkutucu olunca, ondan korunmak için bir koruyucu meleğe ihtiyaç duyulmuştur. Bu koruyucu melek Soğuk Savaş yıllarında ABD olmuştur. Hür dünyanın tek lideri olan ABD, DP iktidarı döneminde askeri,

⁴²¹ Yıldırım, s. 52.

⁴²² Yıldırım, s. 56.

⁴²³ Güven Gürkan Öztan, “Ezeli Düşman ile Hesaplaşmak: Türk Sağında ‘Moskof’ İmgesi”, **Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri**, Der: İnci Özkan Kerestecioğlu, Güven Gürkan Öztan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 87.

⁴²⁴ Öztan, s. 91'den Nejdet Sançar, **Türk, Moskof ve Komünist**, Toprak Yayınları, 1959, ss. 8-10.

ekonomik ve siyasi gücü ile adeta Türkiye'nin tek müttefiki olmuştur. Solcular ise sağ iktidarlar tarafından “hain” damgası yiyen, devletin bekasına göz dikmiş, işkence ve her türlü kötü muameleyi hak eden bir kitle olarak kabul görmüştür.

Sağ düşününün önemli isimlerinden Fethi Tevetoğlu, keskin anti-komünist görüşleri ve aynı zamanda ABD ve NATO'ya sonuna kadar verdiği destekle tanınır. Ancak onu daha da tanınır kılan anti-komünizmi temellendirirken Atatürk'ü dayanak olarak göstermesi olmuştur. Onun Atatürk'e aitmiş gibi gösterdiği “Komünizm Türk milletinin en büyük düşmanıdır, görüldüğü yerde ezilmelidir” sözü, Türk sağının ve devletin komünizme karşı kullandığı en uzun süreli sloganlardan biri olmuştur.⁴²⁵

Komünizmi sert bir dille eleştiren isimlerden bir tanesi de Turhan Feyzioğlu'dur. Feyzioğlu “Büyük Tehlike Komünizm” adlı kitabında “*Marx'ın yüz yıl önceki iptidai kapitalizm hakkında yazdıklarına bakarak, Londra'daki bir mezarlıktan bugünkü dünyanın bütün meselelerine çözüm yolu aramak gericiliğin ta kendisidir*”⁴²⁶ demektedir ve komünizmin ilme değil, zulme dayanarak kurulduğunu ve yaşayabildiğini iddia etmektedir. Feyzioğlu Marsist-sosyalist ülkelerde hükümet etmenin başlıca araçlarının “resmi yalan” ve “sahte belge” olduğunu anlatmakta ve eleştirilerinde şu ifadelerle yer vermektedir:⁴²⁷

Zorbalık, şiddet, zulüm, hapisane duvarları, esir kampları, tank paletleri, tek taraflı resmi propaganda, sansürlü basın ve emir kulu kalemler, resmi yalanları tekrarlamaya mecbur papağan radyolar, uydurma seçimler olmadan ayakta duramayan bir sistemin “ilmi”likle ilgisi var mıdır? Böyle bir sistemin insan tabiatına ve insan haysiyetine aykırı düştüğü meydana değil midir?

Eserinde komünizmle mücadelede neler yapılması gerektiğine de değinen Feyzioğlu, toplumdaki tüm unsurları komünizme karşı birleşmeye çağırarak şu saptamada bulunmuştur:⁴²⁸

Kısmen Marksist-sosyalistlerden yana, kısmen onlara karşı olmak mümkün değildir. Herkes bu mücadelede yerini belli etmeye mecburdur. Hür düzeni yıkmak değil, düzensiz ve bozuk işleri hür düzen içinde ıslah etmek isteyenler; milliyetçiler, hürriyetçiler, milli bağımsızlığa değer verenler, din ve vicdan hürriyetine saygı duyanlar, cumhuriyeti ve demokrasiyi savunmaya kararlı olanlar, komünizme karşı mücadelede bütün güçlerini seferber etmeye mecburdurlar.

⁴²⁵ Nizam Önen, “Fethi Tevetoğlu”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt: 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 626.

⁴²⁶ Turhan Feyzioğlu, **Büyük Tehlike Komünizm**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1969, s. 44.

⁴²⁷ Feyzioğlu, s. 45.

⁴²⁸ Feyzioğlu, s. 95.

Devletin uzun yıllar değişmeyen ve vazgeçilmez bir politika haline getirdiği anti-komünizm yolunda açılan bu psikolojik savaşta, yıllar boyu çok sayıda insan öldürölmüş, işkenceye maruz kalmış, özgürlükleri kısıtlanmış ve Türkiye’de bambaşka bir politik kültür yaratılmıştır. Tüm solculara “komünist” yaftası yapıştırılırken, bu kitleler yabancı bir devlete yani Moskof’a hizmet etmekle suçlanmıştır.

Bu bağlamda DP iktidarının anti-komünist uygulamalarına somut birkaç örnek vermek gerekirse; parti icraatının daha ilk yılında, 1951’de, 167 TKP’liye tevkifat yapmıştır. Üç yıl sonra bu sanıklardan 131’i on yıla kadar değişen çeşitli hapis cezalarına çarptırılmıştır.⁴²⁹ 1950’lerde kurulan tek yasal sosyalist parti, Doktor Hikmet Kıvılcımlı tarafından kurulan Vatan Partisi’dir. 1957 seçimlerine katılan parti, tıpkı TEKSP ve TSP gibi adli kovuşturmayla uğramıştır. TKP ise 1951’deki büyük tasfiyenin ardından yine SBKP’yi desteklemeye devam etmiş ancak onun dışında önemli bir işleve sahip olamamıştır. Öte yandan DP iktidarı komünizme karşı halkın dini hassasiyetlerini uyaracak kimi uygulama ve kararlara da imza atmıştır. Dönemin Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki’nin komünizm aleyhine verdiği fetva dikkat çekicidir.⁴³⁰

Komünistlik ideolojisini ve ne şekilde olursa olsun bütün tatbikatını İslamiyet katiyetle reddeder. Komünistliğe karşı gelebilecek en kudretli silah iman ve ruh kuvvetidir. Hakiki bir müminin komünistlik fikriyle ve icraatıyla bağdaşmasına imkân yoktur.

Sovyetler Birliği’nin Türkiye ile ilişkilerinde iktisadi ve teknik yardım stratejisinin öne çıktığı 1960’lara kadarki süreçte, kuzeydeki büyük komşunun amacı Türkiye’yi Batı emperyalizminin yörüngesinden mümkün olduğu kadar uzak tutmak olmuştur. TKP üzerindeki kontrol ve etkisini bu nedenle sürekli olarak canlı tutan Sovyet yönetimi, gerçekte TKP’nin Türk siyasal hayatında ne kadar küçük ve etkisiz bir parti olduğunu ve Türkiye’nin komünizme tam olarak eklemelenemeyeceğini bilmekteydi. Öte yandan 1970’lerde TKP içindeki kadrolarda, parti üzerindeki Sovyet kontrolünden rahatsızlık duyan önemli bir kitle oluşmuştur. Bu kitle devrim

⁴²⁹ Mete Tunçay, “Türkiye Cumhuriyeti’nde Sosyalizm (1960’a kadar)”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 1954.

⁴³⁰ **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, Dokuzuncu Baskı, 2012, s. 556-557.

mücadelesinin dışarıdan yönlendirmeye değil, iç dinamiklerle verileceğine inanmaktaydı.

2. 1960'larda Türkiye Solu (Yön-Devrim Hareketi, TİP ve MDD)

1960'larda Türkiye solu, 1968 hareketinin Polonya ve Çekoslovakya gibi ülkelerdeki yansımalarını reddetmiş, şiddetle kınamış, ihanet ve düşmanlık olarak nitelemiştir.⁴³¹

1960'lı ve 70'li yıllar dünya genelinde Sovyetler Birliği tarafından desteklenen anti-emperyalist/anti-kapitalist silahlı hareketlerin sıkça ortaya çıktığı, sömürge imparatorluklarının dağıldığı ve Sovyetler Birliği'nin adeta altın çağını yaşadığı yıllardır. Bu anti-emperyalist ulusal kurtuluş hareketleri sosyalizme dönüşme ihtimali taşıdığından sosyalistler tarafından da desteklenmiştir.

Öte yandan, ekonomik üstünlüğü ile öne çıkan ABD, anti-emperyalist ülkeleri sosyalizm yolundan döndürmek için bu ülkelere demokrasiyi dayatmaya başlamıştır. Bu bağlamda demokrasi, az gelişmiş ülkeleri ekonomik, kültürel, askeri ve siyasal alanlarda kuşatarak, kalkınma adı altında borçlandırmaya sokarak kendi kurallarına göre yeni üretim ve tüketim ilişkileri kurmasıdır.⁴³² Amerikan yönetimi, ulusal kurtuluş savaşı veren ülkeleri “komünizm geliyor” diyerek korkutarak bu ülkelerin iç politikalarında milliyetçi ve muhafazakâr oluşumları desteklemiştir. Türkiye her iki devlet tarafından, Batı bloğunun lideri ABD ve Doğu bloğunun lideri SSCB tarafından, bu devletlerin etki alanına dahil edilmeye çalışılmıştır. 1950 yılında başlayan DP iktidarı döneminde, Türkiye'nin dış politikasında ABD ile ilişkiler öncelikli tutulmuştur. Türkiye'nin blok politikalarında Batı bloğu ile ilişkilerin önemli oranda ön planda tutulduğu görülmektedir. 1947 tarihli Truman Doktrini, 1948 yılında Marshall Planı kapsamında yapılan Amerikan ekonomik yardımları, Türkiye'nin Batı ittifakının bir üyesi olarak Kore'ye asker göndermesi, 1952'de NATO'nun askeri kanadına kabul edilmesi, 1955'te gerçekleşen Bağdat Paketi üyeliği Türkiye'nin Batı bloğu ekseninde politikalar yürüttüğüne dair en somut örneklerdir.

Ne var ki, aşırı denebilecek derecede Amerikan yanlısı DP iktidarı 27 Mayıs 1960'ta bir askeri darbe ile sonlandırılacaktır. Bu dönemde Türkiye solu Amerikan

⁴³¹ Laçiner, s. 528.

⁴³² Hande Sonsöz, “Sosyalizmin Türkiye Düşünce Tarihindeki İzleri ya da Sosyalistçe Yaşamın Diğer Adı Zor Zanaat”, **Doğu Batı**, Yıl: 15, Sayı: 59, Kasım-Aralık-Ocak 2011-12, s. 123.

emperyalizmine karşı son derece duyarlıdır. 1960'larda SSCB'nin Üçüncü Dünya ülkelerine ve anti-emperyalist devletlere maddi ve manevi destek vermesi, Türkiye'de radikal sol muhalefeti etkileyen dış unsurların başında gelmektedir. Beri yandan, 1960'lı yıllarda Türk kamuoyunda ve özellikle sol muhalefette Amerikan karşıtlığının yükselmesinde etkili iki temel olgudan bahsedilebilir. Kıbrıs sorunu bağlamında ABD'nin Türkiye'ye verdiği Johnson mektubu ve ambargo uygulamaya başlaması, tek yönlü dış politika stratejisinin hayal kırıklığı ile neticelendiğine işaret eder. Bu iki olaydan sonra Türk dış politikasında çok yönlülüğe geçiş çabaları hız kazanmıştır.

DP iktidarını devirmeyi amaç edinen bir grup subayın yaptığı darbe, Türkiye'de yepyeni bir siyasal üstyapının ve kültürün temellerini atmıştır. 1960-1980 yıllarını kapsayan yirmi yıllık sürecin diğer dönemlerden farkı, geçmişte görülmemiş boyutta işçi ve sendika hareketi, siyasallaşmış bir entelijansiya, siyasal bir gençlik ve özgür basın gibi olguların bir aradalığıdır.⁴³³ 27 Mayıs 1960 darbesi siyasete iki yeni özne kazandırmıştır: subaylar ve emekçiler. Bu iki grup 1960'lar süresince Türk siyasal hayatında önemli bir yere sahip olmuştur. Subayların siyasette söz sahibi olmasının demokrasiye aykırı bir durum teşkil ettiği şüphesizdir. Ancak darbenin en önemli olumlu yansıması belki de sıradan insanların siyasete dahil olmaları, sendikalaşma, sol örgütlerin etkinleşmesi, grev ve gösterilerin düzenlenmesi gibi unsurlardır.

27 Mayıs darbesinin en önemli siyasal sonucu 1961 Anayasası'dır. Örgütlenme özgürlüğünün önünü açan bu anayasa Türk siyasal hayatının modernleşmesinde önemli işleve sahiptir. Sanayi burjuvazisi, aydınlar ve işçi sınıfının talepleri doğrultusunda düzenlenen 1961 Anayasası'nın, sendikalaşma, dernek kurma, aktif parti üyeliği, sokak gösterisi düzenleme, bildiri dağıtma gibi hakları büyük ölçüde genişletmiş olması, 1980'e kadarki yaklaşık yirmi yıllık süreçte egemenler için değiştirilmesi gereken başlıca siyasal hedef olmuştur.⁴³⁴ Bu süreçte sanayileşmenin gelişmesine paralel şekilde büyüyen işçi sınıfı ve dünyadaki anti-emperyalist ve sol akımlardan etkilenen aydınlar Türkiye'nin o tarihe kadarki en büyük ve yasal sosyalist partisi olan Türkiye İşçi Partisi (TİP) çatısı altında

⁴³³ Aydınoglu, 1960-1971, s. 29.

⁴³⁴ Aydınoglu, 1960-1980, s. 61.

siyasallaşırken, en etkili sol dergi olarak bilinen *Yön*’ü çıkaracaklardır. Egemenlerin 1961 Anayasası’nı değiştirme çabalarının başarıya ulaştığı tarih, 12 Eylül 1980 askeri müdahalesidir.

a. Yön-Devrim Hareketi

1960-1971 döneminde Türk siyasal hayatında üç ana akımdan bahsedilebilir. Yön-Devrim hareketi, Türkiye İşçi Partisi ve Milli Demokratik Devrim (MDD) hareketi. Yön-Devrim hareketi (1961-1967 arasında *Yön*, 1969-1971 arasında Devrim) 1960-1971 döneminde, örgütsel yapıya ulaşmadan, ancak çok etkili iki dergi, bir dernek ve yayınevi ile adeta tüzüksüz bir parti niteliğindedir.⁴³⁵ Hareket, DP iktidarına karşı oluşturulan muhalefet içinde bir eğilim olarak ortaya çıkmıştır. DP iktidarının son yıllarında ülke ekonomisinin hızla bozulması ve uygulanan siyasal baskı rejimi, aydınların, öğrencilerin, kentli küçük burjuvazinin, memurların ve bazı subayların iktidara karşı oluşan muhalif cephe içinde birleşmelerinde etkili olmuştur.

Yöncüler, sosyalizme ulaşmak için Kemalizmin tam olarak uygulanması gerektiğine inanıyordu. Ülke sorunlarına ve özellikle de iktisadi düzendeki sorunlara öncelik veren *Yön* hareketi, asıl olarak düzen değişikliğini amaçlamaktaydı.⁴³⁶ “Kalkınma” kavramının dünya siyasetindeki en önemli konu olduğu 1960’lı yıllarda *Yöncüler* de bu konuya özel önem vermiştir. Bu yıllarda SSCB, Amerikan emperyalizmine karşı destek vermesi sebebiyle pek çok Asya, Afrika ve Güney Amerika ülkesinde oldukça prestijli bir konumdaydı. SSCB bu ülkelere “kapitalist olmayan kalkınma yolu”nu önermekteydi.⁴³⁷ *Yön* bunu kalkınma için “yeni devletçilik yolu” olarak adlandırmıştır. *Yöncülere* göre ülkenin emperyalizme bağımlılığına son vermek, “İkinci Milli Kurtuluş Savaşı” ve sosyalist kalkınma metodunun kullanılmasıyla gerçekleştirilebilirdi. İkinci Milli Kurtuluş Savaşı, Türkiye’yi sosyalizme götürecektir. *Yöncülerin* ilk adımı olacaktır.

Yön’ün lideri olan Doğan Avcıoğlu ve keza MDD hareketi, NATO ve ABD ile ilişkileri koparmayı, toprak reformu yapıp geniş bir devletleştirme ile planlı

⁴³⁵ Şener, s. 77.

⁴³⁶ Gökhan Atılgan, “Yön-Devrim Hareketi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Sol**, Cilt 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, (Yön-Devrim), s. 598.

⁴³⁷ Atılgan, (Yön-Devrim), s. 598.

ekonomiye geçecek bir askeri darbe ve yönetimin desteklenmesini, onunla ittifakı önermekteydi.⁴³⁸

Yön yazarları TİP'in aksine hedeflerine ulaşmak için demokratik metotları değil, askeriye-bürokrasi-gençlik ve işçi-köylülerden oluşacak birleşik bir grubun, askeriye'nin sol kesimlerinin yapacağı bir darbe sonrası başa geçecek olan partilerine güvenmişlerdir. *Yöncülere* göre ülkenin sosyo-ekonomik geriliği demokratik yollarla bu ilerici hareketin gerçekleşmesine izin vermeyecektir. Bu nedenle Avcıoğlu'nun "zinde güçler" adını verdiği askeri-bürokratik elit önderliğinde yapılacak bir darbe, gençlik ve çeşitli sosyal sınıflar tarafından desteklenmeli ve ortak bir parti kurulmalı, devlet yönetimi bu tek partiye bırakılmalıdır.⁴³⁹

Kadro ve *Forum*'dan sonra Türkiye'deki en etkili dergi olan *Yön*, Yön-Devrim hareketinin birincil yayın organıdır. 20 Aralık 1961'de yayın hayatına başlayan *Yön* dergisinin kapanış sayısında İlhan Selçuk, *Yön*'ün hikayesini şöyle anlatmaktadır:⁴⁴⁰

Sanıyorum 1958'den beri Doğan Avcıoğlu ile bir dergi düşünmeye ve konuşmaya başlamıştık. Belki Doğan'da bu fikir daha eskiden de vardı, ama 27 Mayıs'tan önce Türkiye'de sosyalist bir derginin yaşaması imkânsızdı. Bu yüzden sabırla zamanını beklemişti Avcıoğlu. (...) Zaman zaman çevresi genişleyip daralan birtakım toplantılarda Yön düşüncelerde gelişti. Cemal Reşit Eyüboğlu ve Mümtaz Soysal Doğan'la birlikte derginin kurucularıdır. Bir de isimsiz kahramanı vardır Yön'ün: Hamdi Avcıoğlu, yükün ağırlığını çekenlerin başında gelir. Bu isimlerin hepsi Türk kitaplığına 222 sayılı bir derginin koleksiyonunu verdiler.

Böylece *Yön* dergisi, ülke gündemini ve sol kadroların siyasal eğilimini etkileyecek güce sahip ender yayınlardan biri olarak tarihe geçmiştir. *Yön*'ün imtiyaz sahibi ve sorumlu yazı işleri müdürü Doğan Avcıoğlu'dur. *Yön*'ün kadrosunda İlhan Selçuk dışındaki isimler, 27 Mayıs darbesinden sonra oluşturulan Temsilciler Meclisi'ne seçilmiştir. Doğan Avcıoğlu ve Mümtaz Soysal İsmet İnönü tarafından "Türkiye'nin altın çocukları" olarak adlandırılmaktaydı.⁴⁴¹

⁴³⁸ Laçiner, s. 532.

⁴³⁹ Ozan Örmeci, "Doğan Avcıoğlu ve Yön Hareketi", <http://ydemokrat.blogspot.com.tr/2010/10/dogan-avcoglu-ve-yon-hareketi.html>, (16 Mart 2013)

⁴⁴⁰ Hikmet Özdemir, **Kalkınmada Bir Strateji Arayışı: Yön Hareketi**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1986, ss. 49-50.

⁴⁴¹ Gökhan Atılğan, **Yön-Devrim Hareketi: Kemalizm ile Marksizm Arasında Geleneksel Aydınlar**, Yordam Kitap, İstanbul, 2008, (Kemalizm ile Marksizm), s. 49.

Yön, 5 Haziran 1963'te yayınlanan 77. sayısından sonra Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından kapatılmıştır. 15 ay boyunca kapalı kalan dergi 25 Eylül 1964'te yeniden yayına başlamış ve 30 Haziran 1967 tarihine kadar aralıksız ve düzenli çıkmıştır.⁴⁴²

Yön'ü çıkaran kadronun ilk sayıda hazırladığı bildiriye 1042 kişi imzalamıştır.⁴⁴³ İmzacılar arasında bakanlar, milletvekilleri, yargı mensupları, memurlar, öğretmen ve öğrenciler, sendikacılar, işçiler, köylüler, ev hanımları gibi toplumun çok geniş kesiminden insanlar yer almıştır.

Yön Bildirisi'ne göre, ancak milli üretim yükseltilebilirse Atatürk devrimleri ile amaç edinilen çağdaş uygarlık seviyesine ulaşılabilir. Bu nedenle yeni bir kalkınma modeline ihtiyaç vardır. Bildiriye hazırlayanlara göre bunun adı "yeni devletçilik"tir.⁴⁴⁴ *Yöncülerin* önerdikleri bu model devlet sosyalizmini savunması bakımından Leninizme yakındır.

Yön'ün temel tezlerini dört ana maddede açıklamak mümkündür.⁴⁴⁵

1- *Yön*'e göre, Türkiye'nin temel sorunu iktisadi kalkınmaydı. Siyasi buhran, iktisadi buhranın sonucu olarak doğmuştu. O nedenle, Türkiye'ye "yön" verebilecek kesimler hızlı iktisadi kalkınmayı sağlayacak bir felsefenin ışık tuttuğu "yeni bir Atatürkçü program" etrafında birleşmeliydi.

2- "Yeni Atatürkçü Program" "eski"nin hatalarından kaçınmalıydı. "Samimî Atatürkçüler" yeni programlarını şu sorulara cevap vererek oluşturmalıydı: "Neden yolumuzu şaşırдық? Nerede yanıldık? Şimdi ne yapmalıyız?" *Yön*'e göre, Mustafa Kemal Hareketinin en büyük eksiği "ekonomi politikasının yanlış seçilmesi" idi. Kemalist kadrolar, kapitalist gelişme yolunu seçerek yanlış yola sapmışlardı.

3- Kemalizmin hedeflerine ulaşabilmesi için sosyalist bir yola girmesi gerekirdi. Emperyalizme karşı bağımsızlık savaşı veren azgelişmiş ülkelerin çoğunda olduğu gibi Türkiye'yi de ekonomik kalkınmaya götürecektir sosyalizmdi.

4- Sosyalizm, Kemalizmin devletçilik, milliyetçilik, halkçılık ve inkılâpçılık ilkelerinin en doğal sonucuydu. Yapılması gereken şey, bu ilkeleri sosyalist bir yönelişle yeniden tarif etmektir.

Sosyalizme eklemlenmiş Kemalizm anlayışı *Yön* ile birlikte siyasete dahil olmuştur. Doğan Avcıoğlu'nun önerdiği siyasi program Atatürkçülüğe dayanmaktaydı.⁴⁴⁶

⁴⁴² Özdemir, s. 50.

⁴⁴³ Özdemir, s. 53 ve Atılğan, s. 600.

⁴⁴⁴ Özdemir, s. 51.

⁴⁴⁵ Atılğan, Kemalizm ile Marksizm, s. 52.

⁴⁴⁶ Şener, s. 104.

Türkiye, kalkınma ve Batılaşmanın ve hatta milletçe varolabilmenin tek şartı olarak, kapitalist olmayan ve demokratik reformlarla desteklenen halkçı ve devletçi bir politikaya dört elle sarılmak zorundadır. Ağaların ekonomik ve politik gücünü kırarak ve köylünün kurtuluşunu sağlayacak ve tarımı sanayiye yiyecek ambarı, bankası ve pazarı haline getirecek şekilde bir toprak reformunun yapılması, dış ticaret ve mali kurumların devletleştirilmesi, ekonomiyi milletlerarası kapitalizmin peyki olmaktan kurtaracak tedbirlerin alınması, milli sanayiye milletlerarası kapitalizme karşı korunması, müessir bir planlamaya dayanan ileri devletçi ve halkçı bir politikanın uygulanması, halk çocuklarına en geniş imkanları verecek demokratik bir eğitim reformunun sahneye konması, sendikacılığın geliştirilmesi ve siyasi iktidarı bugünkü hakim sınıfların tekelinden kurtaracak diğer demokratik reformların gerçekleştirilmesi gibi hayati reformlar, çağdaş uygarlığa hızla erişmeyi hedef tutan Atatürkçü bir programın vazgeçilmez maddeleridir. 27 Mayısçı dinamik kuvvetler, böyle bir programın hasreti içindedir.

Yön'ün aydınlar ve toplumun çok çeşitli kesimlerinden destek bulmasında, o dönemde dünya gündeminde de kalkınma sorununun çok önemli bir yer tutması ve SSCB'nin buna yönelik uygulamalarda sağladığı başarı etkili rol oynamıştır.

Yön dergisinde “Doğu sorunu” söyleminden “Kürt sorunu” söylemine geçiş yapılmış, sosyalizme dair tartışmalar ve Nazım Hikmet'in yasaklı şiirlerinin yayınlanması gibi o günün koşullarında yapılmayanlar yapılmıştır. Doğan Avcıoğlu “Kürt sorunu” kavramını legal bir yayında kullanan ilk yazar olmuştur.⁴⁴⁷ Avcıoğlu, Kürt sorununun Türkiye’de bir tabu olduğunu yazmıştır. Bir etnik grubun hakim etnik grupla kaynaştırılması esasına dayalı entegrasyon politikasının başarısızlığa uğradığını vurgulayan Avcıoğlu, bölücü emeller besleyen gafiller varsa bir karış toprak için en başta sosyalistlerin dövüşeceklerini yazmıştır.⁴⁴⁸

Yön'ün tirajı, derginin kapatıldığı 78. sayıya kadar otuz bine ulaşmıştır.⁴⁴⁹ Sosyalizm vurgusu yapan bir derginin 1960'lı yıllarda böyle bir satış rakamına ulaşması Cumhuriyet tarihinde eşi görülmemiş bir olaydır. Yön dergisinde yazan veya çizen kişiler arasında eski TKP'liler, sosyal demokratlar, TİP yöneticileri ve Kemalistler bulunmaktaydı.⁴⁵⁰ Bu durum derginin çok geniş bir yelpazedeki sol görüşleri aynı çatı altında toplayabildiğinin kanıtıdır.

⁴⁴⁷ Atılğan, Yön-Devrim, s. 602.

⁴⁴⁸ Erkan Doğan, “Türk Solunun Kısa Tarihi: Sosyalizmi Milliyetçilikle Eklemlmek”, **Doğu Batı**, Yıl: 15, Sayı: 59, Kasım-Aralık-Ocak 2011-12, s. 151'den Doğan Avcıoğlu, “Kürt Meselesi”, **Yön**, 16 Aralık 1966, no: 194.

⁴⁴⁹ Özdemir, s. 54.

⁴⁵⁰ Atılğan, Yön-Devrim, s. 601.

30 Haziran 1967'de 222. ve son sayısıyla yayın hayatı sonlanan *Yön*'ün işlevini kaybetmesinde, ordu içindeki radikal siyasal örgütlenmelerin gerilemesi ve TİP'in 1965 seçimlerinde başarı sağlayarak siyasal hayatın kalıcı bir parçası olma imkânına kavuşması önemli rol oynamıştır.⁴⁵¹

Yön'ün yayın hayatı süresince bir parti çatısı altında toplanamayan *Yöncüler*, *Çalışanlar Partisi* adı altında örgütlenme girişiminde bulunmuşlar ancak başarıya ulaşamamışlardır. İşçi hareketlerinin, grev ve yürüyüşlerin son derece yaygın olduğu 1960'ların başında Türk-İş liderleri, işçileri arkasına alarak bir parti kurma girişiminde bulundular. 1962 yılında gerçekleşen bu girişime o dönemde TİP'e katılmamış olan Sadun Aren, Türkkaya Ataöv ve Muammer Aksoy gibi isimler destek vermiştir. Bu isimler parti programı ve tüzüğünün hazırlanmasında görev almışlardır.

Partinin amacı, programında şöyle belirtilmiştir:⁴⁵² “*Çalışanlar Partisi'nin amacı, çalışmayı toplumun en üstün değerlerinden biri haline getirmek, herkes için çalışma imkânları yaratmak, çalışanların haklarını korumak, sosyal adalet ve demokrasi içinde hızlı kalkınmayı gerçekleştirmektir.*” Partinin iktisadi politikası ise şöyle açıklanmaktadır:⁴⁵³ “*Türkiye Çalışanlar Partisi devletçidir; hızlı kalkınmanın, çalışan kütleleri sefaletе sürüklemeyen, sosyal adalet ve demokrasi içinde gerçekleşmesi imkânını ancak yeni ve geniş bir devletçilik anlayışında bulur.*” *Çalışanlar Partisi* girişimi hükümetin baskıları ve Türk-İş'in kendi içindeki birtakım gelişmelerin sonucunda durdurulmuştur. Partileşme sürecini tamamlayamayan *Yön* hareketi yeni bir arayışa girmiştir. Bu arayış Sosyalist Kültür Derneği (SKD) ile somutlaştırılmıştır.

SKD bilimsel açıdan Türk sosyalizmini incelemek ve yaymak amacını taşıyordu. Derneğin amacı dernek tüzüğünün 2. Maddesinde şöyle açıklanmıştır:⁴⁵⁴ “*Her türlü sömürücülüğü ortadan kaldıracak olan gerçek bir demokrasi düzeninin kurulması için gerekli koşulları bilim ışığı altında incelemek ve bunların yayılmasına çalışmak.*” Tüzüğün 3. Maddesine göre; SKD'nin amacını benimseyen, on sekiz

⁴⁵¹ Aydınoglu, 1960-1980, s.99.

⁴⁵² Atılgan, *Kemalizm ile Marksizm*, s. 269.

⁴⁵³ Atılgan, *Kemalizm ile Marksizm*, s. 269.

⁴⁵⁴ Özdemir, s. 58.

yaşını bitirmiş her Türk vatandaşı, ırk, din, mezhep ve cinsiyet ayrılığı gözetilmeksizin derneğe üye olabilecektir.⁴⁵⁵

Yöneticileri ve kurucuları arasında *Yön*'ün önde gelen yazarları ve kurucularının bulunduğu SKD'nin önemli etkinliklerinin başında, Doğan Avcıoğlu tarafından planlanan “Cumartesi Toplantıları” gelmekteydi. Açık oturum ve konferanslar şeklinde düzenlenen bu toplantılarda, kalkınmanın kapitalist yoldan gerçekleşmeyeceği ve sosyalizme ancak Kemalizmin açtığı yolda gidilerek ulaşılabileceği üzerine odaklanılıyordu.⁴⁵⁶

1965 seçimlerinden sonra parlamenter sistem içinde sosyalizme şans tanınmadığına kanaat getiren *Yöncüler* arasında kendi içinde bölünme yaşanmıştır. Mümtaz Soysal *Yön*'den ayrılırken, bölünmenin ardından SKD'nin işlevini kaybettiği görülür.

Yön'ü ayırt edici ve özgün kılan, Türkiye'de ilk defa Kürt sorunu, kadın sorunu, sosyal demokrasi ve işçi sınıfı gibi tartışılması zor konuları işlemiş olmasıdır. İdeolojik olarak *Yöncüler* Kemalizmin sol yorumunu savunmuşlardır. Kadroculardan feyiz aldıkları genel kabul görmeye birlikte, onlardan temel farkları iktidarın sözcülüğünü değil, iktidarı hedefleyen bir grubun sözcülüğünü yapmış olmalarıdır. Diğer bir fark ise Kadroculuğun bir hareket olamaması, *Yöncülüğün* ise gerçek anlamda bir hareket olmasıdır.⁴⁵⁷

Kapitalist olmayan kalkınma stratejisini benimseyen *Yön* hareketi, ki Sovyetler Birliği'nin Üçüncü Dünya ülkelerine önerdiği yol da budur, Türkiye için önerdiği alternatif kalkınma modelini Türk sosyalizmi olarak adlandırmıştır. Bu bağlamda Türk sosyalizminin karşısında bağımsızlık, kalkınma ve demokrasi olmak üzere üç temel sorun bulunmaktadır. Sorunların çözümü için bir reformun/devrimin gerekli olabileceğini savunmaları, iddia odur ki, Türkiye'de 1970'lerin başında yaşanacak olan siyasal krizin derinleşmesinde etkili olmuştur. Bu bağlamda *Yön*'ün 1967'de kapanmasından sonra başyazarı Doğan Avcıoğlu ve yakın arkadaşlarının yayımlamaya başladıkları Devrim'in, 9 Mart 1971'de asker ve sivil grupların

⁴⁵⁵ Atılgan, Kemalizm ile Marksizm, s. 275.

⁴⁵⁶ Atılgan, Yön-Devrim, s. 607.

⁴⁵⁷ Özdemir, s. 275.

gerçekleştirdikleri eylemlerde etkili olduğu, dolayısıyla bu olayların *Yön* hareketinin bir sonucu olduğu çıkarımı da yapılmaktadır.⁴⁵⁸

Yön'ün kapatılmasının ardından 1969 genel seçimlerinin yapılmasını takiben, 21 Ekim 1969'da haftalık olarak *Devrim* yayın hayatına başlamıştır. 27 Nisan 1971'de basılan 79. ve son sayısına kadar, bir buçuk yıl aralıksız yayınlanmıştır. *Devrim*'in kurucuları Mümtaz Soysal dışında *Yön*'ü kuran kişilerdi. Derginin sahibi, *Yön*'ün de sahibi olan Cemal Reşit Eyüboğlu, genel yayın müdürü ise Doğan Avcıoğlu idi. Yazı işleri müdürlüğünü haftalık dönüşümlerle Uluç Gürkan ve Hasan Kaya Cemal yapmıştır.

Devrim'in okur kitlesini ağırlıklı olarak askerler, parlamenterler, akademisyenler, öğretmenler ve üniversiteli devrimci gençler oluşturuyordu.⁴⁵⁹ *Devrim*'in ilk sayısında en önemli bölüm “Devrim Bildirisi”dir. Bildiride devrimlerin esas amacının ülkeyi çağdaş uygarlık seviyesine yükseltmek olduğu vurgulanmıştır. *Devrimciler*, laik Türk devletinin mezhep, aşiret ve tarikat kavgaları ile çökertilmeye çalışıldığını, ülkede bölücü akımların güçlenmekte olduğunu öne sürmüşlerdir.⁴⁶⁰ Türkiye'nin geri kalmış bir ekonomiye sahip olmasını kaynakların kötü dağılması ve kullanılmasına bağlayan *Devrimciler*, çözüm olarak israf edilen kaynakların topluma mal edilmesini önermektedir.⁴⁶¹

1945'ten itibaren Kemalist devrimin yarıda bırakıldığını savunan *Devrim*, bu Kemalizm karşıtı gidişe son verilerek Kemalist devrimin sürdürülmesi ve altyapı devrimleriyle çağdaş uygarlık seviyesine ulaşılmasını hedeflemiştir. Bu bağlamda *Yön*'ün kalkınma sorununa aradığı cevabı somut şekilde veren *Devrim*, adından da anlaşılacağı üzere devrimi işaret etmektedir.

Devrim parlamenter sistemi Türkiye'nin kalkınmasında önemli bir engel olarak görmüştür. Doğan Avcıoğlu “cici demokrasi” olarak adlandırdığı parlamenter sistemi sık sık eleştirmiştir. Emperyalizm, işbirlikçiler ve parlamenter sistemi savunan politikacılar *Devrim*'in karşı durduğu olgulardır. Tamamen Kemalizmi

⁴⁵⁸ Özdemir, s. 287.

⁴⁵⁹ Muzaffer Ayhan Kaya, *Yön'ün Devrim'i Devrim'in Yön'ü*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2008, s. 92.

⁴⁶⁰ Kara, s. 293.

⁴⁶¹ Kara, s. 299.

referans alan *Devrim*, bu yönüyle, sosyalizme vurgu yapan *Yön*'den açıkça ayrılmaktadır.

Yön, Kemalizmin üstyapı değişikliklerinde devrimci olmasına rağmen ekonomi politikalarında köklü değişikliğe gidemeyişini Kemalistlerin devrimci bir dünya görüşünden yoksun olmalarına bağlamaktadır.⁴⁶² Doğan Avcıoğlu, yarım bırakılan Kemalist devrimlerin sosyalizm yoluyla ileriye götürülebileceğini savunmuştur. Avcıoğlu Türkiye'nin sosyal yapılarının çözümlenmesi, ekonomik ve sosyal sorunlarının çözümlenmesinde Marksizmin yol gösterici olacağını öne sürmüştür.⁴⁶³

Yön-Devrim hareketi 1969 yılı sonlarından itibaren iktidar olma hedefine yönelmiştir. Pek çok çevrenin Doğan Avcıoğlu'nu başbakan adayı olarak görmeye başladığı bu dönem, 12 Mart 1971 muhtırasıyla son bulurken, *Devrim* Sıkıyönetim Komutanlığı'nın kararıyla kapatılmıştır. *Devrim*'in kapatılması, Yön-Devrim hareketinin siyasal alandan fiilen silinmesi anlamına geliyordu.

b. Türkiye İşçi Partisi (TİP)

TİP, 12 sendikacı tarafından 13 Şubat 1961 tarihinde kurulmuştur. Türkiye'de sendikacılar tarafından kurulan tek siyasal partidir. Partinin kurucuları Şaban Yıldız, Kemal Sülker, Kemal Türkler, İbrahim Güzelce, Rıza Kuas, İbrahim Denizcier, Adnan Ardan, Avni Erakalın, Kemal Nebioğlu, Hüseyin Uslubaş, Ahmet Muslu ve Salih Özkarabay'dır.⁴⁶⁴ TİP'in kurucularının hemen hepsi otuz beş kırk yaşlarında ve orta öğretim görmüş sendikacılarıdır. Parti kurucuları, 1962 yılında işçi-aydın buluşmasını sağlamak amacıyla Mehmet Ali Aybar, Behice Boran, Adnan Cemgil, Nazife Cemgil, Cemal Hakkı Selek, Yunus Koçak, Fethi Naci gibi aydınları üyeliğe davet etmiştir. 1 Şubat 1962'de Mehmet Ali Aybar genel başkan seçilmiştir. TİP'in önemli bir ayırt edici özelliği, 1960'lara kadar kurulan yasal sol partilerin kökeninin büyük ölçüde TKP'ye dayanırken, TİP'in sendikacılar tarafından kurulmuş olmasıdır.

TİP içindeki aydınlar arasında ideolojik yaklaşımların farklılıkları bulunmaktaydı. Bir kısım aydın Marksist formasyona sahipken, diğer bir kısmı Marksist olmayan sol

⁴⁶² Atılğan, *Yön-Devrim*, s. 627.

⁴⁶³ Atılğan, *Yön-Devrim*, s. 627.

⁴⁶⁴ Hüseyin Aykol, **Türkiye'de Sol Örgütler**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2. Baskı, 2010, s. 43.

görüşleri temel alıyordu. Öğrenci militanlar ve Doğu'dan gelen temsilciler de TİP içindeki önemli gruplardandı.⁴⁶⁵

1960'lar boyunca TİP ülke gündemini önemli oranda etkileyebilmiş tek sol örgüt olmuştur. *Yön* ise partileşemediği için bir hareket olarak varlığını ve etkinliğini sürdürmüştür. 1965-1969 yılları arasındaki iki seçim arası dönemde TİP'e destek veren kesimlerin tavır değişikliğine girdiği görülmüştür. TKP geleneğinden gelen eski solcular ve Marksist olmayan ancak Marksist yaklaşımdan yararlanan Doğan Avcıoğlu'nun yayımladığı *Yön* dergisi etrafında toplanan grup, TİP'i açıkça eleştirmiştir. 17 Haziran 1966 tarihli başyazısında Avcıoğlu, TİP'i anti-emperyalizmi Türkiye'nin bir numaralı meselesi olarak kabul ederken, klasik bir proleter-burjuva mücadelesinin sloganlarını ön plana çıkararak güçleri dağıtmak ve zayıflatmakla eleştirmiştir. Avcıoğlu'na göre TİP iki meydan muharebesi vermekte, ikinci muharebe yüzünden ilk muharebeye hazır güçlerin azalmasına ve amaçların dağılmasına yol açmaktadır.⁴⁶⁶

Aybar'ın TBMM'deki “*şu kadar metrekaşe toprak Amerikan işgalindedir*” sözü, TİP'i topluma en geniş biçimde tanıtan sözlerden biri olmuştur. Yalnız TİP çerçevesinde değil, bütün kesimleriyle Türkiye solu, “anti-emperyalizm” vurgusu üzerinden politika üretmiştir.⁴⁶⁷

Partinin 10 Şubat 1964 tarihli programında, partinin hitap ettiği kitle şöyle tanımlanmıştır.⁴⁶⁸

Türkiye İşçi Partisi, Türk işçi sınıfının ve onun tarihî, bilime dayanan demokratik öncülüğü etrafında toplanmış, onunla kader birliğinin bilinç ve mutluluğuna varmış toplumcu aydınlarla ırgatların, topraksız ve az topraklı köylülerin, zanaatkârların, küçük esnafın, aylıklı ve ücretlilerin, dar gelirli serbest meslek sahiplerinin, kısacası, emeğiyle yaşayan bütün yurttaşların kanun yolundan iktidara yürüyen siyasî teşkilâtıdır.

TİP siyasal mücadelenin sosyalist devrim ile başarıya ulaşabileceğini savunmuştur. TİP'e göre devrimin önderliğini yapacak olanlar halk kitleleri ve işçi sınıfı olmalıdır. Bu noktada TİP, bürokrat-asker-aydın işbirliğine dayalı sosyalizm

⁴⁶⁵ Murat Belge, “Türkiye Cumhuriyeti'nde Sosyalizm (1960'tan Sonra)”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, (Cumhuriyet Dönemi), s. 1955.

⁴⁶⁶ Belge, Cumhuriyet Dönemi, s. 1956.

⁴⁶⁷ Murat Belge, “Milliyetçilik ve Sol”, **Birikim**, Sayı: 165, Ocak 2003, ss. 27-30.

⁴⁶⁸ **Türkiye İşçi Partisi Programı**, <http://www.marxists.org/turkce/konu/turkiyekom/1961-1980/tip/1964prog.htm>, (2 Aralık 2013).

anlayışını reddetmektedir.⁴⁶⁹ TİP, mücadelesini parti aracılığıyla ve demokratik ilkelere bağlı kalarak sürdüreceğini vurgulamıştır.

TİP'e göre milli demokratik devrim Cumhuriyetin kurulmasıyla gerçekleştirildiği için, bundan sonra yapılması gereken sosyalist devrimdir. İşçi sınıfı tarafından gerçekleştirilmesi öngörülen sosyalist devrim için Türkiye'de işçi sınıfının varlığı sorgulanmaya muhtaçtır. Zira Türkiye'deki sınıflaşmanın Batı ile hiç benzeşmediği bilinmektedir.

TİP, işçi sınıfının oyları ve demokratik ilkelere bağlı kalarak sosyalist devrimi gerçekleştirmeyi amaçlamıştır. Sosyalizmi çok partili düzene dayandıran TİP, Tek Parti diktasına karşı çıkmıştır.⁴⁷⁰ Ortodoks Marksist ideolojiyi yansıtan TİP'e göre sosyalizm, kapitalizmden sonra gelen evredir. TİP'in önde gelen Ortodoks Marksist'i Mehmet Ali Aybar'dır. Aybar'a göre Türkiye'ye özgü sosyalizm, Batı sosyalizminden farklı bir yapılanmayı gerektirmektedir. Aybar TİP'in Marksist bir parti olduğunu vurgular. Leninist olmayan TİP, işçilerin ve köylülerin iktidarını amaçlamaktadır. TİP, Sovyetler Birliği çizgisini takip etmekle birlikte, ondan direktif almayı reddetmiştir. Bu bağlamda TİP'in sosyalizm anlayışı Marksizm'den yola çıkan ancak Türkiye'ye özgü olan bir sosyalizmdir.⁴⁷¹

Ortodoks Marksistler, kapitalizmden sosyalizme geçiş aşamasında işçi-emekçi yığınların egemenliği altında, onların menfaatlerini koruyan anti-emperyalist, ilerici bir devletçilik anlayışını önermektedir.⁴⁷² Burada önemle altı çizilmesi gereken nokta, TİP'in Türkiye'nin kalkınması ve sosyalizme geçiş sürecinde izlenecek yol konusunda askeri müdahalelere kesinlikle sıcak bakmamasıdır. İktidara gelme ve iktidardan ayrılma, demokratik yollarla olmalıdır. Bu görüşüyle TİP, diğer sosyalist gruplardan ayrılmaktadır.

TİP'in Türk milliyetçiliğini tanımlama ve kendi milliyetçilik anlayışını ortaya koyma konusundaki çabası dikkat çekmektedir. Parti programında milliyetçilikle

⁴⁶⁹ H. Bayram Kaçmazoğlu, **Türkiye'de Siyasal Fikir Hareketleri (27 Mayıs'tan 12 Mart'a)**, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2. Baskı, 2000, s. 103.

⁴⁷⁰ Kaçmazoğlu, s. 119.

⁴⁷¹ Kaçmazoğlu, s. 128.

⁴⁷² Kaçmazoğlu, s. 131.

ilgili şu görüşlere yer verilmiştir ki, partinin milliyetçilik anlayışı Atatürk'ün milliyetçilik tanımı ile bire bir örtüşmektedir.⁴⁷³

Türk milliyetçiliği, yüzyıllardır bir yarı sömürge olarak yaşamış halkımızın yabancı boyunduruğuna, sömürgeciliğine ve sömürücülüğe karşı tepkisinin ideolojik plânda ifadesidir.

...Türk milliyetçiliği, başka milletleri aşağı gören, ırkçı, saldırgan ve sömürücü bir ideoloji asla değildir. Batıda sömürgeci ve saldırgan çevreler, milliyetçiliği, dış sömürücülüğün elinde saldırgan ve başka milletleri küçük gören bir ideoloji haline getirmişlerdir. Türk milliyetçiliği, milletlerin özgürlük ve kardeşçe dayanışma içinde yaşamaları esasını benimsediği için insancıldır.

Türk milliyetçiliği, ırkçılık ve ona bağlanan bütün gerici, tutucu görüş ve sonuçları kesinlikle reddeder. Türkiye Cumhuriyetine yurttaşlık bağı ile bağlı herkesi Türk sayar ve yurttaşlar arasında din, dil, ırk, mezhep ayrımı ve eşitsizlik gözetmez.

Parti içindeki ilk önemli görüş ayrılığı, 1964 yılında Mehmet Ali Aybar'ın genel başkanlığında, İzmir'de toplanan Birinci TİP Kongresi'nde ortaya çıkmıştır. Görüş ayrılığının nedeni, parti içindeki ağırlığın işçi sınıfı üzerinde olup olmayacağı ile ilgilidir. Kongrede sosyalizmden söz edilmemiş ancak Türkiye için kapitalist olmayan bir kalkınma modeli benimsenmiştir.⁴⁷⁴ İzmir'deki Birinci TİP Kongresi'nde Parti Programı kabul edilmiştir. Programda "Türkiye'nin maddi, sosyal ve politik yapısı", "Kalkınma Yolu" ve "Temel İlkeler" olmak üzere üç ana bölüm yer almıştır. "Sosyalizm" sözcüğüne hiç yer verilmeyen Parti Programı'nda iki önemli noktaya vurgu yapılmıştır. Kalkınmanın ancak kapitalist olmayan kalkınma yolundan gidilerek sağlanabileceği ve bunun için iktidarın değiştirilmesi gerektiği.⁴⁷⁵ Burada Aybar'ın asıl vurgulamak istediği şey halkın kendisinin iktidara gelmesini gerekli görmesidir. Bu yaklaşım TİP'i *Yön*'den ayıran önemli bir husustur.

İzmir'de gerçekleşen Birinci TİP Kongresi, parti içerisindeki anlaşmazlıkları su yüzüne çıkartarak çeşitli istifalara da neden olmuştur. Parti tüzüğü'nün 53. maddesi, TİP'in bir işçi partisi olarak kalmasını garantilemeye yönelik olarak, parti organlarına seçileceklerin en az yarısının işçi veya sendikacı olması şartını getirmiştir. Bazı aydınlar uygulamada bu durumun ayrıcalığa yol açacağını öne sürerek 53. maddeye karşı çıkmışlardır. Ne var ki, istedikleri yönde bir gelişme sağlanamadığından bazı aydınlar partiden istifa etmiş, taleplerinde ısrarlı olan bir

⁴⁷³ **Türkiye İşçi Partisi Programı**, <http://www.marxists.org/turkce/konu/turkiyekom/1961-1980/tip/1964prog.htm>, (2 Aralık 2013).

⁴⁷⁴ Kaçmazoğlu, s. 107.

⁴⁷⁵ Şener, ss. 256-257.

kısmı ise partiden ihraç edilmiştir.⁴⁷⁶ Oysa özellikle küçük il ve ilçelerde yeterli işçi sayısına ulaşmak mümkün olmadığından, 53. madde pratikte esnemeye mahkûmdu.

Yurt ve dünya olaylarını Türk işçi sınıfı ve emekçi halk yığınları açısından değerlendiren TİP, hak ve hürriyetlerin gerçekleştirilmesi için mücadele etmiştir. Partinin programına göre kalkınmayı sağlayacak toplumsal dönüşüm, işçi sınıfının öncülüğünde gerçekleştirilecektir. Dolayısıyla Türkiye'nin kalkınması özel sektör eliyle gerçekleştirilemezdi. TİP, Türkiye için kapitalist olmayan kalkınma modelini savunmuştur. Böyle bir düzen kamu sektörüne dayanır ve özel sektör ancak kamu sektörünün yardımcısı olarak çalışabilir.⁴⁷⁷

TİP, 1965 seçimlerinde 54 ilde yüzde 3 oy alarak TBMM'ye 15 milletvekili sokmuştur.⁴⁷⁸ 1965 seçimleri, solun varlığının Türkiye'de seçim sonuçlarına yansıdığı en önemli genel seçimdir denebilir. TİP'in meclise milletvekili sokması, siyasal iktidarın seçim sisteminde değişikliğe gitme niyetini körüklemiştir. Nitekim 1969 seçimlerinde yüzde 3 oy almasına rağmen, seçim kanunu değiştirildiği için TİP meclise sadece 2 milletvekili sokabilmiştir.⁴⁷⁹

1968'de SSCB'nin Çekoslovakya'yı işgali, TİP içerisindeki farklı eğilimleri su yüzüne çıkarmıştır. İkiye bölünen partililer Mehmet Ali Aybar ve Behice Boran etrafında toplanmıştır. TİP, 12 Mart 1971 muhtırasından sonra Anayasa Mahkemesi kararıyla 20 Temmuz 1971'de kapatılmıştır. Parti liderleri tutuklanmış ve on beş yıla varan cezalara çarptırılmıştır.⁴⁸⁰

1965 yılı sonlarına kadar TİP'in başlıca süreli yayını *Sosyal Adalet*'tir. 1967'de yayın hayatına başlayan *Ant* ve *Türk Solu* dergileri TİP'e yakın ancak bağımsız dergilerdir. 1966 yılından sonra TİP'in süreli ya da süresiz ciddi bir yayın organına sahip olmaması önemli bir eksiklikti ve *Yön* hareketiyle TİP arasındaki önemli farklardan biriydi. Öte yandan TİP'in çeviri veya telif yayınlara da sahip olmaması, solcu kitleleri etki alanında tutmasını zorlaştırmıştır.

1968 yılında baş gösteren öğrenci hareketlerinde TİP yönlendirici bir güç olamamıştır. Aybar, 1968 yılını TİP için "sonun başlangıcı" olarak nitelemektedir.⁴⁸¹

⁴⁷⁶ Şener, s. 257.

⁴⁷⁷ Ferruh Bozbeyle, **Parti Programları**, Ak Yayınları, İstanbul, 1970, ss. 283-316.

⁴⁷⁸ Aykol, s. 43.

⁴⁷⁹ Aykol, s. 44.

⁴⁸⁰ Aykol, s. 44.

⁴⁸¹ Şener, s. 261.

Bu dönemde pek çok üniversitedeki sol görüşlü öğrenciler Milli Demokratik Devrim hareketinin etkisine girmiştir. Bu arada yine 1968 yılında SSCB'nin Çekoslovakya'yı işgali, özellikle Aybar tarafından sık sık eleştirilmiştir. Parti içinde Çekoslovakya'nın işgali meselesinde farklı tavırlar olduğu, genel kabul görmüş bir gözlemdir. Zira Behice Boran da Sovyetler Birliği'ni eleştirmekle birlikte, eleştirinin dozu Aybar'ınki kadar yüksek değildir. Açıkça anlaşılıyordu ki, Behice Boran-Sadun Aren-Nihat Sargın üçlüsü ile Mehmet Ali Aybar arasında yollar ayrılmaktaydı. Parti içindeki bir üçüncü grubun sözcüsü olarak öne çıkan isim ise İdris Küçükömer olmuştur. 1960'lı yıllarda *Yön* ve *Ant* dergilerinde de yazan Küçükömer, TİP'le alenen problem yaşamıştır.⁴⁸² Üç grubun ayrıldığı noktalardan biri, TİP kongresinde Aybar ve Boran-Aren grubunun Ortadoğu eksenli uluslararası durum analizine yer vermemesi, Küçükömer'in ise Sovyetler Birliği ve sistemi hakkında analiz yapmamasıdır. İdris Küçükömer'in tahlilleri bu nedenle parti içinde öne çıkmamıştır.⁴⁸³

Küçükömer'in ortaya koyduğu tezin ayırt edici yanı, 1960 öncesi ve sonrasında benimsenmiş hakim teze örtüşmemesidir. "İlerici" diye kabul edilen asker-sivil-bürokrat-aydın zümre ile halk arasındaki çatışma üzerine kurulu geleneksel/resmi tezi reddeden Küçükömer, sosyalistlerin bu "ilerici" zümre yanında yer almalarını eleştirerek "gerici" diye addedilen halka yönelinmesini, onunla saf tutulmasını önermiştir.⁴⁸⁴

Aybar ise, parti içinde Stalinci Marksizme doğru kayan muhalefete karşı Stalinciliği sertçe eleştirerek ki, Stalinizm Bolşevik gelenek içindeki en sağ eğilimi temsil eder ve Stalin'den sonra iktidara gelen Kruşçev ve onu izleyen Sovyetler Birliği yöneticileri, rotayı yeniden bir miktar sola kırarak, en azından Üçüncü Dünya ülkelerinde kapitalist olmayan kalkınma yolu tezini geliştirmişlerdir;⁴⁸⁵ "ceberut sosyalizm/devlet" ile arasına bir çizgi çekmiş ve onun yerine "insan yüzlü, güler yüzlü, demokratik" sıfatlarını kullandığı sosyalizmi savunmuştur.⁴⁸⁶ Aybar, "ceberut

⁴⁸² Kurtuluş Kayalı, "Solda İdris Küçükömer Tartışmaları", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol**, Cilt 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 1102.

⁴⁸³ Kayalı, s. 1102.

⁴⁸⁴ Laçiner, s. 530.

⁴⁸⁵ Gün Zileli, "Yön, Leninizm, Kemalizm, MDD'cilik ve Ulusalçılar", **Birikim**, Sayı: 187, Kasım 2004, ss. 104-108.

⁴⁸⁶ Aydınoglu, 1960-1980, s. 157.

devlet” diye adlandırdığı yapının ve onun dilinin, bir sınıf tahakkümü inşa ettiğini belirtir, kendi hümanist sosyalist anlayışı çerçevesinde, vatandaşın vatandaşlığını tanımayan bu söylemin basbayağı sınıfsal bir tahakküm söylemi kurduğunu anlatır.⁴⁸⁷ Aybar’ın bu tezi sol hareketin büyük çoğunluğu tarafından eleştirilerek reddedilecek ve TİP genel başkanlığını kaybetmesine mal olacaktır.

12 Ekim 1969’da yapılan genel seçimde TİP, 1965 seçimlerinde kazandığı oy oranının altında kalmıştır. Seçim sistemi değiştirildiği için meclise sadece iki milletvekili gönderebilmiştir. Aybar, parti içindeki muhalefetin gücünü de kıramayınca istifasını sunmuştur. 29-31 Ekim 1970 tarihleri arasında yapılan Dördüncü Büyük Kongre’de genel başkanlığa Behice Boran seçilmiştir.⁴⁸⁸ Kongrede Kürt sorununa dair alınan karar, 12 Mart muhtırasının ardından partinin kapatılma gerekçesi olarak gösterilmiştir. Kararda, *“Türkiye’nin Doğu’sunda yaşayan Kürt halkının uzun yıllardan beri hakim sınıfların faşist iktidarlarının, zaman zaman kanlı zulüm hareketleri niteliğine bürünen, baskı, terör ve asimilasyon politikasına maruz kaldığı”* belirtilmektedir.⁴⁸⁹ Kürt halkı üzerinde baskı, terör ve asimilasyon politikalarının uygulandığını savunan ve sorunun basit bir bölgesel kalkınma sorunu olmadığını vurgulayan bu karar, 12 Mart muhtırası ertesinde TİP’in kapatılmasına neden olmuştur.

c. Milli Demokratik Devrim Hareketi (MDD)

Milli Demokratik Devrim Hareketi, 1960-1971 döneminde Türkiye’deki etkili sosyalist gruplardan bir tanesidir. MDD’ciler sosyalizme ulaşmak için izlenecek yol konusunda TİP’ten ayrılmaktadır. TİP, işçi sınıfının önderliğinde demokratik yollarla sosyalizme ulaşmayı hedeflemektedir. Nihai noktada “Sosyalist Devrim” kuramını savunan TİP’e karşılık, MDD milli sınıflara dayanarak öncelikle demokratik devrimlere, daha sonra ise sosyalizme geçişi hedeflemektedir ve “Milli Demokratik Devrim” kuramını savunmaktadır.

MDD Hareketi, TKP geleneğinden gelmektedir ve Türkiye’deki geleneksel solun devamı olarak kabul edilir. Tıpkı Yön-Devrim Hareketi gibi MDD Hareketi de

⁴⁸⁷ “Tanıl Bora ile Söyleşi: Sınıf, Kapitalizm ve Türkiye”, <http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=639&makale=Tan%EF%BF%BDI+Bora+ile+S%EF%BF%BDyle%EF%BF%BDi+S%EF%BF%BDn%EF%BF%BDf,+Kapitalizm+ve+T%EF%BF%BDkiye>, (3 Nisan 2013).

⁴⁸⁸ Şener, s. 267.

⁴⁸⁹ Şener, s. 267.

aşamalı devrim tezini savunmaktadır. İki hareketin bir diğer ortak noktası da, anti-emperyalist ve anti-feodal söyleme sahip olmalarıdır. 1960'lı yıllarda solun belli başlı akımları olan Yön-Devrim Hareketi, MDD Hareketi ve TİP, siyasal programlarını ve stratejilerinin Atatürk'ün başlattığı fakat tamamlanamamış olan Birinci Kurtuluş Savaşı'nı sona erdirecek ve tamamlayacak bir İkinci Milli Kurtuluş Savaşı fikri üzerine inşa etmişlerdir.⁴⁹⁰ Kemalist devrimin köklü bir değişim sağlayamamasının nedeni, geleneksel sınıflara dayanmak zorunda kalması ve bu sınıfların gücünü kıramamasıdır.

Kemalist sosyalist olarak nitelendirilen *Yön*'cülerden farklı olarak MDD'ciler teorilerine Marksçı bir içerik kazandırmaya çalışmışlardır. Öte yandan işçi sınıfını uzun vadeli hedeflerini gerçekleştirmek için örgütlemeyi amaçlamışlardır. Türkiye'de demokratik burjuva devriminin tam anlamıyla gerçekleşmediğini, feodalizm ve emperyalizme karşı mücadelenin sürdürülmesi gerektiğini savunan MDD'ciler, teorilerini pratiğe aktaramamakla eleştirilmişlerdir.⁴⁹¹ Uygulamadaki bu başarısızlık, Türkiye'deki sol hareketlerde bölünmelere ve kopmalara neden olmuştur. Türkiye'deki mücadelenin daha çok bir sınıf çatışması olduğunu savunan Yıldız Sertel, MDD hareketi hakkındaki bazı eleştirilerini şöyle dile getirmiştir.⁴⁹²

(...) Öyle görünüyor ki, devrim taktiklerini saptarken, başka ülkelerin kullandıkları yöntemleri Türkiye koşullarına uydurmaya çalışmak yerine, ülkedeki somut durumun tüm yönleriyle değerlendirilmesi, geniş ve kusursuz bir çözümlemeye gidilmesi gerekmektedir. MDD hareketinin önderleri Türkiye'de demokratik burjuva devriminin tam anlamıyla gerçekleşmediği, feodalizmin kalıntılarına ve emperyalizme karşı savaşın sürdürülmesi gerektiği görüşünde haklı idiler. Ancak teoriyi pratiğe gerçekçi bir şekilde uygulayamamışlar, tehlikeli, kimi kez de provokatif savaş yöntemleri ile de sürtüşmeye ve Türkiye'deki ilerici hareketlerde bölünmelere, kopmalara neden olmuşlardır.

MDD, teoriye verdiği önemle, o güne kadarki diğer sol akımlardan ayrılmaktadır. MDD Hareketi ile birlikte "teori" ilk defa Türk solunun merkezi konusu olmuştur. Teorik tartışmalar siyasal parti kimliğiyle öne çıkan TİP'in programında dahi önemli bir yer işgal etmemiştir.

⁴⁹⁰ Doğan, s. 143.

⁴⁹¹ Sertel, s. 106.

⁴⁹² Yıldız Sertel, *Türkiye'de İlerici Akımlar ve Kalkınma Davamız*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1978, s. 106.

MDD Hareketi'nin başlıca teorisyeni Mihri Belli'nin yazmış olduğu yazı MDD'nin temel dayanak noktalarını göstermesi bakımından önemlidir.⁴⁹³

Bugünün Türkiye'si, dünün bağımsız, antiemperyalist, Kemalist Türkiye'si değildir. ... Bugün Türkiye'yi yeniden Kemalist gelişme yoluna sokmak demek, milli bağımsızlığı sağlamak, Atatürk ilkelerini günümüzün gerçekleri ışığında geliştirerek, yeniden egemen kılmak demek, bugünkü Türkiye'yi değiştirmek, gerçek bir devrim başarmak demektir. Bu da çok çetin bir iştir. Ama Türk toplumunun ileriye yönelmiş, zinde kuvvetleri, bütün çetinliğine rağmen, bu gerçekten demokratik devrimi başarabilecek güçtedir. Yeter ki anti-emperyalist ve anti-feodal toplanış, Türkiye'nin eksiksiz bütün ilerici çevrelerine hitap edebilsin, çatısı altına bütün Türk yurtseverlerini toplayabilsin ve bu Milli Cephe olanca derinliği ve genişliği ile kurulabilsin.

Belli, yaptığı bir değerlendirmede, uluslaşma sürecini tamamlamanın önemine değinerek özellikle ezilen halkların birinci davasının ulus olmak, uluslaşmak olduğunu ifade etmektedir.⁴⁹⁴

MDD teorisi Marx, Engels, Lenin, Stalin ve Mao Zedung'un düşüncelerinden oluşur. MDD teorisine göre bilimsel sosyalizm, emperyalizmin sömürü alanı ve yerli uşaklarına karşı yürütülen bir devrim teorisidir. Teori, Lenin'in "Demokratik Devrimde Sosyal Demokrasinin İki Taktiği" isimli kitabında geliştirdiği Milli Demokratik Devrim tezine dayanmaktadır.⁴⁹⁵ Milli Demokratik Devrim tezi 1960'ların ikinci yarısında etkili olmuştur. Kapitalizmden sosyalizme geçiş aşamasında toplumların uyguladıkları bir stratejidir.

Çıkış noktası olarak Kemalizmi alan MDD Hareketi, Kemalist devrimin tamamlanmamış bir milli demokratik devrim olduğu görüşünü savunur. MDD Hareketi'nin başarıya ulaşması, ancak Kemalist devrimin fikirlerinin sentezi yapılırsa mümkün olabilecektir. MDD'ciler Türkiye'de feodal unsurların tamamen tasfiye edilemediğini savunmaktadır. Yapılacak demokratik devrimin ise iki ana görevi vardır; milli bağımsızlığın gerçekleştirilmesi ve feodalizmin ortadan kaldırılması.⁴⁹⁶

*Milli Demokratik Devrim aşamasında şehir ve köylü proletaryası, şehirlerin ve köylerin yarı-proleter unsurları, şehir ve köy küçük burjuvazisi, asker-sivil aydın zümre devrimin temel kuvvetlerini; burjuvazinin milli özellikler gösteren kanadı da devrimin yedek kuvvetlerini oluşturmaktadır.*⁴⁹⁷

⁴⁹³ Şener, s. 174.

⁴⁹⁴ Doğan, ss. 145-146.

⁴⁹⁵ Kaçmazoğlu, s. 143.

⁴⁹⁶ Kaçmazoğlu, s. 144.

⁴⁹⁷ Kaçmazoğlu, s. 145.

Hareketin teorisyeni Mihri Belli, Türkiye'nin henüz sosyalist devrim aşamasına ulaşamadığına inanmaktadır. Ancak tam bağımsız ve demokratik toplumlar sosyalizme geçebilirler. Oysa Türkiye'de hala feodal üretim ilişkileri önemli rol oynamaktadır. Keza burjuva demokratik devrimleri de tamamlanmamıştır. MDD'cilerin saptamasına göre Türkiye yarı feodal, yarı dışa bağımlı kapitalist bir ülkedir.⁴⁹⁸ Bu nedenle yapılması gereken, Cumhuriyet'in tamamlamadığı burjuva demokratik devrimlerini tamamlayarak sosyalizme geçmektir. Sosyalizme geçiş ancak milli demokratik devrimlerin gerçekleştirilmesinden sonra mümkün olacaktır. Bu noktada Mihri Belli'nin öne sürdüğü düşüncelerin Çin lideri Mao'dan esinlendiği anlaşılmaktadır. Mao da Çin devriminin ilk aşamasının milli demokratik devrim olduğuna inanmıştır.⁴⁹⁹ MDD'ciler Mao'nun kuramını Türkiye koşullarına göre yorumlamaya çalışmışlardır.

Mihri Belli de TİP'teki görüşlere paralel olarak Türkiye'de Kürt veya Doğu sorunu olduğunun altını çizmiş ve 1925'ten itibaren Kürtlere karşı asimilasyon politikası uygulandığını belirtmiştir. Belli, sorunun Misak-ı Milli sınırları içinde çözüme bağlanabileceğini savunmakta ve konuyla ilgili şunları ifade etmektedir:⁵⁰⁰

Asimilasyon politikasının, Doğu'nun gelişmesine engel teşkil ettiği, bu bölgenin nispi geriliğine sebep olduğu ve üstelik tam tersi sonuçlar verdiği, Türkiye'de millî birliği güçlendirmek şöyle dursun, Doğu Anadolu'yu, Türkiye'ye karşı emperyalist fesat planlar için elverişli bir alan haline getirdiği besbellidir. Biz Sivas Kongresi'nde, Lozan'da olduğu gibi, Türkiye'de kardeş Kürt topluluğunun varlığını kabul etmenin ve merkezî, laik bir cumhuriyet maarifi denetiminde, Kürtler'e kendi anadillerini kullanma olanağını sağlamanın, emperyalist fesat kaynaklarını kurutacağı, Türkler'le Kürtler arasındaki tarihi kardeşlik bağlarını, ulusal birliği daha da güçlendireceği inancındayız.

Mihri Belli devrimin itici gücünün işçi sınıfı olması gerektiğine inanmaktadır. Ancak köylüler de devrimde etkin rol oynayacaktır. Belli'ye göre sadece işçiler değil, köylüler de MDD Hareketi'nin itici gücü olmalıdır. Bu noktada MDD'ciler, TİP'in işçi sınıfı öncülüğünde ısrarcı olmasını devrim mücadelesi için zarar verici nitelikte görmüştür. Ne var ki MDD Hareketi, hiçbir zaman TİP'e alternatif bir parti kurmaya girişmemiştir. Onun yerine partiyi içeriden ele geçirmeye çalışmıştır.

⁴⁹⁸ Kaçmazoğlu, s. 153.

⁴⁹⁹ Sertel, s. 73.

⁵⁰⁰ Mihri Belli, **Yazılar 1965-1970**, Sol Yayınları, Ankara, 1970, s. 304.

MDD Hareketi üyeleri 1966'da "geniş cephe" adını verdikleri bir grup kurmuşlardır. Bu grup TİP içinde, parti liderlerine karşı savaşmak için kurulmuştur. Grup, TİP'in ikinci kongresinde sosyalist devrimin gerçekleştirilemediği noktadan hareketle saldırıya geçmiştir. TİP ise bu saldırıyı muhalifleri partiden ihraç ederek savuşturmuştur.⁵⁰¹ 1969 genel seçimlerinde MDD'ciler TİP adaylarına karşı tavır almışlardır. Seçim sisteminin de değiştirilmesiyle TİP meclise ancak iki milletvekili sokabilmiştir. MDD'cilerin başlattığı bu karşı hareket Türk solunda bölünmenin tarihi bakımından önemli bir mihenk taşıdır.

1960'ların ikinci yarısından itibaren Türk solunda önemli bir konuma sahip olan MDD ideolojisi, kendi yayın organlarını da yaratarak etkisini artırmıştır. *Türk Solu* dergisi MDD Hareketi'nin yayın organı olarak 1967'de yayın hayatına başlamıştır. Dergide 1960 öncesi komünist örgütlenmelerde yer alan TKP kadroları görev almıştır. Bu kadroda Şefik Hüsnü geleneğinden gelen Mihri Belli, Reşat Fuat Baraner, Şevki Akşit, Erdoğan Başar, Şerif Tekben, Ziya Oykut, Şaban Ormanlar, Hulusi Dosdoğru gibi isimler yer almaktadır.⁵⁰² Şefik Hüsnü geleneğinin dışından çok önemli bir isim olan Hikmet Kıvılcımlı da *Türk Solu*'nda yazmıştır. *Yön* hareketiyle bağlantılı olarak İlhan Selçuk ve İlhami Soysal da dergide yazan isimler arasındadır. *Türk Solu* dergisi millicilik ve devrimcilik konusunda Kemalizme yakın durmaktadır. Zira Mihri Belli'ye göre gerçek Kemalist, sosyalisttir de.⁵⁰³

Türk Solu dergisi büyük ölçüde Mihri Belli'nin görüşlerini yansıtırken, pratikte MDD hareketi içinde ayrışmalar meydana gelmiştir. MDD'deki bölünmenin teorik temelinde Marksist ve Maoçu ayrışması yatmaktadır. Mao'nun düşüncelerini temel alan grup, Doğu Perinçek liderliğinde *Proleter Devrimci Aydınlik* (PDA) bünyesinde toplanır. Beyaz Aydınlik olarak adlandırılan bu gruba karşı, SSCB'ye daha yakın olan Kırmızı Aydınlik grubu, Mihri Belli'nin liderliğinde *Aydınlik Sosyalist Dergisi* (ASD) etrafında toplanır.⁵⁰⁴

1970'lerde Türk solunun yeni tartışma konusu, Sovyet tarzı sosyalizmin mi, yoksa Çin tarzı sosyalizmin mi takip edileceğidir. 1960'ların sonuna gelindiğinde Türkiye'de işçi sınıfının yerine öğrenci gençliğin öne çıktığı görülmektedir. Bununla

⁵⁰¹ Sertel, s. 94.

⁵⁰² Aydınoglu, 1960-1980, s. 172.

⁵⁰³ Şener, s. 177.

⁵⁰⁴ Şener, s. 208.

birlikte devrim yolunda sarf edilen barışçı söylemler, yerini Mao'nun düşüncelerinde somutlaşan silahlı mücadeleye bırakmaya başlar. Sovyetler Birliği merkezli sosyalizm anlayışı, yerini Çin merkezli sosyalizme bırakmaya başlamıştır. Türkiye'de silahlı mücadeleye başvuran hareketlerin tümü, MDD tezini savunan taraftan çıkmıştır.⁵⁰⁵

Belli'nin grubu ve ASD uzun süre parti kurma fikrine karşı çıkarken, Perinçek ve PDA'cılar parti kurmanın gerekliliği üzerinde ısrarcı olmuşlardır. PDA'ya göre milli demokratik devrim işçi sınıfının önderliğinde gerçekleşecektir. PDA ile ASD devrim stratejisi ve taktiği konusunda da ayrışmaktadır.⁵⁰⁶

Emperyalizmin boyunduruğu altında yarı-feodal bir ülke olan Türkiye'de önümüzdeki devrim, milli demokratik (yeni-demokratik) devrimdir. Milli demokratik devrim, proletarya önderliğinde, işçi-köylü ittifakı temeli üzerinde halk savaşı yoluyla gerçekleştirilir. Halk savaşı, iktidarın köylük alanlarda parça parça kazanılması, devrimci üsler kurulması ve şehirlerin köylük alanlardan çevrenip hakim sınıfların iktidarının ülke çapında yıkılması ve halkın devrimci iktidarının kurulmasıyla zafere ulaşır. Proletarya partisi, halk ordusu ve halkın devrimci cephesi, devrimin vazgeçilmez silahlarıdır. (...) Revizyonizme ve onun emperyalist bir karakter kazandığı Sovyet sosyal-emperyalizmine karşı mücadele edilmeksizin devrimci mücadele kalıcı zaferlere ulaştırılamaz.

Aralarındaki ve kendi içlerindeki ayrışmalara rağmen 1960'lı yıllarda üç ana akım (Yön-Devrim Hareketi, TİP ve MDD Hareketi) etrafında toplanan Türk solu, genel olarak Üçüncü Dünyacı ve Sovyet merkezli uygulamalardan etkilenmiştir. Bu üç ana akım, dış kaynaklı etkiyi kendi Kemalizm anlayışları ile birleştirerek, kendilerine özgü milliyetçilikle harmanlanmış bir sosyalizm anlayışı geliştirmeye çalışmıştır. Bu anti-emperyalist ve anti-kapitalist tavır, mevcut Soğuk Savaş koşulları içinde hem radikal hem de milliyetçidir. 1970'lerin Türk solu ise milliyetçilik ve Kemalizme daha mesafelidir. 1960'lara göre daha parçalı bir yapı arz eden sosyalist hareket, anti-emperyalizm merkezli gündemini anti-faşizme yöneltecektir. Böylece milli sosyalizm anlayışı, yerini halkçı bir sosyalizm anlayışına bırakacaktır.

II. 1960-1964 YILLARI ARASINDA TÜRK BASININDA SOVYET İMGESİ

1960-1964 yılları arasında Türk-Sovyet ilişkileriyle ilgili basına yansıyan başlıca olaylar şöyle sıralanabilir; Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel Sovyet Başbakanı

⁵⁰⁵ Şener, s. 209.

⁵⁰⁶ Şener, s. 213.

Kruşçev arasındaki mesaj teatisi, Dışişleri Bakanı Selim Sarper ile Sovyet lider Kruşçev arasında New York'ta gerçekleşen görüşme, Küba füze bunalımıyla alakalı gelişmeler, Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Gromiko'nun Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi'ne verdiği nota ve Türkiye'nin cevabı, Kıbrıs sorunuyla ilgili gelişmeler ile Türkiye Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in Moskova gezisi ve gezi sonunda taraflar arasında imzalanan ortak bildiri.

A. Cemal Gürsel ve Kruşçev Arasında Mesaj Teatisi

1960 yılında Türk-Sovyet ilişkileri ile ilgili Türk basınına yansıyan en önemli haber, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel ve SSCB lideri Kruşçev arasındaki mesaj teatisi ile ilgilidir. *Ulus*, *Cumhuriyet*, *Akşam* ve *Vatan* gazetelerinde 1 Eylül 1960 tarihinde manşetten yayınlanan habere, *Milliyet* gazetesinde de manşetten olmamakla birlikte yer verilmiştir. 28 Haziran'da Kruşçev tarafından Gürsel'e yollanan mektup, 1 Eylül tarihli gazetelerde haberleştirilmiştir. Kruşçev'in Atatürk'ün izlediği siyasetin takip edilmesi durumunda Türk-Sovyet ilişkilerinin en yüksek seviyesine ulaşacağını belirten sözlerine yer verilen haberde ayrıca Kruşçev'in Türkiye'nin tarafsızlık politikası izlemiş olsaydı, ikili ilişkilerin en samimi şekilde kurulmuş olacağını belirten sözleri öne çıkarılmıştır. Bu bağlamda Kruşçev Türkiye'ye mesajında Sovyetler Birliği'nin, komşusu olan devletlerin refah içinde, bağımsız bir dış siyaset izlemelerinden memnuniyet duyacağını vurgulamıştır. Türkiye'nin ABD ve Batı bloğu ile ilişkilerinin kötüye gitmesini arzulamadıklarını belirten Kruşçev, Türkiye'nin ekonomik kaynaklarını silahlanmaya ve askeri hazırlıklara ayırmak yerine kalkınma ve halkın refahı için harcamasının daha iyi olacağına değinmiştir.

Gazeteler Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in Kruşçev'e 8 Temmuz tarihli cevabını da sütunlarına taşımıştır. Gürsel Batı bloğu ile ilişkilerinin (NATO ve CENTO kastediliyor) tamamen BM Antlaşması hükümleri gereğince akdedildiğini ve iki memleket arasındaki iyi komşuluk ilişkileriyle bağdaşmayacak hiçbir tarafı bulunmadığını vurgulamıştır. Gürsel açıklamasında askeri harcamaların kaldırılması veya en azından azaltılmasını sağlayacak hususun tarafsızlık değil, uluslararası silahsızlanma sisteminin kurulması olacağını belirtmiştir. Gürsel, Sovyet liderinin Türkiye'nin takip ettiği siyasetin ikili ilişkilerin ıslahına hiçbir şekilde engel teşkil etmediğine ikna oldukları ümidini taşıdığını belirterek ve karşılıklı iyi niyetin mevcudiyetine vurgu yaparak mesajına son vermiştir.

Vatan gazetesi iki ülke lideri arasındaki mesajlaşmayı olumlu yorumlamıştır.⁵⁰⁷

Bu mektuplaşma açıkça göstermektedir ki, Sovyetler Birliği'yle Türkiye arasındaki soğuk harp artık tarihe karışmış ve iki komşu arasında müşterek meseleleri üzerinde müspet bir diyalog başlamıştır. Türkiye, demokrasi ideali ve savunma zaruretleri bakımından Batı ittifakına samimiyetle bağlı kalacağına göre, böyle bir diyalogun açılmasında, iki komşu arasındaki münasebetler ve dünya barışı bakımından ancak fayda vardır.

Bülent Ecevit *Ulus*'taki Günaydın isimli köşesinde mesaj teatisini genel anlamda olumlu yorumlamıştır.⁵⁰⁸

(...) İyi niyetli hiçbir komşu, üyesi bulunduğumuz savunma sistemlerinden ötürü kaygı duymamalıdır. Sovyet Başbakanı Kruşçof'un mesajının, gelecekteki münasebetlerimiz bakımından umut verici bir yönü de, Türk-Sovyet münasebetlerinin iyileşip gelişmesi ile Türkiye'nin Batılı ittifak sistemlerine bağlılığı arasında bir çelişme görmediğini belirtmesidir. Atatürk'ün «yurtta barış, cihanda barış» sözünü, milletlerarası davranışına esas olarak almış olan, yani kendi huzurunu insanlığın huzuru ile bir tutan Türk ulusunun, dostluğuna, bütün komşuları, kendi barışçı niyetlerinin gerçekliğine, içtenliğine güvendikleri ölçüde güvenebilirler.

B. Dışişleri Bakanı Selim Sarper-Kruşçev Görüşmesi

1960 yılı başında yer bulan bir diğer önemli haber ise Dışişleri Bakanı Selim Sarper ile Sovyet lideri Kruşçev arasında Ekim ayında New York'ta gerçekleşen görüşmeye dairdir. Bu görüşme 1939'da Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ve Sovyet lideri Stalin arasında yapılan görüşmeden sonra taraflar arasındaki ilk üst düzey görüşmedir.

Akşam, Vatan, Ulus, Son Havadis ve Milliyet gazetelerinde benzer haber içeriğini görmek mümkündür. BM 15. Genel Kurul toplantısı kapsamında yurt dışında bulunan Sarper, Sovyet Başbakanı ile görüşme imkânı bulmuştur. Kruşçev ilişkileri iyileştirmek için, Sovyet askeri birliklerini Türkiye sınırının yüzlerce kilometre gerisine çekmeyi önermiş, karşılığında Türkiye'nin de biraz geri çekilmesini talep etmiştir.⁵⁰⁹ Sovyet önerisini geri çeviren Sarper, görüşmede iktisadi yardım teklifi yapıp yapılmadığı ile ilgili soruya şöyle cevap vermiştir.⁵¹⁰

(...) Kruşçef gerek teknik, gerek mali ve iktisadi yardım konusunda tekliflerde bulundu. Bu görüşme mutad hudutlar içinde kaldı. Zira ikimiz de teknisyen değiliz.

⁵⁰⁷ "Gürsel ile Kruşçev'in Mesajları İyi Karşılandı", **Vatan**, 2 Eylül 1960.

⁵⁰⁸ Bülent Ecevit, "Gürsel-Kruşçof Yazışması", **Ulus**, 2 Eylül 1960.

⁵⁰⁹ Tellal, s. 199.

⁵¹⁰ "Kruşçef İktisadi Yardım Teklif Etti", **Akşam**, 8 Ekim 1960.

Teferruata inmedik. Fakat umumi olarak iktisadi yardım konusunda durumumuz şudur:

Geçirdiğimiz hazin tecrübelerden sonra amali erbaa öğrendik ve alacağımız yardımları bu tecrübemizin terazisine çarpmadan «Aman ne iyi. Bize yardım ediyor» diye tehalükle kapmak niyetinde değiliz.

Dışişleri Bakanı'nın demecinden, Türkiye'nin yardım heveslisi veya yardıma muhtaç bir görüntü çizmek istemediği ancak iyi komşuluk ilişkilerinin devamını arzuladığı anlaşılmakta. İki politikacı arasındaki görüşme olumlu sonuçlar doğurmasa da, Türkiye'nin 1939'dan sonra üst düzey ikili görüşmelerden kaçınan tutumunu terk etmesi bakımından önemlidir.

C. 1961-1963 Yılları Arasında Başlıca Konular

3 Şubat 1961'de Sovyetler Birliği Türkiye'ye, NATO'ya ait orta menzilli güdümlü mermi rampaları kurulacağına dair Türk basınına yansıyan haberle ilgili bir nota vermiştir. *Cumhuriyet*, *Ulus* ve *Milliyet* gazetelerinde benzer şekilde verilen haberde Türkiye'nin Sovyet notasına cevabı Fotoğraf 1'de görüleceği üzere şöyle yer almıştır:

Fotoğraf 1

Sovyetlere cevabımız : Savunma tedbiri almak tabii hakkımızdır
"Bu Savunma tedbirleri Sovyet Rusya'ya karşı değildir, ancak Türkiyenin müttefiklerle işbirliği yapması tabiidir ,,"

Kaynak: **Ulus**, 25 Şubat 1961.

Basında yer aldığı şekliyle Dışişleri Bakanı Selim Sarper'in Sovyetler Birliği'ne cevabının ana hatlarında, Türkiye'nin dahil olduğu ittifakların ve aldığı savunma tedbirlerinin Sovyetler Birliği'ne karşı olmadığı vurgusu öne çıkmaktadır. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti'nin Atatürk'ün prensiplerinden ilham alan yöneticiler tarafından idare edildiği de vurgulanmıştır.

16 Mart 1961 tarihi, Türk-Sovyet Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'nın 40. yıldönümüdür. Bu münasebetle Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Sovyet Rusya Cumhurbaşkanı Brejnev ve Başbakanı Kruşçev arasında teati edilen tebrik ve teşekkür mesajları, basında 25 Mart 1961 tarihinde yer almıştır. Tarafların ikili ilişkilerin geliştirilmesine yönelik olumlu görüşleri basına yansımıştır. Sovyet

liderler yayınladıkları mesajda antlaşmanın ikili ilişkilerin gelişmesinde önemli rol oynayacağına olan inançlarını dile getirmişleridir. Gürsel ise mesajında Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında iyi komşuluk münasebetlerinin, milletlerarası barış ve güvenlik içinde gelişeceğine olan inanç ve temennilerini dile getirmiştir.⁵¹¹

1 Ağustos 1961 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde çıkan haber “Rus sefiri, Kruşçev’den Gürsel’e mesaj getirdiği” başlığı ile yansımıştır. Gürsel ilişkileri “gayet dostane” şeklinde nitелеmekte, SSCB’den iktisadi yardım alınıp alınmayacağına dair soruya ise ancak Devlet Planlama Teşkilatı ile görüşülüp gerekli hesaplar yapıldıktan sonra yardım alınabileceğini vurgulamaktadır.

1962 yılı başlar başlamaz Sovyetler Birliği ile ilişkilerin ekonomik alanda geliştirileceği haberleri görülmekte. İmzalanan protokole göre Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ticaret hacminin 25 milyon dolar⁵¹² ile 17,5-20 milyon dolar⁵¹³ civarında olacağına dair rakamsal olarak farklı haberlere rastlanmaktadır.

Türk-Sovyet ilişkilerinde 1962 yılında yaşanan önemli gelişmelerin başında, Küba ve Türkiye’de konuşlandırılmış füze üslerinin kaldırılması konusu gelmektedir. 28 Ekim tarihli *Cumhuriyet* gazetesi konuyu manşetine aşağıdaki gibi taşımıştır:

Fotoğraf 2

Kaynak: **Cumhuriyet**, 28 Ekim 1962.

Kruşçev Sovyet sınırlarının askeri üslerle çevrili olduğunu belirttiği mesajında özellikle komşusu olması bakımından coğrafi yakınlığı dolayısıyla Türkiye’deki üslerin yarattığı tehlikeye dikkati çekmiştir. ABD’nin Türkiye’deki füzeleri çekmesi halinde kendilerinin de Küba’daki taarruz silahlarını çekeceğini bildirmiştir. Sovyet Başbakanı her iki ülkedeki üslerin iki veya üç hafta içerisinde

⁵¹¹ “Gürsel ile Kruşçev Mesaj Teati Ettiler”, **Milliyet**, 25 Mart 1961.

⁵¹² “Türk-Sovyet Ticaret Anlaşması”, **Ulus**, 7 Ocak 1962.

⁵¹³ “Ruslarla Ek Ticaret Anlaşması İmzalıyoruz”, **Cumhuriyet**, 6 Ocak 1962.

tahliyesini talep etmiştir. Söz konusu haber *Milliyet* gazetesinde “Kruşçev, Türkiye’deki üsleri pazarlık konusu yapıyor” başlığı ile verilmiştir.⁵¹⁴ Sovyetler Birliği’nin bu talebinin, Türk basını tarafından yapıcı olmayan bir davranış olarak değerlendirildiği anlaşılıyor. Konuya dair bir başka haber *Tercüman* gazetesine ait. Gazete konuyla alakalı aşağıdaki manşeti kullanmıştır:

Fotoğraf 3

Kaynak: *Tercüman*, 28 Ekim 1962.

Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Gromiko’nun 9 Temmuz 1963 tarihinde Türkiye’nin Moskova Büyükelçisi’ne verdiği nota, 11 Temmuz günü basına yansımıştır. Moskova yönetimi Kuzey Irak’ta muhtariyet talebiyle ayaklanan Kürtlere karşı Batı desteği alan Irak yönetimine, Irak yönetimini destekleyen CENTO üyesi Türkiye ve İran büyükelçileri ile Suriye büyükelçisine nota vermiş, Türk Dışişleri Bakanlığı ise Rus iddialarının tamamen asılsız olduğunu belirtmiştir. Söz konusu notada “*Sovyet sınırlarına yakın müstahkem mevkiilerin müteceviz askeri-siyasi bloklarla ilgili dış kuvvetlere bırakılması, Sovyetler Birliği de dahil bazı devletlerin güvenliği için bir tehlike yaratmaktadır*”⁵¹⁵ denilmiştir.

Türk Dışişleri’nin Sovyet notasına verdiği cevapta, Akdeniz’in atom silahlarından ve füzelerden tecrit edilmesini de içeren Sovyet teklifinin Akdeniz bölgesindeki bazı devletlerin savunma vasıtalarının tek taraflı olarak azaltılması sonucunu doğuracağı vurgulanmıştır. Bu bağlamda Sovyetler Birliği ve müttefiki ülkelerde bu tür silahların varlığı devam ettiği sürece Türkiye’nin ve Kuzey Atlantik İttifakı’nın müşterek güvenliğinin tehlikeye düşmüş olacağı ifade edilmiştir.⁵¹⁶

⁵¹⁴ *Milliyet*, 28 Ekim 1962.

⁵¹⁵ “Rusya Türkiye’ye Kürt Notası Verdi”, *Tercüman*, 11 Temmuz 1963.

⁵¹⁶ “Dışişleri Ruslara Cevabî Notayı Açıkladı”, *Tercüman*, 13 Temmuz 1963.

10 Ağustos 1963'te Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından Sovyet notasına verilen cevapta, diğer devletlerin içişlerine karışılmamasının Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasının temel prensiplerinden biri olduğu vurgulanarak, Türkiye'nin Irak'ın içişlerine karışmak gibi bir niyetinin kesinlikle bulunmadığının altı çizilmiştir. Türkiye Sovyet iddialarını "esef verici" olarak nitelerken, Sovyetler Birliği ile iyi komşuluk ilişkileri geliştirilmesi gereğine inanıldığı vurgulanmıştır. Söz konusu iddiaların iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesi üzerine yapacağı menfi etkiye dikkat çekilmiştir.⁵¹⁷

1963 yılı basınında dikkati çeken bir başka haberde Kruşçev'in açıklamalarına yer verilmiştir. Türk Parlamento heyetinin Sovyetler Birliği'ne yaptığı ziyaret dolayısıyla bir konuşma yapan Başbakan Nikita Kruşçev, Türk-Sovyet ilişkilerinin son yıllarda oldukça soğuklaştığını ifade etmiştir. İlişkilerin bu denli soğumasından kendilerini de sorumlu tutan Kruşçev, İkinci Dünya Savaşı yıllarında Stalin'in toprak taleplerinin ve Boğazlar üzerindeki Sovyet iddialarının bu soğumaya yol açtığını savunmuştur.⁵¹⁸ Konuşmasında Sovyet taleplerini Stalin'in yaşlılığına ve Berria'nın düşmanlık duygularına bağlayan Kruşçev'in açıklamaları basın tarafından tatmin edici bulunmamıştır. Reşat Kaynar *Cumhuriyet* gazetesindeki köşesinde ilişkilerdeki soğuklaşmayı Rus Çarlarının fütuhat politikasına bağlarken, Kruşçev'in indirgemeci tavrını eleştirmiştir.⁵¹⁹

D. Türk-Sovyet İlişkilerinde Kıbrıs Sorunu

1964 yılı, Türk-Sovyet ilişkilerinde yoğun bir gündeme sahiptir ve çoğunlukla Kıbrıs sorununun ilişkilere yansımalarını görmek mümkündür. Kıbrıs sorunu Türk-Sovyet ilişkilerinin geleceğini belirleyen önemli bir unsur olmuştur. Bir bakıma Moskova yönetiminin 1954'ten beri Türkiye ile ilişkileri iyileştirme yönündeki isteklerinin test edileceği bir zemin hazırlamıştır.

Kıbrıs sorununun başladığı Aralık 1963'ten başlayarak, sorunun gelişerek devam ettiği 1964 yılı boyunca Sovyetler Birliği'nin tutumu daha çok Kıbrıs Rumlarını destekler görünümündedir. Kıbrıslı Türklere yapılan saldırıları daha çok ülkenin iç sorunu gibi gösteren Sovyetler Birliği'nin tutumunu belirleyen birkaç

⁵¹⁷ "Komşu Irak'ın İçişlerine Karıştığımız İddiasını Kesinlikle Reddettik", **Cumhuriyet**, 12 Ağustos 1963.

⁵¹⁸ "Kruşçev: Kabahat Bizde Artık Hiç Toprak İstemiyoruz Demiş", **Tercüman**, 17 Temmuz 1963.

⁵¹⁹ Reşat Kaynar, "Biz ve Sovyetler", **Cumhuriyet**, 8 Ağustos 1963.

unsurdan söz edilebilir: Kıbrıslı Rumlar arasında komünizmin yaygın oluşu ve AKEL örgütünün varlığı, Yunanistan'da sol eğilimli Papandreu yönetiminin görevde olması, Batılı emperyalist ülkelerden İngiltere'nin Kıbrıs'ta üslere sahip olması ve Türk-Sovyet ilişkilerinin henüz normalleşme sürecini tamamlamamış olması.⁵²⁰ Ne var ki, 1964'te Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in Sovyetler Birliği'ne yaptığı gezi, Sovyetlerin Kıbrıs tutumunun olumlu yönde değişmesinde rol oynamıştır.

Türk-Sovyet ilişkilerinin normalleşme yönünde ilerlediği bir süreçte ABD Devlet Başkanı Johnson tarafından 5 Haziran 1964 tarihinde Başbakan İsmet İnönü'ye bir mesaj yollanmıştır. Esasen hem Türk dış politikasında hem de Türk-Sovyet ilişkilerinde 1960'lı yıllarda kırılma noktası yaratan en önemli unsur, basında "Johnson mektubu" olarak adlandırılan bu mesaj olmuştur. Türk kamuoyu mektubun içeriğinden Aralık 1964'te İnönü'nün Meclis'te yaptığı konuşma sayesinde haberdar olabilmıştır. Kıbrıs sorununa yönelik ülkesinin tutumunu açıklayan Johnson, Ada'ya yapılacak herhangi bir müdahaleye karşı olduklarını ve olası bir müdahalede eğer SSCB Türkiye'ye saldırırsa ABD ve NATO'nun müttefiki Türkiye'ye yardım edemeyeceğini ve Türkiye'nin müdahalede Amerikan silahlarını kullanamayacağını bildirmiştir.

Johnson mektubu Rum lider Makarios'u Türklere yönelik saldırıları sürdürme konusunda cesaretlendirirken Türkiye'yi derinden yaralamıştır. Türkiye bu tarihten itibaren, Türk-Amerikan ilişkilerinin alternatifini olarak yeni yönelimler yaratmak gerektiği konusunda ikna olmuştur. 1964'e kadar izlenen tek yönlü dış politika stratejisi terk edilerek çok yönlü dış politikaya geçiş süreci başlatılmıştır. Bu sürecin Türk-Sovyet ilişkilerine yansması ise olumlu olmuştur.

Kıbrıs sorunuyla ilgili basına yansıyan habere göre, Sovyet Rusya Elçisi Nikita Rijov tarafından Kıbrıs sorununun BM çerçevesinde çözümünü tavsiye eden ve Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs'ın bağımsızlığını desteklediğini bildiren notası Türkiye ve Yunanistan Dışişleri Bakanlıklarına verilmiştir.⁵²¹ Öte yandan bir kısım basın ise Rijov tarafından gönderilen metni nota değil "mesaj" olarak nitelendirmiştir.⁵²² Sovyet hükümetinin şifahi mesajına göre Türkiye'nin Ada'ya

⁵²⁰ Aysel İ. Aziz, "Sovyetler'in Kıbrıs Tutumları 1965-1970," **AÜ SBF Dergisi**, Cilt: 24, Sayı: 4, 1969, s. 201.

⁵²¹ "Sovyetler Kıbrıs İçin Nota Verdi", **Akşam**, 23 Haziran 1964.

⁵²² "Sovyetler Türkiye ve Yunanistan'a Mesaj Gönderdi", **Dünya**, 23 Haziran 1964.

yapacağı herhangi bir çıkarma, istila amacı güdecek ve tasvip görmeyecektir. Kıbrıs sorununun çözümünde Sovyet hükümeti Kıbrıs'ın toprak bütünlüğünün korunması ve Kıbrıs hükümetinin bağımsızlığına hanel gelmemesini şart olarak ileri sürmektedir.⁵²³ Sovyetler Birliği “Enosis”i desteklemediğini açıkça belirtmiştir.

Türk basınının Sovyet tezinden memnuniyet duyduğu söylenemez. Bu bağlamdaki örneklerden bir tanesi Falih Rıfki Atay'ın yazısıdır. Atay *Dünya* gazetesindeki köşe yazısında Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs tezini eleştirmektedir. Atay yazısında Sovyet tezi ile ilgili şu ifadelere yer vermiştir.⁵²⁴

Sovyet tezi, bütün yabancı kuvvetler adadan çekiliniz, NATO üssünü kaldırınız, Türk ve Rum topluluklarının kendi aralarında kendi işlerini görmelerine, memleketlerinin bağımsızlığına dayanan bir anlaşmaya varmalarına imkân veriniz ve ötesine karışmayınız, gibi bir tuhaf tez. Önce pratik bir değeri yok. Çünkü kuvvetler çekilip iki topluluk yalnız kaldılar mı, Kıbrıs silahlı kuvvetleri Türk azınlığına boyun eğdirecektir. (...) Sovyet tezi Kıbrıs realitelerini göz önünde tutan ve iki topluluğun menfaatine çözüm yolu arayan bir tez değildir.

Dışişleri Bakanı F. C. Erkin'in TBMM'de Kıbrıs konusunda yaptığı konuşmada da, Sovyet tutumundan duyulan memnuniyetsizlik ifade edilmektedir.⁵²⁵

(...) Hukuki, ahdi ve insani cephesi bütün barışsever milletlerce teslim edilmiş bulunan Kıbrıs davamızın, Sovyetlerin rutinleşmiş NATO aleyhtarı propaganda faaliyetlerinde hammadde olarak kullanılmasından sarfi nazar etmesi dileğimizdir.(...)

Sovyet Başbakanı Kruşçev'in 8 Temmuz 1964 tarihinde Sovyet Askeri Akademisi'nde yapılan bir törende Kıbrıs sorunuyla ilgili verdiği demeç ilgi çekicidir.⁵²⁶

Türk ve Rum toplulukları arasındaki ulusal çelişmezliği alevlendirmek sureti ile Emperyalistler Kıbrıs'a yeni bir işgali empoze etmek amacını gütmektedirler. Emperyalistler, kendi maceraperest emelleri için kışkırtmaktadırlar. Türkiye ile komşuyuz ve onunla dostça geçinmek istiyoruz. Bu amaca ulaşmak için elimizden gelenin en çoğunu yapıyoruz. Üzüntü ile belirtmek gerekir ki, Türkiye'de Kıbrıslılara, herhangi bir hukuki dayanağı olmayan şartlar dikte etmek istediği ve Kıbrıs'ı askeri işgal ile korkutan kuvvetler vardır. Bu politika, bölgedeki durumu daha da karmaşık bir hale sokmaktadır. Kuvvetli bir devlet, işgal için kolayca bir neden bulabilir. Ancak küçük bile olsa bugün bir devletin toprak bütünlüğünü

⁵²³ **Dünya**, 23 Haziran 1964.

⁵²⁴ Falih Rıfki Atay, “Sovyet Tezinin Zaafi”, **Dünya**, 13 Ağustos 1964.

⁵²⁵ “F. C. Erkin Kıbrıs Konusunda Mecliste Geniş İzahat Verdi”, **Cumhuriyet**, 24 Şubat 1964.

⁵²⁶ Aysel İ. Aziz, “1964 Yılında Kıbrıs Buhranı ve Sovyetler Birliği”, **AÜ SBF Dergisi**, Cilt: 24, Sayı: 3, 1969, ss. 189-190'dan UN Security Council of Records, op. Cit. 1142 nd. meeting, 8 Aug. 1964, sh. 11.

bozmak, önemli sonuçlar doğurabilir. Böyle bir bozma tehlikeli reaksiyon zincirlerini kışkırtabilir. Türkiye bunu dikkate almalıdır.

Sovyetler Birliği Kıbrıs sorununun, Kıbrıs üzerinde yaşayan insanların dostluğuna dayanan bir çözümle halledilmesini hararetle karşılayacaktır. Kıbrıs'ta yaşayan Türk ve Rum işçiler ve çiftçiler dış karışma ile korkutulmadıkları takdirde daima anlaşabilirler. Yalnız bununla da kalmayıp, kardeşçe yaşayıp, ortak yararları için çalışabilirler.

Kruşçev'in demecinden, Sovyetler Birliği'nin soruna üsler yönünden baktığı ve Kıbrıs'taki olaylarda Türkiye'nin sorumluluğu bulunduğu inandığı anlaşılmaktadır.

Sovyetlerin Kıbrıs tezinin beğenilmemesinin yanı sıra ilişkilerin normalleşmesini istemeyen aşırı sağ güçlerin Sovyetlerle ilişkilerin düzelmesiyle ülkeye komünizmin geleceğine dair söylemleri, ilişkilerin önünde bir engeldi. Türk ordusunun üst düzey yetkilileri de SSCB ile yakınlaşma konusunda dengeli tutum sergilemiştir. Türkiye'de ordu, Batı bloğundan kopmanın Türkiye'nin zararına olacağına inanıyordu.⁵²⁷ Yine de Türk hükümeti, Kıbrıs sorununun gölgesinde kalan ABD ile ilişkilerin, Sovyetlerle ilişkilerde normalleşme sürecini olumlu etkilemesi üzerine şöyle bir esası benimsemiştir: *“Herhangi bir siyasi koşul bulunmuyorsa, SSCB ile Türkiye arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için hiçbir engel yoktur”*.⁵²⁸

E. Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in SSCB Gezisi

Türkiye Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in 30 Ekim-6 Kasım 1964 tarihleri arasında SSCB'ye gerçekleştirdiği gezi, Türk basınında geniş yankı bulmuştur. Söz konusu geziden iki hafta önce Sovyetler Birliği Başbakanı'nın değiştirilmesine rağmen gezinin ertelenmemesi, iki ülkenin kararlılığının göstergesi olmuştur.⁵²⁹ Erkin Sovyetler Birliği'ni ziyareti boyunca Presidyum Başkanı Mikoyan, Başbakan Kosigin, Dışişleri Bakanı Gromiko ve Dış Ticaret Bakanı Patoliçev ile görüşmüştür. Erkin görüşmelerde Sovyetlerin Rum lider Makarios'a silah sağlamadıkları konusunda güvence almıştır. 5 Kasım 1964'te iki ülke arasında

⁵²⁷ Musa Qasımlı, **Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2013, s. 92.

⁵²⁸ Qasımlı, s. 94.

⁵²⁹ Tellal, s. 223.

Kültürel-Bilimsel İşbirliği Anlaşması imzalanmış ve 6 Kasım'da yayınlanan ortak bildirin ardından gezi sona ermiştir.⁵³⁰

Türk-Sovyet ilişkilerinin geleceği açısından gezi sırasında Kıbrıs konusundaki görüş ayrılıklarının giderilmesi önemli ve olumlu bir adım olmuştur. Yayınlanan ortak bildiri de, Kıbrıs'ın bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü ile Enosis'in reddi, iki toplumun haklarına saygı, varlıklarının tanınması ve sorunun barışçı yollarla çözümü hususları yer almıştır. Böylece 1964 yılı sonuna gelindiğinde ikili ilişkilerde “normalleşme” süreci başarıyla gerçekleştirilmiş oluyordu. Erkin'in gezisi, bundan sonraki tarihlerde de üst düzey yöneticilerin yapacakları ziyaretlerin önünü açması bakımından önemli bir mihenk taşı olmuştur.⁵³¹

Erkin'in Sovyetler Birliği gezisi, Türkiye'de son 25 yılda Dışişleri Bakanı düzeyinde gerçekleştirilen ilk gezi olması dolayısıyla da basında geniş yer bulmuştur. *Milliyet* gazetesinin Anadolu Ajansı'ndan aktardığı bilgiye göre Erkin, Moskova gezisi ile ilgili olarak “*Moskova seyahati, anlaşma listesinde mevcut olup işletilmeyen yatırım kotalarının kullanılabilmesi ve bazı mallarımızın Rusya'ya satılabilmesi imkânlarını müştereken aramamızı sağlayacak.*” demiştir.⁵³² Bu demeçten hareketle, Türkiye'nin SSCB ile ilişkilerini yönlendiren önemli bir unsur olarak ekonomik beklentilerin öne çıktığı anlaşılmaktadır.

Dışişleri Bakanı Erkin Sovyetler Birliği'ne yapacağı gezi hakkında bilgi isteyen gazetecilere, Moskova görüşmeleri için bir gündem tayin edilmediğini ancak Kıbrıs sorununun ele alınmasının çok doğal olduğunu belirtmiştir. “*Kuzeydeki büyük komşumuzla münasebetlerimizi geliştirmemiz, iyi komşuluk bağlarının ıslahı gibi hedefleri temenni ediyoruz*” demiştir.⁵³³ Erkin'in Moskova'ya varışını takiben basında öne çıkan manşetler şöyledir:

Milliyet gazetesi “*Gromiko Milliyet'e verdiği özel demeçte 'görüşmelere büyük önem veriyorum' dedi*” başlığını kullanmıştır.⁵³⁴ *Dünya* gazetesi “*Erkin Rusya'ya vardı*” manşetini, “*Gromiko da Türkiye'ye davet edilecek*” başlığı ile ayrıntılandırmıştır.⁵³⁵ *Hürriyet* gazetesi “*Erkin Moskova'da*” manşetini kullanırken,

⁵³⁰ Tellal, s. 223.

⁵³¹ Tellal, s. 226.

⁵³² “Erkin Moskova'da Bekleniyor”, **Milliyet**, 30 Ekim 1964.

⁵³³ “Erkin Rusya'ya Vardı”, **Dünya**, 24 Ekim 1964.

⁵³⁴ **Milliyet**, 31 Ekim 1964.

⁵³⁵ **Dünya**, 31 Ekim 1964.

“Ruslar Dışışleri Bakanımızı hararetle karşıladı” başlığı ile ayrıntılara yer vermiştir.⁵³⁶ *Yeni Tanin*, “Türk-Sovyet görüşmeleri bugün başlıyor” manşeti ile çıkmıştır. Haberde Sovyet Rusya Dışışleri Bakanı Gromiko’nun davet edileceği bilgisi verilmiştir.⁵³⁷ *Akşam* gazetesi ise “Türk Heyeti Moskovada” manşetini kullanmıştır.⁵³⁸

Fotoğraf 4

Kaynak: **Akşam**, 31 Ekim 1964.

Ulus gazetesi ise aşağıdaki manşeti kullanmıştır:

Fotoğraf 5

Kaynak: **Ulus**, 31 Ekim 1964.

Türkiye Dışışleri Bakanı Erkin, iki heyet arasında gerçekleşen görüşmede yaptığı konuşmada, iki ülke arasında iyi ilişkilerin kurulmasından yana olduklarını vurgulamış ve Kıbrıs sorununun Türkiye’nin milli davası olduğunu belirtmiştir. Erkin Enosis’e karşı olduklarını kesin bir dille meslektaşları Gromiko’ya anlatmıştır.⁵³⁹

⁵³⁶ **Hürriyet**, 31 Ekim 1964.

⁵³⁷ **Yeni Tanin**, 31 Ekim 1964.

⁵³⁸ **Akşam**, 31 Ekim 1964.

⁵³⁹ Qasımlı, s. 107.

Buna karşılık, Sovyet yönetiminin Kıbrıs sorununa yönelik yaklaşımını Abdi İpekçi'nin köşe yazısından öğrenebiliyoruz.⁵⁴⁰

Anlaşıldığına göre, müzakereler sırasında Rusların ileri sürdükleri fikirler, çünkü yorumumuzda belirttiğimiz yöndedir. Sovyet Hariciyesi, ENOSIS'e kesinlikle cephe almaktadır. Bağımsızlığını muhafaza edecek bir Kıbrıs Cumhuriyeti'nin federatif düzene geçmesine itiraz etmemektedir. Moskova'nın üzerinde önemle durduğu noktalardan biri, Ada'da mevcut olan veya kurulması tasarlanan üslerdir.

Dünya müzakerelerinde Türkiye'nin Kıbrıs'la ilgisinin üs edinmek, üs kurmak amacından doğmadığı, bu hususta hiçbir talebi bulunmadığı Sovyet Dışişleri Bakanı'na anlatılmıştır.

Sovyet yönetimi, görüşmelerde Türkiye ile kurmak istedikleri yakın ilişkiler konusunda Ankara yönetiminin uzun vadeli politikasına dair duydukları tereddüdü ortaya koymuştur. İpekçi bu konuda şunları yazmıştır:⁵⁴¹

Moskova'nın üzerinde durduğu hususlardan biri de Ankara'nın yakınlaşma teşebbüsünün sırf Kıbrıs konusunda Sovyetlerin desteğini sağlamak ihtiyacına bağlanması ile ilgilidir. Çünkü yorumumuzda belirtildiği gibi Moskova bu meselede Türkiye'nin karşısına çıkmak niyetinde gözükmemektedir. Fakat onlar Türk-Sovyet münasebetlerinin sadece Kıbrıs davasında gidilecek politikaya göre ayarlanmasını uygun bulmamakta ve Türkiye'nin hesaplarını sadece bu açıdan yapmasından endişe etmektedir.

Moskova'da duyulan bu endişeler yukarıda belirttiğimiz gibi Mikoyan ve komite tarafından bizzat ifade edilmiştir. Mikoyan Büyükelçimizle yaptığı görüşmede münasebetlerimizin birdenbire çok yakınlaşacağını ve önemli değişiklikler bekleneceğini ummadığını söylemiş, tedrici bir gelişmenin daha sağlam ve daha gerçekçi olacağını belirtmiştir. Gromiko'nun konuşmasındaki ifadeler ise daha da manidardır. Sovyet Dışişleri Bakanı, münasebetlerin "tam manasiyle" samimi olması gerektiğini, yapılacak çok şeyin bulunduğunu, güzel sözlerin fiili işlerle takviyesi lüzumunu, "sağduyu ile" hareket etmenin faydalarını belirtmekle, Moskova'da duyulan tereddütleri açıkça ifade etmiştir.

Dışişleri Bakanı Erkin, Gromiko'nun konuşmasına cevaben yaptığı konuşmada şunları söylemiştir:⁵⁴²

Bu ziyaret sözlerin fiiliyatla takviyesi maksadiyle yapılmaktadır. 25 yıl evvelki seyahatte cereyan edenlerin kapanmış olduğunu kabul ediyoruz. Münasebetlerimizin bozulmasında hatalar bizde olmamıştır.

Öte yandan iki ülke heyetleri arasında yapılan görüşmeler sürecinde Sovyet Dışişleri Bakanı Gromiko'nun *Hürriyet* gazetesinden Metin Toker'e verdiği demeç, "Rusya, Türk dostluğu için her şeyi yapmaya hazır" başlığı ile yansımıştır. Toker'in

⁵⁴⁰ Abdi İpekçi, "Kıbrıs Konusunda Moskova'da Beliren Görüş Birliği", **Milliyet**, 1 Kasım 1964.

⁵⁴¹ Abdi İpekçi, "Sovyetlerin Tutumu", **Milliyet**, 2 Kasım 1964.

⁵⁴² Abdi İpekçi, "Moskova'da Kıbrıs İşi Görüldü", **Milliyet**, 1 Kasım 1964.

“Müzakerelerden nasıl bir netice çıkacaktır?” sorusuna Gromiko şu yanıtı vermiştir:⁵⁴³

Size Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile dostluğu ciddi ve samimi surette arzuladığını ifade etmek isterim. Bu içten gelen bir istektir. Ben Sovyetler Birliği'nin Dışişleri Bakanım. Onun için ancak Sovyetler Birliği adına konuşabilirim. Ama bilirsiniz ki bir dostluğun gerçekleşmesi için onu iki tarafın birden işlemesi lazımdır. Bu yarı yarıya paylaşılması gereken bir istektir.(...) Sovyetler Birliği, Türkiye ile dost olmak için elinden geleni yapmaya hazırdır. Eğer Türkiye de aynı tavrı takınırsa, bu dostluğun gerçekleşmesi için bir mani olmaz. Zira böyle bir dostluk için bütün imkânlar mevcuttur. Dediğim gibi, sözlerin fiili hareketlerle desteklenmesi başlıca şarttır.

Sovyetler Birliği'nin geçmişte sıklıkla dile getirdiği Türkiye'den toprak talebi konusu, ikili ilişkileri zedeleyen en önemli unsurdu. Türkiye'nin sürekli olarak “Büyük kuzey komşusu”ndan tehdit algılamasına yol açmıştı. Bu hususta *Pravda* gazetesinin başyazarı Pavel Satyukof, görüştüğü Türk gazetecilere Sovyetler Birliği'nin kesinlikle toprak talebi bulunmadığı yönünde şu beyanını vermiştir.⁵⁴⁴

Batı basını Sovyet Rusya'nın kendi rejim ve fikirlerini diğer ilgililere zorla kabul ettirme arzusunda olduğunu ileri sürmektedir. Bu iddiaları kesinlikle reddetmek isterim. Bizim, böyle bir arzumuz asla mevcut değildir. Nitekim ihtilalimizi başardığımız vakit Lenin, ihtilal fikrinin başka memleketlere zorla ihraç edilemeyeceğini belirtmişti.

Türk-Sovyet münasebetlerinin düzeltilmesi için yapılması gereken ilk iş, karşılıklı itimadın iadesidir. İtimadı iade yolunda gerçekleri halka doğru anlatmak gerekir. Bunun için Türkiye'nin ve Türk halkının, Sovyetlerin kendilerinden herhangi bir toprak talebinde bulunmayacağını ve kendi rejimini zorla kabul ettirmeye kalkışmayacağını öğrenmeleri lazımdır.

Türk gazetecilerin Türkiye'nin Kıbrıs'ta SSCB'de olduğu gibi federal bir yapı kurmaktan yana olduğunu söylemeleri üzerine Satyukof şu cevabı vermiştir:

Sovyet Rusya'nın Kıbrıs'ta öyle bir düzen kurulmasına hiçbir itirazı olmayacaktır. Yeter ki Ada'daki iki toplum kendi aralarında bu hususta anlaşsınlar. Kıbrıslılara dışarıdan empoze edilecek hal şekillerine razı değiliz. Ayrıca Ada'da yabancı askerlerin ve üslerin bulunmasını uygun karşılamıyoruz.

Sovyetler Birliği yapılan görüşmelerde Türkiye'nin Kıbrıs siyasetini birebir benimsememişse de, Enosis'e kesin olarak karşı çıkmasıyla Türkiye'ye önemli bir destek vermiş oluyordu. Sovyetlerin bu tutumu hem Türk siyasi çevrelerinde hem de basında olumlu karşılanmıştır.

⁵⁴³ Metin Toker, “Rusya Türk Dostluğu için Herşeyi Yapmaya Hazır”, **Hürriyet**, 5 Kasım 1964.

⁵⁴⁴ “Türkiye'den Hiçbir Toprak Talebimiz Yok”, **Milliyet**, 3 Kasım 1964.

F. C. Erkin ve heyetinin görüşmelerinde ticari konular da önemli bir gündem maddesini oluşturmuştur. Taraflar mevcut ticari ilişkilerin yeterli olmadığı ve ilişkilerin iyileştirilmesi için gerekli adımların atılması konusunda mutabık kalmıştır. “*Yurda başarılı sonuçlarla döneceğiz*”⁵⁴⁵ şeklinde demeç veren Dışişleri Bakanı Erkin, Sovyetler Birliği Cumhurbaşkanı Mikoyan ile 1,5 saat süren bir görüşme yapmıştır. Görüşmeye Sovyet Dışişleri Bakanı Gromiko, Türkiye’nin Moskova Büyükelçisi Hasan Işık ve Sovyetler Birliği’nin Ankara Büyükelçisi Nikita Rijov da katılmıştır. Görüşmede ticari ilişkilere de değinen taraflar, iki ülke ticari heyetlerinin ilk fırsatta karşılıklı ziyaretlerle yerinde incelemeler yapmalarını kararlaştırmıştır.⁵⁴⁶ Mikoyan’la yaptığı görüşmenin ardından Dışişleri Bakanı Erkin “*müzakereler çok çetin oldu ve tahminimizden de iyi ve parlak sonuca ulaştığımızı umuyorum*” demiştir.⁵⁴⁷

İki ülke arasında kültürel ve bilimsel alanda işbirliğini öngören anlaşmanın imzalanması ve ortak bildirinin yayımlanmasının ardından 6 Kasım 1964’te görüşmeler sona ermiştir. Anlaşma imzalandıktan sonra Sovyet Dışişleri Bakanı Gromiko, Türk gazetecilere ilişkilerin olumlu ilerlediğini ve bundan duydukları memnuniyeti vurgulayan şu beyanati vermiştir:⁵⁴⁸

Türkiye Dışişleri Bakanı’nun Rusya’ya ziyareti büyük neticeler doğurmuştur. Fakat daha çok şeylere ihtiyacımız vardır. Yani halklarımız arasında karşılıklı güvene dayanarak yapılacak iş herhalde daha fazladır. Ne Türkler, ne de Sovyet vatandaşları aramızdaki münasebetler için her şey yapılmış diyemez. Hakiki olarak söyleyebilirim ki eskisinden daha sıcak rüzgâr esmeye başlamıştır. Son zamanlarda aramızda eskisinden daha iyi olaylar görülmüyordu. Yani her iki tarafın birbirini ayırıcı münasebetler yerine birbirini yaklaştırmaya sebep olan sebepler üzerinde durması bizi daha iyi istikballere götürecektir. Birleştirici sebepler vardır. Bizim siyasetimiz sosyal düzenleri ne olursa olsun bütün memleketlerle sulh içinde beraber dostluk esasına dayanarak yaşamamızı icap ettirir. Sözün kısası memleketimizle Türkiye arasında Lenin ve Atatürk devrinin anlayışına sadık kalıyoruz.

F. C. Erkin ise görüşmelerle ilgili Moskova Radyosu’na verdiği demeçte şunları söylemiştir:⁵⁴⁹ “*Görevimizi yerine getirdik. Büyük samimiyet içinde yapılan görüşmeler müspet sonuçlandı. Görüştüğüm Sovyet liderlerinin hepsinden Türkiye’ye karşı sıcak bir alaka gördüm.*”

⁵⁴⁵ “Erkin Dün Mikoyan ile Görüştü”, **Milliyet**, 5 Kasım 1964.

⁵⁴⁶ **Milliyet**, 5 Kasım 1964.

⁵⁴⁷ “Mikoyan Geçmişini Unutalım Dedi”, **Akşam**, 5 Kasım 1964.

⁵⁴⁸ “Türk-Sovyet Kültür Anlaşması İmzalandı”, **Tercüman**, 6 Kasım 1964.

⁵⁴⁹ “Gromiko ve Erkin Görüşmelerin Müspet Sonuçlandığını Bildirdi”, **Milliyet**, 6 Kasım 1964.

Görüşmelerin sonunda imzalanan Türk-Sovyet Kültür Anlaşması'nın başlıca önemli maddeleri şöyledir:⁵⁵⁰

1. Akit taraflar üniversitelerinde Edebiyat, Tarih, Sanat ve Lisan kürsüleri kuracaklardır.

2. İki memleket ilgilileri vasıtasıyla Edebiyat, Kültür ve Sanat hareketlerini karşılıklı olarak yayacaklardır.

3. Tiyatro, müzik ve opera sanat toplulukları arasında karşılıklı mübadele yapılacaktır.

Nihayet Türk-Sovyet Ortak Bildirisi'nin yayımlanmasından sonra sona eren görüşmelere dair Türk basınındaki tepkiler olumlu olmuştur.

Fotoğraf 6

Kaynak: **Ulus**, 7 Kasım 1964.

Fotoğraf 7

Kaynak: **Tercüman**, 7 Kasım 1964.

Ankara siyasal çevrelerinde olumlu karşılanan Ortak Bildiri "memnuniyet verici" olarak yorumlanmıştır. Bildiride dikkati çeken önemli hususların başında "İki komşu ülkenin uluslararası gerginliğin yumuşatılması için, Doğu ile Batı arasında

⁵⁵⁰ "Türk-Sovyet Kültür Anlaşması İmzalandı", **Tercüman**, 6 Kasım 1964.

*geçen yıldan beri kendini gösteren yumuşama eğiliminin geliştirilmesi konusunda daha da çaba harcaması gerektiği noktasında birleşmiş olması” gelmektedir.*⁵⁵¹

Yayınlanan Ortak Bildiri’de; iki ülkenin sosyal sistemleri farklı olmasına rağmen “barış içinde bir arada yaşama ilkesi” gereğince dostluk ilişkilerinin sürdürüleceği, uluslararası hukuka saygı gösterileceği, Kıbrıs’ta iki cemaatin varlığının tanındığı ve Ada’nın toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına riayet edileceği, ticari ilişkiler kapsamında alınıp satılacak mallar konularında görüş birliğine varılmıştır.⁵⁵² Bildiriye göre Sovyetler Birliği Türkiye’den özellikle tütün, fındık ve narenciye ithal edecek; Türkiye ise Sovyetler Birliği’nden inşaat ve sondaj makineleri de dahil olmak üzere daha çok makine ithal edecektir. İki taraf Lenin ve Atatürk devrinde ortaya konan iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi ve karşılıklı güvene dayanan işbirliğinin kuvvetlendirilmesi için tüm imkânların bulunduğunu ortaya koymuşlardır.⁵⁵³

Yayınlanan Ortak Bildiri büyük öneme sahiptir. Zira “farklı sosyal sistemlere sahip devletlerin barış içinde bir arada yaşaması” ilkesine vurgu yapılmıştır. Kıbrıs konusunda Sovyetler Birliği’nin görüşleri Türkiye’yi memnun edecek bir noktaya ulaşmıştır. Ada’da iki toplumun varlığı ve hakları Sovyetlerce tanınmıştır. Bildiride federasyon tezine doğrudan atıf yapılmamıştır. F. C. Erkin’in bu gezisi Türk-Sovyet ilişkilerinin daha da gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Sonuçları itibariyle genel anlamda olumlu karşılanan Erkin’in gezisi, basında ilgiyle izlenmiştir. Cihat Baban *Ulus*’taki köşesinde, Sovyet Rusya’nın İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Stalin yönetiminde Boğazlar ve Doğu illerine yönelik taleplerinden, imzalanan Ortak Bildiri ile resmen vazgeçtiğine dikkati çekmiştir.⁵⁵⁴ Naim Tirali *Vatan* gazetesindeki köşe yazısında, Kıbrıs ile ilgili kısmının dünya ve Türk kamuoyunda yaratacağı olumlu etki dolayısıyla bildiriye “başarılı” olarak nitelemiştir. Tirali’ye göre, Sovyet Rusya’nın belli oranda Türk tezine yaklaşması, iki ülke arasındaki soğukluğu ortadan kaldıracaktır.⁵⁵⁵ Aynı gazeteden Mehmet

⁵⁵¹ “Türk-Rus Ortak Bildirisi Olumlu Karşılandı”, *Ulus*, 7 Kasım 1964.

⁵⁵² “Rusya Kıbrıs Görüşümüzü Kabul Etti”, *Tercüman*, 7 Kasım 1964.

⁵⁵³ “Ortak Bildiri”, *Tercüman*, 7 Kasım 1964.

⁵⁵⁴ Cihat Baban, “Ankara ve Moskova Tebliği”, *Ulus*, 8 Kasım 1964.

⁵⁵⁵ Naim Tirali, “Ortak Bildiri ve Sonrası”, *Vatan*, 8 Kasım 1964.

Reşad, daha çok ilişkilerin ekonomik yönü üzerinde durduğu yazısında şu ifadelere yer vermiştir:⁵⁵⁶

Türk-Sovyet ilişkilerinin iyileşmesini öngören ve iktisadi mübadele hacmini artıracak böyle bir yakınlaşmanın Türk ekonomisi bakımından faydalı yanları ilk ağızda sayılamayacak kadar çoktur. Bütün mesele bu ilişkileri bir tıkanıklığa mahkûm etmeyecek uygulamaya kalıyor ki, bu beceriksizliğe düşülmeyeceğini ümit etmek isteriz.

Abdi İpekçi ise Moskova'nın izleyeceği Kıbrıs politikasının, Türk milletinin Sovyetlerle yakınlaşmasında çok önemli rol oynayacağını vurgulamıştır. Ortak Bildiri'deki ifadeleri değerlendiren İpekçi, “Moskova’da elde edilebileceğin azamisi” yorumunu yapmıştır.⁵⁵⁷

Yurda döndükten sonra TBMM’de SSCB gezisi ile ilgili konuşma yapan F. C. Erkin, Türkiye’nin dış politikasını açıklarken “Komşularımızla ve Asya-Afrika memleketleriyle daha kesif münasebetler tesis kararındayız” diyerek “Rusya’nın iyi münasebet teklifini reddedemedik” beyanında bulunmuştur.⁵⁵⁸ Türkiye’nin iyi komşuluk münasebetlerini memnunlukla karşıladığını söyleyen Erkin, NATO’ya dahil oluşumuzun iyi komşuluk münasebetlerimize engel teşkil etmeyeceğinin Sovyetler Birliği tarafından da kabul edildiğini vurgulamıştır. Erkin açıklamalarını şöyle sürdürmüştür:⁵⁵⁹

Bu seyahatimin umumi dış politikamızın prensiplerine tamamıyla uygun olduğuna kaniim. Gayemiz her zamanki gibi Türkiye’nin güvenliğini ve âli milli menfaatlerimizi korurken, dünya sulhüne kendi imkânlarımız nispetinde hadim olmak ve komşularımızla gergin havayı bertaraf edip iyi münasebetler tesis ve idame ettirmektir.

F. C. Erkin’in Moskova gezisinde iki ülke arasında imzalanan kültürel işbirliği ile ilgili anlaşma, Meclis’te özellikle Adalet Partili milletvekillerinin muhalefetine maruz kalmıştır. Adalet Partisi milletvekili Sadettin Bilgiç, Dışişleri Bakanı Erkin ve heyetinin Moskova’dan elleri boş döndüğünü savunurken eleştirilerini şöyle ifade etmiştir:⁵⁶⁰

(...) Bu seyahatin yegâne neticesi olan Türk-Sovyet kültür anlaşması sosyal ve kültürel hayatımızda aleyhimize telakki edilebilecek bir vesika halindedir.

⁵⁵⁶ Mehmet Reşad, “Türk-Sovyet İlişkilerinde İyileşmeye Doğru”, **Vatan**, 8 Kasım 1964.

⁵⁵⁷ Abdi İpekçi, “Moskova’nın Resmîleşen Kıbrıs Görüşü”, **Milliyet**, 7 Kasım 1964.

⁵⁵⁸ **Akşam**, 13 Kasım 1964.

⁵⁵⁹ “Türkiye Barış Çemberi Kuruyor”, **Akşam**, 13 Kasım 1964.

⁵⁶⁰ “Bilgiç”, **Milliyet**, 9 Kasım 1964.

Sovyetlerle siyasi sahada iyi komşuluk münasebeti tesis edilebilir ve ticari alış-veriş yapılabilir. Fakat bütün dünyada kabul edildiği üzere, komünizm kültüründen başka kültüre müsaade etmeyen Sovyetlerle bugün ne gibi kültür alış verişimiz olabilir? Böyle bir anlaşma memleketimizde aşırı hale gelmiş birtakım akımları görmekten başka bir manaya nasıl alınabilir?

Türk-Sovyet ilişkileriyle ilgili tartışmalar sürerken Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, iki ülke arasındaki yakınlaşmaya dair sorulan bir soruya “Normal bir gelişme” şeklinde cevap vererek görüşlerini şöyle açıklamıştır:⁵⁶¹

Kuvvetli bir komşumuzdur. Daimi bir çatışma halinde bulunmanın ne faydası vardır? Biz, NATO'dan ayrılmamak kaydıyla, komşularımızla daima iyi münasebetler kurmaya kararlıyız. Türk-Rus münasebetlerinin mihreri budur. Bu yakınlaşmanın, bize zarar getireceği şeklindeki düşünceler, tamamen yanlıştır. Biz yolumuzu biliyoruz.

Türk siyasetçilerin “komünizm” tehdidini öne sürerek Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler kurulmasının engellendiğini öne süren Aziz Nesin, görüşlerini şöyle ayrıntılandırmaktadır:⁵⁶²

(...) Yanlış politika şuradadır: Birleşik Amerika'nın dostluğunu kazanabilmek için Sovyetler Birliği'ne düşman olmak gerektiği sanılmıştır. Amerika'dan kredi almanın yollarından biri de, Türkiye'de komünizm tehlikesi olduğuna Amerikalıları inandırmaktır. Bu yüzden hükümet adamlarımız birbirini tutmaz, çelişik demeçler vermişlerdir. Kimi zaman, Türkiye'de hiçbir biçimde komünizm tehlikesi olmadığı, kimi zaman da Türkiye'deki komünistlerin sayılarının yüz binleri aştığı ve bunların Sovyetler Birliği'nden milyonlarca ruble aldıkları söylenmişti.

(...) Ne zaman Amerika'dan daha çok borç ya da kredi sağlanmak istense, bundan az önce hemen Türkiye'de bir komünist kovuşturması yapılmış, birçok kişi tevkif edilmiş, bu haberler gazetelerde şişirilerek Amerikalılara, Türkiye'de büyük bir komünist tehlikesi olduğu, ancak verecekleri kredi ve borçla hükümetin kuvvetlenip bu tehlikeyi önleyebileceği anlatılmak istenmiştir.

Nesin, Sovyetler Birliği ile ilişkilerin düzeltilmesi gereğinin, ancak Kıbrıs olayının patlak vermesi sonunda Türkiye'nin yalnız bırakılmasıyla ortaya çıkabildiğini belirtmektedir.⁵⁶³ Yazar, iktidar politikacılarının Sovyetler Birliği ile ilişkilerimizi yeniden gözden geçirmek gereğini duymalarını,

Güttükleri uzak görüşlü politikanın değil, Amerikan Başkanı'nın sert dille yazmış olduğu ve verdiği silahları yalnız NATO buyruğunda kullanacağımızı bildiren, yani doğrudan doğruya bağımsızlığımızı ilgilendiren mesajının ve büyük dostumuz Amerika'nın bizi tek başımıza, yapayalnız bırakmasının sonucu olarak...

⁵⁶¹ “Türk-Sovyet Dostluğu için Gürsel, Normal Gelişme, Dedi”, **Hürriyet**, 10 Kasım 1964.

⁵⁶² Aziz Nesin, “Komünizm Ticareti”, **Yeni Tanin**, 7 Kasım 1964.

⁵⁶³ Aziz Nesin, “Dostluğa Dönüş”, **Yeni Tanin**, 8 Kasım 1964.

nitelendirmektedir.⁵⁶⁴ Dolayısıyla Nesin'e göre bu yakınlaşma, Türkiye'nin olayların arkasından sürüklenmesinin bir sonucudur.

Cumhuriyet Senatosu'nun 12 Kasım 1964 tarihli oturumunda Moskova seyahati ile ilgili bilgi veren Dışişleri Bakanı F. C. Erkin, “*gayemiz Türkiye'nin etrafında bir barış çemberi kurmaktır*” diyerek kültürel işbirliği ile ilgili imzalanan anlaşmanın içeriği ve Kıbrıs konusunda kat edilen mesafe hakkında şöyle izahat vermiştir:⁵⁶⁵

(...) Barışın takviyesi hususunda ve iyi komşuluk münasebetlerinde sadık kaldık. İlk olarak bir kültür anlaşması imzaladık. Temaslar münhasıran kültürel ve ilmi olacaktır. Sovyetlerin Amerika ile de kültürel anlaşmaları vardır. Bunlarda talebe mübadelesi de kabul edildiği halde biz talebe mübadelesini kabul etmedik. Ayrıca ticari anlaşmanın ana hatlarını da eksperler tespit edecektir. Moskova müzakerelerinde milli davamız haline gelmiş bulunan Kıbrıs meselesi üzerinde önemle durduk. (...) Kıbrıs konusundaki Türk tezini izah ettim. Sovyetler de bunu benimsediler ve Enosis'e karşı olduklarını açıkça belirttiler. Ayrıca Kıbrıs'ta toprak bütünlüğü ile birlikte iki cemaatin varlığını ve haklarının korunmasını kabul ettiklerini ortak bildiride açıkça ifade ettiler.

1964 yılı sonu itibariyle “normalleşme” sürecinde seyreden Türk-Sovyet ilişkileri, bu iyileşmeyi Türk ekonomisinin karşılaştığı sorunlara ve Kıbrıs bunalımıyla ortaya çıkan ikili ilişkileri düzeltme ihtiyacına borçludur. Türkiye'nin Batı bloğunun uzantıları olarak algılanan CENTO ve Bağdat Paktı gibi bölgesel oluşumlara katılması, Küba bunalımı bağlantılı olarak Sovyetler Birliği'nin Jüpiter füzelerinin Türkiye'den sökülmesini istemesi Türkiye ile SSCB ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Öte yandan 1960'tan başlayarak iki ülke arasında imzalanan ticaret protokolleriyle ekonomik ilişkiler düzenlenmiştir.

Küba bunalımının ardından Türkiye'deki füzelerin ABD tarafından sökülmesi ve 1964 yılında Johnson mektubunun Türk siyasi çevrelerinde ve kamuoyunda yaratmış olduğu hayal kırıklığı, Türkiye-ABD ilişkilerinin yeniden gözden geçirilmesine neden olurken, dış politikada çok yönlü stratejinin uygulanmaya başlamasına vesile olmuştur. Batı bloğunun Kıbrıs sorununda Türkiye'yi yalnız bırakması ve Erkin'in Moskova gezisinin ardından SSCB'nin Türkiye'nin Kıbrıs tezine destek vermesi, ilişkilerde “normalleşme”yi sağlayan etkenlerdir. 1965

⁵⁶⁴ Aziz Nesin, “Günü Gününe Politika”, **Yeni Tanin**, 9 Kasım 1964.

⁵⁶⁵ “Türkiye Barış Çemberi Kuruyor”, **Akşam**, 13 Kasım 1964.

yılından itibaren Erkin'in ziyaretini üst düzey başka ziyaretler takip edecek ve ilişkilerde "işbirliği" dönemi yaşanacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1965-1980 YILLARI ARASINDA TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ VE

TÜRK BASININDA SOVYET İMGESİ

I. TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİNİ ETKİLEYEN BİR UNSUR OLARAK 1970'LERDE SOL AKIMLARIN TÜRK SİYASAL HAYATINDAKİ ROLÜ

A. 1960'ların Sonlarından 12 Mart 1971'e Türkiye'de Sol

Türk siyasal hayatında siyasilerin varmış gibi göstererek kamuoyunu da buna ikna ettikleri olguların başında “komünist tehdit” gelmektedir. İç düşman yaratma gereği doğrultusunda özellikle 1945'ten başlayarak siyasiler komünizmi ve komünistleri hedef almıştır. Türk Ceza Kanunu'nda on yıllar boyu sürecek olan 141., 142. ve 146. maddelerle komünistlerin sınıf mücadelesi esasına dayalı bir politik tutum almaları daha başından engellenmiştir. Bülent Somay, Türk Ceza Kanunu'ndaki bu üç maddenin yol açtığı durumu şöyle izah etmektedir:⁵⁶⁶

“Bir sosyal sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde tahakküm kurmasını” savunmayı yasaklayan 142. madde ve Anayasayı “tağyir, tebdil ve ilga etmeyi” engelleyen 146. madde, Türkiye’de her cinsten sosyalistin, komünistin ve genel olarak her “solcunun” kâbusu oldu. Çünkü bu maddeler proletarya diktatörlüğünü savunmanın herhangi bir yasal yolunu bırakmadıkları gibi, ülkede sınıf esasına dayalı bir tahakkümün zaten var olduğunu ifade etmeyi de olanaksız hale getirdiler. Yani daha “proletarya diktatörlüğü” ifadesini kullanmaya fırsat bile kalmadan, ülkede bir “burjuva diktatörlüğü” olduğunu telaffuz ettiğiniz anda, sosyal sınıflar arasında husumet yaratmaktan 141. madde üzerinden yargılanıyordunuz zaten. Bu üç maddenin çevresinden dolaşmayı amaçlayan her türlü söylem de, ister istemez “sosyal-demokrat” bir tını kazanıyordu.

Yasal mevzuat bir yana, 1960'ların ortalarında gündelik sosyalist politikalar üretmeye niyetlenen TİP'in önu, İsmet İnönü'nün ilk kez 1965'te zikrettiği CHP'nin “ortanın solu” olduğu söylemiyle de işgal edilmiştir. Bu durum, Türkiye solunun gündelik politika üretme yönündeki genel isteksizliği ve daha çok devrimi nasıl yapacakları üzerine kafa yormalarıyla birleşince halktan daha kopuk bir siyasi kitle ortaya çıkmış oldu ya da kamuoyu tarafından öyle algılandı.

1960'ların sonlarına gelindiğinde Türkiye solu iyiden iyiye dağınık bir profil çizmektedir. Sol hareket içindeki bölünmenin birinci yönü milli demokratik devrim-

⁵⁶⁶ Bülent Somay, “Sol Sona Ererken”, **Birikim**, Sayı: 219, Temmuz 2007, ss. 32-40.

sosyalist devrim ayrışması üzerineyken, ikinci yönü Sovyetler Birliği-Çin karşıtlığı üzerine şekillenmiştir.

1969 seçimlerinde, seçim sisteminde yapılan değişikliğin de etkisiyle umulanın aksine oylarını arttıramayan TİP içerisinde bölünmeler meydana gelmiştir. Parti içinde Behice Boran-Sadun Aren-Nihat Sargın üçlüsü ile Mehmet Ali Aybar'ın liderliğinde iki farklı grubun mücadelesi yaşanmaktaydı. Keza MDD Hareketi içerisinde de bölünme baş göstermiştir. Mao ilkelerini benimseyen Doğu Perinçek liderliğindeki Beyaz Aydınlık grubuna karşı Mihri Belli'nin liderliğindeki Kırmızı Aydınlık çevresinde toplanan MDD'ciler için de ayrışma kaçınılmaz son olmuştur.

1960-1970 yılları arasında Türkiye solunda iz bırakmış isimlerden bir tanesi Doktor Hikmet Kıvılcımlı'dır. Kıvılcımlı orduyu merkez alan söylemlerinde devrim yolunda orduya aktif rol yüklemiştir. 27 Mayıs 1960 darbesini olumlu karşılayan Kıvılcımlı, ihtilalin lideri Cemal Gürsel'e telgraf çeker ve Milli Birlik Komitesi'ne de 1 Haziran 1960 günü mektup verir. 24 Ağustos 1960'ta ikinci mektubu da veren Kıvılcımlı "İkinci Kuva-i Milliye Seferberliği"ni öne sürmüştür.⁵⁶⁷

1965'te Tarihsel Maddecilik Yayınları'nı kuran Hikmet Kıvılcımlı, burada Kadroculuğun bir devamı olarak gördüğü *Yön*'ü ve TİP'i eleştirir. 1967 yılında *Sosyalist* gazetesinin yayınına başlar ve bu sayede geniş genç kitlelere ulaşma imkânı bulur. 12 Mart 1971 muhtırasından sonra yine darbeyi yapanları destekleyen Kıvılcımlı, "Ordu Kılıcını Attı" başlıklı yazısını kaleme almıştır.⁵⁶⁸ Hikmet Kıvılcımlı gibi 12 Mart'ı olumlu karşılayan bir diğer isim Mihri Belli'dir. Belli anılarında 12 Mart'la ilgili şöyle yazmıştır:⁵⁶⁹

Biz o günlerde (...) ordu üst rütbeli subay kadrosunun büyük sermaye ile bu denli iç içe bir duruma getirilebileceğini tahmin etmiyorduk. Toplumdaki bu en gerici, en asalak sınıfın, orduyu bütünüyle faşizmin vurucu gücü olarak kullanabileceğini sanmıyorduk.

12 Mart'ın sağ bir darbe olması nedeniyle, darbeden bir ay sonra Doktor Hikmet Kıvılcımlı hakkında tutuklama kararı çıkmıştır. Politik eylem düzeyinde

⁵⁶⁷ Arif Ulaş Bilgiç, "Doktor Hikmet Kıvılcımlı", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol**, Cilt 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 592.

⁵⁶⁸ Bilgiç, s. 595.

⁵⁶⁹ Aydınoglu, 1960-1980, s. 297.

askere önemli rol biçen Kıvılcımlı, döneminde Marksizmin yerli yorumcusu olarak geniş çaplı bir etkiye sahip olmuştur.⁵⁷⁰

1960'ların iki önemli sol hareketi olan TİP ve MDD'de yaşanan dekompozisyon ve dağılma süreci, bir süre sonra yerini gerilla hareketine ve silahlı mücadeleye bırakmıştır. 1969-1972 yılları arasında Türkiye solunun temel aktörleri, Dev-Genç (Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu) ve gerilla hareketidir. Dev-Genç, 12 Mart dönemi ile başlayan ve solu ezmeye yönelik baskı dönemi öncesinde solun son yükselişidir. Dev-Genç'in tarihçesi 16 Aralık 1965'te kurulan Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF) ile bağlantılıdır.⁵⁷¹ FKF kurulduğu yıllarda, öğrenci hareketinin ana merkezi konumundadır. Ankara'da faaliyetlerine başlayan örgüt daha sonra İstanbul, İzmir, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya yayılmıştır.

FKF üyesi öğrenciler TİP'in görüşlerini destekleyen önemli bir örgütlenme deneyimidir. FKF faaliyetlerinde yasallığa önem vermiş ve parti çizgisinden ayrılmamıştır. Öte yandan FKF, gençliğin devletten kesin ve kitlesel olarak kopmasında büyük rol oynaması bakımından önemlidir.⁵⁷² TİP içinde ayrışma süreci başlayınca, MDD'ci grup FKF'yi dönüştürerek 1969'da Dev-Genç'i kuracaktır. Bu dönüşüm aynı zamanda gençlik hareketi ile TİP arasındaki bağın kopması anlamına gelmektedir. Hızla toplumsal muhalefetin öncüsü ve sembolü haline gelen Dev-Genç hareketi; Yön, TİP ve MDD üçlüsüyle tanımlanan 1960'lardaki sürecin sona erdiğinin habercisidir.

Dev-Genç ve gerilla hareketindeki kadroların en önemli ayırt edici özelliği, öğrencilerden oluşmasıdır. Bir diğer özellik ise 1960'lardaki gençlik hareketlerinin CHP ve Yön'ün manipülasyonuna maruz kalmasına karşılık, 1967 sonrasındaki gençlik hareketlerinin mevcut düzeni temelden sorgulayan bir karaktere sahip olmasıdır.⁵⁷³

Dev-Genç, bu isimle varlığını sadece 18 ay sürdürmüştür. 9 Ekim 1969'da kurulan örgüt 26 Nisan 1971'e kadar devam etmiştir.⁵⁷⁴ TİP içindeki bölünmede

⁵⁷⁰ Belge, Cumhuriyet Dönemi, s. 1958.

⁵⁷¹ Kerem Ünüvar, "Fikir Kulüpleri Federasyonu (1965-1969)", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol**, Cilt 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 821.

⁵⁷² Veyssi Sarısözen, "Çeyrek Yüzyıl Önce Kurduğumuz Örgüt: FKF", **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt: 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988, s. 2070.

⁵⁷³ Aydınoglu, 1960-1971, s. 133.

⁵⁷⁴ Aydınoglu, 1960-1980, s. 246.

güçlenen MDD'ciler, Dev-Genç örgütlenmesini kurmuşlardır. Yani Dev-Genç MDD hareketinin örgütlenmiş şekillerinden biridir. TİP'i eylemsizlikle, pasifist olmakla suçlayan Dev-Genç'liler kısa sürede siyasallaşarak üniversitelerde anti-Amerikan gösterilerin yapılması, üniversite boykot ve işgalleri gibi pek çok faaliyet gerçekleştirmişlerdir. Çıkan olaylar ve silahlı çatışmalar sebebiyle 1969-1970 akademik yılında yedi devlet üniversitesinde öğretime geçici olarak ara verilmiştir.⁵⁷⁵ Bu dönemde öğrenci birliklerinin üzerinde durduğu başlıca konular; gerici, dini hareketlerle komünist karşıtı hareketler, anayasada öngörülmesine rağmen hükümetin reformları gerçekleştirmemesi, ekonomik sorunlara tanınan yanlış öncelikler ve hükümetin ABD ile geliştirdiği ileri derecede sıkı bağlardır.⁵⁷⁶

Bir toplumsal/siyasal mücadele örgütü olarak Dev-Genç, öğrenci gençliğin kendi öz hareketidir. Öğrencilere yukarıdan empoze edilmiş bir dernek değil, öğrencilerin dernek olmaktan çıkarttıkları bir kitle hareketidir.⁵⁷⁷ Türkiye solunun politik öncüden yoksun olduğu bir dönemde ezilen kitlelerin bir bölümü ve aydınlar tarafından bu konuda değerlendirilmiştir.

Sol görüşlü gençliğin 1970'lerde bunca aktif olması ve silahlı eylemlerde bulunmasını, bir başka ifadeyle silahların siyasal sürece girişini tetikleyen etkenler olmuştur. Özellikle 1968-1969'dan başlayarak Adalet Partisi hükümetinin ve faşist hareketin ayaklanma bastırma amacıyla sivil milis saldırılarını örgütlemesi, "kontrgerilla" olarak adlandırılan operasyonlara karşı silahlı mücadelenin başlamasına yol açmıştır.⁵⁷⁸ Bu kontrgerilla ABD ve NATO desteğiyle hareket etmiştir. Türkiye, Sovyetler Birliği'nin güney yönündeki olası genişlemesinde kanat görevi gördüğü için çok önemli bir role sahipti. O nedenle daha gerilla savaşı başlamadan kontrgerilla operasyonu devreye sokulmuştur.

Kontrgerilla operasyonunun temel amacı, ABD ve kapitalizm karşıtı unsurları bastırma ve ortadan kaldırma esasına dayanmaktaydı. 15-16 Haziran 1970'te patlak veren toplumsal olaylarda kontrgerillanın rolünün olduğunu savunan görüşlere sık

⁵⁷⁵ Nermin Abadan, "Türk Üniversite Öğrencileriyle Genç İşçilerin Siyasal Eylemleri", **AÜ SBF Dergisi**, Cilt: 26, Sayı: 1, 1971, s. 69.

⁵⁷⁶ Abadan, s. 70.

⁵⁷⁷ Ertuğrul Kürkçü, "Dev Genç", **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt: 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988, s. 2163.

⁵⁷⁸ Ertuğrul Kürkçü, "Türkiye Sosyalist Hareketine Silahlı Mücadelenin Girişi", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol**, Cilt 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, (Modern Türkiye'de), s. 495.

rastlanmaktadır. AP iktidarının sendika yasalarında yapmayı planladığı değişikliği protesto etmek amacıyla düzenlenen işçi yürüyüşleri, çok daha radikal ve geniş kapsamlı bir gösteriye dönüşmüştür. 15-16 Haziran olaylarının ardından, Türkiye’de proletaryanın politik bakımdan olgunlaşmadığı varsayımına dayanan MDD tezi büyük hasar görmüştür.⁵⁷⁹

MDD’nin TİP’i devrimci anlamda dönüştüremeyeceği anlaşılmış⁵⁸⁰ ve MDD’nin çöküşü Dev-Genç kadrolarında büyük hayal kırıklığı yaratmıştır. Ülkenin içine sürüklenmekte olduğu siyasal kriz ortamında Dev-Genç’liler adeta tek başına kalmışlardır. Ancak silahlı mücadeleye geçişi ve gerilla savaşını haklı çıkarmak için ülkenin içinde olduğu siyasal-sosyal kriz ortamının gösterilmesi, makul bir neden olarak kabul edilmemektedir. Ergun Aydınoglu, başlatılan gerilla hareketinin “*Dev-Genç’i ölüme mahkum ettiğini, gerilla hareketinin bu ölüm için parlak bir cenaze töreni olabileceğini*”⁵⁸¹ savunmaktadır.

Dev-Genç’liler asıl olarak silahlı mücadeleye bir savunma yöntemi olarak başvurmuşlardır. Polisin ve MHP tarafından örgütlenen paramiliter silahlı grupların saldırılarına karşı silahlı öz-savunma içine girmişlerdir.⁵⁸² Sonraki süreçte silahlı mücadeleyi devam ettirmeleri ise iradi bir karardır.

1970’lerin başında, Türk solunun iki önemli oluşumundan daha bahsetmek gerekir. 1970’te Mahir Çayan önderliğinde kurulan Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKP-C) ve 1971’de kurulan Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) devrimin ancak silahlı mücadele yoluyla gerçekleştirilebileceğini savunmuşlardır. Bu iki örgüt 1971’in ilk aylarında daha darbe gerçekleşmeden silahlı mücadeleyi başlatmışlardır. THKO’nun kurucuları arasında Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan, Hüseyin İnan, Ömer Ayna, Sinan Cemgil, Teslim Töre, Cihan Alptekin, Kadir Manga, Hacı Tonak, Mustafa Yalçınar gibi gençlik ve köylü önderleri bulunuyordu.⁵⁸³ THKO, kurucularının büyük kısmının Kızıldere’de öldürülmeleri; Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan’ın ise 12 Mart muhtırasının ardından idam edilmeleriyle dağılmıştır.

⁵⁷⁹ Belge, Cumhuriyet Dönemi, s. 1958.

⁵⁸⁰ Ergun Aydınoglu, “**Sol Hakkında Her Şey**” mi?, Versus Kitap, İstanbul, 2008, (Sol Hakkında), s. 174.

⁵⁸¹ Aydınoglu, 1960-1971, s. 144.

⁵⁸² Aydınoglu, 1960-1980, s. 307.

⁵⁸³ Aykol, s. 56.

Örgütün kuruluş bildirgesinde “*Amacımız Amerika’ı ve tüm yabancı düşmanları temizleyerek hainleri yok etmek ve düşmandan temizlenmiş tam bağımsız Türkiye’yi kurmaktır*”⁵⁸⁴ denilmektedir. Yazılı program ve tüzüğe sahip olmayan örgütün üyeleri kendilerini Marksist-Leninist olarak tanımlamakla birlikte, THKO ne tam bir parti ne de tam bir ordudur. THKO’culara göre “Ordu” halk kitleleriyle örgütsel bağlar geliştirdikçe gerçek bir halk ordusu olacaktır. Milli demokratik devrimci bir örgüt olan THKO’nun savunduğu sosyalist düşünce, Hüseyin İnan’ın 1972’de cezaevinde yazdığı “Türkiye Devriminin Yolu” isimli çalışmada anlatılmıştır.⁵⁸⁵ Burada devrim stratejisi olarak MDD, temel mücadele alanı kırsal alanlar, temel güç köylülük ve işçiler olarak belirtilmiştir.⁵⁸⁶

THKO, bir işçi sınıfı hareketi değildi. Emperyalizme, işbirlikçi yönetime ve burjuvaziye karşı mücadele eden devrimci-demokrat nitelikli bir hareketti.⁵⁸⁷ Teorisi olmayan THKO, daha çok pratik bir yapılandırmadır. Özellikle kırsalda konuşlanan gerillaların halkla ilişkileri zayıftır. Yiyecek, malzeme, haber temininde halkın desteğini sağlayacak ilişkiler geliştirilmemiştir. Dağdaki gerilla grubu da düzenli bir örgüt yapısı kuramamıştır. THKO’nun köylülerden yeterli destek alamaması örgüt için önemli bir zaaf oluşturmuştur.⁵⁸⁸

Örgüt liderlerinin 12 Mart muhtırasından sonra idam edilmelerinin ardından THKO’da bölünmeler olmuştur. Leninist kanattakiler THKO/Mücadelede Birlik adı altında örgütlenmişler ve 1980’deki kongrenin ardından Türkiye Komünist Emek Partisi’ni kurmuşlardır. Maoçu görüşü benimseyen kanattakiler ise 1980’de Türkiye Devrimci Komünist Partisi’ni kurmuşlardır.⁵⁸⁹ Böylece iki ayrı ideolojik görüşün partileşmesiyle THKO son bulmuştur.

THKP-C’nin lideri ve Türk solunun önemli kişiliklerinden Mahir Çayan’ın siyasi lider ve teorisyen olarak öne çıkması, Ekim 1969’dan itibaren yaptığı teorik polemiklerle gerçekleşmiştir. MDD içindeki ayrışmalara yönelik yazısı aynı zamanda kendisinin ve kadrosunun MDD hareketinden kopuşunu ilan eden “Aydınlık

⁵⁸⁴ Aykol, s. 56.

⁵⁸⁵ Aykol, s. 57.

⁵⁸⁶ Teslim Töre, “Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu’nun (THKO) Doğuşu-Gelişimi ve Sonu”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt: 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988, s. 2171.

⁵⁸⁷ Töre, s. 2170.

⁵⁸⁸ Töre, s. 2171.

⁵⁸⁹ Töre, s. 2171.

Sosyalist Dergiye Açık Mektup”tur.⁵⁹⁰ Bundan sonra Mihri Belli’nin önderliğini yaptığı MDD hareketinden ayrılacaktır. Böylece MDD hareketinin ayrışma sürecindeki üçüncü ve son halka da kopmuş olmaktadır.⁵⁹¹

Mahir Çayan’ın önderliğindeki THKP-C’nin kadrosunda Ulaş Bardakçı, Ertuğrul Kürkçü, Yusuf Küpeli, Münir Ramazan Aktolga, İrfan Uçar, Hüseyin Cevahir gibi genç isimler yer almıştır.⁵⁹² THKP-C ideolojisi, MDD’nin ancak silahlı ve savaşı bir parti tarafından hayata geçirilebileceği teorisine dayanmaktadır. THKP-C kadrosu, TİP ve Dev-Genç’in verdikleri mücadeleyi reddetmiş ve illegal bir yapılanmanın gerekliliğini savunmuştur. Örgüt tarafından İsrail Başkonsolosu Efraim Elrom’un rehin alınmasını ve öldürülmesini takip eden olaylardan sonra, Kızıldere’de çıkan çatışmada Mahir Çayan ve pek çok arkadaşı öldürülmüştür.

Çayan verdiği mücadele süresince çeşitli eserler vermiştir. Onun bıraktığı yazılı kaynaklar, Türkiye solu tarihinde özgün bir yere sahiptir ve çok yüksek tiraja ulaşmıştır. Kartal Maltepe Askeri Cezaevi’nden kaçışından 30 Mart 1972’de Kızıldere’de öldürülüşüne kadar geçen dört aylık sürede, takip altında ve üstelik her gün yer değiştirerek kaleme aldığı Kesintisiz 1 ve Kesintisiz 2-3 olarak bilinen broşürler, Mahir Çayan’ın fikri mirasının temelini oluşturmaktadır. Çayan, Türk solunda egemen olan milli demokratik devrim-sosyalist devrim tartışmalarının dışına çıkmaya çalışarak, demokratik bir halk devrimi programını öne sürmüştür. Bu noktada Mahir Çayan Türkiye solunun 1960 sonlarındaki ana akımını tasfiye etmeyi amaçlamış ve daha devrimci bir tarz yerleştirmek istemiştir.⁵⁹³ Marksist-Leninist çerçevede geliştirdiği görüşleriyle Çayan, son kertede Türk solunun halk kitleleriyle temasını başarabilmesi bakımından farklı bir konuma sahiptir. Onun diğer sol yönelimlerden ayrılan önemli bir diğer tarafı ise belirli bir sınıfa veya politik elite değil, halka dayalı olmasıdır. Böylece Mahir Çayan 1960’lar solunun temel dayanaklarını değiştirebilmesiyle öne çıkan bir isim olmuştur.

⁵⁹⁰ Aydınoglu, Sol Hakkında, s. 347.

⁵⁹¹ MDD hareketinin ayrışma sürecinde ilk teorik-pratik yöneliş Doğu Perinçek’in önderliğindeki PDA eğilimidir ve Maocu’luğa yönelmişlerdir. İkinci yöneliş THKO’yu oluşturacak kadrolardır. Üçüncü yöneliş ise Mahir Çayan’ın önderliğinde en geç ortaya çıkan yöneliştir. Aydınoglu, Sol Hakkında, s. 348.

⁵⁹² Aykol, s. 54.

⁵⁹³ Süreyya T. Kozaklı, “Mahir Çayan’ın Mirası”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Sol**, Cilt 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 513.

Çayan'ın dava arkadaşı, Kızıldere'deki çatışmadan kaçmayı başaran ancak daha sonra yakalanan Ertuğrul Kürkçü, kaleme aldığı makalede Çayan'ın Kesintisiz Devrim 3'te şöyle yazdığını iletmiştir.⁵⁹⁴

(...) Gerilla savaşını başarı ile yürüten parti, önce soldaki çeşitli oportünist fraksiyonların etkisi altında kalmış olan halkın uyanık kesimlerini etrafında toplayacak, soldaki parazitleri temizleyecektir. Pasifistlerin kafalarını karıştırdığı unsurlar -işçi, köylü, öğrenci- giderek silahlı propagandanın etrafında toplanacaktır. Yani silahlı propaganda öncü solu toplayacaktır.

Sonuçta Çayan'ın umduğu şekilde silahlı propaganda solu birleştirememiştir. Aksine Türk solu çok parçalı bir yapı haline gelmiştir.

Eski THKP-C'li Ertuğrul Kürkçü, örgütün sadece bir gerilla örgütü olarak nitelendirilmesine karşı çıkmaktadır. Ona göre gerilla örgütü olmanın temel niteliği olan “vur-kaç” ilkesi, THKP-C tarafından uygulanamamıştır. Zira Kızıldere olayı örgüt üyelerinin “kaçamaması” sonucu ölümleriyle neticelenmiş ve THKP-C önderliği fiziksel olarak tasfiye edilmiştir.⁵⁹⁵ Kürkçü, THKP-C'nin en büyük zaafı ve dağıldıktan sonra tekrar toplanamamasının nedeni olarak “*örgütlenme biçiminin hiçbir resmi çerçeveye, hatta örgütsel biçime sahip olmaması*”nı göstermektedir.⁵⁹⁶

Kürkçü, THKP-C içinde Mahir Çayan dışında kimsenin kendi tezlerini Marksizm bağlamında savunmadığını ve ilerlemediğini söylemektedir. Bu yüzden Çayan'ın ölümünün ardından geride kalan kadrolar yeniden organize olamamışlardır. Öte yandan Kürkçü, 1970-1971 yılları arasında Türkiye'de THKP-C kadar tutarlı başka bir sosyalist politik çizgi bulunmadığını iddia etmektedir.⁵⁹⁷

1970'lerde Türkiye solu, daha dönemin başında 12 Mart 1971'de gerçekleştirilen askeri müdahale ile baskı altına alınmıştır. Darbeyi takip eden ara rejim döneminde Nihat Erim hükümeti, gerçekleştirdiği geniş tutuklamalarla sol hareketi kısıtlamaya çalışmıştır. Bu dönemde 1960'ların belli başlı sol örgütlenmelerinde çözümler yaşanırken yeni partiler ve örgütlenmeler kurulmuş, dönemin popüler siyasi isimleri ise bu popüleritelerini kaybetmişlerdir.

⁵⁹⁴ Ertuğrul Kürkçü, “THKP-C”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt: 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988, (Sosyalizm), s. 2198.

⁵⁹⁵ Kürkçü, Sosyalizm, s. 2198.

⁵⁹⁶ Kürkçü, Sosyalizm, s. 2198.

⁵⁹⁷ Kürkçü, Sosyalizm, s. 2198.

B. 12 Mart 1971'den 12 Eylül 1980'e Türkiye'de Sol

1. 1974'e Kadar Türkiye'de Sol

1970'li yıllarda Türkiye solu, uluslararası komünist harekette yaşanan gelişmelerden etkilenmiştir. 1960'larda SBKP ve ÇKP arasında yaşanan ideolojik rekabet, 1970'li yıllarda devletlerarası stratejik bir çatışmaya dönüşmüştür. Sadece Türkiye'de değil, diğer pek çok ülkede bu iki komünist partiyi takip eden sol siyasal hareket arasında yoğun bir rekabet söz konusu olmuştur. 1970'lerde Arnavutluk üçüncü bir ideolojik merkez olarak ortaya çıkar. Mao'nun 1976'da ölümüne kadarki süreçte Arnavutluk, Sovyet-Çin rekabetinde Çin'i desteklemiştir. Ne zaman ki Çin Yugoslavya ile ilişkilerini düzeltir, Arnavutluk da yüzünü Marksizm-Leninizme döndüğünü ilan eder. Enver Hocacı ya da Arnavutlukçu diye tabir edilen sol hareketin mensupları Türkiye'de de mevcuttur.

1970'lerde Türkiye solunun teorik tartışmaları ve teorik temelinde 1960'lara nazaran zayıflama dikkati çeker. Bu dönemin teorik tartışmaları daha geri düzeydedir ve izlenecek siyasal strateji ve taktik anlayışı konusunda gelişmiş değerlendirmeler bulmak çok güçtür.⁵⁹⁸ Bu dönemde Türk solunun teorik katkısı, Sovyetler Birliği-Çin-Arnavutluk üçlüsünün arasında cereyan eden çatışmaya yönelik metinlerin çevirisi ile sınırlıdır. Hatta Ergun Aydınoglu 1974'ten sonra Türkiye solunu "*kelimenin gerçek anlamıyla teorik üretimi olmayan bir sol*" olarak nitelendirmektedir.⁵⁹⁹

Türkiye'de 1970'ler solu, ideolojik çatışmadan silahlı mücadeleye geçişi temsil etmektedir. 12 Mart askeri müdahalesi daha gerçekleşmeden sol örgütler silahlı mücadeleye başlamışlardı. Yaşanan ekonomik bunalım, işçi hareketleri ve grevlerin etkisiyle birleşerek toplumsal değişim ve devrim talebinde bulunan kitlelerin AP hükümetine karşı birleşmelerinde rol oynamıştır. Bu kitle içinde kimileri askeri müdahaleden medet umarken, kimileri silahlı mücadele içine girmiş, kimileri de seçimler yoluyla iktidara gelmeye çalışmıştır. Ordu içinde Amerikan hegemonyasını eleştiren ve 1961 Anayasası bağlamında köklü reformlar talep eden subaylar bulunmaktaydı. 12 Mart 1971 günü Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç ve kuvvet komutanları AP iktidarını hedef alan bir muhtıra

⁵⁹⁸ Aydınoglu, 1960-1980, s. 393.

⁵⁹⁹ Aydınoglu, 1960-1980, s. 397.

yayınlanmışlardır. Muhtıradaki hükümetin görüş ve icraatlarıyla ülkeyi anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine soktuğu; Atatürk'ün hedef gösterdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidinin kamuoyunda yitirildiği; Anayasa'da öngörülen reformların uygulanmadığı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceğinin tehlikeye düşürüldüğü belirtilmiştir.⁶⁰⁰

Türkiye sosyalist hareketi, bir sol darbe beklerken sonuç bambaşka olmuştur. Çok sayıda Kemalist subay ordudan çıkarılmış, parlamento dışından ve Genelkurmay Başkanlığı'nın denetiminde, Nihat Erim'in başbakanı olduğu yeni bir kabine kurulmuştur. 11 ili kapsayan sıkıyönetim ilan edilmiş ve sıkıyönetim mahkemeleri kurulmuştur. Bundan sonraki süreçte pek çok sosyalist aydın, üniversite öğrencisi, işçi ve Kemalist tutuklanarak yargılanmıştır. 1972'de anayasada yapılacak değişiklikle "Türkiye Cumhuriyeti'ne ve ulusal bütünlüğe karşı" işlenen suçları yargılamak üzere Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin kurulmasına karar verilmiştir.⁶⁰¹

Özellikle büyük şehirlerde sık sık evleri arama operasyonu düzenlenerek halk korkutulmaya çalışılmıştır. Grev ve sendika toplantıları ile toplu sözleşme hakkı yasaklanmıştır. 1960'larda Türkiye solunun başlıca siyasi partisi olan TİP kapatılmış, yöneticileri tutuklanmıştır. Bundan sonraki süreçte Kemalist ideolojinin ilkeleri olan Batılılaşma ve modernleşme yerilmeye başlanmış, laikliğin dinden ve milli geleneklerden kopma anlamına geldiği empoze edilmeye çalışılmıştır.

16 Ekim 1973 seçimleriyle sivil siyasal yaşama geçiş sağlanarak 12 Mart rejimi sona erdirilmiştir. Seçim sonuçları sol lehine değişmiş, sağın hegemonik bütünlüğü bozulmuştur. CHP yüzde 33,3 ile seçimlerden birinci parti olarak çıkmıştır.⁶⁰² Parti, oylarının büyük kısmını sanayi merkezlerinden, büyük kentlerden almıştır. Kente göç, nüfusun büyük şehirlerde yoğunlaşması, işçilerin daha büyük işletmelere yönelmesi gibi unsurlar CHP oylarının artışında rol oynamıştır.

Bülent Ecevit'in liderliğindeki CHP ile Milli Selamet Partisi (MSP) öne çıkan iki parti olmuştur. Böylece 1974 yılının Ocak ayında güvenoyu alan CHP-MSP koalisyonu göreve başlamıştır. 1974 sonrasında Türkiye sosyalist hareketi yeniden hızlı bir gelişim sürecine girmiştir. 1970'lerde Türkiye solu bundan önceki döneme yani 1960'lara nazaran daha çok bölünmüştür. 1960'ların iki önemli silahlı mücadele

⁶⁰⁰ Sertel, s. 108.

⁶⁰¹ Sertel, s. 111.

⁶⁰² Aydınoglu, 1960-1980, s. 328.

örgütü olan THKP-C ve THKO, ya liderleri öldürüldüğü için ya da yakalanıp tutuklandıklarından 1971-1972’de fiilen ortadan kalkmıştır. Keza TİP 20 Temmuz 1971’de kapatılmış, partinin genel başkanı Behice Boran bir yıl kadar sonra tutuklanmıştır. Partinin eski genel başkanı Mehmet Ali Aybar ise 1973 seçimlerinden sonra aktif siyasi rol üstlenmemiştir.⁶⁰³

12 Mart muhtırasından sonra 1970’ler boyunca Türkiye solunda kopma ve bölünmeler yaşanmıştır. 16 Haziran 1974’te kurulan Türkiye Sosyalist İşçi Partisi (TSİP) ise bu kapsamın dışında kalır çünkü parti 1960’lardaki TİP’in, MDD hareketinin ya da silahlı mücadele örgütlerinin devamı değildir.⁶⁰⁴ TSİP, sol kadroların büyük bölümünün tutuklu olduğu bir dönemde kurulmuştur. Parti, 1960’ların önemli siyasi figürlerinden Hikmet Kıvılcımlı’nın fikirlerini öne çıkarmıştır. TSİP’in kurucuları Doktor Hikmet Kıvılcımlı’nın 1970’te kurduğu *Sosyalist* gazetesi ve TİP’teki bölünmelerden doğan grubun çıkardığı *Sosyalist Parti için Teori ve Pratik Birliği* dergisinde toplanmış sosyalistlerdir.⁶⁰⁵ Kurucuları arasında Ahmet Kaçmaz, Yalçın Yusufoglu, Aydoğan Gezer, Osman Sercan, Ali Kar, Oya Baydar ve Burhan Şahin gibi isimler yer almaktadır. Parti yöneticileri TİP’i pasifist olmakla ve toplumsal muhalefetin ihtiyaçlarına cevap verememekle eleştirirken, MDD’yi de işçi sınıfının önemini göz ardı etmek ve orduya haddinden fazla rol biçerek darbeci eğilimler taşımakla suçlamıştır.⁶⁰⁶

TSİP’in programında Türkiye’yi emperyalizmin parçası yapan tüm askeri, siyasi, ekonomik ve kültürel anlaşmaların feshedilmesi, dış politikanın ana ilkesinin “barış içinde bir arada yaşama” ilkesi yapılması, ulusların kendi kaderini tayin hakkına uygun davranılması gibi maddeler yer almıştır. TSİP kısa vadedeki hedefini ise “emperyalizme bağlı tekeli burjuvazinin ve müttefiklerinin egemenliğine son vererek bağımsızlığın ve demokrasinin gerçekleştirilmesi” olarak tanımlamıştır.⁶⁰⁷

⁶⁰³ Aydınoglu, 1960-1980, s. 332.

⁶⁰⁴ Aydınoglu, 1960-1980, s. 332.

⁶⁰⁵ Vehbi Ersan, **1970’lerde Türkiye Solu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 73.

⁶⁰⁶ “Kitlesele Örgütlenmeler ve Sosyalist Hareket”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt: 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988, s. 2232.

⁶⁰⁷ **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, s. 2233.

Partinin kurucularından Ahmet Kaçmaz TSİP'in amacını şöyle ifade etmektedir:⁶⁰⁸

Türkiye Sosyalist İşçi Partisi, demokratik halk iktidarına giden yolda, halkımızın sürdürmekte olduğu bağımsızlık ve demokrasi mücadelesinde, emperyalizme ve gerici iktidarlara yönelen bütün anti-emperyalist ve anti-faşist girişimleri destekler, bu gibi hareketleri işçi sınıfının nihai çıkarları doğrultusunda yöreğine almaya çaba gösterir.

Partinin dikkat çeken eylemlerinden bir tanesi 1974 Ekiminde işçilerin sendika seçmesini sağlayacak referandum hakkı için başlatılan kampanyadır.⁶⁰⁹ Bir diğeri ise Ocak 1975'te Viranşehir'de 18 köylünün jandarma tarafından öldürülmesi üzerine bildiri ve afişler hazırlanarak İstanbul'da miting düzenlemek istenmesidir. Sıkıyönetim Komutanlığı mitinge izin vermemiş, polisle partililer arasında çatışmalar yaşanmıştır.

TSİP'in çözülüşüne giden süreçte TKP'nin yeniden aktif rol üstlenmesi etkili olmuştur. TSİP'e karşı son derece muhalif duran TKP, TSİP'in MİT tarafından kendilerini tasfiye etmek için kurulan bir örgüt olduğunu dahi iddia etmiştir.⁶¹⁰ Sosyalistlerin birliğinin sağlanması hedefiyle hareket eden TSİP, 12 Eylül 1980 darbesine kadar varlığını sürdürmüş, SBKP'nin ideolojik önderliğini kabul etmiştir.

Türkiye'nin ilk sol örgütlenmesi olan ve 1951 tutuklamalarından sonra fiilen ortadan kalkan TKP, 1974 sonrasında tekrar siyasi arenadaki yerini almıştır. Parti Türkiye'de yasaklı olduğu dönemde faaliyetlerini TKP Dış Bürosu vasıtasıyla yürütmüştür. Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde örgütlenen TKP Dış Bürosu, bu şehirlerde yaşayan TKP'li göçmenler tarafından yönlendirilmiştir. Uzun yıllar sosyalist ülkelerde yaşayan TKP kadrolarının Sovyetler Birliği'nden bağımsız olma veya ihtilalcilik gibi amaçları olmamıştır.⁶¹¹ Bu dönemde uluslararası komünist hareket, SBKP tarafından sıkı şekilde denetlenmekteydi. TKP Dış Bürosu'nun faaliyetleri de bu çizgiyi takip etmiştir.

TKP Ocak 1974'ten itibaren *Atılım* adlı yeni bir yayın organı yayınlamaya başlamıştır. *Atılım*, TKP'nin Türkiye'de örgütlenmesi yolunda önemli bir adımdır.

⁶⁰⁸ Ahmet Kaçmaz, "TSİP", **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt: 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988, s. 2259.

⁶⁰⁹ Ersan, s. 75.

⁶¹⁰ Ersan, s. 79.

⁶¹¹ Aydınoglu, Sol Hakkında, s. 191.

Ancak 1974 sonrasındaki TKP, 1960'lardan gelen siyasi geleneğin yeniden örgütlenmesi olarak görülemez.⁶¹² Zaten TKP Dış Bürosu 1960'lardaki Türkiye solunun düşünsel ve pratik şekillenmesine önemli bir etkide bulunmamıştır ancak 1974 sonrasında ülke çapında faaliyet gösteren bir siyasi örgüte dönüşmüştür.

2. 1974'ten Sonra Türkiye'de Sol

1974'ten sonra da soldaki ideolojik parçalanma devam eder. Dönemin örgütlenmelerinden bir tanesi, 1960'ların aktif siyasi isimlerinden Mihri Belli tarafından 12 Şubat 1975'te kurulan Türkiye Emekçi Partisi (TEP)'dir. Hiçbir genel seçime katılmayan parti, Kürtçe ana dilde eğitim hakkını savunduğu için 8 Mayıs 1980'de Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır.⁶¹³

Sosyalist kuruluş aşamasına ulaşmak için siyasi, iktisadi ve tüm diğer alanlarda ulusal bağımsızlığı gerçekleştirmek ve feodal bağlardan kurtulmak gerektiği görüşünü savunan TEP kendisini sosyalist hareketin tarihi mirasçısı ve takipçisi saymıştır.⁶¹⁴ Emperyalist dünya düzeninde Türkiye'nin sömürülen bir tarım ülkesi olduğunu savunan TEP, bu durumdan kurtulmanın yolu olarak Milli Demokratik Devrim'in gerçekleştirilmesini işaret etmiştir.

Öte yandan 12 Mart muhtırası öncesinde Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan TİP, 1 Mayıs 1975 tarihinde eski genel başkanı Behice Boran tarafından yeniden kurulmuştur. İkinci TİP adıyla anılan parti, 1960'lardaki başarısını yakalayamamıştır. İşçi sınıfının öncü örgütlenmesi olma iddiasıyla kurulan İkinci TİP, kendisini SBKP'nin oluşturduğu kampın bir unsuru olarak görmüştür.⁶¹⁵

İkinci TİP, TKP'nin yükselişinin gölgesinde kalmıştır. İşçi hareketinin merkezi örgütü olan DİSK'in TKP çizgisine kaymasıyla, işçi sınıfının öncü örgütlenmesi olma iddiası da havada kalmıştır. Parti, 1977 genel seçimlerinde yüzde 0,1 oy alabilmiş, yöneticilerinin çoğu 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra yurt dışına kaçmışlardır.⁶¹⁶ İkinci TİP askeri cunta tarafından kapatılmıştır.

⁶¹² Aydınoglu, 1960-1980, s. 347.

⁶¹³ Aykol, s. 69.

⁶¹⁴ "Türkiye Emekçi Partisi", **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt: 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988, s. 2234.

⁶¹⁴ Ersan, s. 75.

⁶¹⁵ Aydınoglu, 1960-1980, s. 354.

⁶¹⁶ Aykol, s. 70.

Diğer yandan, THKP-C'den türeyen üç ana gruptan (Halkın Yolu-Devrimci Yol-Kurtuluş) biri olan Devrimci Yol, 1974'teki aftan sonra THKP-C tutukluları tarafından kurulmuştur. Bu dönemde üniversitelerde son derece politize olmuş bir gençlik vardı ve onlar için afa serbest kalan eski liderler birer idoldü. Yargılamalar İstanbul ve Ankara'da yürütölmekteydi ve bu bölünme aynı zamanda THKP-C'deki bölünmenin de iki merkezini oluşturmuştur. İstanbul'daki kadro Halkın Yolu dergisi aracılığıyla örgütlenmeye çalışırken, Ankara'dakiler de Devrimci Yol ve Kurtuluş olarak ayrılmışlardır.⁶¹⁷

Üniversite ve taşra gençliğinin siyasallaşmasının bir ifadesi olan Devrimci-Yol, o güne kadarki diğer tüm örgütlenme ve siyasal hareketlerin aksine teoriye çok sınırlı bir yer ayırmıştır.⁶¹⁸ Taşradaki sempatizanlarını kısa sürede artıran Devrimci-Yol, buradaki liselileri, genç işsizleri, öğretmenleri ve köylüleri ardına katmıştır. “İşçi sınıfının öncülüğü” ilkesiyle yola çıkılmasına rağmen taşrada elde edilen bu güçlü etki, propaganda çalışmalarına da yansımıştır. Çok sayıda köylü militan ve sempatizanı olmasına rağmen, Devrimci Yol köylü sorunu üzerine ayrıntılı teorik çalışmalar üretmemiştir.⁶¹⁹

THKP-C'nin mirasını tam manasıyla reddetmeyen Devrimci Yol, onun tekrarı olmayı da istememiştir. Devrimci Yol'un önder kadrosundaki isimlerden Oğuzhan Müftüoğlu, izledikleri yolu şöyle anlatmaktadır:⁶²⁰

Biz, Çin ve Sovyet çizgilerinin ikisini de eleştirel bir yaklaşımla değerlendirdik. Sovyetler Birliği'nde bir geriye dönüş süreci yaşandığını; içerde sosyalizmin uygulanmadığını; dış politika alanında da proletarya enternasyonalizmine uygun bir siyaset yürütölmediğini; gerek Çin'de gerekse SSCB'de milliyetçi-revizyonist bir sapmanın egemen olduğunu; bu yüzden proletarya enternasyonalizmi adına bu iki sapmadan birinin peşine takılmanın yanlış olduğunu; bu koşullarda proletarya enternasyonalizmine giden yolun bir yandan uluslararası plandaki bu sapmalara karşı mücadele edilirken asıl olarak kendi ülkemizde devrimci mücadele görevlerinin yerine getirilmesinden geçtiğini savunduk.

Müftüoğlu, dozu giderek artan faşist saldırılara karşı *Devrimci Gençlik* dergisiyle başlatılan mücadelenin 1975-1980 döneminde Devrimci Yol hareketinin teorik-siyasi temelini oluşturduğunu belirtmektedir. Müftüoğlu'na göre 12 Mart

⁶¹⁷ Ersan, s. 272.

⁶¹⁸ Aydınoğlu, Sol Hakkında, s. 206.

⁶¹⁹ Aydınoğlu, 1960-1980, s. 454.

⁶²⁰ Oğuzhan Müftüoğlu, “Devrimci Yol Üzerine Notlar”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt: 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988, s. 2250.

sonrasında Türk solunun içine girdiği yılgınlık ve teslimiyet eğilimleri en büyük tehlikeyi oluşturmaktadır. Buna karşılık, Devrimci Yol faşizme karşı mücadeleyi bir devrim sorunu olarak ele almıştır. Faşizme karşı mücadele, devletin yapısının değiştirilmesini hedefleyen bir program çerçevesinde, bir devrim sorunu olarak görülmelidir. Bu noktada 1975'ten başlayarak Devrimci Yol faşist teröre karşı yeni bir yönetim (demokrasi) ve yaşam anlayışının geliştirilebileceği örgüt biçimlerinin oluşturulmasını önermiştir.⁶²¹

Henüz partileşmeden şehirde ve taşrada geniş kitlelerin desteğini sağlayan Devrimci Yol, kısa sürede kitlelilik kazanmıştır. Büyük kentlerin yanı sıra Uşak, Denizli, Tarsus, Adana, Artvin, Kars, Fatsa, Trakya ve Malatya bölgelerinde de etkinlik kurmayı başarmıştır.⁶²² Neredeyse iç savaş boyutunda yaşanan mücadele ortamında, parti örgütlenmesine sahip olmamasına rağmen önderlik görevini üstlenmesi beklentisi doğmuştur. 1977'den itibaren merkezi bir siyasal örgütlenmeye doğru kayan Devrimci Yol, Türkiye'nin çeşitli bölgelerindeki öğrenci hareketleriyle yakın ilişkiler kurmuştur. Bu nedenle, farklı sınıf ve katmanlardan kitlelerle ilişkiler geliştirilmesine rağmen, daha çok öğrenci hareketi olduğu yönünde eleştirilere maruz kalmıştır.

Harekete adını veren yayın organı olarak *Devrimci Yol*, 1 Mayıs 1977'de on beş günde bir olmak üzere yayın hayatına başlamıştır. Derginin ilk sayısında Marksist teorinin ve teorik eğitimin önemi üzerinde durulmuştur.⁶²³ Eğitsel amacıyla öne çıkan dergi, her sayıda kitap okuma listeleri de yayınlamıştır. Dergide ağırlık, komünist hareketteki SBKP-ÇKP bölünmesi ve faşizme karşı mücadele konularına verilmiştir.

Askeri bir darbenin yaklaştığını daha 1980'in ilk aylarında saptayan Devrimci Yol, darbe eğilimlerini güçlendirmeyecek bir eylem çizgisi izlenmesi gerektiğini belirlemiş, bu doğrultuda ortak bir siyaset geliştirmeyi, ortak kitlesel direniş eylemlerinin genişletilmesini içeren bir politika benimsemiştir.⁶²⁴ Bu politikanın temelini "direniş komiteleri" oluşturmuştur. Bu komiteler anti-faşist kesimleri

⁶²¹ Müftüoğlu, s. 2251.

⁶²² "Devrimci Yol", **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt: 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988, s. 2257.

⁶²³ Ersan, s. 285.

⁶²⁴ Müftüoğlu, s. 2252.

bünyesinde toplayacak, barışçı-kitlesele-silahlı her türlü eylemi uygulayabilecekti. Faşizme karşı bir cephe oluşturacak olan direniş komiteleri aynı zamanda halk iktidarının birer nüvesi olacaktı.⁶²⁵ Devrimci Yol'un önder kadrosundaki isimlerden Melih Pekdemir, direniş komiteleri ile doğrudan demokrasi imkânlarının araştırıldığını, kitlelerin kendi öz deneyimleriyle sorunlarına çözüm bulmaları yolunun teşvik edildiğini belirtmektedir. Örneğin faşist saldırı durumunda diğer siyasi gruplar halkın adına nöbet tutup çatışmalara girerken, Devrimci Yolcular bunu reddederek halkın kendisini silahlandırması ve nöbetlerini kendilerinin tutması yönünde hareket etmişlerdir.⁶²⁶

Öte yandan Devrimci Yol silahlı eylemlerde de bulunmuştur. Ancak kesin olarak şunun sınırını çizmişlerdir ki; örgüt hiçbir devrimci üretim aracına, fabrikalara, vs. sabotaj düzenlemez, sokak ortasında bomba patlatmaz, halka zarar verecek şeyler yapmaz.⁶²⁷ Son tahlilde direniş komiteleri sol örgütleri kapsayamadığı için merkezi ve kalıcı bir örgütlenmeye dönüşmemiştir.

Türkiye solu 1980 yılı başlarında, artan faşist baskı ve saldırılara karşı izlenecek yöntem konusunda anlaşmazlığa düşmüştür. Yaklaşan faşist darbe karşısında pasifizizmle suçlanan Devrimci Yol, 12 Eylül darbesinin ardından "açık faşist diktatörlük" olarak tanımladığı⁶²⁸ iktidarın baskı ve terörüne maruz kalmış, önderleri ve çok sayıda militanı tutuklanmıştır.

1974 affından faydalanarak cezaevinden çıkan eski THKP-C militanlarının örgütlediği bir diğer oluşum ise Kurtuluş hareketidir. Başlangıçta bağımsız bir örgütlenme olmayı düşünmeyen Kurtuluşçular, geniş bir birlik olmayı amaçlamışlar ancak Devrimci Yol ile aralarında oluşan ciddi düşünce farklılıkları sonucu kendi örgütlenmelerini oluşturmuşlardır.

Proletarya partisinin işçi sınıfı içinde çalışma esas alınarak oluşturulabileceğini, kitlelerden kopuk bir mücadelenin başarıya ulaşamayacağını ortaya koyan hareket, Mahir Çayan'ın geliştirdiği teorik tezleri ve izlenen siyasal-

⁶²⁵ Ersan, s. 289.

⁶²⁶ Melih Pekdemir, "Devrimci Yol", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Sol**, Cilt 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 771.

⁶²⁷ Pekdemir, ss. 774-775.

⁶²⁸ "Devrimci Yol", s. 2261.

pratik çizgiyi sistemli şekilde eleştirmiştir.⁶²⁹ Kurtuluş hareketinin eleştirdiği unsurlardan bir tanesi de Türkiye sosyalist hareketinin aydın kitle ile sınırlı kalmasıdır. Sosyalizmde birlik sağlanabilmesi için sınıf temeline oturmuş bir siyasal harekete ihtiyaç olduğunu savunan Kurtuluşçular, Mahir Çayan'ın mücadelesini kitleden kopuk olarak nitelendirmişlerdir.⁶³⁰ Geçmişteki sosyalist hareketi “işçi sınıfıyla bütünleşmemiş bir aydın hareketi” olarak tanımlamışlardır.⁶³¹

1975 yılında yayınlanan “Bir Tarihsel Yanlış Kavrayış ve Türkiye Devrimci Hareketinde Yol Ayrımı” başlıklı yazıda Kurtuluş Savaşı'na önderlik edenleri burjuva ideolojisine sahip olmakla eleştiren Kurtuluş hareketi, bu ideolojinin sınıfsal temelini ticaret burjuvazisine dayandığını ileri sürmüştür.⁶³² Mahir Çayan'ın Kemalizmi “küçük burjuvazinin en sol kanadının milliyetçilik temelinde anti-emperyalist tavır alışı” olarak görmesinin büyük hata olduğunu varsayan Kurtuluş hareketi⁶³³, önceki sol hareketlerden ve THKP-C'den farklı olarak Kemalizmle ittifaka, onun burjuva gücü olması dolayısıyla son vermiştir. Kurtuluşçulara göre bir burjuva ideolojisi olan Kemalizmle ittifak mümkün değildir.

Kurtuluş hareketinin Kürt sorununa yönelik yorumu da alışlagelenin dışındadır. Kurtuluşçulara göre ulus devlet kurulurken Kürtler baskı altına alınmıştır. Demokratik mücadelede sadece anti-emperyalist ve anti-faşist olmanın yeterli olmadığını savunan hareket, anti-şovenist de olmak gerektiğini ileri sürmüştür.⁶³⁴ Kurtuluşçulara göre Türk hakim sınıfları Kürtlerin temel haklarına, zenginliklerine ve kültürel değerlerine el koyarak bölgeyi sömürgeleştirmiştir. Türkiye'nin “anti-emperyalist, anti-oligarşik demokratik halk devrimi”ni başarabilmesi için feodal kalıntıların tasfiyesi, şovenist ve ırkçı baskıların son bulması ve Kürt ulusuna “kendi kaderini tayin hakkı”nın tanınması gerekmektedir.⁶³⁵

⁶²⁹ Seyfi Öngider, “Kurtuluş: Öncü Savaşından Sosyalist Demokrasiye”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Sol**, Cilt 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 953.

⁶³⁰ Öngider, s. 953.

⁶³¹ Ersan, s. 326.

⁶³² “Kurtuluş”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt: 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988, s. 2265.

⁶³³ **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, s. 2265.

⁶³⁴ Öngider, s. 956.

⁶³⁵ **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, s. 2268.

Haziran 1976'da ilk sayısı yayımlanmaya başlayan *Kurtuluş Sosyalist Dergi*'nin ikinci sayısında, hareketin Kürt sorununa yönelik radikal yaklaşımı şöyle izah edilmiştir:⁶³⁶

Türkiye'nin doğu ve güneydoğusunda geri bir ekonomik yapı mevcuttur. Bu topraklarda Türk ulusundan ayrı bir ulus yaşamaktadır. Bu ulus, Kürt ulusudur ve yaşadığı bölgenin adı Kürdistan'dır. Türk ulusundan farklı olarak bu ulus milli ve demokratik haklardan hiç yararlanamamakta, varlığı bile kabul edilmemektedir. Kürdistan bir sömürge statüsüyle Türkiye bütününe bağlıdır.

Kurtuluş hareketi, Kürt sorununun çözümünde birlikte ya da ayrı mücadeleyi savunmamış, çözümü koşullara ve mücadelenin gelişimine bağlayan bir tutum almıştır. Devrimci-Yol tarafından yayımlanan *Devrimci Gençlik*'te ileri sürülen “gençliğin devrimci birliği” fikrine karşı çıkan Kurtuluşçular “önce devrimcilerin birliği” fikrini savunmuştur.⁶³⁷ Bu sağlanırsa zaten gençliğin birliği de sağlanmış olacaktır. SBKP-ÇKP arasındaki çatışmada taraf olmayarak “orta yolcu” bir konumda duran Kurtuluş, herhangi bir uluslararası merkezin ideolojisine bağımlı kalmamıştır. Toplumsal devrimi amaçlarken silahlı mücadeleyi siyasal mücadelenin en üst biçimi olarak değerlendirmiştir.

Üniversitelerde faşist saldırıların yoğunlaştığı 1974 yılı sonlarında Kurtuluş, öğrenci örgütlenmelerinin başını çekmiştir. Faşist saldırılara karşı saldırılar yöneltecek militan gruplar oluşturulmuştur. 1979-1980'de artan faşist saldırılara karşı “anti-faşist mücadele birlikleri” kurulması kararlaştırılmıştır.⁶³⁸ Ancak 1980 darbesinin hemen öncesinde Devrimci Yol ile birlik olunamayacağı kesin olarak ortaya çıkmıştır.

12 Eylül darbesinden sonra Kurtuluşçular işçi sınıfı ve emekçi kitleler içinde mevzilenme olarak tanımlanan “geri çekilme politikası” uygulamıştır.⁶³⁹ Bu doğrultuda örgütsel faaliyetler üç ille (İstanbul, Ankara, İzmir) sınırlı tutulacaktır. Yönetici grup ise yurt dışı ve yurt içinde çeşitli yerlere dağıtılmıştır. Kurtuluş'a yönelik operasyonlar 1981-1985 yılları arasında aralıklarla sürmüştür. 2 bin civarında militan ve sempatizan gözaltına alınmıştır.⁶⁴⁰ Kurtuluşçular yeniden

⁶³⁶ “Türkiye’de Ulusal Sorun Üzerine”, **Kurtuluş Sosyalist Dergi**, Sayı: 2, Temmuz 1976, <http://kurtulussosyalistdergi.awardspace.com/KSD/13/04.htm>, (4 Mart 2014)

⁶³⁷ Ersan, s. 333.

⁶³⁸ Ersan, s. 343.

⁶³⁹ Aykol, s. 73.

⁶⁴⁰ Ersan, s. 351.

örgütlenme çabalarını yasal platformda ve açık olarak 1988'den sonra sürdürmüşlerdir.

Çok parçalı bir yapı arz eden ve bölüne bölüne çoğalan 1970'ler solunda, ideolojik-pratik bir açıklık sunmadığı gerekçesiyle Devrimci Yol'dan ayrılarak yeni bir grup oluşturan bir grup Devrimci Sol'u kurmuştur. Bu grubun başında Bülent Uluer, Paşa Güven ve Dursun Karataş gibi isimler bulunuyordu. Örgütün önderleri "*THKP-C'nin savunduğu çizgi temelinde yeni bir devrimci hareket yaratmayı*" amaçlamışlardır.⁶⁴¹ Devrimci Sol'un örgütsel temeli Faşist Teröre Karşı Silahlı Mücadele Ekipleri (FTKSME) ve Silahlı Devrimci Birlikler'e (SDB) dayandırılmıştır.⁶⁴² Faşist saldırılara karşı 1979 yılından itibaren her bölgede yaygın olarak FTKSME'lerin kurulması öngörülmüştür. Marksist-Leninist ideolojiye sahip olup, hareketin çizgisini benimseyen ve kişisel özellikleriyle ön plana çıkanların SDB'lerde daha üst kadrolara geçebilmeleri mümkündür.

Devrimci Sol'a göre faşist terör halkın can güvenliğini tehdit eder bir vaziyet almıştır. Devrimci Yol faşizmle mücadelede pasif kaldığı için öncelikle yapılması gereken, bu terörün durdurularak halkın can güvenliğinin sağlanmasıdır. Faşist teröre karşı izlenecek yolu açıklayan Devrimci Sol, "devrimci şiddet" in temel alınması gerektiğini ileri sürmüştür.⁶⁴³ Devrimci şiddetin faşist odakları dağıtıcı, caydırıcı ve halka moral verici olması öngörülmüştür. Devrimci şiddet eylemleri kapsamında MHP'li ve ülkücülere yönelik öldürme, bombalama, kurşunlama gibi pek çok eylem yapılmıştır. FTKSME'ler devrimci şiddet eylemlerini sistematik hale getirmiştir.

Devrimci Sol gecekondü bölgelerinde de örgütlenmiş ve özellikle İstanbul'da geniş destek bulmuştur. Devrimci şiddet stratejisi gereğince yerel silahlı örgütler kurması, anti-faşist mücadelede Devrimci Sol'u diğer sol gruplardan ayıran özelliği olmuştur.⁶⁴⁴ FTKSME'ler karakol baskını, polise yönelik misilleme eylemleri ve propagandif eylemlere kadar geniş bir yelpazede eylemler gerçekleştirmiştir. Protesto ve propaganda amaçlı baskınlar, ölü ya da yaralı olmaksızın gerçekleştirilen baskın tipi eylemler, Devrimci Sol'un nevi şahsına münhasır eylemleridir. Öte yandan

⁶⁴¹ Aykol, s. 84.

⁶⁴² Ersan, s. 365.

⁶⁴³ Ersan, s. 365.

⁶⁴⁴ Ersan, s. 367.

“bombalı pankart”ı⁶⁴⁵ eylemlerinde ilk defa kullanmaya başlayan örgüt Devrimci Sol olmuştur. Bombalı pankart daha sonra diğer sol örgütlerin de uyguladığı bir eylem biçimi olmuştur.

1980 yılı ortalarına gelindiğinde faşizme karşı mücadelede karşı saldırı stratejisini ileri süren Devrimci Sol, diğer silahlı mücadele veren Devrimci Yol, Kurtuluş, Halkın Kurtuluşu gibi örgütleri teslimiyetçi ve pasifist olmakla eleştirmiştir. Eleştiriler *Devrimci Sol* dergisinde şöyle ifade edilmiştir:⁶⁴⁶

(...) Diğer yandan faşizme karşı, güya silahlı mücadeleden yana olan gruplar vardır. Kurtuluş, Devrimci Yol, Halkın Kurtuluşu gibi. Görünüşte aktif mücadeleden yana olan bu gruplar, geleneksel solun "bekle-gör" edilgen politikasından nasiplerini almışlardır. Bu gruplar faşizme karşı pasif savunma çizgisini seçmişlerdir. Yani faşistler saldırıya geçinceye değin bekle, faşistler saldırınca kendini savun. Faşistlerin saldırıları karşısındaki savunmalarını da "yaşasın direnişimiz" diye göklere çıkararak kendilerini avutmaktadırlar. Aslında sonuçlar, insanın kendini avutamayacağı kadar acıdır. İşte Karadeniz bölgesi, Trabzon, Ordu, Samsun ve Konya, Tokat, Çorum. Bu savunma çizgisi edilgenlik ve sonuçta faşizmin saldırılarını göğüslemiyor, tersine onun karşısında her gün yenilgiye uğruyor.

Görevlerimiz açıktır:

- Faşizme karşı silahlanmak,
- Edilgen bir savunma çizgisi değil, aktif, silahlı bir mücadele vermek.

Devrimci Sol İstanbul dışında İzmir, Bursa, Elazığ, Malatya, Tunceli, Eskişehir, Çanakkale, Tekirdağ, Samsun ve Ordu illerinde örgütlenmiştir. 12 Eylül askeri darbesinden sonra 1981 ortalarında, silahlı mücadeleyi yürütemez hale gelmesine rağmen geri çekilme kararı almamıştır. Geri çekilme kararı alan siyasi grupları da eleştirmiştir.

12 Eylül 1980 darbesi yaklaşırken Türk solunun genel profili son derece bölünmüş bir yapıyı işaret etmektedir. Özellikle 1974 sonrasında solda bölünmeler artmıştır. 1970’lerin başında sol örgüt, hareket, grup, vb. sayısı on civarındayken, darbenin hemen öncesinde bu sayı ellileri bulmuştur.⁶⁴⁷ Solda yapısal bir karaktere dönüşen bölünmüşlük nedeniyle siyasal veya örgütsel bütünleşme olanağının kalmadığı bu dönemde, sol örgütlenmedeki niceliksel artışa paralel olarak faşist saldırılar da artış göstermiştir.

⁶⁴⁵ Bombalı pankart ilk defa THKP-C’li Ulaş Bardakçı’nın 18 Şubat 1979’daki ölüm yıldönümü dolayısıyla Kuruçeşme’de bir inşaata asılması olayında kullanılmıştır. Ersan, s. 369.

⁶⁴⁶ “Faşizme Karşı Mücadele ve Oportünizm-Revizyonizm Mantiği”, **Devrimci Sol**, Sayı: 3, Temmuz 1980, http://www.solkitap.net/S-A/devrimcisol_198001_03.pdf, (6 Mart 2014).

⁶⁴⁷ Aydınoglu, 1960-1980, s. 466.

1970'lerin ikinci yarısından itibaren Türk solunun ayırt edici bir özelliği de ülkede son derece kitlesel bir sol hareket var olmasına karşın, bu hareketin bir siyasal sınıf hareketine dönüşmemesidir. Bu dönemde sol tarafından örgütlenen en büyük kitle gösterisi İstanbul'daki 1 Mayıs 1977 gösterisidir. 1977 yılı aynı zamanda grev ve grevde geçen işgünü sayısı bakımından da 1970'li yılların zirvesidir.⁶⁴⁸ 12 Eylül 1980, işte bu kitlesel harekete doğrudan indirilen en büyük darbedir.

12 Eylül darbesinden sonra uygulamaya konan Türk-İslam sentezi anlayışı ile Cumhuriyetin pozitivist ve laik eğitim-kültür politikalarına karşı Aydınlar Ocağı'nın işbirliğiyle yeni eğitim ve kültür politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Türk-İslam sentezine dayalı bu politika ANAP iktidarı döneminde Devlet Planlama Müsteşarlığı tarafından hazırlanan Milli Kültür adlı raporla uygulamaya konmuştur.⁶⁴⁹ 12 Eylül'ün mimarları tarafından hazırlanan bu rapor devletin resmi görüşü olmuştur. Milli Kültür sadece Marksizme karşı çıkmakla kalmamış, Atatürkçülüğü de karşısına almıştır. Milli Kültür'ün Atatürk'ün açtığı yolu kapatması, Türkiye'de solun da önünü kapatmak anlamına gelmektedir. Türkiye 1980 sonrasında, Türk-İslam sentezi bağlamındaki politikaların uygulama alanı haline gelmiştir. 12 Eylül'ün icatlarından biri olan bu politika doğrudan sola son vermek amacını taşımıştır.

II. 1965-1980 YILLARI ARASINDA TÜRK BASININDA SOVYET İMGESİ

1960-1980 yılları arasında Türk dış politikasında çok yönlü bir dış politika stratejisi izlenmesi sonucunda SSCB ile ilişkiler geliştirilmiştir. 1950'li yıllarda DP hükümetinin izlediği Amerikan yanlısı dış politika stratejisi, Johnson mektubunun etkisiyle hayal kırıklığı ile sonuçlanınca Türkiye tek yönlü dış politika stratejisinin faydadan çok zararının olabileceğini anlamıştır. Bu bağlamda komünizm tehdidi ve SSCB ile ilişkiler konularını ayırıştırarak Türkiye, bu ülkeyle ekonomik ve siyasal ilişkilerini geliştirme yoluna gitmiş, bundan da faydalar sağlamıştır. 1960-1964 döneminde iki ülke arasındaki ilişkiler normalleşme eğiliminde olmuş, 1965-1980 döneminde ise bir adım daha ileriye taşınarak işbirliği süreci yaşanmıştır.

⁶⁴⁸ Aydınoğlu, 1960-1980, s. 468.

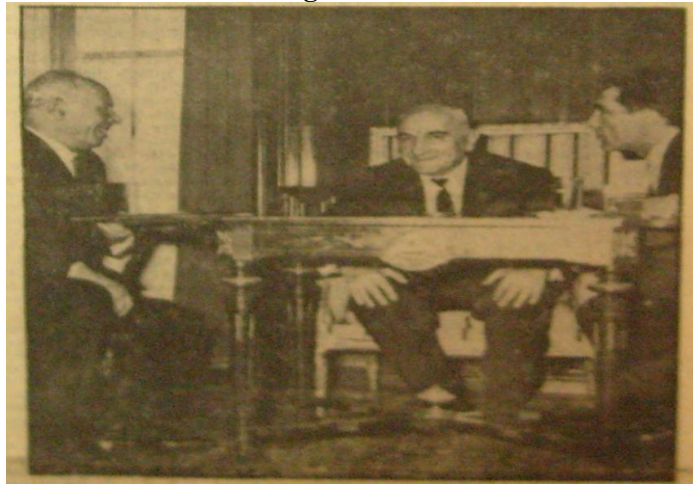
⁶⁴⁹ Vecihi Timuroğlu, **Türk-İslam Sentezi**, Başak Yayınları, Ankara, 1991, ss. 53-90.

A. Podgorni'nin Türkiye Ziyareti

1965 yılı, Türkiye-SSCB ilişkilerinde üst düzey ziyaretlerin yapıldığı, gündemi yoğun bir yıl olmuştur. İlk olarak 4-13 Ocak 1965 tarihleri arasında Sovyetler Birliği Yüksek Şurası Prezidyum Başkanı (Devlet Başkanı) N. V. Podgorni ve beraberinde on kişilik bir heyet Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Basında geniş yer bulan Podgorni'nin ziyareti, Türkiye tarafından çok olumlu karşılanmıştır. Sovyet heyetiyle birlikte Türkiye'nin SSCB Büyükelçisi Hasan Esat Işık da Ankara'ya gelmiştir.

Akşam gazetesinin haberine göre Sovyet heyetini Esenboğa Havalimanı'nda karşılayan Cumhuriyet Senatosu Başkanı Enver Aka, Başbakan İsmet İnönü'ye Podgorni'nin gerek Kıbrıs gerekse finansal konularla ilgili büyük vaatlerde bulunduğunu, iki ülke arasındaki dostluğun Atatürk'le başladığını ve Türkiye'nin istediği her şeyi temine hazır olduklarını söylemiştir.⁶⁵⁰ Podgorni görüşmeler sırasında Cumhurbaşkanı Gürsel ve Başbakan İnönü'yü Rusya'ya davet etmiştir. İnönü ile iki saati bulan bir görüşme yapan Podgorni, ardından basın mensuplarına demeç vermiştir. Türk-Sovyet ilişkilerinin Sovyetlerin Kıbrıs'a yardım yapmaya devam ettiği sürece ilerleyeceğine inanıp inanmadığı hakkında sorulan bir soruya Podgorni *"Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki dostluk gelişmek mecburiyetindedir ve gelişecektir. Bu dostluğu önleyecek hiçbir engel yoktur"* cevabını vermiştir.⁶⁵¹

Fotoğraf 8 Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel ve N. V. Podgorni

Kaynak: **Cumhuriyet**, 6 Ocak 1965.

⁶⁵⁰ "Ruslar 'Her isteğinizi Temine Hazırız' Diyorlar", **Akşam**, 5 Ocak 1965.

⁶⁵¹ "N. Podgorni Dün Mecliste konuştu", **Milliyet**, 6 Ocak 1965.

Sovyet parlamento heyetinin isteği üzerine Podgorni'nin TBMM'de bir konuşma yapması gündeme gelmiş ve meclis yönetimi bu isteği kabul etmiştir. Ancak bazı Adalet Partili milletvekilleri; TBMM kürsüsünden sadece TBMM üyelerinin konuşma yapmasına izin verilebileceğini, bazı durumlarda yabancı devletlerin birinci ya da ikinci adamlarının konuşma yapabilmesi geleneğinin olduğunu ancak bugün için bunun geçerli olmadığını öne sürmüşlerdir. AP milletvekilleri Podgorni'nin komünizm propagandası yapacağı gerekçesiyle konuşmanın radyo ve basına kapalı yapılmasını teklif etmişler ancak Meclis Başkanı *“konuşmanın Mecliste yapıldığını, Anayasa uyarınca aleni görüşmelerin gizlenemeyeceğini”* belirterek teklifi oylamaya sunmamıştır.⁶⁵² TBMM'de yapılan oylama sonucunda Podgorni'nin Meclis'te konuşması sağlanmıştır. Sovyet lider konuşmasına başlarken bazı AP milletvekilleri Meclis salonunu terk etmiştir. Bu durum göstermektedir ki, AP ziyaretin Türk-Sovyet ilişkilerine yeni bir anlayış getirmesini kabul etmemektedir. AP Genel Başkanı Süleyman Demirel Sovyet heyetinin gelişini basit bir iade-i ziyaret olarak değerlendirmiş ve hiçbir şey ümit etmediğini açıklamıştır.⁶⁵³ Demirel'e göre Sovyetlerin *“NATO'yu karşısına alarak, üyelerle teke tek münasebete girerek tesanüdü sarsmak ve NATO'yu içinden çökertmek taktiği vardır.”*⁶⁵⁴ AP, Sovyetler Birliği ile ticari ilişkilerin geliştirilmesini uygun bulmamakta ve gelebilecek herhangi bir yardım teklifine de rıza göstermemektedir.

SSCB Parlamento Heyeti Başkanı konuşmasının sonunda Kıbrıs konusuna da değinmiş ve şunları söylemiştir: *“Kıbrıs'ın toprak bütünlüğüne saygı iki milli cemaatin mevcudiyetinin tanınması şartı ile Kıbrıs ihtilafının barışçı yollarla halline taraftarız. Bu mesele hiçbir yabancı müdahale, askeri müdahale olmadan halledilmelidir.”*⁶⁵⁵ Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs'a silah yardımı yapmasıyla ilgili olarak ise Kıbrıs'a eskiden yapılmış olan anlaşma gereğince hafif silahlar verildiği ifade edilmiştir. Türk ve Sovyet heyetleri arasındaki görüşmelerde iktisadi konular görüşülmemiş ancak basın mensuplarının bu konudaki sorusuna Podgorni *“Türkiye*

⁶⁵² “N. Podgorni Dün Mecliste konuştu”, **Milliyet**, 6 Ocak 1965.

⁶⁵³ “Türk-Sovyet Münasebetleri ve Adalet Partisi'nin Tutumu”, **Milliyet**, 6 Ocak 1965.

⁶⁵⁴ “Demirel'in Açıklamaları”, **Milliyet**, 14 Ocak 1965.

⁶⁵⁵ “Sovyet Heyet Başkanının B.M.M.'de Konuşması 'Hadiselere' Yol Açtı”, **Tercüman**, 6 Ocak 1965.

iktisadi yardım talebinde bulunursa memnuniyetle karşılız” şeklinde cevap vermiştir.⁶⁵⁶

Podgorni TBMM’deki konuşmasında Atatürk döneminde Türk-Sovyet ilişkilerinin ne kadar dostane olduğundan bahisle Lenin’in de bu ilişkiden duyduğu memnuniyeti dile getirmiş ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında iki ülke arasındaki ilişkilerin bir miktar gölgelendiğini ifade etmiştir. Podgorni, iki dost ülkenin ilişkilerinin yeniden Lenin-Atatürk devrine dönmesinin zorunlu olduğunu belirtmiştir. İki ülke arasındaki sınırın iyi komşuluk hattı olacağına inancını dile getiren Rus lider, Sovyetler Birliği ile Türkiye Cumhuriyeti’nin aynı zamanda kurulduğunu ve ortak düşmana karşı uzun süre birlikte mücadele ettiklerini hatırlatmıştır.

Sovyetler Birliği Devlet Başkanı Podgorni’nin TBMM’de yaptığı konuşma zaman zaman AP milletvekillerinin müdahalelerine maruz kalmış, Millet Partisi (MP) ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ağır eleştirilerde bulunmuştur. MP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı *“üzülerek ifade edelim ki heyet başkanı, ev sahibinin nezaketini kötüye kullandı”* derken, CKMP Genel Başkanı Ahmet Oğuz ise *“Anayasamızın ve yürürlükteki mevzuatımızın hukuk dışı ilan ettiği bir rejimin birçok noktalarda BMM huzurunda propagandasının yapılması ibret ve hayretle karşılanacak bir olaydır”* demiştir.⁶⁵⁷

“Türkiye’ye karşı hiç iddiamız yok” diyen Podgorni, *“Bu yakınlaşma bir başlangıçtır. Pek tabii ne siz ne de biz münasebetlerimizin bir anda sıcak bir havaya bürüneceğini umamayız. Maksudumuz halklarımız arasındaki itimadı artırmaktır”* şeklinde konuşmuştur.⁶⁵⁸

13 Ocak 1965 günü sona eren Podgorni’nin ziyaretiyle ilgili olarak Başbakan İsmet İnönü *Milliyet*’e yaptığı açıklamada Türk-Sovyet ilişkilerinin *“iyi bir istikamete”* yöneldiğini ve *“bu politikaya karşı tereddüt göstermek için makul bir sebep olmadığını...”* bildirmiştir.⁶⁵⁹ Görüşmelerden memnun ayrılan İnönü, iki ülke arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesi için ciddi ve samimi arzuların karşılıklı olduğunu

⁶⁵⁶ “Türk-Rus Dostluğu Gelişmek Zorundadır”, **Yeni Tanin**, 6 Ocak 1965.

⁶⁵⁷ “Sovyetler Buzların Çözülmesini İstiyor”, **Cumhuriyet**, 7 Ocak 1965.

⁶⁵⁸ “Podgorni ‘Türkiye’ye Karşı Hiç İddiamız Yok’ Dedi”, **Vatan**, 9 Ocak 1965.

⁶⁵⁹ “Rusya ile Temasta Tereddüte Sebep Yoktur”, **Milliyet**, 8 Ocak 1965.

vurgulamıştır. Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin ise “iki memleket artık dost geçinecek” demiştir.⁶⁶⁰

Falih Rıfki Atay *Dünya*’daki köşesinde Türkiye’ye gönderilen heyetin, Sovyetler Birliği’nin Türkiye ile yeniden yakınlaşmaya ne kadar önem verdiğini gösterdiğini belirtmiştir. Stalin sonrasında Moskova yönetiminin uzattığı dost elini samimi olarak sıkmaktan kaçınacak bir neden bulunmadığını ifade eden Atay, Batı ve Doğu bloğu ile ilişkilerde milli menfaatin ikisi ortasında durarak sağlanabileceğini savunmuştur.⁶⁶¹ *Vatan* gazetesinden Mehmet Reşat da benzer şekilde Sovyetler Birliği ile ilişkilerin Batı ve ABD ile ilişkileri olumsuz etkilemesinin mümkün olmadığı ve “Türkiye’nin dengeli ve aklın hakim olduğu iyi komşuluk ilişkilerinden mutlaka karlı çıkacağı” görüşünü savunmuştur.⁶⁶²

Sovyet heyetinin ziyaretinin ardından SSCB Dışişleri Bakanı Gromiko 21 Ocak 1965 tarihinde *İzvestiya* gazetesine bir röportaj vermiştir. Kıbrıs konusunda Sovyetler Birliği’nin tutumu ile ilgili olarak şunları söylemiştir: “Kıbrıs halkı etnik toplulukların kendine özgü yapısını göz önüne alarak kendi devlet yapısını bağımsız ve hükümler olarak seçebilir.”⁶⁶³ Sovyet dışişlerinin en yetkili ağzından yapılan bu beyanat Sovyetler Birliği’nin Türkiye’nin tezi olan “taksim”i desteklediği anlamına geliyordu. Bu beyanat Türk siyasi çevrelerinde memnuniyetle karşılanmıştır. Gromiko’nun açıklaması ilişkilere yeni bir ivme kazandırmıştır.

1965 yılına hızlı bir giriş yapan Türk-Sovyet ilişkilerinde, 22 Mart 1965 tarihinde yapılan 44 milyon dolarlık ticaret anlaşması ile tarihi rekor kırılmıştır. Bu meblağ o güne kadar iki devlet arasında imzalanan ticaret anlaşmaları arasında en yükseğidir. *Akşam* gazetesinin bildirdiğine göre, anlaşma gereğince Sovyetler Birliği Türkiye’den 22 milyon dolarlık tütün, sığır, meyve ve diğer zirai mahsullerden alacak ve 22 milyon dolar tutarında makine, kamyon, petrol ürünü ve ham çelik satacaktır.⁶⁶⁴

⁶⁶⁰ “Erkin ‘İki Memleket Artık Dost Geçinecek’ Dedi”, *Vatan*, 13 Ocak 1965.

⁶⁶¹ Falih Rıfki Atay, “Dış Politika Üzerinde Baskı”, *Dünya*, 6 Ocak 1965.

⁶⁶² Mehmet Reşat, “Sovyet Heyetinin Ziyareti”, *Vatan*, 7 Ocak 1965.

⁶⁶³ Qasımlı, s. 139.

⁶⁶⁴ “Türkiye-Rusya Ticaret Anlaşması İmzalandı”, *Akşam*, 23 Mart 1965.

B. SSCB Dışışleri Bakanı Gromiko'nun Ziyareti

1965 yılında iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinde atılan çok önemli bir başka adım, 17-22 Mayıs 1965 tarihleri arasında Sovyetler Birliği Dışışleri Bakanı Andrey Andreyeviç Gromiko'nun Türkiye'ye yaptığı resmi ziyarettir. Bu ziyaret, 1931 yılında M. M. Litvinov'un Türkiye'yi ziyaretinden sonra Sovyetler Birliği'nin Dışışleri Bakanı düzeyinde Türkiye'ye yaptığı ilk ziyaret olması bakımından ayrıca önemlidir.

A. A. Gromiko 20. yüzyıl Sovyet dış politikasına damga vurmuş önemli bürokratların başında gelmektedir. Gromiko, Stalin'in ölümünün ardından başlayan yeni dönemde, 1957'de üstlendiği Dışışleri Bakanlığı görevini 1985'e kadar 28 yıl boyunca sürdürmüştür. *Time* dergisi 1980'lerin başında onu "*Muhtemelen dünyanın en bilgili dışışleri bakanı*" olarak nitelendirmiştir.⁶⁶⁵ Güçlü bir müzakereci olan Gromiko, zellikle BM Güvenlik Konseyi'nde kullandığı vetolarla sistemi işlemez hale getirmesi nedeniyle Batı'da Mister No/Bay Hayır adıyla anılmıştır.⁶⁶⁶

Bakanlığı süresince Soğuk Savaş yıllarında pek çok bölgesel anlaşmazlığın zm için çaba harcamıştır. Gromiko'nun bakanlıktaki ilk 20 yılı, Kruşev döneminden Brejnev dneimine geçişin ve uluslararası politikada yumuşamanın söz konusu olduğu bir sürece tekabül etmektedir. Gromiko, Brejnev döneminin dış politika stratejisi olarak bilinen "barış içinde bir arada yaşama" politikasının mimarı ve uygulayıcısı olmuştur.⁶⁶⁷

Gromiko kaleme aldığı anılarında Türkiye'ye yaptığı ziyaretten ve buradaki izlenimlerinden de bahsetmektedir. Lenin ve Atatürk arasındaki yazışmaların iyi komşuluk ilişkilerinin temelini oluşturduğuna değinen Bakan, Türkiye'de Atatürk hakkında olumlu konuşmayan bir kimseye rastlamadığını belirtmektedir. Ziyareti sırasında muhalefet partisi lideri olan İsmet İnönü ile de görüşen Gromiko, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerini böylesine beceriyle, ustalıkla ve netlikle ifade edebilen pek az siyasetçi tanıdığını vurgulamıştır. "*Bu kır saçlı siyaset duayeniyle buluşmaktan özel bir zevk aldığını*" söyleyen Gromiko, İnönü'nün siyasetten emekli olmasıyla Atatürk'ün hedeflerinin gerçekleştirilmesinin

⁶⁶⁵ Andrey Gromiko, **Anılarım**, Yazılama Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 7.

⁶⁶⁶ Erel Tellal, "Sovyet Dış Politikası ve Gromiko", **A SBF Dergisi**, Cilt: 62, Sayı: 3, 2007, (Gromiko), s. 373.

⁶⁶⁷ Tellal, Gromiko, ss. 349-377.

zorlaştığını, Türkiye'nin NATO'ya üye olmasının ise bu hedefleri daha da zor hale getirdiğini öne sürmektedir. Gromiko ziyaretinde Türk yetkililerin Sovyetler Birliği ile ilişkileri barış içinde bir arada yaşama ve iyi komşuluk ilkeleri temelinde geliştirme niyetlerini teyit ettiklerini ifade etmiştir.⁶⁶⁸

AP'nin çoğunlukta olduğu bir hükümet işbaşındayken gerçekleştirilen Dışişleri Bakanı Gromiko ve beraberindeki Sovyet heyetinin bu ziyareti, Türkiye'nin çok yönlü dış politika izlediğine yönelik somut bir göstergedir. 34 yıl aradan sonra gerçekleşen bu ziyarette Gromiko'ya eşi ve altı kişilik heyet eşlik etmiştir.

Fotoğraf 9

Kaynak: **Ulus**, 18 Mayıs 1965.

Ankara'da Dışişleri Bakanı Hasan Esat Işık tarafından karşılanan Gromiko'nun gazetecilere verdiği demecin bazı dikkat çeken bölümleri şöyledir:⁶⁶⁹

Sovyet hükümetinin kararı gereğince Türkiye Cumhuriyeti'ne iade-i ziyarette bulunmak üzere geldim. Bu ziyareti bizler, Türk devlet adamlarıyla bir süreden beri yapılmakta olan faydalı temasların bir devamı kabul ediyoruz. Bu temaslar, ülkelerimiz arasında son zamanlarda iyi münasebetlerin kurulmasına yol açmıştır.

Sovyetler Birliği Hükümeti, bu yolda çalışmaya hazırdır ve Türkiye'nin de aynı isteği taşıdığını ümit etmektedir. (...)

Başbakan Suat Hayri Ürgüplü ile bir görüşme gerçekleştiren Sovyet Dışişleri Bakanı Gromiko, Ürgüplü'yü resmi ziyarette bulunmak üzere Sovyetler Birliği'ne davet etmiştir. İki politikacının görüşmesinde Başbakan Ürgüplü Kıbrıs'taki Rus yapımı silahları kastederek "barışçı çabalara gölge düşürüldüğünü" ifade etmiş

⁶⁶⁸ Gromiko, ss. 295-296.

⁶⁶⁹ "Gromiko Ankara'da", **Cumhuriyet**, 18 Mayıs 1965.

ancak Gromiko'nun bu konudaki cevabı öğrenilememiştir.⁶⁷⁰ Görüşme sonrasında yaptığı açıklamada Gromiko, sosyal düzenlerimiz farklı olmasına rağmen geçmiş deneyimlerin, en güzel ilişkinin iyi komşuluk ilişkileri olduğunu gösterdiğini ifade etmiştir. Türk-Sovyet ilişkilerinde *“belirli konularda belirli mesafe alındığını”* söylemiş, *“ancak şimdilik bu münasebetlerin tam manasıyla dostluk halinde teşekkül ettiğini söyleyemeyiz, bu merhaleye varılması için iki tarafın da çok çalışması lazımdır. İlerideki gelişmeler de bu yönde sarf edilecek gayretlere bağlıdır”* şeklinde konuşmuştur.⁶⁷¹ Sovyetler Birliği'nin politikasıyla ilgili olarak şüphe uyandırmak isteyen çevrelerin varlığına dikkat çeken Sovyet Dışişleri Bakanı, *“omuzlarımız üzerinde kendi başımız var. Ne yaptığımızı ve ne yapacağımızı biliyoruz dememiz herhalde yerinde olur”* demiştir.⁶⁷²

Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü İsmail Soysal da görüşmelerle ilgili gazetecilere bir demeç vermiştir. İlişkilerin normal seyrini takip ettiğini söyleyen Soysal, ilişkileri uzun vadeli iyi komşuluk ve dostluk ilişkileri olarak görmek gerektiğine ve Sovyetlerle ilişkilerimizde bütün konularda mutabakat aramaya gerek olmadığına değinmiştir.⁶⁷³

Sovyet Dışişleri Bakanı Gromiko Ankara'dan ayrılırken verdiği demeçte görüşmelerin çok faydalı olduğunu ve gelecek konusunda iyimser olduğunu söylemiştir.⁶⁷⁴ Görüşmeler sonunda Türk-Sovyet Ortak Bildirisi yayınlanmıştır. Bildiride; taraflar BM yasasına ve prensiplerine uygun olarak diğer devletlerle birlikte milletlerarası gerginliği azaltmak, farklı sosyal sisteme sahip devletlerin barış içinde bir arada yaşamasını sağlamak üzere kendilerine düşen görevi yerine getirmek hususunda niyetlerini teyit etmişlerdir. Kıbrıs konusunda iki bakan 6 Kasım 1964 tarihinde Moskova'da yayınlanan Türk-Sovyet Ortak Bildirisi'ne sadık kalacaklarını beyan etmişlerdir. Ada'ya dış müdahalenin kabul edilemez olduğu hususu yinelenmiştir. Esasen Sovyetler Birliği Kıbrıs konusunda önceki görüşlerini tekrar etmiş, Ada'da iki ayrı cemaatin bulunduğunu ve rejimin federasyon olabileceğini

⁶⁷⁰ “Kıbrıs Konusu Ele Alındı, **Cumhuriyet**, 19 Mayıs 1965.

⁶⁷¹ Kıbrıs'ta İki Cemaate Hak Tanınmalıdır”, **Milliyet**, 22 Kasım 1965.

⁶⁷² “Işık: İyi Komşuluk Bizim de Dileğimiz”, **Ulus**, 19 Mayıs 1965.

⁶⁷³ “Türk-Rus Görüşmesi Bugün de Devam Edecek”, **Ulus**, 20 Mayıs 1965.

⁶⁷⁴ “Gromiko: Gelecek Konusunda İyimserim”, **Milliyet**, 23 Mayıs 1965.

kabul etmiştir. İktisadi ve ticari ilişkilerin ise karşılıklı fayda sağlayacak bir temel üzerinde geliştirilmesi hususu dile getirilmiştir.⁶⁷⁵

34 yıl aradan sonra Sovyetler Birliği'nin Dışişleri Bakanı düzeyinde Türkiye'ye düzenlediği bu ziyaret ikili ilişkilerin iyileşmesine katkıda bulunmuştur. Genel olarak Türk siyasi çevreleri de ilişkilerin gelişmesini olumlu karşılamıştır.

C. Başbakan Suat Hayri Ürgüplü'nün Moskova Ziyareti

1965 yılı, Türk-Sovyet ilişkilerinde yoğun ziyaret trafiğinin yaşandığı bir yıl olmuştur. Bu ziyaretlerin sonuncusu Başbakan Suat Hayri Ürgüplü'nün Moskova'ya yaptığı ziyarettir. Ürgüplü'nün 9 Ağustos 1965 tarihinde başlayan ve sekiz gün süren Moskova ziyareti siyasi çevrelerde çeşitli tartışmalara neden olmuştur. Sağ partilere mensup milletvekilleri TBMM'de gezinin ertelenmesini bile gündeme getirmişlerdir.⁶⁷⁶ Bununla da yetinmeyen MP'li bazı bakanlar 1964 yılının Ekim ayında Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in Moskova'ya ziyareti sırasında SSCB ile imzalanan kültür anlaşmasının yürürlüğe girmesini engellemek amacıyla, Dışişleri Bakanlığı'na yetki veren hükümet kararnamesini imzalamamışlardır. Bakanların bu hareketi MP Genel İdare Kurulu'nca ve Genel Başkan Osman Bölükbaşı tarafından tasvip ve takdirle karşılanmıştır.⁶⁷⁷ Oysa hatırlanması gerekir ki, 27 Mayıs darbesi yapıldığı için Başbakan Adnan Menderes planlanan Sovyet Rusya ziyaretini yapma imkânı bulamamıştır. Dolayısıyla SSCB ile ilişkilerin geliştirilmesi yalnızca CHP'ye atfedilebilecek bir konu değildir. Menderes'in Moskova'ya gitmesi, Kruşçev'in ise Ankara'ya gelmesi DP iktidarında kararlaştırılmış ancak 27 Mayıs bu planın uygulanmasını imkânsız kılmıştır.

Başbakan Ürgüplü'ye Moskova ziyaretinde eşi ve çeşitli bakanlar eşlik etmiştir. Devlet Planlama Teşkilatı Müşaviri Memduh Aytür, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri'nin Ekonomik Konulardan Sorumlu Yardımcısı Kamuran Gürün, Hazine Genel Müdürü Kemal Cantürk, Ticaret Bakanlığı Dış Ticaret Genel Müdürlüğü Başkan Yardımcısı Celil Vasioğlu, Ticaret Bakanlığı Dış Ticaret Genel Müdürlük Müşaviri Özger Akad Moskova heyetindeki isimlerden bazılarıdır.⁶⁷⁸ Ürgüplü'nün yanında giden heyet ağırlıklı olarak ekonomik konularda uzman

⁶⁷⁵ "Türk-Sovyet Ortak Bildirisi Yayınlandı", **Dünya**, 23 Mayıs 1965.

⁶⁷⁶ Qasımlı, s. 161.

⁶⁷⁷ "Moskova'ya Önemli Teklifler Götürülüyor", **Vatan**, 9 Ağustos 1965.

⁶⁷⁸ Qasımlı, s. 162.

isimlerden oluşmaktadır. Bu da yapılacak görüşmelerde iktisadi konuların ağırlıklı olacağını gösteren önemli bir işarettir.

Ürgüplü ve heyeti Moskova'da SSCB Başbakanı Kosigin tarafından karşılanmıştır. Başbakan Ürgüplü onuruna Kremlin Sarayı'nın sadece devlet başkanlarına açılan salonunda bir yemek verilmiş, yemeğe Podgorni ve Gromiko da katılmıştır. Yemekte bir konuşma yapan SSCB Başbakanı Kosigin Türk-Sovyet dostluğunun temellerinin Atatürk ve Lenin döneminde atıldığına vurgu yaparak bu dostluğun başka hiçbir devletin çıkarıyla çatışmadığını ve bu ziyaretin son derece önemli bir olay olarak algılandığını ifade etmiştir.⁶⁷⁹ Başbakan Ürgüplü ise yaptığı konuşmada gayelerinin iki ülke arasında yeniden tam bir güven ve karşılıklı anlayışın tesis edilmesi olduğunu vurgulayarak Türk-Sovyet dostluğunun sağlam temellere dayandığını hatırlatmıştır. Başbakan Türk-Sovyet ilişkilerini güçlendirmek amacıyla Moskova ziyaretini gerçekleştirdiğini ifade etmiştir.⁶⁸⁰

10 Ağustos günü Kosigin'le yaptığı görüşmede Ürgüplü Kıbrıs konusuna ve Kıbrıs Türklerinin durumuna değinmiştir. Başbakan Türk-Sovyet ilişkilerinin iyi bir istikamette ilerlediğini ve bundan duyduğu mutluluğu dile getirmiştir.⁶⁸¹

Fotoğraf 10

Kaynak: **Hürriyet**, 11 Ağustos 1965.

İktisadi konuların da görüşüldüğü ziyaret 16 Ağustos 1965 tarihinde "Ortak Bildiri"nin yayınlanmasıyla son bulmuştur. SSCB Başbakanı Kosigin, Başbakan

⁶⁷⁹ "Ürgüplü, Kosigin ile Görüştü", **Cumhuriyet**, 10 Ağustos 1965.

⁶⁸⁰ **Cumhuriyet**, 10 Ağustos 1965.

⁶⁸¹ "Kosigin'e Kıbrıs Tezimiz Anlatıldı", **Vatan**, 11 Ağustos 1965.

Ürgüplü'nün Türkiye'ye davetini kabul ettiğini açıklamıştır. Bildiride Türkiye'nin SSCB'den sınaî tesis alacağı, SSCB'nin de daha çok ürün ithal edeceği belirtilmiştir.

(...) Bildiride iki tarafın farklı sosyal sitemlere sahip olmalarına karşılık birbirlerinin içişlerine müdahalede bulunmayarak tam eşitlik esası dahilinde, barış içinde bir arada yaşadıklarına; BM Yasası'na riayet ettiklerine; milletlerin her türlü sömürgecilik tahakkümünden kurtulmuş olarak yaşama hakkının, devamlı barışın idamesi için başlıca şartlardan birini teşkil ettiğine olan inançlarını belirtmişlerdir.

Taraflar Kıbrıs sorununun Kıbrıs'ın bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi suretiyle ve Kıbrıs'ta iki milli cemaatin kanuni haklarına riayet edilmesi ve varlığının tanınması yoluyla barış içinde yaşamalarının sağlanması, bunun ise barışçı yollarla halledilmesi esasını benimsemiştir.

Taraflar iki ülke arasındaki mal mübadelesini daima yüksek bir seviyede tutmak için mutabakata varmışlardır. Türkiye tarafı SSCB'den sınaî tesisler kurmak için makine ve teçhizat satın alacak, Sovyet tarafı ise Türkiye'den daha büyük ölçüde milli mahsuller ithal edecektir. (...)⁶⁸²

İmzalanan Ortak Bildiri dostane bir havaya sahip olmakla birlikte daha önce kurulmuş ilişki temelini değiştirmeyen ve ona önemli bir yenilik katmayan niteliktedir. Bildiride siyasi ve iktisadi konulara yer verilmiş ancak kültürel ilişkilere değinilmemiştir. Bunun nedeni ise MP'nin muhalefeti sonucu Türkiye-SSCB arasında F. C. Erkin ve Gromiko tarafından 1964'te imzalanan kültür anlaşmasının TBMM'ye sevk edilememesi ve yürürlüğe konulamamasıdır.⁶⁸³ Türkiye tarafı anlaşmayı onaylayamadığından Ürgüplü'nün ziyaretinde kültürel konulara yer verilmemiştir.

Kıbrıs konusunda Sovyetler Birliği önceki duruşunu muhafaza etmiş, “iki milli cemaatin varlığını tanıdığını” ve Kıbrıs'ın bağımsızlığına saygı gösterilmesi zorunluluğunu tekrarlayarak önceki tezini değiştirmedini göstermiştir.

İktisadi konularla ilgili bildiride ayrıntıya girilmemiştir. Sadece Türkiye'nin SSCB'den sınaî tesisler kurmak için makine ve teçhizat alacağı, buna karşılık Sovyetlerin de Türkiye'nin milli ürünlerini alacağı taahhüt edilmiştir.

D. SSCB Başbakanı Kosigin'in Türkiye'ye Ziyareti

1965'in Ekim ayında yapılan parlamento seçimlerinin ardından AP Genel Başkanı Süleyman Demirel bir önceki koalisyon hükümetinin (AP-CKMP-YTP) aksine tek parti olarak hükümeti kurmuş ve başbakan olmuştur. 12 Mart 1971'e kadar sürecek olan Demirel hükümetleri döneminin dışişleri bakanı, İhsan Sabri

⁶⁸² “Türk-Sovyet Ortak Bildirisi Yayınlandı”, **Ulus**, 17 Ağustos 1965.

⁶⁸³ Abdi İpekçi, “Türk-Sovyet Bildirisi”, **Milliyet**, 17 Ağustos 1965.

Çağlayangil'dir. Demirel, iktidarı süresince CHP'yi ve Genel Başkanı İsmet İnönü'yü komünizmle suçlamış hatta yaptığı bir açıklamada AP'nin seçimlerde kazandığı zaferi komünist olmamalarına bağlamıştır.⁶⁸⁴ Demirel hükümeti SSCB ile daha çok iyi komşuluk ve iktisadi ilişkiler temelinde temas kurmayı tercih etmiş, iç politikada anti-komünist söylemlerini sürdürmüştür. Batı ile askeri ve siyasi ilişkiler geliştirmeyi hedefleyen Demirel, çok yönlü dış politika stratejisini sürdürmekten yana tutum sergilemiştir.

Birtakım olumsuz eleştirilere rağmen Türkiye, AP hükümetinin yönetiminde 20-27 Aralık 1966 tarihleri arasında SSCB Başbakanı Kosigin'i ağırlamıştır. Kosigin ve beraberindeki 32 kişilik heyet Esenboğa Havaalanı'nda askeri törenle Başbakan Demirel tarafından karşılanmış, karşılamaya muhalefet partileri katılmamıştır. Bu bağlamda basına yansıyan bir haberde, Kosigin'i karşılama töreni sebebiyle hükümetin sıkıntı yaşadığı dile getirilmiştir. AP içinde Kayseri Milletvekili Mehmet Ateşoğlu'nun önderliğindeki bir grup, "*üstelik ramazan ayında*" Ankara sokaklarına Sovyet bayraklarının asılması halinde olaylar çıkabileceği yönünde ikazda bulunmuştur. Bu konunun hükümeti ciddi şekilde düşündürdüğü yönünde haber verilmiştir. Kosigin'in ziyareti dolayısıyla Demirel hükümetinin en sıkıntılı dönemlerinden birini geçirmekte olduğu belirtilmiştir.⁶⁸⁵

Görüşmeler başlamadan önce kısa bir konuşma yapan Demirel, ilk defa Ankara'ya bir Sovyet başbakanının gelişinin özel bir önem taşıdığını belirterek "*Türkiye Hükümeti ve Türk Milleti Sovyetler Birliği ile iyi komşuluk ilişkilerinin gelişmesini samimi olarak arzu etmektedir*" demiştir.⁶⁸⁶ Kosigin ise cevap olarak ziyaretinin sebebinin dostluk ve iyi niyet olduğuna işaret ederek "*son yıllarda iki ülke arasında meydana gelen gelişmeyi kuvvetlendirmek için buraya geldik*" demiştir.⁶⁸⁷

Kosigin'in ziyaretinde görüşmelerin konusunu iki ülke arasındaki ilişkiler ve uluslararası gündemdeki konular oluşturmuştur. Kosigin yaptığı konuşmada Sovyet-Türk ilişkilerinin durumu ve geliştirilmesi perspektifinde iki ülke arasında fikir ayrılığı bulunmadığını vurgulamış ve ilişkilere engel teşkil edebilecek bir toprak

⁶⁸⁴ Qasımlı, s. 175.

⁶⁸⁵ "Kosigin'i Karşılama Töreni Yüzünden Hükümet Sıkıntıda", **Ulus**, 18 Aralık 1966.

⁶⁸⁶ "Kosigin Türkiye'ye Geldi", **Tercüman**, 21 Aralık 1966.

⁶⁸⁷ **Tercüman**, 21 Aralık 1966.

meselesi veya başka bir ihtilaf bulunmadığını ifade etmiştir. Sovyetler Birliği'nin Türkiye siyasetinde anlaşılmayacak hiçbir husus olmadığına değinen Sovyet Başbakanı, dostluk siyaseti göttüklerinin altını çizmiştir.⁶⁸⁸

İkili görüşmelerde Kıbrıs sorununun yanı sıra iktisadi, ticari ve sınaî işbirliği konuları görüşülmüştür. Kosigin, Kıbrıs konusundaki görüşlerinde bir değişiklik olmadığını teyit etmiş, Çek silahlarının Kıbrıs Rum Yönetimi'ne satılmasından üzüntü duyduklarını belirtmiştir.⁶⁸⁹ Ayrıca Enosis'e ve Ada'da askeri üs bulundurmaya karşı olduklarını da yinelemiştir. Görüşmelerde 1966 yılı için öngörülen 44 milyon dolarlık ticari mübadele hacminin 48 milyon doları aşmasından duyulan memnuniyet ifade edilmiştir.⁶⁹⁰ Başbakan Kosigin *"Türkiye'nin iktisaden kalkınması için her türlü teknik ve iktisadi yardımı yapmaya hazır olduğunu bildirmiş, Türkiye'nin bütün ihraç mallarından almaya hazır olduklarını"* söylemiştir.⁶⁹¹

Fotoğraf 11

Kaynak: **Cumhuriyet**, 22 Aralık 1966.

21 Aralık günü Türkiye Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından Çankaya Köşkü'nde kabul edilen Kosigin, Cumhurbaşkanı Sunay ve Başbakan Demirel'i Moskova'ya davet etmiştir. SSCB Başbakanı, basın mensuplarına ziyaretin sonuçlarından çok memnun olduğunu ve ziyareten bekledikleri maksada

⁶⁸⁸ "Kosigin: İhtilafımız Yok Dedi", **Vatan**, 22 Aralık 1966.

⁶⁸⁹ "Türk-Sovyet İlişkileri Ele Alındı", **Cumhuriyet**, 22 Aralık 1966.

⁶⁹⁰ **Cumhuriyet**, 22 Aralık 1966.

⁶⁹¹ "Sovyetlerle İyi Komşuluk Yapılacak", **Akşam**, 24 Aralık 1966.

ulaşabildiklerini söylemiştir.⁶⁹² Kıbrıs'ı bağımsız bir devlet olarak görmek istediklerini ifade eden Kosigin, bu tutumlarının değişmediğini, bütün meselelerin barışçı yollardan çözümüne taraftar olduklarını vurgulamıştır.

Milliyet gazetesindeki köşesinde Abdi İpekçi, tarafların görüşmelerden memnuniyetini, müzakere masasına otururken büyük hayaller kurmamalarına ve önemli sonuçlar beklememelerine dayandırmıştır. Taraflar arasında yeni bir anlaşma imzalanmaması ve ilişkilere yeni bir yön verilmemesi bu görüşü doğrular niteliktedir. Dolayısıyla İpekçi, duyulan memnuniyeti görüşmelerin samimi bir havada geçmesine ve tarafların birbirlerine arzu etmedikleri tekliflerde bulunmamasına bağlamıştır.⁶⁹³

İpekçi, Türkiye açısından değerlendirdiği görüşmeleri Demirel Hükümeti için tatminkâr bulmaktadır. Zira hükümet Sovyetlerle ilişkilerinde yeni bir taahhüde girmemiş ama ilişkilerin bozulmasından doğabilecek sakıncalar da önlenmiştir. İpekçi, Moskova yönetimi için en iyi sonucun ilişkilerin eski kopuk haline düşmesini önlemek ve ilerisi için olumlu gelişme imkânlarını koruyabilmek olduğunu belirtmiş, görüşmelerde bu husus sağlandığı için Sovyet tarafı için de sonucun tatminkâr olduğunu ifade etmiştir.⁶⁹⁴

Görüşmelerin bitiminde Türk-Sovyet Ortak Bildirisi yayınlanmıştır. *Tercüman* gazetesi "*Türk-Rus ortak bildirisinde yeni bir şey yok*" başlığını kullanarak Kıbrıs konusunda yeni bir ilerleme kaydedilemediğini ve ekonomik işbirliği ile Sovyet yardımlarına çok az yer verildiğini bildirmiştir.⁶⁹⁵ "*Türkiye-Sovyet ilişkileri geliştirilecek*" başlığıyla dikkat çeken *Akşam* gazetesi, bildiride öne çıkan üç hususu şöyle sıralamıştır: "*Her iki taraf birbirlerinin toprak bütünlüğüne ve egemenliğine saygılı olacak; Kıbrıs'ta Orta Doğu'yu savaşa sürükleyebilecek hareketlerden kaçınılacak; İki ülke arasındaki ticari ilişkilerin artırılması tarafların yararına olacak.*"⁶⁹⁶

Reşat Titiz *Vatan* gazetesinde, Sovyet Başbakanı'nın ziyaretinde en verimli sonucun ekonomik temaslarda alındığını vurgulamıştır. Uzmanlar seviyesinde incelemelere terk edilmiş bulunan sanayi yatırımlarının, Sovyetlerin bütün ülkelere

⁶⁹² "Türk-Sovyet Ortak Bildirisi Yayınlandı", *Vatan*, 28 Aralık 1966.

⁶⁹³ Abdi İpekçi, "Herkes Memnun, Çünkü...", *Milliyet*, 24 Aralık 1966.

⁶⁹⁴ İpekçi, *Milliyet*, 24 Aralık 1966.

⁶⁹⁵ "Türk-Rus Ortak Bildirisinde Yeni Bir Şey Yok", *Tercüman*, 28 Aralık 1966.

⁶⁹⁶ "Türkiye ile Sovyet İlişkileri Geliştirilecek", *Akşam*, 28 Aralık 1966.

tanıldığı kredi şartlarıyla süratle ele alınmasının karara bağlanması, ikili görüşmelerde elde edilen önemli bir sonuç olmuştur. Türkiye’de temel sanayinin kurulmasına yardımcı olacağı ilan edilen sanayi ünitelerinin, Sovyet yardımı ile yapılacak olması ve bunların inşasına başlanması hususunda karara varılması Reşat Titiz’e göre görüşmeler boyunca ortaya konan en ciddi vaattir.⁶⁹⁷

Ulus gazetesinde Türk-Sovyet görüşmelerini değerlendiren Cihat Baban, iki ülke arasında iyi ilişkilerin gelişmesinin her iki ülkenin arzusu olduğunu vurgulamış, bazı AP çevrelerinin olumsuz tepkilerine karşılık hükümetin görüşmelerden memnun olduğunu ifade etmiştir.⁶⁹⁸

Şüphesiz Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişmesine kuşkuyla yaklaşan bir kesim Türkiye’de her daim var olmuştur. Basında da bu yönde kuşkularını dile getiren yayın organlarına rastlamak şaşırtıcı değildir. *Akşam* gazetesi Sovyet yardımı ile yapılacak olan petrol rafinerisi, 200 bin ton kapasiteli bir alüminyum tesisi, üçüncü bir demir çelik fabrikası, cam, votka ve asit sülfürik fabrikasının Türkiye için gerekli yatırımlar olduğunu belirtirken, Sovyetlerin bu borcu “*Türkiye’nin kara kaşı ve gözü için vermedikleri de bilinmelidir. Bu yardımların asıl hedefi, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkileri iyileştirmek ve belki de Türkiye’deki Amerikan füze üslerinin Rusya’yı tehdit edici havasına bir son vermek olduğu gözden kaçmamalıdır*” şeklindeki yoruma yer vermiştir.⁶⁹⁹

Sovyetler Birliği ile ilişkilerde fazla iyimser olmayan *Yeni Asır* gazetesi, bunun nedenini şöyle açıklamaktadır.⁷⁰⁰

(...) Büyük komşumuzla hem siyasi hem de ekonomik alanlarda ahenkli bir anlayış havası yaratmayı her zaman temenni ettik. Bugün de etmekteyiz. Ama iyice biliyoruz ki bu temenniler ölçülüdür. Yani yaşayan realiteler üstüne çıkmaz, çıkamaz. (...) Büyük komşumuzla ekonomik ilişkilerimizin bize sağlayacağı imkânlar bahsinde fazla iyimser olamayışımızın başta gelen sebebi budur. Sovyetler Birliği’nin yapacağımız ihracat karşılığı olarak Türkiye’de dev çapta tesisler kurma teklifinin gerçek değerini, mevcut şartlar ve imkânlar çerçevesinde mütalaa etmeyi aklın ilk icabı saymaktayız. (...)

Sovyetler Birliği’yle yeni bir ticaret anlaşmasının dayanacağı şartların büyük güçlükler arz edeceğine inanmaktayız. Bu konuda iyimser olamayışımızın ikinci sebebi Kosigin’in bazı konuşmalarında sırtmış bulunuyor. Sovyetler Birliği Başbakanı, memleketimizde her yıl işsizler sayısının bir milyon artacağından ve

⁶⁹⁷ Reşat Titiz, “Bir Ziyaretin Ardından”, *Vatan*, 29 Aralık 1966.

⁶⁹⁸ Cihat Baban, “Ziyaretin Muhasebesi”, *Ulus*, 26 Aralık 1966.

⁶⁹⁹ “Sovyet Yardımı”, *Akşam*, 26 Aralık 1966.

⁷⁰⁰ “Büyük Komşumuzla İlişkilerimizi Belirten Portre”, *Yeni Asır*, 29 Aralık 1966.

kurma vaadinde bulunduğu dev tesislerle bu işsizliğin önleneceğinden bahsetmiş. Şimdi TİP'çilerin dillerinden düşürmedikleri iddiadır bu. Yine TİP kaynaklarından ortaya atılan bir başka iddiaya bakılırsa, Kosigin Türkiye'de büyük yatırımlar yapmayı memleketimizin tarafsız bir politika gütmesi şartına bağlamış. Bilindiği gibi bu istek de TİP'çilerin her Tanrının günü ağızlarında çam sakızı yaptıkları şeydir. (...)

Çeşitli olumsuz yorumlara rağmen Türk basını genel anlamda SSCB Başbakanı Kosigin'in ziyaretini olumlu değerlendirmiştir. Başbakan Demirel'in de değindiği gibi Sovyet Başbakanı düzeyinde yapılan bu ziyaret bir ilk olması bakımından çok önemlidir. Görüşmelerde ikili ve uluslararası konularda görüş alış verişinde bulunulmuştur. Farklı sosyal sistemlere sahip olmalarına rağmen iki ülke de barış ve güven ortamında yaşama prensibine sadık kalmışlar, birbirlerinin içişlerine karışmama görüşünü devam ettirmişlerdir. SSCB bu ziyarette Türkiye ile ilişkilerinde iyi komşuluk ve güven ortamının devamından yana olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur.

E. Başbakan Süleyman Demirel'in SSCB'yi Ziyareti

Türk-Sovyet ilişkilerinde üst düzey görüşmeler, 1967 yılında SSCB'nin resmi daveti üzerine Başbakan Süleyman Demirel'in ziyareti ile devam etmiştir. AP hükümetinin sürdürmekte olduğu çok yönlü dış politika stratejisi çeşitli kesimlerin komünizm bağlamında SSCB'ye duydukları tepkiyi azaltmamıştır. Buna en somut örneklerden bir tanesi *Tercüman* gazetesinde "*Komünizm yılanı görüldüğü yerde ezilmeli*" başlığı ile manşete taşınmıştır. Habere göre, Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Cemal Tural İSTH: 3593-1-66 YKF kod numaralı emrinde, emrin muhatabı erlerden, komünizm propagandası yapanları derhal yakalayarak emniyet makamlarına teslim etmelerini istemiş, bunun bir vatan vazifesi olduğunu belirtmiştir. Tural'a göre "*komünizm yılanı taşla, dipçikle ezilir cinsten değildir.*" Komünistlerin köylere fitne tohumları attığını söyleyen Genel Kurmay Başkanı, böylece milli benliğimizi bozmaya çalıştıklarını iddia etmiştir.⁷⁰¹

Komünizm karşıtı söylemlere rağmen özellikle ticari ilişkiler hız kesmeden devam etmiştir. *Cumhuriyet* gazetesi Türkiye ile SSCB arasında 25 Mart 1967 tarihinde Moskova'da bir Ticaret Anlaşması imzalandığını bildirmektedir. Habere göre Sovyetler Birliği yıllık kapasitesi bir milyon ton olan bir çelik tesisinin

⁷⁰¹ "Komünizm Yılanı Görüldüğü Yerde Ezilmeli", *Tercüman*, 2 Mart 1967.

inşasında Türkiye'ye yardım edecektir. Anlaşma gereğince SSCB, Türkiye'de kurulacak yedi fabrikanın inşasında makine ve teknik yardım sağlayacaktır.⁷⁰²

Türk-Sovyet ilişkilerinde 1967 yılının en önemli olayı Demirel'in Sovyetler Birliği'ne yaptığı ziyarettir. SSCB Başbakanı Kosigin'in yapmış olduğu davet üzerine Moskova'ya hareket eden Demirel ve heyetinin SSCB gezisi 19 Eylül 1967'de başlamıştır. Resmi görüşmelere 20 Eylül günü başlayan Türk heyetinde Başbakan Demirel'e Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in yanı sıra Sanayi Bakanı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı, Büyükelçi Hasan Esat Işık ve bazı bürokratlar eşlik etmiştir. Görüşmelerde iyi komşuluk, ticari ilişkiler, silahsızlanma, Yakın ve Orta Doğu sorunları, Vietnam sorunu, Kıbrıs sorunu ve Avrupa'nın güvenliğiyle ilgili konular tartışılmıştır.⁷⁰³

Fotoğraf 12

Kaynak: **Dünya**, 21 Eylül 1967

Demirel, Sovyetler Birliği Yüksek Şurası Prezidyum Başkanı Podgorni ile de görüşmüş, bu görüşme protokol kurallarının dışına çıkılarak 1 saat 15 dakika sürmüştür. Görüşmede iki taraf karşılıklı iyi niyet ve dostluk konuşmaları yapmıştır.⁷⁰⁴

⁷⁰² "Türk-Sovyet İktisadi Yardım Anlaşması Dün İmzalandı", **Cumhuriyet**, 26 Mart 1967.

⁷⁰³ Qasımlı, s. 280.

⁷⁰⁴ "Türk-Sovyet Görüşmeleri Başladı", **Akşam**, 21 Eylül 1967.

Sovyet Başbakanı Kosigin tarafından, en önemli misafirlere uygulanan kırmızı halı karşılanması ile misafir edilen Demirel ve Türk heyetinin ziyareti Rus ve yabancı basın tarafından da ilgiyle izlenmiştir. Türk heyeti onuruna düzenlenen yemekte konuşan Demirel, Türk-Sovyet dostluğunu öven ifadeler kullanmıştır. Başbakan iki ülke arasındaki ilişkilerin müspet yönde devamlı gelişme halinde olduğunu ifade etmiştir.⁷⁰⁵

Kıbrıs sorununda Türkiye'nin gözettiği hedefin hiçbir ülkenin çıkarlarına aykırı olmadığını ifade eden Demirel, Türkiye'nin bu konuda barış idealine, hak ve adalet prensiplerine bağlı bütün dost devletlerin anlayış, yardım ve desteğini beklediklerini söylemiştir.⁷⁰⁶

Sovyet Başbakanı Kosigin ise yaptığı konuşmada Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki iyi niyet anlayışını ters göstermek isteyenler olabileceğine değinerek, iki ülke arasındaki sorunları yine bu iki ülkenin çözmesi gerektiğini vurgulamıştır. Kosigin'e göre ilişkilerin iyi seyri, Orta Doğu ve dünya barışı ve güvenliğine büyük fayda sağlayacaktır.

Kosigin Kıbrıs konusunda, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün korunması çerçevesinde sorunun barışçı yolla çözülmesini isteyen herkesin, bu ülkenin bağımsızlığını baltalama yolundaki her girişime kesin olarak karşı durması gerektiğini ifade etmiştir.⁷⁰⁷

Demirel'e SSCB gezisinde eşlik eden Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil anılarında Kosigin'in Batı kafalı, konuşkan, şakadan anlayan ve uzlaşmacı bir karaktere sahip olduğunu; bakanlığı süresince kendisiyle rahat çalıştığını anlatmaktadır. Çağlayangil, Rusların yedi projeyi üstlenmek istediğini, projelerin devletten devlete verilecek krediler yoluyla gerçekleştirileceğini belirtmektedir.⁷⁰⁸

Nitekim görüşmelerin temel konuları arasında yer alan iktisadi alanda, finansmanını Sovyetler Birliği'nin karşıladığı yedi tesise dair anlaşmalardan biri dışında diğerleri sonuçlandırılmış, tesislerin temelleri atılmıştır. Kosigin ayrıca kurak

⁷⁰⁵ "Demirel: Türk-Rus Dostluğu Gelişiyor", **Milliyet**, 20 Aralık 1967.

⁷⁰⁶ "Türk-Sovyet Resmi Görüşmeleri Dün Moskova'da Başladı", **Akşam**, 21 Aralık 1967.

⁷⁰⁷ "Kosigin: Sorunlarımızı Aramızda Çözmeliyiz", **Cumhuriyet**, 21 Aralık, 1967.

⁷⁰⁸ İhsan Sabri Çağlayangil, **Anılarım**, Yılmaz Yayınları, İstanbul, 1990, ss. 308-310.

iklimde de çok iyi sonuç alınan “Bezestaya” adlı buğdaydan Türkiye’ye vermeyi arzuladıklarını söylemiştir.⁷⁰⁹

Demirel’in ziyareti taraflar arasında “Ortak Bildiri”nin imzalanmasıyla sonuçlandırılmıştır. Bildiride, Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında temel çıkarlara aykırı hiçbir meselenin mevcut olmadığı kaydedilmiştir. İki ülke arasındaki dostane iyi komşuluk ilişkilerinin bağımsızlık, toprak bütünlüğü, egemenlik esasında ve içişlerine karışmama prensibine uygun olarak gelişmesinden duyulan memnuniyet ifade edilmiştir.

İki ülke arasındaki ticaret hacminin artmakta oluşundan duyulan memnuniyet zikredilmiş, ticaretin daha da geliştirilmesi için tarafların karşılıklı tedbirleri alması kararlaştırılmıştır. Türkiye’de kurulacak tesislerle ilgili olarak belirlenen takvime uyulması esası benimsenmiştir.⁷¹⁰

29 Eylül günü Demirel ve beraberindeki heyet Türkiye’ye dönmek üzere havaalanından yolcu edilmiştir. Başbakan Süleyman Demirel Türkiye’ye dönüşünde gazetecilere verdiği demeçte “*Türkiye Sovyetler Birliği ile iyi münasebetler geliştirmekte sakınca değil, fakat fayda görmektedir. Türkiye dış politikasını hislere ve husumetlere değil, milli menfaatlere göre ve akılcılık esaslarına müsteniden ayarlamak durumundadır*” demiştir.⁷¹¹ Demirel, ziyareti eleştiren çevrelere yönelik olarak yaptığı açıklamada ise şu ifadelerle yer vermiştir:⁷¹²

(...) Bugün takip ettiğimiz dış politikanın patent iddialarına gelince, bunların cevabını hükümet programında bulmak kabildir. Hükümet programında ne demiş isek, onu müessir ve verimli bir şekilde ifaya çalışıyoruz.(...) Türkiye dış politikasında ananevi olarak haysiyet ve vakarla hareket etmiştir. Türkiye’nin dış politikası ipotekli değildir. Türk dış politikasının ipotek altına alınması da tabiatıyla söz konusu olamaz. Milli menfaatlerimizin nerede başladığını ve nerede bittiğini çok iyi biliyoruz. Türkiye açık ve dürüst bir dış politika takip etmektedir.

(...) Sistemlerin farklı olması bir iştir, bir arada yaşamının yollarını aramak başka iştir. Şayet sistemleri farklı olan memleketler bir arada yaşamının yollarını bulamayacak olurlarsa, barış devamlı tehdit altında bulunur ve hatta bütün dünya için felaket mükades hale gelebilir.

⁷⁰⁹ “Rusya 1 Hektarda 6 Ton Buğday Veren Tohumluk Teklif etti”, **Tercüman**, 22 Eylül 1967.

⁷¹⁰ “Türkiye-Rusya Arasındaki İlişkilerin Daha Fazla Takviyesine Karar Verildi”, **Ulus**, 30 Eylül 1967.

⁷¹¹ “Demirel: Rusya’dan Çekinmemize Sebep Yok”, **Yeni Tanin**, 30 Eylül 1967.

⁷¹² **Yeni Tanin**, 30 Eylül 1967.

Ahmet Şükrü Esmer *Ulus*’taki köşesinde, İnönü hükümetleri döneminde eleştirilen Sovyetlerle ilişkilerin AP iktidarı döneminde hangi yönde ilerleyeceği konusunda bir belirsizliğin olduğunu ancak bu belirsizliğin çok geçmeden giderildiğini ifade etmiştir. Esmer, AP iktidarının daha önceki iktidarlardan ayrılmayarak Sovyetlerle siyasi ve ekonomik ilişkileri geliştirmek konusunda özel çaba harcayacağını vurgulamış, Demirel’in Sovyetler Birliği’ne yaptığı geziyi bu çabanın bir ürünü olarak nitelendirmiştir.⁷¹³ Nitekim Demirel’in yukarıdaki açıklamaları, AP iktidarı döneminde Türk-Sovyet ilişkilerinin akıbeti hakkındaki kuşkuları giderecek niteliktedir.

Demirel’in SSCB gezisi Türk yetkililer ve basın geneli tarafından olumlu karşılanmıştır. Sovyetler Birliği ile ilişkilerin geliştirilmesinin Batı ile ilişkileri soğutmayacağı bir kez daha ortaya konulmuştur.

F. Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil’in SSCB Gezisi

Türkiye ve SSCB arasında diplomatik ve siyasi ilişkiler 1968 yılında da gelişmeye devam etmiştir. 8 Temmuz 1968 tarihinde Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil resmi ziyarette bulunmak üzere dört günlüğüne SSCB’ye gitmiştir. Çağlayangil, Ekim 1965’ten 1971 yılına kadar Dışişleri Bakanı olarak görev yapmıştır. Demirel’in SSCB gezisine de katılan Çağlayangil, temelde komünizme karşı olmakla birlikte dışişleri bakanlığı süresince SSCB ile ilişkilerin geliştirilmesi yönünde çalışmıştır.

Çağlayangil’e SSCB gezisinde Maliye, Dış Ticaret ve Planlama uzmanları eşlik etmiştir. Dışişleri Bakanı Moskova’ya hareket etmeden önce gazetecilere verdiği demeçte, Sovyetlerle iktisadi ve ticari ilişkilerin ele alınacağı ve Sovyetler Birliği’nin Türkiye’de kuracağı sınıî tesislerle ilgili hususların gözden geçirileceği bilgisini vermiştir.⁷¹⁴

Yeni Tanin gazetesinde Coşkun Kırca, Dışişleri Bakanı’nın SSCB ziyaretini sadece Türk-Sovyet ilişkilerinin geliştirilmesi açısından değil, son NATO Konseyi’nde alınan kararların uygulanması için zemin yoklaması görevini yerine getirecek olması bakımından da önemli bulmaktadır. Kırca, Çağlayangil’in bütün NATO adına böyle bir zemin yoklaması görevini üstlenmesini Türk diplomasisinin

⁷¹³ Ahmet Şükrü Esmer, “Türk-Sovyet İlişkileri”, *Ulus*, 23 Eylül 1967.

⁷¹⁴ “Sovyetlerle Uzun Vadeli Ticari Anlaşma İmkânı Aranacak”, *Milliyet*, 9 Temmuz 1968.

bir başarısı olarak yorumlamıştır. Aynı zamanda Türkiye'nin beklentisinin bağımsızlığına, toprak bütünlüğüne, içişlerine ve ittifaklarına saygı şartıyla Kuzey komşusuyla iyi geçinmek ve ilişkileri her alanda geliştirmek olduğunu vurgulamıştır.⁷¹⁵

Çağlayangil, ilk olarak Sovyet Dışişleri Bakanı Gromiko ile görüşmüş ve Gromiko'yu Türkiye'ye davet etmiştir. Tarihi açıklanmamakla birlikte Gromiko'nun daveti kabul ettiği bildirilmiştir.⁷¹⁶ Çağlayangil daha sonra SSCB Yüksek Şurası Prezidyum Başkanı Nikolai Podgorni tarafından Kremlin'de kabul edilmiştir.

Görüşmeler sonunda Türk-Sovyet Ortak Bildirisi yayınlanmıştır. *Akşam* gazetesi ortak bildiriye istinaden “*Çağlayangil eli boş döndü*” yorumunu yapmıştır. Habere göre ortak bildiri ekonomik ilişkilere bir yenilik getirmemekte, her ortak bildiride yer alabilen “*iyi ekonomik ve ticari ilişkiler, istikrarlı barış*” gibi konulara yer vermektedir.⁷¹⁷

Cumhuriyet, “*Rusya yeni bir ekonomik taahhüt altına girmedi*” başlığıyla verdiği haberde, bildiride Sovyetler Birliği'nin Türkiye'de yapmakta olduğu projelerin geleceği ile uzun vadeli ticaret anlaşması konusunda herhangi bir açıklama bulunmamasına dikkati çekmiştir.⁷¹⁸ Bildiride Kıbrıs konusunda, Kıbrıs devletinin bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunması esasına dayanarak her iki cemaatin kanuni haklarını ve menfaatlerini, güvenlik ve karşılıklı itimat içinde yaşamalarını sağlayacak şekilde barışçı yollarla halledilmesi hususunda fikir birliği içinde oldukları belirtilmiştir.⁷¹⁹

12 Temmuz 1968 tarihinde yurda dönen Dışişleri Bakanı Çağlayangil, basına yaptığı açıklamada Sovyet Dışişleri Bakanı ile yaptığı görüşmelerin olumlu sonuçlar verdiğini belirtmiştir. Öte yandan anılarında Sovyetler Birliği'ne yaptığı ziyarete değinen Çağlayangil, “*Rusların bazen ince sürprizleri vardır*” diyerek ziyareti esnasında yaşadığı bir olayı aktarmıştır. Moskova'da bulunduğu sırada Sovyet Başbakanı Kosigin'in kendisini aradığını ve program dışı olarak Gromiko ile birlikte kendisini ziyaret etmek istediklerini aktaran Çağlayangil, bu program dışı görüşme

⁷¹⁵ Coşkun Kırca, “Çağlayangil'in Moskova Seyahati-II”, **Yeni Tanin**, 13 Temmuz 1968.

⁷¹⁶ “Çağlayangil Eli Boş Döndü”, **Akşam**, 13 Temmuz 1968.

⁷¹⁷ **Akşam**, 13 Temmuz 1968.

⁷¹⁸ “Rusya Yeni Bir Ekonomik Taahhüt Altına Girmedi”, **Cumhuriyet**, 13 Temmuz 1968.

⁷¹⁹ **Cumhuriyet**, 13 Temmuz 1968.

talebine çok şaşırdığını ifade etmektedir. Söz konusu görüşmede ellerinde hediye paketi ile gelen Sovyet politikacılar, Çağlayangil'in doğum gününü kutlamaya geldiklerini ve sürpriz yapmak istediklerini söylemişlerdir. Bakanlığı süresince en çok gittiği ülkelerin başında Rusya'nın geldiğini söyleyen Bakan, Rusların böyle ince buluşları olduğunu ifade etmiştir.⁷²⁰

Dışişleri Bakanı Çağlayangil'in SSCB gezisi basında yer almakla birlikte, çok geniş şekilde ele alınmadığı görülmektedir.

G. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın SSCB'yi Ziyareti

1969 yılının 12-21 Kasım günleri arasında Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın SSCB'ye yaptığı ziyaret Türk basınında geniş yankı bulmuştur. Zira bu ziyaret, Türkiye'nin SSCB'ye devlet başkanı seviyesinde gerçekleştirdiği ilk ziyarettir. SSCB Yüksek Şurası Prezidyum Başkanı Podgorni'nin daveti üzerine gerçekleşen ziyarette Cevdet Sunay'a eşi ve Dışişleri Bakanı Çağlayangil'in de içinde bulunduğu 36 kişilik bir heyet eşlik etmiştir. Sunay gezi boyunca Moskova'nın yanı sıra Leningrad, Kiev, Tiflis ve Bakü'yü ziyaret etmiştir. SSCB'yi ziyaret eden ilk Türk Cumhurbaşkanı olan Sunay, Moskova'ya hareketinden önce gazetecilere verdiği demeçte *“Devlet Başkanı seviyesinde ilk defa gerçekleşen bu ziyaretimin gelişmekte bulunan iyi komşuluk ilişkilerimize yararlı olacağını ümit ediyorum”* demiştir.⁷²¹

Sunay, Moskova'da Devlet Başkanı Podgorni ile Başbakan Kosigin ve diğer Sovyet devlet adamları tarafından törenle karşılanmıştır. Ziyaretin ikinci gününde Kremlin'de resmi görüşmeler başlamıştır. Burada karşılıklı ilişkiler, Kıbrıs sorunu, Avrupa güvenliği, Yakın Doğu, Vietnam konuları üzerinde durulmuştur.⁷²² Daha sonra onuruna verilen yemekte bir konuşma yapan Sunay ticaret, iktisat, sanat ve turizm alanlarında ikili ilişkilerin hızla gelişme kaydettiğine değinerek, duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir. Sosyal sistemlerin farklı olmasının ilişkilerin önünde bir engel teşkil etmediğini vurgulayan Cumhurbaşkanı, iyi komşuluk ilişkilerinin gerek bölgenin istikrarı gerekse milletlerarası işbirliğinin tesisinde önemli katkı sağladığını belirtmiştir.⁷²³ Konuşmasında Kıbrıs sorununa da değinen Sunay, *“Kıbrıs'ta süratli bir çözüme ulaşmak için tarihi gerçekleri ve geleceğin icaplarını mutlaka göz önünde*

⁷²⁰ Çağlayangil, s. 337.

⁷²¹ “Sunay Rusya'ya Gitti”, **Ulus**, 13 Kasım 1969.

⁷²² Qasımlı, s. 321.

⁷²³ “Türk-Sovyet Resmi Görüşmesi Başladı”, **Ulus**, 14 Kasım 1969.

*bulundurmak gerekmektedir” şeklinde konuşmuştur.*⁷²⁴ Bu konuda Sovyetler Birliği'nin Türk görüşü ile paralel olması Sunay tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.

Fotoğraf 13

Kaynak: **Dünya**, 14 Kasım 1969

Aynı yemekte bir konuşma yapan Podgorni, ziyaretin iki ülke arasındaki işbirliğinin gelişiminde yeni bir adım olacağı ümidini taşıdığını ifade etmiştir.⁷²⁵ Sovyet liderleri arasında adeta gelenekselleşen söylemi bir kez daha tekrar eden Podgorni, Türk-Sovyet dostluğunun Atatürk ve Lenin döneminde atılan temellere dayandığını hatırlatmıştır.

Resmi görüşmeler tamamlandıktan sonra *Milliyet* gazetesinden Abdi İpekçi'ye konuşan Dışişleri Bakanı Çağlayangil, şu açıklamayı yapmıştır.⁷²⁶

Durum çok enteresan. Rutin bir görüşme olacağını bekliyorduk. Oysa adamlar beklediğimizden çok daha ileri konuşmalar yapıyorlar, tekliflerde bulunuyorlar. Her alanda ilişkilerimizi vardığı noktada dondurmayıp, daha geliştirmek, daha ileri götürmek istiyorlar.

Abdi İpekçi Türk-Sovyet görüşmeleriyle ilgili olarak yaptığı yorumda, Türk tarafının siyasi alanda iyi komşuluk ilişkilerini temel aldığını, Sovyet tarafının ise

⁷²⁴ “İkili İlişkilerimiz Süratle Gelişmiştir”, **Yeni Tanin**, 14 Kasım 1969.

⁷²⁵ Qasımlı, s. 322.

⁷²⁶ Abdi İpekçi, “Ruslar Daha Sıkı İlişki İstiyor”, **Milliyet**, 16 Kasım 1969.

bununla yetinmeyerek daha sık temas ve komşuluk ilişkilerinin ötesinde bir yakınlık arzuladığını dile getirmiştir.⁷²⁷

Cumhurbaşkanı Sunay, Moskova'daki görüşmelerin ardından SSCB gezisi kapsamında Leningrad, Kiev, Tiflis ve Bakü'ye ziyaretlerde bulunmuştur. Türk heyeti gittiği yerlerde büyük tezahürat ve yüksek konukseverlikle karşılanmıştır. Buralarda çeşitli görüşmeler gerçekleştiren Sunay ve beraberindekiler 19 Kasım günü Moskova'ya dönmüşlerdir.

Önceden hazırlanmış programda bulunmamasına rağmen Cumhurbaşkanı Sunay, SBKP Merkezi Komitesi Genel Sekreteri Brejnev ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Sunay-Brejnev görüşmesinde SSCB Devlet Başkanı Podgorni, Başbakan Kosigin, Dışişleri Bakanları Gromiko ve Çağlayangil, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Fuat Bayramoğlu da hazır bulunmuşlardır. Görüşmede bölgeyi ve dünyayı ilgilendiren genel siyasi sorunların yanı sıra Türkiye-SSCB ilişkileri ve Kıbrıs sorunu bir kez daha gözden geçirilmiştir.⁷²⁸ Net bir açıklama yapılmamakla birlikte *Cumhuriyet* gazetesi Sunay-Brejnev görüşmesinin iki ülke ilişkilerinde önemli gelişmelere yol açması ihtimali bulunduğu yorumunu yapmıştır.

21 Kasım günü yurda dönen Cumhurbaşkanı Sunay'ın SSCB gezisi hakkında *Ulus, Vatan, Yeni Tanin, Dünya, Milliyet* ve *Cumhuriyet* gazeteleri benzer manşeti kullanarak Cumhurbaşkanı'nın Türkiye'ye memnun döndüğünü bildirmişlerdir.⁷²⁹ *Akşam*, Sunay'ın yurda dönüşünü "*Türk-Sovyet ticareti gelişecek*" başlığı ile öne çıkarırken, *Yeni Asır* gazetesi "*Ruslara bütün görüşlerimizi kabul ettirdik*" yorumunda bulunmuştur.⁷³⁰

Sunay, yurda dönüşünde Esenboğa Havaalanı'nda gazetecilere verdiği demeçte şu değerlendirmeyi yapmıştır.⁷³¹

Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerinin genel seyri göz önüne alınarak bugün iki ülke arasındaki münasebetlerin ulaştığı ortamı her iki ülkenin yararına olarak vasıflandırmak gerekir. Sovyetler Birliği'ne yaptığım ziyaretin ilişkilerimizin geleceği yönünden iyi ve olumlu geçtiğine inanıyorum.

⁷²⁷ İpekçi, *Milliyet*, 16 Kasım 1969.

⁷²⁸ "Sunay, Brejnev ile Program Dışı Görüştü", *Cumhuriyet*, 21 Kasım 1969.

⁷²⁹ *Ulus, Vatan, Yeni Tanin, Dünya, Milliyet, Cumhuriyet*, 22 Kasım 1969.

⁷³⁰ *Akşam, Yeni Asır*, 22 Kasım 1969.

⁷³¹ "Ziyaretten Memnun Dönüyoruz", *Yeni Asır*, 22 Kasım 1969.

Türk-Sovyet görüşmelerinin sonunda taraflar arasında Ortak Bildiri yayımlanmıştır. Bildiride, iki ülke arasında uzun vadeli bir ticaret anlaşmasının şartlarını sağlamak için gerekli tetkikin yapılması hususu yer almaktadır. Ayrıca taraflar, uluslararası gündeme dair dünyada adil ve devamlı barışın gerçekleşmesi konusunda samimi arzularını dile getirmişlerdir. Silahsızlanmanın önemi konusunda hemfikir olan iki ülke, Avrupa'nın güvenliği için bütün ülkelerin katılacağı bir Avrupa konferansı akdinin faydalı olacağını ifade etmişlerdir.

Bildiride taraflar, Kıbrıs konusunda cemaatler arası ön görüşmelerin barışçı ve nihai bir çözüme yol açacağı konusundaki ümitlerini dile getirmişlerdir. Bildirinin sonunda Cumhurbaşkanı Sunay'ın SSCB Yüksek Şurası Prezidyum Başkanı Podgorni'yi Türkiye'ye davet ettiği belirtilmiştir.⁷³²

Cumhuriyet gazetesinde Sunay'ın gezisini yorumlayan Ecvet Güresin, Moskova'daki izlenimlerinin gezi öncesindeki fikirlerini değiştirdiğini belirtmiştir. Güresin, Sovyet tarafının Türk-Sovyet siyasi ilişkilerini “iyi komşuluk”tan ileri taşımak istediklerini, ekonomik ilişkilerin de sınırlarını genişletme niyetinde olduklarını açıkça anladığını ifade etmektedir. Türkiye'nin tutumunu da yorumlayan Güresin, 1963'ten beri sürdürülen dar ve sınırlı anlayışın geride bırakılarak bloklar arası sorunların yavaş yavaş daha gerçekçi ve geniş açıyla ele alınmaya başlandığını vurgulamaktadır. Sovyetler Birliği'ne karşı tutumun sınırlarının genişlediğini belirten⁷³³ yazar, Sovyetler Birliği'nin Türkiye politikasını ise “*dostluk ve iyi komşuluk ilişkileri konusunda siz ne kadar ileri gitmek isterseniz, biz de o kadar gideriz*” şeklinde formüle etmektedir.⁷³⁴

Akşam gazetesinde Ali Sirmen, Türkiye'nin Ortak Bildiri'deki en önemli başarısının Kıbrıs konusunda sağlandığını öne sürmüştür. Sirmen, Sovyetler Birliği'nin Ada'da iki cemaatin varlığını teyit etmesini Türkiye'nin sağladığı en önemli başarı olarak nitelendirmiştir.⁷³⁵

Türk-Sovyet görüşmelerine ilişkin bir başka yorumda Şükrü Esmer, Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler kurmanın Cumhuriyet dış politikasının öncelikli konularından biri olduğuna işaret etmektedir. Sovyetlerle iktisadi ve teknik alanda işbirliğini

⁷³² “Türk-Sovyet Ticareti Gelişecek”, **Akşam**, 22 Kasım 1969.

⁷³³ Ecvet Güresin, “Gelişen İlişkiler”, **Cumhuriyet**, 23 Kasım 1969.

⁷³⁴ Güresin, “Paralel”, **Cumhuriyet**, 24 Kasım 1969.

⁷³⁵ Ali Sirmen, “Sunay'ın Sovyetler Birliği Gezisi”, **Akşam**, 23 Kasım 1969.

deneyen ilk ülkelerden birinin Türkiye olduğunu belirten Sirmen, bu işbirliğinin 1930'lara dayandığını ifade etmiş ve Cumhurbaşkanı Sunay'ın ziyaretinin Türk-Sovyet ilişkilerine büyük katkı yapacağını dile getirmiştir.⁷³⁶

Abdi İpekçi ise görüşmelerin başından sonuna kadar ihtiyatlı bir tutum takınan Türk tarafının, ilişkileri "iyi komşululuk" anlayışının ötesine taşımak istemediğini belirtirken, varılan anlaşmaların Türk-Sovyet ilişkilerinin geleceği için önemli değişiklikler getirmediği yorumunu yapmıştır.⁷³⁷

Öte yandan Cumhuriyet Senatosu'nda Türk-Sovyet ilişkileri konusunda bilgi veren Dışişleri Bakanı Çağlayangil, Türk-Sovyet ilişkilerinin sadece düşmanlık ve husumet çerçevesinde kalacağını düşünenlerin yanıldıklarını belirtmiş, hükümetin gerçekçi bir tutum içinde olduğunu ve "*münasebetlerin inkişafından memnuniyet duymamaya imkân olmadığını*" dile getirmiştir.⁷³⁸

1969 yılının Kasım ayında gerçekleşen Cumhurbaşkanı Sunay'ın SSCB ziyareti, Türkiye'nin cumhurbaşkanı düzeyinde gerçekleştirdiği ilk ziyaret olmasıyla öne çıkmasına karşın, iyi komşuluk ve dostane ilişkilerin altını bir kez daha çizmesi ve SSCB'nin ilişkileri daha da geliştirmek konusundaki istekliliğini göstermesi bakımından yararlı olmuş ve Türk basınında olumlu değerlendirilmiştir.

H. Podgorni Yeniden Türkiye'de

Sovyetler Birliği Yüksek Şurası Prezidyum Başkanı Podgorni'nin Türkiye ziyareti, 12 Mart 1971 muhtırasından sonra kurulan 2. Nihat Erim hükümeti döneminde gerçekleşmiştir. Türkiye'de sola karşı yoğun bir baskı ve sindirme politikasının yürütüldüğü bir dönemde gerçekleştirilen ziyaret, Sovyetler Birliği'nin ikili ilişkilerde "içişlerine karışmama" ilkesine bağlı kaldığını gösteren somut bir örnek olmuştur.

Podgorni, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın daveti üzerine 11-17 Nisan 1972 tarihleri arasında Türkiye'ye resmi ziyarette bulunmuştur. Podgorni havaalanında Cumhurbaşkanı Sunay tarafından karşılanmıştır. Podgorni'nin ziyaretiyle ilgili basına yazılı bir açıklama verilmiştir. Açıklamada "*Bugün başlamış bulunan ziyaretimizin Sovyetler Birliği ile Türkiye Cumhuriyeti arasında iyi komşuluğun ve*

⁷³⁶ Ali Sirmen, "Sovyetlerle İlişkilerimizde Yeni Gelişme", **Ulus**, 25 Kasım 1969.

⁷³⁷ Abdi İpekçi, "Gezinin Bilançosu", **Milliyet**, 22 Kasım 1969.

⁷³⁸ "Çağlayangil: Türk-Rus Münasebetlerinin İnkişafından Memnuniyet Duymamaya İmkân Yoktur Dedi", **Cumhuriyet**, 26 Kasım 1969.

işbirliğinin genişleyerek sağlanmasına yardımcı olacağına inandığımızı belirtmek isteriz” ifadelerine yer verilmiştir.⁷³⁹

12 Nisan günü Sunay ve Podgorni arasında ilk resmi görüşme gerçekleşmiştir. Gazetelerin İngiliz BBC Radyosu’ndan aktardıkları bilgiye göre Sovyet lider, 1945’te tek yönlü olarak feshettikleri Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması’nı canlandırmayı teklif etmiştir. Ancak teklif “*sol anarşinin ülkeyi bunalıma soktuğu bir devrede mevsimsiz*” olduğu gerekçesiyle Türk yetkililerce reddedilmiştir.⁷⁴⁰ Söz konusu antlaşma ilk olarak 1925’te imzalanmış, 1935’te 10 yıl süreyle uzatılmıştı. Ancak Stalin ve Molotov antlaşmayı 1945’te tek taraflı olarak feshetmişler ve ardından Boğazlarda üs ile Kars ve Ardahan’ı talep etmişlerdi.

Resmi görüşmelerde Cumhurbaşkanı Sunay’a Dışişleri Bakanı Haluk Bayülken ve Moskova Büyükelçisi Adnan Kural’ın yanı sıra kalabalık bir heyet eşlik etmiştir. Sovyet tarafı özellikle Avrupa güvenliği, Orta Doğu ve Akdeniz sorunları üzerinde durmuştur. Kıbrıs konusunda iki cemaatin varlığını koruyacak bağımsız bir devlet şeklini, yabancı askerlerin çekilmesini ve müdahaleden kaçınılmasını isteyen görüşlerini tekrarlamıştır.⁷⁴¹ Konuk Devlet Başkanı Podgorni yaptığı konuşmada, Sovyetler Birliği ve Türkiye’nin dostluk ilişkilerini ve karşılıklı güveni artırma ve sağlamlaştırma yolunda yürüdüklerini ifade etmiştir. Podgorni, iki ülkenin haris çıkarlarını güden düşmanların, Türkiye ve Sovyetler Birliği’nin arasını açmaya çalıştıklarına dikkati çekmiştir. SSCB ve Türkiye arasında ilişkilerin genişletilmesi ve derinleştirilmesi için bütün imkânların kullanılmadığını söyleyen Sovyet devlet başkanı, ekonomi, ticaret, bilim-teknik ve kültürel alanlarda yedek imkânlar bulunduğunu belirtmiştir.⁷⁴²

SSCB Yüksek Şurası Prezidyum Başkanı Podgorni’nin konuşmasına cevaben bir konuşma yapan Cumhurbaşkanı Sunay ise, iki ülke arasında gelişmekte olan karşılıklı güven ve iyi komşuluk ilişkilerinin bölge barışına ve Avrupa’da yerleşmekte olan yumuşamaya önemli etkilerde bulunduğunu vurgulamıştır.⁷⁴³

⁷³⁹ “Sovyet Başkanı Podgorni Geldi”, **Milliyet**, 12 Nisan 1972.

⁷⁴⁰ “Rusya, Feshettiği 1925 Antlaşmasının Yenilenmesini İstedi”, **Cumhuriyet**, 13 Nisan 1972.

⁷⁴¹ **Cumhuriyet**, 13 Nisan 1972.

⁷⁴² **Cumhuriyet**, 13 Nisan 1972.

⁷⁴³ **Cumhuriyet**, 13 Nisan 1972.

Fotoğraf 14

Kaynak: **Ulus**, 13 Nisan 1972.

Milliyet gazetesindeki bir habere göre, Podgorni'nin Türkiye'yi ziyareti sırasında yapılan görüşmelerde iki ülke ilişkilerini etkileyecek bazı olumlu sonuçlar elde edilmiştir. Verilen bilgiye göre, Sovyet çevreleri ziyarete ilişkin olarak "memnunluk" ifade ederken, Türk yetkililer görüşmelerin "tatmin edici" sonuçlar verdiğini belirtmiştir. Türkiye'de iç olaylar nedeniyle yaşanan karmaşa ortamı ve Bizim Radyo'nun Türk yetkili çevrelerinde yarattığı rahatsızlık Sovyet tarafına etraflıca anlatılmıştır. Sovyet yetkililer Bizim Radyo'nun yayınlarından Moskova'nın sorumlu olamayacağını ifade etmiş, bunun üzerine Türk yetkililer Bizim Radyo'nun

Doğu Almanya'dan yayın yaptığının bilindiğini ve bu bakımdan verilen cevabın tatminkâr ve gerçekçi olmadığını belirtmişlerdir.⁷⁴⁴

Söz konusu haberde aktarılan bilgiye göre, Kıbrıs sorununda Sovyet görüşünün Türkiye'nin tutumuna çok yakın bir şekil aldığı belirtilmektedir. Ekonomik konulardaki görüşmelerde ise Türk tarafı herhangi bir talepte bulunmamış, Sovyet tarafı da yeni projeler sunmamıştır. Öte yandan İskenderun'daki Çelik Fabrikası'nın yıllık üretiminin 1 milyon tondan önce 2, daha sonra 4 milyon tona çıkarılması konusunda anlaşmaya varılmıştır. Kültürel ilişkiler konusunda, 1964 yılında imzalanan anlaşma TBMM tarafından henüz onaylanmadığı için, ilişkilerin pratik alanda geliştirilmesine ve temasların artırılmasına karar verilmiştir.⁷⁴⁵

Sunay ve Podgorni arasındaki resmi görüşmeler 13 Nisan günü sona ermiştir. Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Semih Akbil tarafından yapılan açıklamada görüşmelerin "*samimi bir hava içinde*" geçtiği dile getirilmiştir.⁷⁴⁶

Resmi görüşmelerin son bulmasının ardından Podgorni ve Sovyet heyeti Sultanahmet'i gezdikleri sırada bir grup genç tarafından protesto edilmiştir. Protestoyu Komünizmle Mücadele Derneği'nin bazı üyelerinin yaptığı bildirilmektedir. Grubun taşıdığı bez afişlerde "*Bizim Radyoyu susturunuz*", "*Türkiye bağımsız hür bir ülkedir*" ve "*Türkiye'deki ajanlarınızı çekiniz*" yazıları bulunmaktadır.⁷⁴⁷ Polis, bazı göstericileri olay sonunda gözaltına almıştır.

Fotoğraf 15

Kaynak: **Dünya**, 17 Nisan 1972.

⁷⁴⁴ Sami Kohen, "Sovyet Başkanına Bizi Taciz Eden Konular Anlatıldı", **Milliyet**, 16 Nisan 1972.

⁷⁴⁵ Kohen, **Milliyet**, 16 Nisan 1972.

⁷⁴⁶ "Türk-Sovyet Resmi Görüşmeleri Sona Erdi", **Dünya**, 14 Nisan 1972.

⁷⁴⁷ "Bizim Radyoyu Susturunuz", **Dünya**, 17 Nisan 1972.

Türk ve Sovyet heyetleri arasındaki görüşmeler sona erdikten sonra onuruna verilen akşam yemeğinde bir konuşma yapan Podgorni şunları söylemiştir.⁷⁴⁸

İyi komşuluk ilişkilerinin pekiştirilmesi, Sovyetler Birliği'nin olduğu kadar Türkiye'nin de devlet çıkarlarına, barışın idamesi ve sağlanması çıkarlarına uygundur ve bunun bizim ortak fikrimiz olduğuna eminim. Gelin el ele vererek bu yolda yorulmadan çalışalım.

Konuk devlet başkanı, Türkiye'den ayrılırken uçağa binmeden önce basın mensuplarına yazılı bir demeç vermiştir. Cumhurbaşkanı Sunay tarafından askeri törenle uğurlanan Podgorni demecinde Türkiye'ye ziyaretinden duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Görüşmelerin faydalı neticeler verdiğini belirten Podgorni, yayınlanan ortak bildirin Sovyet-Türk işbirliğinin daha da pekiştirilmesi için yeni imkânlar ve perspektif sağladığını ifade etmiştir.⁷⁴⁹

Görüşmelerin sonunda imzalanan Ortak Bildiri'de taraflar, Kıbrıs'ta her ne olursa olsun Enosis'e karşı olduklarını beyan etmişlerdir. Taraflar 1972-1973 yıllarını kapsayan bir kültürel değişim programının düzenlenip kabul edildiğini açıklamışlardır. Güncel uluslararası sorunlarla ilgili görüşleri birbirine paralel olan iki ülke, yumuşama ve uluslararası işbirliğinin geliştirilmesi için çaba gösterilmesi konusunda kuvvetli arzularını dile getirmişlerdir.⁷⁵⁰

Türk-Sovyet görüşmelerinin sonunda iki ülke arasında 8 maddelik İyi Komşuluk İlkeleri Bildirgesi imzalanmıştır. Bildirgenin maddeleri şöyledir:⁷⁵¹

1. İki ülke arasındaki ilişkilerin, Kemal Atatürk ve V. İ. Lenin tarafından kurulmuş barış, dostluk ve iyi komşuluk geleneklerine uygun olarak geliştirilmesi,
2. Devletlerin egemenliğine ve hak eşitliğine saygı gösterilmesi,
3. Devletlerin toprak bütünlüğüne ve hudutların ihlâl edilmezliğine saygı gösterilmesi,
4. Devletlerin içişlerine karışılmaması,
5. Her ülkenin siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel sistemini seçmek ve geliştirmek hususundaki vazgeçilmez hakkına saygı gösterilmesi,
6. Kuvvete ve kuvvet tehdidine başvurulmaması ve topraklarının diğer devletlere karşı saldırı ve yıkıcı faaliyetler için kullanılmasına müsaade edilmemesi,
7. Anlaşmalardan ve devletlerarası hukukun diğer kaynaklarından doğan vecibelere saygı gösterilmesi,
8. Uluslararası anlaşmazlıkların barışçı yollarla çözümlenmesi.

⁷⁴⁸ "Podgorni Başbakan'a 'Gelin Elele Verelim' Dedi", **Akşam**, 18 Nisan 1972.

⁷⁴⁹ "Podgorni Gitti, Sunay Moskova'ya Davet Edildi", **Cumhuriyet**, 18 Nisan 1972.

⁷⁵⁰ "Ortak Bildiri", **Cumhuriyet**, 18 Nisan 1972.

⁷⁵¹ "Temel İlkeler Bildirisi", **Cumhuriyet**, 18 Nisan 1972.

Bildirgedeki 4, 5 ve 6. maddeler yorumlandığında Türkiye'nin topraklarındaki üslerin saldırgan amaçlarla kullanılmasına izin verilmemesi karşılığında, SSCB'nin de Türkiye'deki komünist akımları desteklememeyi kabul ettiği ortaya çıkmaktadır.⁷⁵² Bildirge aynı zamanda bir çeşit saldırmazlık paktı olarak da yorumlanabilir.

Sovyetler Birliği Yüksek Şurası Prezidyum Başkanı Podgorni'nin Türkiye'yi ziyareti basında genel anlamda olumlu yorumlanmıştır. Beri yandan *Dünya* gazetesi, Podgorni'nin Türkiye'ye 1965 yılında yaptığı önceki ziyaretinde, NATO üslerini kastederek başka ülkelerde bulunan yabancı üsleri eleştirdiğini hatırlatmış ancak başka ülkelere yerleştirilen Sovyet üslerinin bu söylemle çelişki yarattığına işaret etmiştir.⁷⁵³ Gazete, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye güven verecek yerde, NATO üslerini kastederek eleştiride bulunmasına tepki göstermiştir.

Podgorni'nin Türkiye'den ayrılışının hemen ardından, 17 Nisan'da Başbakan Nihat Erim görevinden istifa etmiştir. Görevi devralan Ferit Melen hükümeti döneminde komünist ve sol örgütlere yönelik mücadele ve baskı politikası devam ettirilmiş ancak bu durum Sovyetler Birliği ile ilişkilere yansıtılmamıştır.

Öte yandan Kıbrıs politikası Türkiye'ye çok yakın bir çizgiye gelen SSCB, Türkiye'nin Ada'ya 13 Ağustos'ta başlattığı ikinci harekâtın ardından, 22 Ağustos 1974 tarihinde getirdiği öneri ve talepler dolayısıyla Ankara'nın tepkisini çekmiştir. Sovyetler Birliği Hükümeti, Kıbrıs sorununa nihai çözüm aranmak üzere BM Güvenlik Konseyi'nin daimi beş temsilcisiyle (İngiltere, ABD, Çin, Fransa, SSCB) birlikte Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs adına birer temsilcinin masa başına oturmasını teklif etmiştir. Kıbrıs sorununa çok sayıda devletin karıştırılması yolundaki Sovyet önerisinin Türkiye tarafından "*ihtiyatla karşılandığı*" açıklanmıştır.⁷⁵⁴ Türkiye'nin kaygısı, Kıbrıs'ın bağımsızlığının sınırlandırılması sonucunun doğacak olmasıdır. Türkiye'nin görüşünde Kıbrıs sorununa çok sayıda devletin karıştırılmaması ve sorunun üç garantör devlet arasında görüşülmeye devam edilmesi prensibi öne çıkmaktadır.

⁷⁵² Oran, *Türk Dış Politikası*, s. 779.

⁷⁵³ Mithat Perin, "Türk-Rus İlişkileri", *Dünya*, 12 Nisan 1972.

⁷⁵⁴ "Sovyetlerin Kıbrıs Konferansı Önerisine Ankara'da Tepki: Masaya Ancak Garantör Devletlerle Otururuz!", *Cumhuriyet*, 24 Ağustos 1974.

Diğer taraftan Sovyetler Birliği Dışişleri Bakan Yardımcısı İliçev, gazetecilere verdiği demeçte Sovyet Rusya ile Yunanistan'ın Kıbrıs sorununun çözümü konusunda aynı görüşleri paylaştığını açıklamıştır.⁷⁵⁵ Öte taraftan, Sovyetlerin Kıbrıs sorunundaki tutumuna rağmen Türk-Sovyet ticari ilişkilerinin aksamadan devam ettiği görülmektedir. SSCB'ye bir ziyarette bulunan TBMM Başkanı Kemal Güven, yurda döndükten sonra gazetecilere verdiği demeçte, Rusların ticari ve ekonomik alanda daha çok yakınlaşma istediklerini ve bu doğrultuda Ankara ve İstanbul'da metro yapmak için girişimde bulduklarını açıklamıştır. Meclis Başkanı, teklifin ileride maliye bakanının yapacağı ziyaret sırasında ele alınacağını sözlerine eklemiştir.⁷⁵⁶

I. SSCB Başbakanı Kosigin'in Türkiye'ye İkinci Ziyareti

1975 yılı itibariyle Türkiye, Kıbrıs'a düzenlediği ikinci harekât sebebiyle uluslararası alanda haklı konumunu kaybetmekteydi. Harekât kararı CHP-MSP koalisyonu tarafından alınmıştı. Böyle bir ortamda ABD Kongresi, 1975 Şubatında Türkiye'ye silah ambargosu uygulanmasına karar verdi. Amerikan yönetimi ambargoya gerekçe olarak, Amerikan silahlarının NATO üyesi Yunanistan'a karşı kullanılma olasılığını göstermekteydi. Ambargo kararının alınmasından yaklaşık bir ay sonra Türkiye'de iktidar değişikliği oldu ve Süleyman Demirel'in başbakanlığında Birinci Milliyetçi Cephe hükümeti kuruldu. Hükümetin Dışişleri Bakanı yine İhsan Sabri Çağlayangil'di.

Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti (Adalet Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Milli Selamet Partisi ve Cumhuriyetçi Güven Partisi), ABD'nin silah ambargosu kararına karşılık Türkiye'deki Amerikan üslerinin kapatılabileceği uyarısında bulunmuştur. Türk hükümeti, ambargo kaldırılmayınca 25 Temmuz 1975'te tek taraflı olarak, 3 Temmuz 1969'da ABD ile imzalanan Ortak Savunma İşbirliği Anlaşması'nı feshetmiştir.⁷⁵⁷ Öte yandan SSCB Türkiye'nin Ada'da gerçekleştirdiği birinci müdahaleyi desteklemiş ancak ikinci müdahaleye karşı çıkmıştır. SSCB ikinci

⁷⁵⁵ "Sovyet Dışişleri Bakan Yardımcısı: Kıbrıs Konusunda Yunanistan'la Aynı Görüşü Paylaşıyoruz Dedi", **Cumhuriyet**, 17 Eylül 1974.

⁷⁵⁶ "Meclis Başkanı Güven, Sovyetlerin İstanbul ve Ankara'da Metro Yapmak İstediklerini Açıkladı", **Cumhuriyet**, 21 Ekim 1974

⁷⁵⁷ Türkiye'deki bütün ortak savunma tesislerinin faaliyeti, İncirlik ortak savunma tesisinin münhasıran NATO görevi mahfuz kalmak kaydıyla, 26 Temmuz 1975 tarihinden itibaren durdurulmuştur. 1978 yılında ambargonun kaldırılışına dek üslerin faaliyetine izin verilmemiştir. Faruk Sönmezoğlu, **ABD'nin Türkiye Politikası (1964-1980)**, Der Yayınları, İstanbul, 1995, s. 287.

müdahaleden sonra Ada'daki tüm yabancı güçlerin çıkarılmasını ve uluslararası bir konferans düzenlenmesini talep etmiştir. Bu bağlamda iki yönlü bir baskı altında kalan Türkiye, ne ABD ile ne de SSCB ile ilişkilerin kötüleşmesini istiyordu. Kaldı ki yaşanan gelişmeler, Türk-Sovyet ilişkilerinin Kıbrıs sorunundan etkilense de, sorunun ilişkilerde belirleyici olmadığını göstermiştir.

Türk-Sovyet ilişkileri bağlamında, 1975 yılı Aralık ayında Türkiye'de yine bir üst düzey temas gerçekleşmiştir. SSCB Başbakanı Aleksı N. Kosigin Başbakan Süleyman Demirel'in resmi daveti üzerine 4 günlük bir ziyaret için Türkiye'ye gelmiştir. İskenderun Demir-Çelik Fabrikası'nın açılışına katılacak olan Kosigin'in ziyareti, 26-29 Aralık 1975 tarihlerini kapsamaktadır. Başbakan Kosigin'e 42 kişilik bir heyet eşlik etmiştir. Sovyet heyeti havaalanında Başbakan Süleyman Demirel, Başbakan Yardımcıları Necmettin Erbakan, Alparslan Türkeş, Turhan Feyzioğlu ve diğer yetkililerce karşılanmıştır. Askeri törenle karşılanan Kosigin, tören alanında yaptığı konuşmada Türkiye ile ilişkileri daha da sağlamlaştırmak isteğinde olduklarını ve ilişkilerin daha iyiye götürülmesi için olanakların var olduğunu belirtmiştir.⁷⁵⁸ Başbakan Demirel ise konuşma yapmamıştır.

Resmi görüşmeler kapsamında ilk olarak Demirel ile görüşen Kosigin, ardından Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk tarafından kabul edilmiştir. Hem siyasi hem de iktisadi konuların konuşulduğu görüşmelerde iki ülke arasında konsolosluk, sivil havacılık ve suçluların iadesi konularında tam olarak anlaşmaya varılamamıştır.⁷⁵⁹

Görüşmelerde dünya sorunları ve ikili ilişkiler üzerinde durulurken, ekonomik işbirliği konusu da ele alınmıştır. *Tercüman* gazetesi, ekonomik işbirliği kapsamında Sovyet sınırına kurulacak Arpaçay Barajı için Sovyetler Birliği'nden alınacak 700 milyon dolarlık kredi, İskenderun Demir-Çelik Fabrikası'nın kapasitesinin 1 milyon tondan 4 milyon tona çıkarılması projesi ile Seydişehir Alüminyum Tesisleri'nin genişletilmesi için gerekli olan kredilerin işlerliği ve teknik eleman temini konularının görüşüldüğünü bildirmektedir.⁷⁶⁰

⁷⁵⁸ "Kosigin: Türkiye ile İlişkiler Sağlamlaşacak", **Günaydın**, 27 Aralık 1975.

⁷⁵⁹ "Sovyetler Yeni Bir Demir-Çelik Fabrikası Kurmayı Teklif Etti", **Günaydın**, 28 Aralık 1975.

⁷⁶⁰ "Türk-Sovyet Ekonomik İşbirliği Geliştirilecek", **Tercüman**, 28 Aralık 1975.

Fotoğraf 16

Kaynak: **Tercüman**, 28 Aralık 1975.

Öte yandan, Kosigin'in ziyaretinde Sovyetlerin Türkiye'deki petrol arama ve işletme çalışmalarına yardımcı olma ve var olan petrolü bulma yolundaki önerilerini yineledikleri, Sovyetler Birliği'nin daha önce de 1965 yılında Başbakan Suat Hayri Ürgüplü'nün SSCB'yi ziyareti sırasında benzer teklifte bulunduğu belirtilmiştir.⁷⁶¹

Sovyet Başbakanı, ziyareti kapsamında İskenderun Demir-Çelik Fabrikası'nın açılış törenine de katılmıştır. Türkiye'nin en büyük demir-çelik fabrikası olan ve inşasına 1970 yılında başlanan İSDEMİR'in açılış töreninde iki ülke başbakanları hazır bulunmuştur. Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, İSDEMİR'in açılışı dolayısıyla Başbakan Demirel'e gönderdiği mesajda memnuniyetini dile getirmiştir. Sovyetler Birliği Başbakanı Kosigin, Türkiye ile ilişkileri geliştirmek amacıyla olduklarını vurgulayan bir konuşma yapmıştır.⁷⁶²

Sovyetler Birliği güney komşusu Türkiye ile bu dostça işbirliği geleneğini sürdürmek ve geliştirmek niyetindedir. (...) Sovyetler Birliği Türkiye ile ve başka ülkelerle yaptığı işbirliğini geliştirirken bu ülkelerle ilişkilerini eşitlik, birbirinin

⁷⁶¹ "Sovyetler Türkiye'de Petrol Çıkarmak İstiyor", **Günaydın**, 28 Aralık 1975.

⁷⁶² "Demirel ve Kosigin İSDEMİR'i Hizmete Açtı", **Milliyet**, 29 Aralık 1975.

çıkarlarına saygı ve karşılıklı fayda prensipleri temelinde kurmaktır. Ülkelerimiz arasındaki işbirliğinin iyi geleceği vardır.

Törende kısa bir konuşma yapan Demirel ise “*dev eser*” olarak nitelediği İskenderun Demir-Çelik Fabrikası vesilesiyle Sovyet yetkililere teşekkür etmiş, “*Dostane ilişkilerimiz güzel yoldadır. Sovyet-Türk hududunu dostluk hududu yapacağız*” şeklinde konuşmuştur.⁷⁶³

Kosigin, Türkiye’den ayrılmadan hemen önce ana muhalefet partisi lideri CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit ile görüşmüştür. Ecevit görüşmeden sonra basın mensuplarına yaptığı açıklamada “*Sovyetlerle dostluk ve işbirliğini destekliyoruz. Bunu yalnız memleketimiz yararına değil, bölge ve dünya barışı için yararlı buluyoruz*” şeklinde konuşmuştur.⁷⁶⁴

Sovyetler Birliği Başbakanı Aleksî Kosigin’in resmi ziyaretinden sonra Türk-Sovyet Ortak Bildirisi yayınlanmıştır. Bildiride tarafların Türkiye ile SSCB arasında yakın bir gelecekte yüksek düzeyde gerçekleşecek buluşmada imzalanacak olan dostane ilişkiler ve işbirliği konusunda siyasi bir belgenin hazırlanması hususunda mutabık kaldıkları, ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi ve ticaretin artırılması için gerekli önlemlerin alınması konusunda görüş birliğine vardıkları açıklanmıştır.⁷⁶⁵ *Milliyet* gazetesi, görüşmelerde varılan en önemli kararın bu siyasi belgenin hazırlıklarına başlanması olduğu yorumunu yapmıştır.⁷⁶⁶

Ortak Bildiride, Kıbrıs sorunu ile ilgili olarak şu cümlelere yer verilmiştir:⁷⁶⁷

Sorunun barışçı yollardan ve müzakere ile Kıbrıs’ın egemenliğine, bağımsızlığına, toprak bütünlüğüne ve bağlantısızlığına saygı esaslarına ve Ada’da yaşayan Türk ve Kıbrıslı Rumların meşru haklarına ve menfaatlerine uygun olacak, barışçı ve tam güvenlik içinde yaşamalarını sağlayacak bir şekilde çözümlenmesinin gerekli olduğu kanısında buldukları ifade edilmiştir.

Uluslararası güncel sorunlar hakkında tarafların yorumlarına yer veren Bildiride, silahsızlanma sorununun dönemin en önemli sorunlarından biri olarak kabul edildiği ifade edilmiştir.

⁷⁶³ “Türkiye’nin En Büyük Demir-Çelik Fabrikası Dün Açıldı”, **Tercüman**, 29 Aralık 1975.

⁷⁶⁴ “Ecevit: Sovyetlerle Dostluk ve İşbirliğini Destekliyoruz”, **Vatan**, 30 Aralık 1975.

⁷⁶⁵ “Rusya ile Ortak Siyasi Belge İmzalanacak”, **Tanin**, 30 Aralık 1975.

⁷⁶⁶ “Türk-Rus Dostluk Anlaşması Yapılacak”, **Milliyet**, 30 Aralık 1975.

⁷⁶⁷ “Sovyet Başbakanı Kosigin Dün ülkesine Döndü”, **Ulus**, 30 Aralık 1975.

Milliyet'te Ortak Bildiri'yi yorumlayan Abdi İpekçi, Türk-Sovyet ilişkilerinin “iyi komşuluk”tan “dostluk ve işbirliği” aşamasına yükseltilmesi konusunda mutabık kaldığını belirtmiştir. Bunun bir anlamda Atatürk ve Lenin dönemindeki ilişkilere dönüş sayılabileceğini ifade eden İpekçi, böyle bir kararın Milliyetçi Cephe hükümeti tarafından alınmasının ayrıca önemli olduğunu vurgulamaktadır. İpekçi, iç politikada her türlü olumsuzluğu komünizme bağlamayı prensip haline getiren Demirel ve hükümetinin bundan sonra bu tutumunu sürdürüp sürdürmeyeceğinin merak konusu olduğunu belirtmiştir.⁷⁶⁸

Günaydın gazetesi Mehmet Barlas'ın Ortak Bildiri'yle ilgili yorumuyla dikkat çekmektedir. Barlas bildirinin beklenildiği gibi “içten bir dostluk havası taşıdığını” belirtirken, Kıbrıs sorununun yuvarlak ifadelerle geçirildiğini öne sürmektedir.⁷⁶⁹

Akşam gazetesinde ise Kayhan Sağlamer, gazetelerin Kosigin'in ziyaretini basit bir kurdele kesme törenine indirgediklerini söyleyerek, Türkiye'nin içinde bulunduğu şartlar düşünüldüğünde resmi ziyaretin olağanüstü bir anlam taşıdığını ifade etmiştir. Bu noktada *Milli Gazete*'nin tam da bu yönde yayın yaptığını, hatta Kosigin'in ziyaretine sınırlı sayıda sütun ayırdığını belirtmek gerekmektedir. Sağlamer'e göre ziyaret, Türkiye'nin bir dizi diplomatik hezimetin simgelediği bir yalnızlığa sürüklendiği ve dünyadaki esas yerini bulmaya çabaladığı bir döneme rastlamaktadır. Dolayısıyla Kosigin'in gelişi, daha bağımsız ve haysiyetli, çok yönlü dış politikaya geçme eğiliminin bir göstergesidir. Aynı zamanda ziyaret, Türkiye'nin ciddi bir ekonomik darboğaza girdiği bir dönemde gerçekleşmektedir. Sağlamer'e göre Demirel, komünizmi tek tehlike saymakla birlikte “içeride komünizme karşı olmamız, Doğu Bloğu ülkeleri ile ekonomik işbirliği yapmamıza engel değildir” sözü ile ilişkilerin geliştirilmesinden yana politika izleyeceğinin sinyalini vermiştir.⁷⁷⁰

Sovyetler Birliği Başbakanı Kosigin'in ziyareti Türk-Sovyet ilişkilerini bir adım daha öteye taşımış, iki ülke arasında geniş işbirliği imkânı yaratmıştır. Pek çok konuda görüş birliğine varan taraflar, askeri-siyasi ilişkilerin geliştirilmesi yolunda da adım atmışlardır. Bu bağlamda Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 25. Kongresi'nde Genel Sekreter L. İ. Brejnev Türk-Sovyet ilişkilerinin geleceğine dair

⁷⁶⁸ Abdi İpekçi, “Türk-Sovyet Yakınlaşması ve MC İktidarı”, *Milliyet*, 30 Aralık 1975.

⁷⁶⁹ Mehmet Barlas, “Kıbrıs Konusu Yuvarlak Sözlerle Geçştirildi”, *Günaydın*, 30 Aralık 1975.

⁷⁷⁰ Kayhan Sağlamer, “Ankara-Moskova ya da İnişler ve Çıkışlar”, *Akşam*, 28 Aralık 1975.

önemli açıklamalar yapmıştır. Brejnev, iki ülke arasında ekonomik alanda mevcut olan işbirliğinin yavaş yavaş siyasi sorunları da kapsamaya başladığını söylemiştir.⁷⁷¹

J. Bülent Ecevit'in SSCB'yi Ziyareti ve Siyasi Belge Taslağı

CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit'in 11 Haziran 1976 tarihinde başlayan SSCB gezisinde, ilk durağı Leningrad ve Bakü olmuştur. Buradaki incelemelerini tamamladıktan sonra Moskova'ya geçen Ecevit, resmi programa dahil olmamasına rağmen Başbakan Kosigin ile görüşmüştür. Ziyaretinin *“Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişmesine katkıda bulunacağını umduğunu”* söyleyen Ecevit 17 Haziran günü Kremlin Sarayı'nda Kosigin ile görüşmüştür.⁷⁷²

Sovyet Parlamento Grubu'nun davetlisi olarak Sovyetler Birliği'ni ziyaret eden CHP Genel Başkanı Ecevit, TASS Ajansı'na verdiği demeçte Sovyetler Birliği'nde tüm gördüklerinden Sovyet halkının barışı pekiştirmek isteğinde olduğunu söyledi. Sovyetler Birliği'nin eğitim ve kültür alanındaki başarılarından çok etkilendiğini belirten Ecevit, bu alanlarda daha geniş ilişkiler kurmanın çok iyi olacağını ifade etmiştir.⁷⁷³ İki ülke ilişkilerinin çok partili hayata geçildiğinden beri değişmeyen ulusal politika haline geldiğini söyleyen CHP Genel Başkanı, Türk hükümetinin Türk-Sovyet dostluğunu ve işbirliğini geliştirme yolunda atmakta olduğu adımları desteklediğini, iktidara geldiklerinde bu politikayı devam ettirmek kararında olduklarını sözlerine eklemiştir.⁷⁷⁴

Ecevit ve beraberindekiler 18 Haziran günü SSCB gezisini noktalayarak yurda dönmüştür. Ankara'ya dönüşünde gazetecilere bir demeç veren Ecevit, Sovyet liderliğinin maceracı bir tutum izlemesinin söz konusu olmadığı izlenimini edindiğini söylemiştir. Sovyetler Birliği Birlik Meclisi Başkanı Stikov'un davetlisi olarak yaptığı gezide bazı değerlendirmeler yapma olanağını bulduğunu belirten Ecevit şunları söylemiştir:⁷⁷⁵

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye ile ilişkilerde yapılan yanlışlıkların bugünkü Sovyet liderliğinden beklenmeyeceği kanısındayım. Genellikle barışçı, istikrarlı ve ölçülü bir tutum izleyen bugünkü Sovyet liderliği benim bu gezide daha

⁷⁷¹ “Brejnev Türk-Sovyet İlişkilerinin Politik Sorunları da Kapsamaya Başladığını Açıkladı”, **Cumhuriyet**, 6 Mart 1976.

⁷⁷² “Ecevit Bugün Kosigin'le Görüşüyor”, **Milliyet**, 16 Haziran 1976.

⁷⁷³ “Ecevit, Kosigin ile Dün Görüştü”, **Barış (Ulus)**, 18 Haziran 1976.

⁷⁷⁴ “Ecevit, Sovyet Başbakanı ile Görüştü”, **Milliyet**, 18 Haziran 1976.

⁷⁷⁵ “Ecevit, ‘Sovyet Liderliğinin Maceracı Bir Tutum İzlemesi Söz Konusu Değildir’ Dedi”, **Cumhuriyet**, 19 Haziran 1976.

çok pekişen kanıma göre, Türkiye ile barış ve karşılıklı güven içinde yaşamayı gerçekten istemektedir. Bugünkü Sovyet liderliğinin tutumu da, benim görüşüme göre liderlerin kişiliğine bağlı sayılamayacak kadar kurumlaşmıştır ve süreklilik kazanmıştır.

Ana muhalefet partisi liderinin SSCB gezisiyle ilgili basında farklı yorumlar ve değerlendirmeler yapılmıştır. Altan Öymen *Cumhuriyet*'teki bir köşe yazısında, CHP liderinin yaptığı dış gezilerin yoğunluğunu eleştiren ve bunun gereksizliği üzerine yorum yapan meslektaşlarını yanıtlamıştır. Öymen, muhalefette bulunan bir siyasi liderin bu kadar fazla dış temas yapmasının (1975 yılında Almanya, İngiltere, Romanya, İsveç, Norveç, Danimarka, Finlandiya; 1976'da ise Libya, Fransa, Yugoslavya, Sovyetler Birliği ve Temmuz ayında gerçekleşecek olan ABD gezileri) CHP'ye bir faydası olup olmadığı konusundaki tartışmalara, çok partili ülkelerde sadece iktidarın değil, muhalefet liderlerinin de yabancı devlet adamlarıyla temas kurmasının Avrupa'da çoktandır uygulanan bir yöntem olduğu yanıtını vermiştir.

Öymen, “sosyal demokrat”, “demokratik sol” ya da “sol” gibi sıfatları benimsemiş olan CHP'nin, Avrupa ülkeleri içinde kendisine benzeyen ya da kendisine bazı bakımlardan yakın sayılabilecek partilerle yakın temas kurmasının çağının getirdiği bir zorunluluk olduğu görüşünü dile getirmiştir. Öymen, Ecevit'in bu gezileriyle çağının gereklerini yerine getirdiğini ve partisine şimdiye kadarkinden çok daha sağlam bir dış politika birikimi sağladığını ifade etmiştir.⁷⁷⁶

Milli Gazete, Ecevit'in SSCB gezisinin gerek iç gerekse dış politika bakımından üzerinde durulması gereken bir konu olduğunu yazmıştır. Ecevit'in SSCB gezisini, parti içi anlaşmazlıkların yoğun olduğu bir dönemde yapmasını zamanlaması manidar olarak yorumlayan *Milli Gazete*, Ecevit'in bu şekilde kendisinin bulunmadığı süreçte parti içindeki mücadelenin daha kızışmasından faydalanarak, liderliğinin yatıştırıcı rolünü açık bir şekilde ortaya koymak niyetinde olduğu yorumunu yapmıştır. Gazete, Ecevit'in taktiğini “*Atina'da isimsiz bir kimse olmaktansa, Makedonya'da birinci isim olmayı tercih ederim*” diyen İskender'in taktiğine benzetmiş, içeride erimektense, dışarıda, uzaklarda sosyalist-komünist liderlerle görüşmeler yaparak “*Asiye'yi kurtarma*” denemesine giren Ecevit'in ne derecede başarılı olacağını zamanın göstereceğini belirtmiştir.⁷⁷⁷

⁷⁷⁶ Altan Öymen, “Ecevit'in Gezileri”, *Cumhuriyet*, 20 Haziran 1976.

⁷⁷⁷ “Ecevit'in Sovyetler Birliği Gezisi”, *Milli Gazete*, 16 Haziran 1976.

Ecevit'in SSCB gezisini eleştiren bir başka yazı, *Tercüman* gazetesinde Ahmet Kabaklı tarafından kaleme alınmıştır. Ecevit'in gezisini “*Moskova Seferi*” olarak nitelendiren yandaş basını eleştiren Kabaklı, “*Gerçekten de Rusya fethedildi mi acaba*” diye sormaktadır. Pek de zannetmediğini belirten Kabaklı, Ecevit için “*gördüğü çok iyi oldu, çok ders aldı, gençlik hülyalarının son kalıntılarını da Moskova'ya gömdü sanıyorum*” diyerek mecazi bir üslupla CHP liderini eleştirmiştir. Sovyetler Birliği'nin Türkiye ve Balkan ülkelerine yayın yapan *Bizim Radyo* ile her gün her saat hakaret ve bölücülük saldığını belirten Kabaklı, Sovyetler Birliği'nin *Bizim Radyo* sayesinde Türkiye'deki uydu ve uşaklarına taktikler verdiğini belirtmiştir.⁷⁷⁸

Öte yandan, iki ülke arasındaki üst düzey temaslar 1976 Kasımında somut netice vermeye başlamıştır. Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında imzalanacak olan siyasi belgenin taslağının komşu ülke tarafından Türkiye'ye verildiğini açıklamıştır. Çağlayangil siyasi belge ile ilgili olarak “*Bizim Sovyetlerle iyi niyet, iyi komşuluk ve dostane ilişkileri gösteren bir belgemizin, NATO ile olan ilişkilerimize 'keder' getireceğini zannetmiyorum*” demiştir.⁷⁷⁹

Günaydın gazetesi, belgenin bir “pakt” olmadığına vurgu yaparak Çağlayangil'in “Türkiye bir NATO üyesidir, Sovyetlerle pakt imzalayamaz ama imzalayabilmesi için NATO'dan çıkması gerekir” sözlerine yer vermiş ancak bunun söz konusu olamayacağı yönündeki açıklamasını öne çıkarmıştır.⁷⁸⁰ Diğer taraftan işbirliği belgesini safra kesesi rahatsızlığı geçiren Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk yerine Başbakan Süleyman Demirel'in imzalayabileceği haberine yer veren *Günaydın*, bunun Türkiye'yi devlet olarak daha az bağlayıcı bir nitelik taşıyacağı için daha uygun olacağı yorumuna yer vermiştir.⁷⁸¹

Basında siyasi belgenin içeriği hakkında net bir bilgi yer almamasına karşılık, 1976 yılında *Barış* adıyla çıkmaya başlayan *Ulus* gazetesi “*Türk-Sovyet dostane*

⁷⁷⁸ Ahmet Kabaklı, “Moskova Seferi”, *Tercüman*, 25 Haziran 1976.

⁷⁷⁹ “Ruslarla İyi Niyet Belgesi İmzalayacağız”, *Tercüman*, 12 Kasım 1976.

⁷⁸⁰ “Çağlayangil ‘Türk-Sovyet İşbirliği Belgesi Kısa Zamanda Tamamlanacak’”, *Günaydın*, 12 Kasım 1976.

⁷⁸¹ “Sovyetlerle İşbirliği Belgesini Daha Az Bağlayıcı Olacağı İçin Demirel imzalayacak”, *Günaydın*, 16 Kasım 1976.

ilişkiler belgesi”nin ana bölümlerini şöyle açıklamıştır: “Egemenliğin özündeki haklara saygı, tehdide veya kuvvet kullanmaya başvurmama, sınırların dokunulmazlığı, tarafların ülke bütünlüğü, anlaşmazlıkların barışçı yollarla çözümü ve içişlerine karışmama.”⁷⁸²

Cumhuriyet gazetesi, Sovyetler Birliği’nin Türkiye ile siyasi belgeyi bir an önce imzalamak istediğini, ancak taraflar arasında ana taslak üzerinde kesin mutabakat sağlanamadığını bildirmiştir. Haberde Türkiye’nin Sovyetler Birliği’nin belgeye konulmasını istediği bazı maddeleri “fazla bağlayıcı” bulunduğu ve bazı değişiklikler önerdiği ifade edilmiştir.⁷⁸³

Diğer taraftan, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ile Sovyet uzmanlar arasında yapılan görüşmeler sonucunda 10 yıl süreli *Türkiye-Sovyetler Birliği Elektrik Alışverişi Anlaşması* imzalanmıştır. Anlaşma uyarınca enerji nakil şebekeleri ve trafoların yapımına hemen başlanacağı ve iki ülke arasındaki elektrik alışverişinin Temmuz 1978’de gerçekleşeceği bildirilmiştir.⁷⁸⁴ İmza töreninde bir konuşma yapan Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı, komşu ülkelerin elektrik hatlarının birbirine bağlanmasının güzel bir sistem olduğunu, karşılıklı güveni ve anlayışı ifade ettiğini belirtmiştir. SSCB ile ilişkilerin gerçekçilik, yarar ve dostluk esaslarına dayandığını söyleyen Bakan, 1967’de imzalanan Sovyet-Türk Ekonomik İşbirliği Anlaşması’nın da yine kendi hükümetleri döneminde yapıldığını vurgulamıştır.⁷⁸⁵

K. Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil’in SSCB Gezisi

Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Gromiko’nun davetlisi olarak SSCB’ye giden Türk Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, Moskova’ya hareketinden önce basın mensuplarına verdiği demeçte Sovyetler Birliği ile uzun zamandan beri siyasi temaslarda bir duraklama olduğunu söylemiştir.⁷⁸⁶ Çağlayangil, 13 Mart 1977 tarihinde Moskova’da ev sahibi Dışişleri Bakanı tarafından karşılanmıştır.

Resmi temaslarna 14 Mart günü ilk olarak Gromiko ile görüşerek başlayan Çağlayangil, onuruna verilen yemekte “*Türk-Sovyet sınırını bir barış ve işbirliği sınırı haline getirmekten gurur duyuyoruz*” demiştir. Sovyet Dışişleri Bakanı ise

⁷⁸² “Türk-Sovyet İşbirliği ile İlgili Çalışmalar Sürdürülüyor”, **Barış (Ulus)**, 11 Kasım 1976.

⁷⁸³ “Sovyetler’in Türkiye ile ‘Siyasi Belge’nin Bir An Önce İmzalanmasını İstediği Bildiriliyor”, **Cumhuriyet**, 20 Kasım 1976.

⁷⁸⁴ “Sovyetler Birliği’nden Elektrik İthal Ediyoruz”, **Barış (Ulus)**, 12 Kasım 1976.

⁷⁸⁵ “Türk-Sovyet Enerji Anlaşması İmzalandı”, **Akşam**, 12 Kasım 1976.

⁷⁸⁶ “Türk-Sovyet İlişkileri Eşitlik İçinde Gelişiyor”, **Vatan**, 14 Mart 1977.

Türkiye ile yürütülen iyi komşuluk ilişkilerinin geçici siyasi düşüncelere değil, değişmez ilkelere bağlı olduğunu vurgulamıştır.⁷⁸⁷ Gromiko Sovyetler Birliği adına Türkiye Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ü ve Başbakan Süleyman Demirel'i SSCB'ye davet etmiştir.

Fotoğraf 17

Kaynak: **Günaydın**, 15 Mart 1977.

Çağlayagil, Gromiko ile yaptığı görüşmenin ardından Sovyetler Birliği Başbakanı Kosigin ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. İki devlet adamı arasındaki görüşmenin “*dostluk havası içinde geçtiği*” bildirilmiş, görüşmede iki ülke ilişkilerinin yanı sıra, bazı uluslararası sorunlar ele alınarak karşılıklı görüş belirtildiği ifade edilmiştir.⁷⁸⁸ Dışişleri Bakanı Çağlayangil onuruna verilen yemekte bir konuşma yapan Sovyet Dışişleri Bakanı Gromiko, zamanında aynı düşmana karşı mücadele eden iki ülke lideri Lenin ve Atatürk'ün temellerini attığı iyi ilişkileri güçlendirmek ve geliştirmek için hiçbir engel bulunmadığını söylemiştir.⁷⁸⁹

Öte yandan 16 Mart'ta tamamlanan Gromiko-Çağlayangil görüşmelerinin sonunda Sovyet TASS Ajansınca verilen bilgiye göre, “*ekonomik işbirliği, bilimsel-teknik işbirliği ve uçak kaçırma olaylarını önlemek üzere hazırlanmış anlaşmalar*”

⁷⁸⁷ “Sovyetler Birliği ile İki Anlaşma İmzalanacak”, **Hürriyet**, 15 Mart 1977.

⁷⁸⁸ “Çağlayangil Sovyet Başbakanı Kosigin ile Görüştü”, **Barış (Ulus)**, 15 Mart 1977.

⁷⁸⁹ **Barış (Ulus)**, 15 Mart 1977.

imzalanmıştır.⁷⁹⁰ TASS Ajansı'na anlaşmalarla ilgili görüşünü açıklayan Çağlayangil, “sistemleri ne olursa olsun eşitlik temeli üzerine dayalı bir işbirliğinin değerli ve karlı olduğunu” söylemiştir.⁷⁹¹ Türk Dışişleri Bakanı, iki ülke arasındaki işbirliğinin farklı siyasal ve sosyo-ekonomik sistemlere sahip ülkeler arasındaki ilişkilere örnek olabileceğini de belirtmiş, “Türkiye'nin kuzeydeki büyük komşusuyla ilişkilerini sürdürmek ve genişletmek arzusunda olduğunu” dile getirmiştir.⁷⁹²

Diğer taraftan, iki ülke dışişleri bakanları arasında imzalanan teknik işbirliği anlaşması uyarınca Sovyetler Birliğinin gelecek 10 yılda Türkiye'ye 1 milyar 230 bin dolar kredi vereceği bildirilmiştir. 5 yıl süreli olacak Bilimsel ve Teknik İşbirliği Anlaşması, iki ülke arasında bilimsel ve teknik heyetlerin ve belgelerin değişimini öngörmekteydi. Ekonomik İşbirliği Anlaşması, 10 yıllık dönemi kapsayan bir çerçeve anlaşması niteliğindedir. Anlaşma gereğince Sovyetler Birliği 21 milyar lira tutarında kredi verecek ve Türkiye'de çeşitli ağır sanayi tesisleri kuracaktır.⁷⁹³ Yolcu uçaklarının kaçırılmasının önlenmesi konusundaki anlaşmanın süresi ise 5 yıldır. Anlaşma, bu konuda tarafların işbirliği yapmasını öngörmektedir.⁷⁹⁴

Görüşmelerin bitiminde taraflar arasında Türk-Sovyet Ortak Bildirisi yayınlanmıştır. Bildiride, “yakın bir gelecekte vuku bulacak yüksek düzeydeki bir ziyaret sırasında, Türkiye ile SSCB arasında dostane ilişkiler ve işbirliği konusunda siyasi bir belge imzalanacağı” resmen açıklanmıştır.⁷⁹⁵

Bildiride Kıbrıs konusunda, Ada'da yaşayan her iki toplumun meşru haklarına ve menfaatlerine uygun olacak, barış ve tam güvenlik içinde yaşamalarını sağlayacak şekilde sorunun çözümlenmesi esas alınmıştır. Taraflar güncel uluslararası sorunlar üzerinde görüş alış verişinde bulunmuştur. Sovyet Dışişleri Bakanı Gromiko, Sovyetler Birliği adına Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ü ve Başbakan Süleyman Demirel'i resmi ziyarette bulunmak üzere SSCB'ye davet

⁷⁹⁰ “Çağlayangil ile Gromiko Arasındaki Görüşmeler Tamamlandı”, **Akşam**, 16 Mart 1977.

⁷⁹¹ “Sovyet Rusya ile Üç Anlaşma İmzaladık”, **Hürriyet**, 16 Mart 1977.

⁷⁹² “Sovyetlerle 3 Ayrı Anlaşma İmzalandı. Çağlayangil, ‘Önemli Olan Çeşitli Sorunlara İlişkin Görüşlerin Aynı ya da Yakın Olmasıdır’ Dedi”, **Cumhuriyet**, 16 Mart 1977.

⁷⁹³ “Sovyetler Türkiye'ye 21 Milyar Lira Kredi Veriyor”, **Günaydın**, 18 Mart 1977.

⁷⁹⁴ “Türk-Sovyet Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması İmzalandı”, **Vatan**, 16 Mart 1977.

⁷⁹⁵ “Türk-Sovyet Siyasi Belgesi Yakında İmzalanacak”, **Cumhuriyet**, 19 Mart 1977.

etmiştir. Türk Dışişleri Bakanı Çağlayangil de meslektaşı Gromiko'yu resmi ziyarette bulunmak üzere Türkiye'ye davet etmiştir.⁷⁹⁶

Çağlayangil'in SSCB gezisine yönelik basında farklı yorumlar dikkati çekmektedir. *Vatan* gazetesinde Cengiz Çandar, “*Demirel'in kimi zaman Türk-Sovyet ilişkilerini Amerika'dan istediklerini koparabilmek için bir şantaj aracı olarak*” kullandığına dikkati çekmektedir. Bu siyasetin Türkiye'yi iki büyük devletin “*güreş minderi*” durumuna sokacağını belirten Çandar, bunun Türkiye için en tehlikeli siyaset olduğunu vurgulamıştır. Sovyetler Birliği ile askeri işbirliği yapmak niyetinde olmayan Demirel hükümetinin, yoğun iktisadi ve ticari politika yürüttüğünü ifade eden Çandar, hükümetin şantaj mantığından arınmış, sınırları ve çerçevesi belirli ilişkiler kurması gerektiğine değinmiştir.⁷⁹⁷

Tercüman gazetesinde, Çağlayangil'in SSCB gezisi dolayısıyla yapılan yorumda süper güç Sovyetler Birliği ile devamlı çekişme içerisinde bulunmanın, bloklar arası yumuşamanın sürdüğü bir dönemde Türkiye'ye zarardan başka bir şey getirmeyeceği görüşüne yer verilmiştir. Ayrıca Sovyetler Birliği'nin, yakınlaşmanın bedeli olarak Türkiye'den hiçbir taviz istemediği vurgulanmıştır.⁷⁹⁸

Aynı gazetede Nazlı Ilıcak, komünizme karşı sürekli tetikte olmak gerektiğini vurguladığı köşe yazısında, çok yönlü dış politikanın 1965-1971 yılları arasında AP iktidarı döneminde dinamizm kazandığını ifade ederek, Türkiye'nin çıkarları doğrultusunda ve gereken ölçüde komünist blokla işbirliğine girmesi gerektiği fikrini savunmuştur. Ilıcak, Türkiye'nin komşularıyla iyi ilişkiler kurması gerektiğini ancak “*ideolojik sızmalara karşı*” bir an bile tedbiri elden bırakmamak gerektiğini ifade etmiştir.⁷⁹⁹

Tercüman'ın kalemlerinden Yaşar Güngör ise, görünüşte sıradan bir resmi ziyaret havasını veren Çağlayangil'in SSCB gezisinin, uluslararası konjonktür bakımından söylenenler dışında ve konuşulmayan konuları da kapsayan bir anlamı olduğuna dikkati çekmiştir. Türkiye'nin kalkınmasını tek kaynağa, tek bloğa bağlı olmayan bir anlayışla yürütmek konusunda son derece kararlı olduğunu belirten

⁷⁹⁶ *Cumhuriyet*, 19 Mart 1977.

⁷⁹⁷ Cengiz Çandar, “Türk-Sovyet Yakınlaşması Var mı Yok mu?”, *Vatan*, 14 Mart 1977.

⁷⁹⁸ “Türk-Sovyet Görüşmeleri”, *Tercüman*, 16 Mart 1977.

⁷⁹⁹ Nazlı Ilıcak, “Tarihte Türk-Sovyet İlişkileri”, *Tercüman*, 17 Mart 1977.

Güngör, bir taraftan Batı teknolojisinden yararlanılmaya çalışılırken, diğer taraftan Doğu bloğu ülkelerle işbirliği içinde bulunma gayretinin sürdürüldüğünü vurgulamıştır.⁸⁰⁰

Tanin'de Türk-Sovyet ilişkilerinin geliştirilmesinin yararına değinen yazısında Mehmet Dinçer, Sovyet Dışişleri Bakanı Gromiko'nun içişlerine saygısıyla tanınmış bir politikacı olduğunu vurgulayarak, Türk-Sovyet sınırının her iki yanında birbirinden saldırı bekleyen nöbetçiler yerine, birbirlerine dostça, güvenle bakan insanların yaşamasının arzu edildiğini ifade etmiştir. Bu talebe olumlu yaklaşılmasının "*Sovyetlere kur yapmak ya da Amerika'ya blöf atmak*" gibi anlandırılmasını akıl dışı olarak niteleyen yazar, Sovyetler Birliği ile ekonomik ve kültürel bağlantılarımızı geliştirmemizin hem Türkiye hem de kuzey komşumuz için büyük yarar sağlayacağını, ayrıca kimseye zararlı olmayacağını belirtmiştir.⁸⁰¹

Aynı gazeteden Bekir Tünay ise Türk-Sovyet yakınlaşmasını veya ilişkilerini izlerken tarihsel gerçeklikleri göz önünde bulundurmak gerektiğine dikkati çekmiştir. Görülecek manzaranın Türkiye'yi daha da uyanık olmaya zorladığını ifade eden Tünay, Sovyet dış politikasının Türkiye'ye yönelik değişmeyen stratejisini şöyle açıklamıştır: "*Sovyetler Birliği'nin zayıf olduğu zamanlarda Türkiye'ye yanaşması, güçlü bulunduğu devrelerde ondan uzaklaşmasıdır. Hatta bazen bu uzaklaşmanın düşmanlık sınırlarına bile dayanmasıdır.*"⁸⁰²

Yapılan bu yorumların ışığı altında, Türk basınında Sovyetler Birliği ile ilişkilerin geliştirilmesinde hiçbir sakınca görmeyen kalemler olduğu kadar, tedbirli bir tutum takınmak gerektiğini savunan ve Sovyetler Birliği'nin rejim ihracı yapabileceği olasılığına dikkati çeken kalemlerin de bulunduğu aşikârdır.

L. Sovyet Ticaret Heyetinin ve SSCB Silahlı Kuvvetleri Genelkurmay Başkanı Ogarkov'un Türkiye'yi Ziyaretleri

1978 yılı, Türk-Sovyet ilişkilerinde iktisadi işbirliğinin öne çıktığı bir yıl olmuştur. Sovyetler Birliği Ticaret Heyeti, yeni bir ticaret protokolü imzalamak üzere Mart ayı ortalarında Türkiye'ye gelmiştir. Ticaret Bakanı Teoman Köprülüler

⁸⁰⁰ Yaşar Güngör, "Sovyetlerle İlişkiler ve Çağlayangil'in Son Moskova Ziyareti", **Tercüman**, 21 Mart 1977.

⁸⁰¹ Mehmet Dinçer, "Türk-Sovyet Görüşmeleri", **Tanin**, 17 Mart 1977.

⁸⁰² Bekir Tünay, "Türk-Sovyet İlişkileri", **Tanin**, 26 Mart 1977.

Cumhuriyet gazetesine verdiği demeçte görüşmelerden Türkiye açısından olumlu sonucun alınmış sayılacağını belirtmiştir.⁸⁰³

Türk ve Sovyet ticaret heyetleri arasında 16 Mart 1978 tarihinde başlayan görüşmeler 5 Nisan 1978’de, 8 Ekim 1937 tarihli Ticaret ve Tediye Anlaşmasına Ek 19. Protokol’ün imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Ticaret protokolüne ilişkin bilgiler 6 Nisan günü basına yansımıştır. *Yeni Asır* gazetesinin verdiği habere göre, Ticaret Bakanı Köprülüler SSCB’den zirai mücadele helikopterleri, “Comet” adlı yolcu sürat tekneleri, 2 adet “Yak” tipi yolcu uçağı, çeşitli tarım araçları, gübre, elektrik enerjisi, kâğıt üretimi için odun ve toprak makineleri alınacağını söylemiştir. Köprülüler, SSCB’ye ihraç edilecek mallarda yüzde 45,7 oranında artış hacmi sağlandığını, SSCB’ye 1978 yılı içinde 150 milyon 345 bin dolarlık mal ihraç edileceğini bildirmiştir.⁸⁰⁴

Milliyet gazetesinin verdiği bilgiye göre, Ticaret Bakanı 19. Protokol’ün 1 Nisan 1978-31 Mart 1979 döneminde yürürlükte olacağını belirtmiştir. Köprülüler, 1978 yılı boyunca Sovyetler Birliği’nden ticaret protokolü çerçevesinde 138 milyon 445 bin dolarlık ithalat, 150 milyon 345 bin dolarlık ihracat olmak üzere toplam 288 milyon 790 bin dolarlık mübadele hacmi öngörüldüğünü ifade etmiştir. Sovyet Ticaret Heyeti Başkanı Kiselov ise yaptığı konuşmada, anlaşma sonuçlarının iki ülke arasındaki işbirliğinin güçlendiğini gösterdiğine işaret etmiştir.⁸⁰⁵ 19. Ticaret Protokolü’ne dair haberler *Dünya*, *Tercüman* ve *Barış (Ulus)* gazetelerinin sütunlarında da benzer şekilde yer almıştır.

Öte yandan Sovyetler Birliği Silahlı Kuvvetleri Genelkurmay Başkanı ve Savunma Bakanı Başyardımcısı Nikolai Vasiliyeviç Ogarkov, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren’in davetlisi olarak beş günlüğüne Türkiye’ye ziyarette bulunmuştur. 25-29 Nisan 1978 tarihleri arasında gerçekleşen ziyarette Ogarkov Başbakan Bülent Ecevit ve Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk ile temaslarda bulunmuştur.

Başbakan Bülent Ecevit, Ogarkov ile yaptığı görüşmeden önce verdiği demeçte, “ulusumuz ve hükümetimiz ulusal güvenliğin başta gelen koşulu olarak başta komşularımız olmak üzere bölge ülkeleri ile dostluk ve karşılıklı güven içinde

⁸⁰³ “Sovyetler Birliği ile Ticaret Protokolü Çarşamba Günü İmzalanıyor”, *Cumhuriyet*, 2 Nisan 1978.

⁸⁰⁴ “Sovyetler Birliği ile Ticari Protokol İmzalandı”, *Yeni Asır*, 6 Nisan 1978.

⁸⁰⁵ “Rusya ile Ticaretimiz %50 Artacak”, *Milliyet*, 6 Nisan 1978.

yaşamayı görmektedir. Dostluğu ve güven duygusunu bir ulusun güvenliğinde en önemli unsur saymaktayız” şeklinde konuşmuştur.⁸⁰⁶

Sovyetler Birliği Genelkurmay Başkanı Ogarkov ise yaptığı konuşmada, iki ülke arasındaki iyi komşuluk ilişkilerinin temelini Lenin ve Atatürk döneminde atıldığını hatırlatarak “ilişkilerimizin bu alanından da yararlanılması gereken olanakların var olduğunu belirtmek gerekiyor ve bu olanaklardan ne kadar iyi yararlanılırsa ilişkilerimizin daha pekişmiş olmasına yardımcı olacağına güvenim vardır” demiştir.⁸⁰⁷

Fotoğraf 18: Türkiye Cumhuriyeti Genelkurmay Başkanı Kenan Evren ve SSCB Genelkurmay Başkanı Nikolai V. Ogarkov

Kaynak: **Barış**, 27 Nisan 1978.

Diğer taraftan, Sovyet Genelkurmay Başkanı'nın ziyaretini değerlendiren gazetelerin, ziyaretin farklı yönlerini öne çıkardıkları dikkati çekmektedir. Örneğin *Yeni Asır* gazetesi, aynı zamanda dışişleri eski bakanlarından olan Milli Savunma Bakanı Hasan Esat Işık'ın “Rusya ile askeri işbirliğine girme niyetimiz yoktur” ifadesini manşetine taşıyarak Işık'ın “Bu bir protokol gezisidir. Türkiye'nin Rusya ile askeri işbirliğine girmesi niyeti yoktur” açıklamasına yer vermiştir.⁸⁰⁸

Aynı tarihli *Barış (Ulus)* gazetesi ise “Işık ‘Türk-Sovyet ilişkileri devamlı gelişme sürecindedir’” manşetini kullanmıştır. Işık, Mareşal Ogarkov'un Türkiye'ye silah yardımı yapılacağı yönünde basında yer alan demeçlerinin doğruluk derecesinin

⁸⁰⁶ “Sovyetler Birliği Bizimle Askeri Alanda da İlişki Kurmak İstiyor”, **Dünya**, 27 Nisan 1978.

⁸⁰⁷ **Dünya**, 27 Nisan 1978.

⁸⁰⁸ “Rusya ile Askeri İşbirliğine Girme Niyetimiz Yoktur”, **Yeni Asır**, 1 Mayıs 1978.

sorulması üzerine verdiği yanıtta, “Türkiye’nin bütün komşularıyla olduğu gibi Sovyetler Birliği ile de ilişkilerinin iyi olmasına, güvenceli olmasına önem verdiğini, buna karşılık Sovyetler Birliği ile Türkiye’nin ayrı savunma grupları içinde olduğunu unutmadıklarını” vurgulamıştır.⁸⁰⁹

Tercüman gazetesinde Güneri Civaoglu tarafından kaleme alınan köşe yazısında, Mayıs ayında gerçekleşecek olan NATO zirvesinde şeref başkanı olarak görüşmeleri yürütecek olan Ecevit’in, SSCB Genelkurmay Başkanı’nın ziyareti dolayısıyla iki süper güç arasında denge arayan bir siyasi iktidar kuşkusu yaratacağını vurgulamıştır. Ayrı bloklarda yer alan ülkelerin ekonomik ve kültürel ilişkiler kurabileceklerini ifade eden Civaoglu, askeri ilişkinin savunma sistemleriyle ilgili olduğunu, bunun da diplomatların görüşme konusu olduğunu belirtmiştir.⁸¹⁰

M. Başbakan Bülent Ecevit’in SSCB’yi Ziyareti

Başbakan Bülent Ecevit, ana muhalefet partisi lideri olarak 1976 Haziranında çıktığı SSCB gezisinden tam iki yıl sonra bu kez başbakan olarak bu ülkeyi ziyaret etmiştir. Ankara’dan ayrılmadan önce Sovyet TASS Ajansı’na bir demeç veren Başbakan Ecevit, Sovyetler Birliği’ne yapacağı ziyaretten büyük memnuniyet duyduğunu ve ikili ilişkilerin geliştirilmesine büyük önem verdiklerini dile getirmiştir. Kısa bir duraklama döneminin ardından (İkinci Dünya Savaşı sonrası kastediliyor), son yirmi yılda ilişkilerin hızla geliştiğini vurgulayan Ecevit, karşılıklı ekonomik işbirliğinin her iki ülkeye de yararlı olacağına inandıklarını ifade etmiştir.⁸¹¹

21-25 Haziran 1978 tarihleri arasında beş gün süren resmi ziyarette SBKP Merkez Komitesi Genel Sekreteri Brejnev ve Başbakan Kosigin ile görüşen Başbakan Ecevit’e, eşi Rahşan Ecevit’in yanı sıra Dışişleri Bakanı Gündüz Ökçün ile bazı bakanlar ve bürokratlar eşlik etmiştir. Ziyaretiyle ilgili bir konuşma yapan Ecevit, “Sovyet liderleriyle görüşmelerinin karşılıklı güven havasının iyice yerleşmesine yardımcı olacağını umduğunu” ifade etmiştir.⁸¹²

⁸⁰⁹ “Işık ‘Türk-Sovyet İlişkileri Devamlı Gelişme Sürecindedir’”, **Barış (Ulus)**, 1 Mayıs 1978.

⁸¹⁰ Güneri Civaoglu, “Sovyetler ile Askeri İlişki”, **Tercüman**, 27 Nisan 1978.

⁸¹¹ “Türk-Sovyet Sınırı Dostluk ve Barış Bölgesi Haline Geldi”, **Akşam**, 21 Haziran 1978.

⁸¹² “Ecevit Moskova’da”, **Akşam**, 22 Haziran 1978.

Türk basınında büyük önem verilen ve geniş yer tutan ziyaretle ilgili, iki ülke başbakanlarının görüşmesinde Türk-Sovyet ilişkileri ve uluslararası konular ele alınmıştır. Görüşmede tam adı “*Dostane İlişkiler ve İşbirliğine İlişkin Siyasal Belge*” olan belgenin içeriği tartışılmıştır. Öte yandan yaptığı konuşmada Sovyet Başbakanı Kosigin “*ziyarete büyük umut bağladıklarını, olumlu sonuçlar elde etmek için her şeyi yapacaklarını*” söylemiştir.⁸¹³

İmzalanacak olan siyasi belgeyle ilgili görüşlerini kaleme alan Hasan Cemal, Sovyet tarafının belgenin bir “anlaşma” ya da “antlaşma” olmasında ısrar ettiklerini ancak Ecevit’in bunu kabul etmemesi nedeniyle vazgeçtiklerini belirtmiştir. Belgede Ecevit’in görüşlerinin ağır bastığını ifade eden Cemal, tarafların ek hiçbir yükümlülüğe girmediklerini bildirmiştir.⁸¹⁴

23 Haziran günü Ecevit’in Brejnev ile yaptığı görüşmede, Sovyet lider Kıbrıs konusunda Türk tezini destekleyeceklerini açıklamıştır. Böylece Kıbrıs konusunda genişletilmiş bir uluslararası konferans öneren SSCB, bu tutumundan vazgeçmiştir.⁸¹⁵ Öte yandan görüşmelerde Türkiye’nin umulmadık dört iyi sürprizle karşılaştığını ifade eden Abdi İpekçi, bu sürprizleri şöyle sıralamıştır:⁸¹⁶

- *Karadeniz kıta sahanlığı hakkaniyet ilkesi benimsenmiştir. Bu, Ege’de üzerinde durduğumuz ilkedir.*
- *Kosigin, Ecevit’in önünde FIR konusunda SSCB teknisyenlerine uzlaşma yolu bulunması talimatını vermiştir.*
- *Kıbrıs konusunda Kosigin, SSCB’nin Türkiye’ye karşı girişimlerde bulunulmayacağı güvencesini vermiştir.*
- *Türkiye ile ticarete döviz yerine kliring düzeninin sürdürülmesi kabul edilmiştir.*

⁸¹³ “Ecevit Siyasal Belgeyi Bugün İmzalıyor”, **Cumhuriyet**, 22 Haziran 1978.

⁸¹⁴ Hasan Cemal, “Siyasal Belge’de Ecevit’in Dediği Oldu, Sıra Ekonomik Konularda”, **Cumhuriyet**, 22 Haziran 1978.

⁸¹⁵ “Brejnev ile Ecevit Birçok Konuda Anlaştı”, **Milliyet**, 23 Haziran 1978.

⁸¹⁶ Abdi İpekçi, “Görüşmeler Umulmadık Dört İyi Sürprizle Sonuçlandı”, **Milliyet**, 23 Haziran 1978.

Fotoğraf 19

Kaynak: **Günaydın**, 23 Haziran 1978.

Resmi görüşmelerin sona erdiği 23 Haziran günü, taraflar arasından Siyasi Belge imzalanmıştır. Ecevit'in SSCB ziyaretine ve imzalanan Siyasi Belge'ye geniş yer ayıran basında 24 Haziran 1978 tarihli gazete manşetleri şöyledir:

Akşam: Moskova'da Üç Antlaşma İmzalandı
Cumhuriyet: Türk-Sovyet Dostluğunun Siyasal İlkeleri Saptandı
Dünya: Ecevit ve Kosigin Siyasal Belgeyi İmzaladılar
Günaydın: Ruslarla Saldırmazlık Anlaşması İmzaladık
Hürriyet: Siyasi Belge İmzalandı
Tercüman: Siyasi Belge İmzalandı
Barış: Ecevit, "Karadeniz'de Kıta Sahaneliği Sorunu Çözümlendi"
Milliyet: Moskova'da Üç Belge İmzalandı

Tam adı "Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Arasında İyi Komşuluk ve Dostça İşbirliği İlkeleri Siyasal Belgesi" olan belgenin içeriğini aktaran *Cumhuriyet* gazetesi, belgede "iki ülke arasındaki dostane ilişkilerin Atatürk ve Lenin tarafından başlatıldığını, bu dostane işbirliğinin sürdürülmesinin bölgede olduğu kadar, Avrupa ve dünyada da yumuşama sürecine, dolayısıyla gerçek barışa katkıda bulunacağı" ifadelerinin yer aldığını bildirmiştir.⁸¹⁷ Belgede tarafların halkları arasında karşılıklı saygı ve güven ortamının güçlenmesine yönelik olarak kültür, sanat, bilim, turizm ve spor

⁸¹⁷ "Türk-Sovyet Dostluğunun Siyasal İlkeleri Saptandı", **Cumhuriyet**, 24 Haziran 1978.

alanlarındaki işbirliğinin karşılıklı olarak gelişmesini özendirmek; ayrıca sanayi, tarım, enerji, ulaştırma ve sağlık alanlarında da tarafların anlaşmaya varacakları ortaklaşa araştırmalar yapılması prensibi kabul edilmiştir.

Taraflar bu belgenin, “güvenliğe ve karşılıklı yarara dayalı işbirliğine katkıda bulunmaktan başka bir amaç gütmeyeceğini ve hiçbir devlete karşı olmayan bu siyasal belgede yer alan kurallar ve ilkelerin bir bütün oluşturduğunu” beyan etmişlerdir. Belgede ayrıca, “tehdide ve kuvvet kullanmaya başvurmama ve topraklarının diğer devletlere karşı saldırı ve yıkıcı faaliyetler için kullanılmasına izin vermeme ilkelerini karşılıklı ilişkilerinde benimsedikleri” açıklanmıştır.⁸¹⁸

Siyasi Belge'nin yanı sıra geniş bir iktisadi işbirliği çerçevesinin de kabul edildiğini bildiren *Barış* gazetesi, “iki ülke arasında ilk kez uzun vadeli ticari program” öngörüldüğünü belirtmiştir. Buna göre iki ülkenin ticari ilişkilerinde yüzde 200 dolayında artış olacağını bildiren gazete, “Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yılda 3 milyon tondan aşağı olmamak koşuluyla petrol vereceğini” haber vermiştir.⁸¹⁹ *Dünya* gazetesi ise imzalanan ekonomik işbirliği anlaşması kapsamında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'de nükleer ve hidroelektrik santraller kuracağını bildirmiştir.⁸²⁰ Aynı yöndeki bilgi, yine aynı tarihli *Hürriyet* gazetesinde de mevcuttur.⁸²¹

Yine *Barış* gazetesinin bildirdiğine göre daha önce ele alınmamış olan Kıta Sahaneliği konusunda, sağlanan anlaşma ile Karadeniz'de iki ülkenin de girinti ve çıkıntıları dikkate alınarak bir hat çizilmiş, böylece Karadeniz deniz altındaki zenginlikleriyle iki ülke arasında eşit şekilde bölüşülmüştür.⁸²²

Kıbrıs konusunda Siyasi Belge'nin içeriğini değerlendiren Başbakan Ecevit, “Sovyetler Birliği'nin soruna iki toplum arasındaki görüşmeler yoluyla bir çözüm bulunabileceği görüşünü paylaştığını, bunun da büyük bir değişiklik olduğunu” ifade etmiştir.⁸²³ Sovyetler Birliği Yüksek Şurası Prezidyum Başkanı Leonid Brejnev de Siyasi Belge ile ilgili yaptığı açıklamada belgenin “Lenin ve Atatürk tarafından çizilmiş olan ilişkilerin geliştirilmesi yolunda önemli bir aşama” olduğunu

⁸¹⁸ *Cumhuriyet*, 24 Haziran 1978.

⁸¹⁹ “Ecevit, ‘Karadeniz’de Kıta Sahaneliği Sorunu Çözümlendi”, *Barış (Ulus)*, 24 Haziran 1978.

⁸²⁰ “Sovyetler Türkiye’de Nükleer Santraller Kuracak”, *Dünya*, 26 Haziran 1978.

⁸²¹ “Rusya Nükleer Santral Kuracak”, *Hürriyet*, 26 Haziran 1978.

⁸²² *Barış (Ulus)*, 24 Haziran 1978.

⁸²³ “Siyasi Belge İmzalandı”, *Tercüman*, 24 Haziran 1978.

söylemiştir. Brejnev, Avrupa barışına en gerçekçi katkıyı Ecevit'in Moskova ziyaretinin oluşturduğunu da vurgulamıştır.⁸²⁴

Görüşmelerde ayrıca Kültür Protokolü de imzalanmıştır. Ecevit bu belgeyle ilgili olarak *"iki ülke arasındaki güven ortamını pekiştirecek belge"* nitelemesini kullanmıştır.⁸²⁵

Fotoğraf 20

Kaynak: **Barış**, 24 Haziran 1978.

İmzalanan Siyasi Belge ile ilgili Türk solunda yorumlar farklılık göstermektedir. Geçmişte Milli Demokratik Devrim hareketinden koparak Proleter Devrimci Aydınlik'ın önderliğini yapan Türkiye İşçi Köylü Partisi (TİKP) Genel Başkanı Doğu Perinçek, Siyasi Belge'yi şiddetle eleştirerek *"teslimiyet anlaşması"* olarak nitelendirmiştir. Perinçek *"Türkiye'yi iki süper devlete, özellikle Sovyetler Birliği'ne karşı mücadeleye davet ediyoruz"* demiştir.⁸²⁶

Türkiye İşçi Partisi Genel Başkanı Behice Boran ise Siyasal Belge'nin *"yumuşama sürecinde atılmış önemli bir adım olduğunu"* belirtmiştir. TİP Genel Başkanı, Siyasal Belge'de yazılanların kâğıt üzerinde kalmamasının Türkiye'nin çıkarlarının gereği olduğunu vurgulamıştır.⁸²⁷

⁸²⁴ "Brejnev: 'Avrupa Barışına En Gerçekçi Katkıyı Ecevit'in Moskova Ziyareti Oluşturdu'", **Cumhuriyet**, 28 Haziran 1978.

⁸²⁵ **Barış (Ulus)**, 24 Haziran 1978.

⁸²⁶ "TİKP: 'Siyasal Belge Bir Teslimiyet Anlaşmasıdır'", **Cumhuriyet**, 25 Haziran 1978.

⁸²⁷ "Boran: 'Siyasal Belge Detant İçin Olumlu'", **Cumhuriyet**, 27 Haziran 1978.

Görüşmelerin bitimini takiben 25 Haziran gününde, taraflar arasında Ortak Bildiri imzalanmıştır. Bildiri iki ülke Dışişleri Bakanları Gündüz Ökçün ve A. Gromiko tarafından imzalanmıştır. *Günaydın* gazetesi bildirin en önemli bölümü olarak Kıbrıs sorunuyla ilgili kısmı öne çıkarmıştır. Bildirin Kıbrıs'la ilgili bölümünde toplumlararası görüşmeler yoluyla çözüm ilkesi kabul edilirken, iki ayrı topluluğun meşru haklarının sağlanması gereği açıkça belirtilmiştir. Bu da Sovyetler Birliği'nin Türk görüşünü benimsemesi şeklinde yorumlanmıştır.⁸²⁸ Zira Sovyetler Birliği sorunun "kendisinin de katılacağı genişletilmiş uluslararası konferans" yoluyla çözümlenmesini talep etmekteydi. SSCB'nin toplumlararası görüşmelerin başlatılması prensibini kabul etmesi Türkiye açısından olumlu bir gelişme olmuştur. SSCB'nin attığı bu adımın, ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı silah ambargosunun kaldırılması hususunda etkili olabileceği yorumları yapılmıştır. Nitekim ABD Kongresi'nde silah ambargosunun kaldırılmasına yönelik süreç tekrar aktif hale getirilerek, ambargonun kaldırılmasına ilişkin oylamanın 10 Temmuz 1978 tarihinden sonra yapılması kararı verilmiştir.⁸²⁹

Ortak Bildiri'de ayrıca görüşmeler sonunda varılan anlaşmalara, Siyasi Belge, Karadeniz Kıta Sahanelığı Anlaşması, Kültür Protokolü ve ticari-ekonomik alanlarda işbirliğini öngören anlaşmaya geniş yer verilmiştir. Bütün bunların Türk-Sovyet ilişkilerini geliştireceği belirtilmiştir.⁸³⁰

Başbakan Ecevit, yurda döndükten sonra Sovyetler Birliği gezisi ile ilgili olarak basın mensuplarına açıklamalarda bulunmuştur. Siyasal Belge'nin "*iki ülke arasındaki güven ortamının bir kanıtı olduğunu ve karşılıklı güvene dayalı ilişkilerin daha etkin şekilde gelişmesini sağlayacak nitelikte olduğunu*" söyleyen Ecevit'in, memnuniyetini dile getirdiği konuşmasında öne çıkan satırlar şöyledir:⁸³¹

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'ne yapmış olduğum ziyaretten başarı ve olumlu sonuçlarla dönebilmiş olmanın mutluluğu içindeyim. SSCB'nin değerli yöneticileri heyetimize büyük yakınlık gösterdiler ve ülkelerimiz arasındaki iyi komşuluk ilişkilerinin karşılıklı güven ortamının ne kadar gelişmiş olduğu ve daha da ne kadar gelişmeye elverişli olduğu bu gezi ve temaslar vesilesiyle kanıtlamış oldu.

⁸²⁸ "Ortak Bildiri: Kıbrıs Sorunu, Toplumlar Arasında Süratle Çözümlenmelidir", **Milliyet**, 26 Haziran 1978.

⁸²⁹ "Kongredeki Ambargo Oylamasının Temmuz Ortasına Ertelenmesi Kesinleşti", **Cumhuriyet**, 25 Haziran 1978.

⁸³⁰ **Milliyet**, 26 Haziran 1978.

⁸³¹ "Ecevit Döndü", **Akşam**, 26 Haziran 1978.

Türk basınında geniş yer bulan ve ilgiyle izlenen Başbakan Ecevit'in SSCB'yi ziyaretiyle ilgili yaklaşımlar farklıdır. *Milliyet* gazetesi, ziyareti izlemeye giden basın mensupları arasında yer alan Abdi İpekçi'nin "*Siyasal Belgeden Kaygı Duyanlar Rahat Olabilir*" başlıklı haberine yer vererek, Ecevit'in ziyaretini ve imzalanan Siyasi Belge'yi destekleyen bir tutum sergilemiştir. İpekçi söz konusu yazısında belgenin hukuki bir bağlayıcılığı olmadığına değinerek, " *dengeli, barışçı bir iyi niyet bildirisi*" olduğunu belirtmiştir. Ancak bu bildirinön öncekilerden farklı olacağı yorumunu yapan İpekçi, Türk-Sovyet ilişkilerinde yeni bir aşamanın başladığını öne sürmüştür. Ecevit'in SSCB gezisinin Türkiye'nin Batı'dan kopacağı veya Batı'ya şantaj yapacağı kuşklarını ortadan kaldırdığını ifade eden yazar, gezinin olumlu sonuçlar doğuracağını belirtmiştir.⁸³²

Diğer yandan görüşmeleri yürüten teknisyenlerin özellikle ticari ve iktisadi konularda zorluk çıkardığı bilgisini veren İpekçi, Kosigin'in Ecevit'e "*ne isterseniz veriyoruz, ne vererseniz alırsız*" demesine rağmen, teknisyenlerin sadece buğday veya volfram karşılığında petrol verebileceklerini bildiriye koymaya çalıştıklarını belirtmiştir. Öte yandan Sovyet teknisyenler, Türkiye'ye petrol verileceği hususunun Ortak Bildiri'ye açıkça konulmasına itiraz etmişlerdir. İpekçi bu durumun kuşku yarattığına, üst düzeyde yapılan konuşmaların içtenliğine gölge düşürdüğüne dikkati çekmiştir.⁸³³

Abdi İpekçi "*Güven Vererek Sağlanan Denge*" başlıklı bir başka yazısında, Ecevit'in Batı'da olduğu gibi Moskova'da da tam bir güven sağladığını, mavi boncuk dağıtmadan, nabza göre şerbet vermeden açıkça bildirdiğini belirtmiştir. İpekçi bu sayede Karadeniz Kıta Sahaneliği, Kıbrıs, ticari ve iktisadi anlaşma gibi önemli konularda Ecevit'in istediklerini alabildiğini vurgulamıştır.⁸³⁴

Milliyetçi Cephe Hükümetleri döneminde "*dış politikada hareketsizlik*" yaşandığını, hatta "*bir dış politikaya sahip olunmadığını*" öne süren *Barış* gazetesi yazarı Ahmet Şükrü Esmer, Bülent Ecevit'in SSCB gezisinin çok önemli olduğunu ifade etmiştir. Ecevit'in ziyareti ile Türk-Sovyet ilişkilerinde yeni bir aşamanın başladığını söyleyen Esmer, bu yolda ilerlemenin de bir sınırı olması gerektiğine dikkati çekmiştir. Zira bir tarafa aşırı bağılılığın acı deneyini (ABD ile ilişkiler ve

⁸³² Abdi İpekçi, "Siyasal Belgeden Kaygı Duyanlar Rahat Olabilir", *Milliyet*, 24 Haziran 1978.

⁸³³ İpekçi, "Doruktaki Sıcak Hava, Alt Düzeye Aynen Yansımayınca...", *Milliyet*, 25 Haziran 1978.

⁸³⁴ İpekçi, "Güven Vererek Sağlanan Denge", *Milliyet*, 26 Haziran 1978.

silah ambargosu kastediliyor) yaşayan Türkiye'nin bundan böyle “denge politikası izleyeceğini, şahsiyetli ve haysiyetli dış politikayı gerçekleştireceğini” vurgulamıştır.⁸³⁵

Cumhuriyet gazetesinde Nadir Nadi, Ecevit'in gezisinin bazı çevrelerde yarattığı kuşkuya değinerek “Ecevit bir saldırmazlık paktı imzalayıp NATO'ya sırt mı çevirecekti? Yoksa kuzey komşumuzdan silah yardımı isteyerek Amerika'ya şantaj mı yapacaktı? Bu akıl dışı varsayımlar kimi kafaları bayağı kuşkulandırıyor” şeklinde yazmıştır. Yazısının sonunda ekonomik ilişkilerle ilgili yapılan anlaşmaya değinen Nadi, Kosigin'in “ne satarsanız alırız” demesine karşılık, “acaba satacak çok şeyimiz var mı?” diye sormuş, “endüstrisini kuramamış, tarımda çağdaş teknolojiye ulaşamamış, üstelik büyük bir nüfus patlamasının sancılarını çeken bir ülke olarak durumumuz oldukça güçtür” tespitinde bulunmuştur.⁸³⁶

Ecevit'in gezisini değerlendiren Hürriyet gazetesi yazarı Oktay Ekşi, “kim sanıyorsa ki Ecevit Moskova'yı fethetti, bu koskocaman bir yanıştır. Ama kim sanıyorsa ki Türk Heyeti Moskova'da soğuk bir hava ile karşılandığı halde, Türk kamuoyuna her şey toz pembe gösterilmeye çalışılmaktadır, bu daha büyük bir yanlış olur” şeklinde tespitte bulunmuştur. Ekşi, Siyasi Belge'yle ilgili olarak, belgenin “birbirine karşı iyi davranacağına iki yıl önce de söz veren iki ülkenin aynı vaatleri tekrarlamasından başka önem taşıyor” görüşünü dile getirmiştir. Yazar, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ekonomik ilişkilerde sağlanan işbirliğinin çok önemli olduğunu ve buna karşı olmak için bir neden olmadığını öne sürmüştür.⁸³⁷

Tercüman gazetesi Ecevit'in gezisini tamamen farklı bir bakış açısıyla değerlendirmiştir. Ahmet Kabaklı tarafından kaleme alınan yazıdaki şu ifade çarpıcı farkı ortaya koymaktadır: “Ecevit bugün, Türkiyemizin en az üç asırlık düşmanı Sovyet Rusya'ya ‘Dostluk ve İşbirliği Paketi’ imzalamaya gidiyor. Gittiği yer, 1921'de Atatürk'le imzaladığı ‘saldırmazlık’ ve hatta ‘ebedi kardeşlik!’ paktını 1946'da yırtıp çöpe atmış olan kızıl çarların başkentidir”. Kabaklı yazısında, Sovyetler Birliği'nin tek amacının Türkiye topraklarını çiğneyerek Akdeniz, Orta Doğu ve Afrika'ya fiilen inmek ve dünya hâkimiyeti peşinde koşmak olduğunu öne sürmüştür.⁸³⁸

⁸³⁵ Ahmet Şükrü Esmer, “Ecevit'in Üçüncü Gezisi”, **Barış (Ulus)**, 30 Haziran 1978.

⁸³⁶ Nadir Nadi, “İyi Niyet Belgeleri”, **Cumhuriyet**, 25 Haziran 1978.

⁸³⁷ Oktay Ekşi, “Gezinin Bilançosu”, **Hürriyet**, 23 Haziran 1978.

⁸³⁸ Ahmet Kabaklı, “Moskova Yolunda”, **Tercüman**, 21 Haziran 1978.

Aynı gazeteden bir başka isim, Başbakan Eski Yardımcısı Kemal Satır, Moskova yönetimini eleştirdiği yazısında, TKP Radyosu ve Bizim Radyo sayesinde Sovyetler Birliği'nin direktif vermeye devam ettiğine işaret ederek, “*komşumuz Ruslar kendi ülkelerinden aleyhimize yapılan bütün tahriklerden habersiz olduklarını pervasızca söylemeye devam etmektedir*” şeklindeki görüşlerini aktarmıştır. Satır, devleti idare edenlere düşen görevin “*caka satmak değil*”, dengeleri gözeterek ülkeyi barış içinde kalkındırmak, güçlendirmek olduğunu belirtmiştir.⁸³⁹

Yine *Tercüman* gazetesi yazarlarından ve Ecevit'in gezisine eşlik eden isimlerden Nazlı Ilıcak da Sovyetler Birliği ile ilişkilere eleştirel yaklaşan isimler arasındadır. Ilıcak, Türk-Sovyet ilişkilerinin Türkiye açısından ekonomik, Sovyetler Birliği açısından ise siyasi yönüyle önemli olduğunu belirterek, geniş perspektif içinde değerlendirildiğinde Ecevit'in temaslarının büyük bir yenilik getirmediğini öne sürmüştür. Nazlı Ilıcak, Sovyetler Birliği'nin iyi niyetini ve Siyasi Belge'de yer alan içişlerine karışmama prensibini, merkezi Doğu Almanya'da bulunan Bizim Radyo'nun yayınları ile bağdaştıramamaktadır.⁸⁴⁰

Türkiye'nin jeopolitik durumunun “uyanık davranma mecburiyeti” gerektirdiğini vurgulayan Ilıcak, Sovyetler Birliği'ne doğru atılan her adımın, Başbakanca sarf edilen her sözün ölçülü olması gerektiğini ifade etmiştir. Kültür Protokolü çerçevesinde öğrenci değişiminin yapılacak olmasını “*tehlikeli sapmalar*” olarak nitelendirmektedir. Bu ülke tarafından yürütülen komünist propagandaya ve Bizim Radyo yayınlarına dikkati çeken Ilıcak, bu konuda görüşmelerde Başbakan Ecevit'in hiçbir uyarıda bulunmamasını eleştirmiştir. Sovyetler Birliği'nin *Bizim Radyo* ve çeşitli gazete-dergiler vasıtasıyla ABD ve Batı düşmanlığını körüklemeye çalıştığını iddia eden Ilıcak, “*NATO'ya, CENTO'ya hayır, Ortak Pazar'dan çıkalım*” propagandalarıyla Türkiye'yi yalnızlaştırmaya çalıştığını belirtmiştir.⁸⁴¹

Öte yandan *Günaydın* gazetesi itidalli değerlendirmeleriyle öne çıkmıştır. Hüsamettin Çelebi, Ecevit'in gezisini bir kısım aşırı sol gibi bayram nedeni saymanın nasıl bir anlamı yoksa sağ partiler ve aşırı solun Pekin yanlıları gibi felaket başlangıcı olarak söz etmenin de bir anlamı olmadığını ifade etmiştir. Özellikle 1964'te Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in ziyaretiyle Türk-Sovyet

⁸³⁹ Kemal Satır, “Tehlike Var mı?” *Tercüman*, 24 Haziran 1978.

⁸⁴⁰ Nazlı Ilıcak, “Türk-Sovyet İlişkileri”, *Tercüman*, 25 Haziran 1978.

⁸⁴¹ Ilıcak, “Yumuşama”, *Tercüman*, 26 Haziran 1978.

ilişkilerinde başlayan yeni dönemin çeşitli üst düzey ziyaretlerle sürdüğünü hatırlatan Çelebi, bu gezi ve görüşmelerin Türkiye'yi komünist yapmadığını, Ecevit'in gezisi dolayısıyla sevinmeye de dövünmeye de gerek olmadığını vurgulamıştır.⁸⁴²

Milli Görüş çizgisinin temsilcisi olan *Milli Gazete* ise Ecevit'in SSCB ziyaretini yeren değerlendirmeleriyle dikkati çekmektedir. Ecevit hükümetiyle birlikte Batılı güçlerin Türk ekonomisi ve siyaseti üzerinde yeniden söz sahibi olmaya başladıklarını öne süren gazete, Türkiye ekonomisinin geleceğinin IMF'ye emanet edildiğini belirtmiştir. Bundan daha vahimi olarak harp sanayinin kurulmasında ABD'li uzmanlar heyetinin görevlendirilmesini işaret eden *Milli Gazete*, “*ha Demirel kafası, ha Ecevit kafası, şimdilik değişen bir şey yoktur*” saptamasında bulunmuştur. Dolayısıyla Ecevit'in Sovyetler Birliği gezisine bu açıdan bakıldığında, “*ciddi bir sonuç beklemeye gerek yoktur*”.

Milli Gazete bundan sonra olacakların belli olduğunu ifade ederek, ABD ve SSCB'nin Türkiye üzerinde çift yönlü bir denetleme politikası gütmeyi amaçladıklarını vurgulamıştır. Hem NATO üyesi olarak kalıp hem de SSCB ile siyasi belge imzalamanın “*açık bir çelişki*” olduğuna değinen gazete, bu çelişkinin tek bir telif yolunun olabileceğini belirtmiştir. Bu yol, ABD ile SSCB'nin Türkiye'yi kendi nüfuz sahalarına almak konusunda bir uzlaşmaya varmış olduklarıdır. Böylece ekonominin tamamen dışa bağımlı hale gelerek dış borcun artacağını öne süren gazete, Ecevit'in şu ana kadarki dış gezilerinden başka bir anlam çıkarmanın güç olduğu görüşünü savunmuştur.⁸⁴³

Başbakan Bülent Ecevit'in 21-25 Haziran 1978 tarihleri arasında gerçekleştirdiği SSCB ziyareti ve burada imzalanan belgeler iki ülke tarafından da önemli addedilmiştir. Basında ise farklı değerlendirmeler yapılmakla birlikte Ecevit'in ziyareti, bu beş gün boyunca gündemin en önemli başlıklarından biri olmuştur.

Ecevit'in SSCB ziyareti, 12 Eylül 1980 darbesine kadarki süreçte iki ülke arasında basına yansıyan son üst düzey temastır. 1980 darbesine kadar geçen yaklaşık iki yıllık süre, Türkiye açısından partiler arasındaki mücadelenin silahlı çatışmalara dönüştüğü ve ekonominin son derece bozulduğu bir dönem olmuştur.

⁸⁴² Hüsamettin Çelebi, “Bir Geziyle Komünist Olmayız”, **Günaydın**, 23 Haziran 1978.

⁸⁴³ Tarık Behlül, “İki Seyahatin Düşündürdükleri”, **Milli Gazete**, 22 Haziran 1978.

Bunun yanı sıra 14 Ekim 1979 tarihinde yapılan parlamento seçimleri iktidar değişikliği ile sonuçlanmıştır. Seçim sonuçları gereğince Bülent Ecevit başbakanlığı kaybetmiş, yeni hükümeti Süleyman Demirel kurmuştur. Öte yandan 1979 yılı sonunda SSCB'nin Afganistan'a asker göndermesiyle başlayan Sovyet müdahalesi, Türkiye'de kuzeydeki büyük komşunun Yakın ve Orta Doğu'da daha da etkin bir dış politika izlediği şeklinde yorumlanmış ve bu durum hoş karşılanmamıştır.

SONUÇ

Türk-Sovyet ilişkilerinin tarihi inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Aynı zamanda coğrafi olarak da komşu olan iki devletin ilişkileri, geçmişte birtakım nedenlerle olumsuz yönde seyretmiştir ancak Cumhuriyet dönemi Türk-Sovyet ilişkilerinde dostluk ve iyi komşuluk temelleri de atılmıştır. Bu dostane iyi komşuluk ilişkilerinin mimarı kuşkusuz Atatürk ve Lenin'dir. Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Çarlık Rusyası'nın yıkılmasından sonra Sovyet Rusya'nın bağımsızlık mücadelesi veren milletlere saygı duyduğunu ve destek vereceğini açıklaması ve bu bağlamda Milli Mücadele'ye maddi ve manevi destek vermesi, Türk-Sovyet ilişkilerinde dostluk temellerinin atılmasını sağlamıştır. 1920'li yıllarda Türkiye'ye mali ve teknolojik destek sağlayan yegâne devlet SSCB olmuştur.

Milli Mücadele döneminde başlatılan bu yakınlaşma, her iki tarafın beklentilerinin aynı zaman diliminde örtüşmesinin bir sonucudur. Türk yönetimi bağımsızlık mücadelesi verdiği bir dönemde Bolşeviklerle emperyalist Batı'ya karşı güç birliği yaparken, Rus Bolşevik yönetimi de bu mücadeleyi emperyalist Batı'ya karşı olduğu için desteklemiştir. Bu bağlamda 23 Nisan 1920'de TBMM'nin kurulmasının ardından Ankara yönetimini resmen tanıyan ilk büyük devlet Sovyet Rusya olmuştur. 16 Mart 1921 tarihinde Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması ile 17 Aralık 1925 tarihinde Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın imzalanmasıyla iki devlet arasında dostane ilişkiler resmen başlamıştır. Ancak Türkiye, Sovyet Rusya ile başlatılan bu olumlu ilişkiye rağmen Batı ile de ilişkilerini devam ettirmeye özen göstermiştir. Türkiye'nin komünizmi devletin ideolojisi olarak kabul etmesi söz konusu olmamıştır.

İki devlet arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkiler Türkiye açısından komünizmden uzak durulması koşuluyla İkinci Dünya Savaşı'nın sonu olan 1945'e kadar genel anlamda olumlu bir çizgide seyretmiştir. İlişkileri ciddi anlamda olumsuz yönde etkileyen ilk gelişme 1939 yılında Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun Moskova ziyareti sırasında yaşanmıştır. Türk heyetinin bu ziyaretinde Sovyetler Birliği Montrö rejiminde değişikliğe gidilerek Boğazların kontrolünün iki devlet tarafından ortaklaşa yapılmasını talep etmiştir. Türk Dışişleri Bakanı tarafından reddedilen bu talep, ilişkilerde uzunca dönem sürecek olan kötüye gidişin başlangıcı olmuştur.

Stalin'in liderliğinde Sovyetler Birliği 1945 yılında taleplerini bir adım daha ileri taşıyarak Türkiye'den Kars ve Ardahan'ı istemiştir. Sovyetlerin 1946 yılında Türkiye'ye verdiği notalarda Boğazların ortaklaşa kontrolü konusunda ısrar etmesi, ilişkileri derinden yaralamıştır.

Stalin'in ölümünün ardından SBKP Genel Sekreteri Kruşçev'in liderliğinde, dış politikada Stalin döneminden farklı ilkeler benimsenip uygulansa da, bunun Türk siyasetinde karşılığını bulması uzun zaman almış ve kolay olmamıştır. Kruşçev Türkiye'den hiçbir toprak taleplerinin olmadığını ilan etse de, Demokrat Parti iktidarı döneminde NATO, Bağdat Paktı ve CENTO üyelikleri ile Kore'ye asker gönderilmesi örneklerinin gösterdiği gibi Batı ile tam bir ittifak içindeki Türkiye için Sovyetler Birliği artık tam manasıyla "kuzeydeki büyük komşu"dur. Yaratılan bu olumsuz imge Sovyetler Birliği'ni niteleyen başlıca kavramlardan biri olmuştur.

Öte yandan komünizmi en büyük tehdit olarak algılayan Demokrat Parti, gerek iç gerekse dış politikasını bu tehdit algısı üzerinden şekillendirmiştir. Ancak 1960 yılında Demokrat Parti iktidarına askeri bir darbeyle son verilmesinden sonra, bu defa da Kıbrıs sorununda Batılı devletlerin Türkiye'nin milli mesele olarak gördüğü bir konuda kayıtsız kalmaları, Türk-Sovyet ilişkilerinin seyrini olumlu etkilemiştir. Zira Sovyetler Birliği ile Türkiye'nin Kıbrıs sorununda çıkarları özellikle 1974 yılına kadar büyük ölçüde örtüşmüştür. Böylece 1960'lı yıllarda iki devlet arasındaki ilişkilerin normalleşmesinde Kıbrıs sorunu olumlu yönde rol oynamıştır. Öte yandan Küba füzeleri bunalımında ABD'nin izlediği politika ve onu takiben "Johnson mektubu" olayı Türkiye'yi, izlediği Batıya bağımlı tek yönlü dış politika stratejisinin ağır sonuçları ile karşı karşıya bırakmıştır.

Bundan sonra Türkiye, 1960-1980 döneminde, ağırlıklı olarak sağ parti iktidarı tarafından yönetilmesine rağmen, çok yönlü dış politika stratejisi izleyerek Batıya bağımlılığını azaltmış ve Sovyetler Birliği ile ilişkilerini "işbirliği" düzeyine kadar taşımıştır. Böylece bir taraftan Atatürk'ün en başından beri kurmaya çalıştığı dostane iyi komşuluk ilişkileri sürdürülürken, diğer taraftan da Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin devlet yapıları iki ayrı sistem şeklinde muhafaza edilmiştir. Bu noktada kuşkusuz Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin siyasal sisteminden etkilenmesi veya kendisini baskı altında hissetmesi söz konusu değildir. Tek yönlü olan bu sorun, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden tehdit algılaması ile ilgilidir. Sovyetler Birliği'nin

komünizmi yaymaya çalıştığı ve Türkiye’yi de bu sisteme dahil etmek istediği yönündeki kuşkular, Türk siyasetinde her daim canlılığını korumuştur.

Bu tez çalışmasında 1960-1980 dönemi Türk-Sovyet ilişkilerinin seyri, basında üst düzey devlet adamlarının karşılıklı ziyaretlerini konu alan haberler ve köşe yazıları incelenerek ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu haberler arasında önemli bir tanesi, 1960 yılında Dışişleri Bakanı Selim Sarper’in Sovyet lideri Kruşçev ile New York’ta gerçekleştirdiği görüşmeye dairdir. Bu görüşme, 1939’da Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ve Sovyet lideri Stalin arasında yapılan görüşmeden sonra taraflar arasındaki ilk üst düzey görüşmedir. İki devlet adamının görüşmesi, Türkiye’nin 1939’dan sonra üst düzey ikili görüşmelerden kaçınan tutumunu terk etmesi bakımından önemlidir. Türk basınında olumlu eleştiriler alan görüşme, aynı zamanda Türkiye’nin çok yönlü dış politika stratejisine yöneldiğini gösteren bir adımdır. Türkiye 1960’lı yıllarda Sovyetler Birliği ile ilişkilerde “herhangi bir siyasi koşul bulunmuyorsa, SSCB ile Türkiye arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için hiçbir engel yoktur” ilkesini benimsemiş ve bu yönde hareket etmiştir.

Diğer taraftan Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin’in 30 Ekim-6 Kasım 1964 tarihleri arasında SSCB’ye gerçekleştirdiği gezi, taraflar arasında Kıbrıs sorunu bağlamındaki görüş ayrılıklarının giderilmesi bakımından önemli ve olumlu bir adım olmuştur. Yayınlanan ortak bildiri ile Kıbrıs’ın bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü ile Enosis’in reddi ilkeleri kabul edilmiştir. Sovyetler Birliği’nin görüşmelerde Enosis’e kesin olarak karşı çıktığını açıklaması, Türkiye’nin sağladığı çok önemli bir destektir. Sovyetler Birliği’nin bu tutumu Türk basınında da olumlu karşılanmıştır. Dışişleri Bakanı F. C. Erkin’in gezisi Türk-Sovyet ilişkilerinin daha da gelişmesine katkıda bulunurken, 1964 yılı sonuna gelindiğinde Türk-Sovyet ilişkilerinde “normalleşme” süreci başarıyla gerçekleştirilmiş oluyordu.

17-22 Mayıs 1965 tarihleri arasında Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Andrey Andreyeviç Gromiko’nun Türkiye’ye yaptığı resmi ziyaret, 1931 yılında M. M. Litvinov’un Türkiye’yi ziyaretinden sonra Sovyetler Birliği’nin Dışişleri Bakanı düzeyinde Türkiye’ye yaptığı ilk ziyarettir. Bu bakımdan Gromiko’nun ziyareti 1960-1980 dönemi Türk-Sovyet ilişkilerinde önemli bir yere sahiptir. AP’nin çoğunlukta olduğu bir hükümet işbaşındayken gerçekleştirilen Dışişleri Bakanı

Gromiko ve beraberindeki Sovyet heyetinin bu ziyareti, Türkiye'nin çok yönlü dış politika izlediğine yönelik somut göstergelerden bir tanesidir. 34 yıl aradan sonra Sovyetler Birliği'nin Dışişleri Bakanı düzeyinde Türkiye'ye düzenlediği bu ziyaret ikili ilişkilerin iyileşmesine katkıda bulunurken Türk basınında da geniş yer bulmuş ve olumlu değerlendirilmiştir.

Diğer taraftan 20-27 Aralık 1966 tarihleri arasında gerçekleşen SSCB Başbakanı Kosigin'in Ankara ziyareti, Sovyetler Birliği'nin başbakan düzeyinde gerçekleştirdiği ilk ziyaret olması bakımından önemlidir. SSCB bu ziyarette Türkiye ile ilişkilerinde iyi komşuluk ve güven ortamının devamından yana olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur.

Öte yandan Kosigin'in ziyaretinde Sovyetler Birliği tarafından yapılması öngörülen ekonomik yardım kapsamında, çeşitli alanlarda faaliyet gösterecek fabrikaların kurulması öngörülmüştür. Sovyetlerin taahhüt ettiği ekonomik yardım konusuna Türk basınının temkinli yaklaştığı görülmektedir. Örneğin *Akşam* gazetesi bu yardımla Sovyetler Birliği'nin Türkiye'deki Amerikan füze üslerinin faaliyetine son verilmesinin amaçlanmış olabileceğine dikkati çekerken, *Yeni Asır* gazetesi Sovyetler Birliği'yle yeni bir ticaret anlaşmasının dayanacağı şartların büyük güçlükler içereceğine olan inancını ifade etmiştir. Sovyetler Birliği'nden "büyük komşumuz" şeklinde bahseden gazete, bu devletle ilişkilerde geçmiş deneyimleri göz önüne alarak ölçülü temennilerde bulunmak gerektiğine vurgu yapmıştır.

Türk basınında geniş yankı bulan bir başka gelişme, 12-21 Kasım 1969 tarihleri arasında Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın SSCB'ye yaptığı ziyarettir. Bu ziyaret, Türkiye'nin SSCB'ye devlet başkanı seviyesinde gerçekleştirdiği ilk ziyaret olması itibariyle önemlidir. Taraflar arasında gerçekleştirilen görüşmelerde Türk tarafı siyasi alanda iyi komşuluk ilişkilerini temel alırken, Sovyet tarafı daha sık temas ve komşuluk ilişkilerinin ötesinde bir yakınlık arzuladığını ortaya koymuştur. Cumhurbaşkanı Sunay'ın SSCB ziyareti, iyi komşuluk ve dostane ilişkilerin altını bir kez daha çizmesi ve SSCB'nin ilişkileri daha da geliştirmek konusundaki istekliliğini göstermesi bakımından yararlı olmuş ve Türk basınında olumlu değerlendirilmiştir.

Diğer yandan SSCB Başbakanı Aleks N. Kosigin'in 26-29 Aralık 1975 tarihleri arasında Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaret, ekonomik ilişkilere katkısı bağlamında öne çıkmaktadır. Basında Türk-Sovyet ilişkilerinin "*iyi komşuluk*"tan

“dostluk ve işbirliği” aşamasına yükseltilmesi konusunda mutabık kalındığına dair yorumların yer aldığı bu ziyaret hakkında, bir anlamda Atatürk ve Lenin dönemindeki ilişkilere dönüş sayılabileceği yorumu yapılmıştır. Sovyetler Birliği Başbakanı Kosigin’in gelişi, basında daha bağımsız ve haysiyetli, çok yönlü dış politikaya geçme eğiliminin bir göstergesi olarak sunulmuştur.

Öte yandan Türk basınında olumlu ve olumsuz tepkilere neden olan gelişmelerden bir tanesi, ana muhalefet partisi lideri Bülent Ecevit’in 11-18 Haziran 1976 tarihleri arasında Sovyetler Birliği’ne ziyaretidir. Bu ziyaretle ilgili verilebilecek iki çarpıcı örnek bulunmaktadır: *Milli Gazete*, Ecevit’in iç politikadaki kayıplarını dış politikada etkin olarak ve sosyalist-komünist liderlerle görüşerek telafi etmeye çalıştığını öne sürerken; *Tercüman* gazetesi Ecevit’in ziyaretini mecazi bir üslupla hiçbir işe yaramadığı anlamında eleştirmiştir.

1960-1980 döneminde Türkiye’de ağırlıklı olarak sağ parti hükümetleri görevde olmasına rağmen, Türk-Sovyet ticari ilişkileri hızlı gelişme göstermiştir. Bu bağlamda 22 Mart 1965 tarihinde yapılan 44 milyon dolarlık ticaret anlaşması, o döneme kadar iki devlet arasında imzalanan ticaret anlaşmaları arasında en yüksek meblağdır. Sovyetler Birliği’nin Türkiye’ye sağladığı ekonomik yardımlar kapsamında başta İskenderun Demir-Çelik Fabrikası ve Seydişehir Alüminyum Fabrikası olmak üzere çeşitli fabrikaların kurulmasında öncü olmuştur.

1970’lerde Türkiye ekonomisi bunalımlı bir dönemden geçerken Sovyetler Birliği ile ticari ilişkiler sürmüştür. Öte yandan 1978 yılı ikili ilişkilerde iktisadi işbirliğinin öne çıktığı bir yıldır. Türkiye SSCB’ye ihraç edilecek mallarda yüzde 45,7 oranında artış hacmi sağlamış, SSCB’ye 150 milyon 345 bin dolarlık mal ihraç edilmesi konusunda mutabık kalınmıştır. Yapılan ticaret protokolü çerçevesinde 1978 yılı boyunca Sovyetler Birliği’nden 138 milyon 445 bin dolarlık ithalat, 150 milyon 345 bin dolarlık ihracat olmak üzere toplam 288 milyon 790 bin dolarlık mübadele hacmi öngörülmüştür.

Bu bağlamda, 1960-1980 yılları arasında Türk-Sovyet ilişkileri iç politikadaki çeşitli gelişmeler dolayısıyla zaman zaman gerileme izlenimi verse de, siyasi-ekonomik ilişkiler iyi komşuluk ve dostluk temelinde sürdürülmüştür. İlişkileri yakınlaştıran etken siyasettir. Bu yakınlaşmanın en önemli aracı ise Sovyetler Birliği’nin Türkiye’ye yaptığı iktisadi yardımlar olmuştur. Bu yardımlar sayesinde

Türkiye’de pek çok tesis açılmış ve bu tesisler Türkiye’nin sanayileşmesine önemli katkıda bulunmuştur. Kaldı ki Türkiye söz konusu dönemde Batı bloğundan böyle bir destek alamamıştır.

Öte yandan Türk basınındaki Sovyet karşıtı söylem, Sovyetler Birliği ile komünizmi birbirinden ayır(a)mayan anlayıştan etkilenmiş ve Sovyet karşıtlığı, komünizm karşıtlığı ekseninde şekillenmiştir. Türkiye’deki sağ partilerin komünizm karşıtlığından beslenen iç politika stratejileri, 1960-1980 döneminde Türk solunda yaşanan çeşitlilik ve hareketlilikle mücadele etmek zorunda kalırken, gerek Adalet Partisi gerekse Milliyetçi Cephe hükümetleri SSCB ile iyi ilişkiler yürütmenin Türkiye’nin ve bölge barışının yararına olduğunu idrak etmişler ve siyasi-ekonomik ilişkileri sürdürmüşlerdir.

Bu bağlamda basının Türk-Sovyet ilişkilerini yorumlayış biçimini anlamak için, haberlerde ve köşe yazılarında niteliklerine göre hangi olumlu veya olumsuz kavramların kullanıldığını tespit ve analiz etmek yerinde olacaktır. Tez çalışmasında incelenen gazetelerde niteliğine göre en çok kullanılan olumlu ve olumsuz kavramlar şöyledir:

Tablo 4: İncelenen Gazete Haberlerinde En Çok Kullanılan Olumlu ve Olumsuz Kavramlar

OLUMLU	OLUMSUZ
İyi komşuluk	Kuzeydeki büyük komşu
İyi münasebetler	Komünizm
Dostluk	Komünist
Atatürk ve Lenin	
Dostane ilişkiler	
Dostluk ve işbirliği	
Dostane ilişkiler ve işbirliği	
Ekonomik işbirliği	

Tablo 5: İncelenen Gazetelerin Köşe Yazılarında En Çok Kullanılan Olumlu ve Olumsuz Kavramlar

OLUMLU	OLUMSUZ
İyi komşuluk	Komünizm
Türk-Sovyet münasebetleri	Komünist
Dostluk ve iyi komşuluk ilişkileri	Kuzey komşumuz
Ekonomik işbirliği	

Tez çalışmasında incelenen gazete haberleri ve köşe yazılarında en çok kullanılan olumlu ve olumsuz kavramlar analiz edildiğinde ortaya çıkan sonuç, 1960-1980 dönemi Türk-Sovyet ilişkilerine ışık tutmaktadır. Yukarıda daha önce ifade edilmiş olan “1960-1980 yılları arasında Türk-Sovyet ilişkileri iç politikadaki çeşitli gelişmeler dolayısıyla zaman zaman gerileme izlenimi verse de, siyasi-ekonomik ilişkiler iyi komşuluk ve dostluk temelinde sürdürülmüştür” şeklindeki tespit, Tablo 4 ve 5’te gösterilen olumlu ve olumsuz kavramların ifade ettiği ilişki biçimiyle örtüşmektedir. Basında yer alan haberlerde kullanım sıklığına göre en olumsuz kavram Sovyetler Birliği’ni niteleyen “kuzeydeki büyük komşu” kavramıdır. “Komünizm” ve “komünist” kavramları onu izlemektedir. Olumlu kavramlar arasında ise “iyi komşuluk” ve “iyi münasebetler”in kullanım sıklığı başta gelmektedir. Diğer yandan özellikle Sovyet devlet adamlarının demeçlerine değinen haberlerde Atatürk ve Lenin’in isimlerinin birlikte anıldığı dikkati çekmektedir. Sovyet devlet adamları, Türk-Sovyet ilişkilerinin temeli olan iyi komşuluk ve dostluğun mimarı olarak kabul ettikleri Atatürk ve Lenin’e her fırsatta atıfta bulunmaktadır.

Basında yer alan köşe yazılarındaki olumsuz kavramların kullanım sıklığı sırasıyla “komünizm”, “komünist” ve “kuzey komşumuz” şeklindedir. Olumlu kavramlar arasında ise “iyi komşuluk” ve “Türk-Sovyet münasebetleri” ilk iki sırada yer almaktadır. Dolayısıyla Türk basını Sovyetler Birliği ile ilişkileri iyi komşuluk, iyi münasebetler ve dostluk kavramlarını öne çıkararak yorumlarken, olumsuz imge olarak kuzeydeki büyük komşu ve komünizm kavramlarını öne çıkarmaktadır.

KAYNAKLAR

I. Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Dünya

Günaydın

Hürriyet

Milli Gazete

Milliyet

Tanin

Tercüman

Ulus

Vatan

Yeni Asır

II. Kitaplar

Ahmad Feroz, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, 2. Baskı, Hil Yayın, İstanbul, Mart 1996.

Ahmad Feroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Sarmal Kitabevi, İstanbul, 2. Baskı, 1994.

Aralov S. İ., **Bir Sovyet Diplomatın Türkiye Anıları**, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985.

Aras Tevfik Rüştü, **Atatürk'ün Dış Politikası**, 2. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010.

Armaoğlu Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt 1-2: 1914-1995)**, Genişletilmiş 14. Baskı, Alkım Yayınevi, Ankara.

Aslan Yavuz, **Mustafa Kemal-M. Frunze Görüşmeleri: Türk-Sovyet İlişkilerinde Zirve**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002.

Atatürk'ün Milli Dış Politikası (1923-1938), Cilt: 2, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1981.

Atılğan Gökhan, **Yön-Devrim Hareketi: Kemalizm ile Marksizm Arasında Geleneksel Aydınlar**, Yordam Kitap, İstanbul, 2008.

Avcıoğlu Doğan, **Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)**, Birinci Kitap, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1982.

Aybars Ergün, **İstiklal Mahkemeleri -Yakın Tarihimizin Gerçekleri-**, 2. Baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul.

Aydinoğlu Ergun, **"Sol Hakkında Her Şey" mi?**, Versus Kitap, İstanbul, 2008.

Aydinoğlu Ergun, **Türk Solu (Eleştirel Bir Tarih Denemesi 1960-1971)**, Belge Yayınları, İstanbul, 1992.

Aydinoğlu Ergun, **Türkiye Solu (1960-1980)**, Versus Kitap, İstanbul, 2. Baskı, 2008.

Aykol Hüseyin, **Türkiye'de Sol Örgütler**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2. Baskı, 2010.

Bağcı Hüseyin, **Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası**, İmge Kitabevi, Ankara, 1990.

Basın ve Yayınla İlgili Kanun, Kararname, Nizamname, Talimatname ve Tamimler, Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları: 3, 1944.

Belli Mihri, **Yazılar 1965-1970**, Sol Yayınları, Ankara, 1970.

Berktaş Halil, **Bir Dönem Kapanırken**, Pencere Yayınları, İstanbul.

Bilge A. Suat, **Güç Komşuluk Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1992i

Boratav Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1998.

- Bozbeyli Ferruh, **Parti Programları**, Ak Yayınları, İstanbul, 1970.
- Burçak Rıfık Salim, **Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri**, Gazi Üniversitesi, Ankara, 1983.
- Cebesoy Ali Fuat, **Moskova Hatıraları**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1982.
- Çağlayangil, İhsan Sabri, **Anılarım**, Yılmaz Yayınları, İstanbul, 1990.
- Çuyev Feliks, **Molotov Anlatıyor**, Yordam Kitap, İstanbul, 2007.
- Erer Tekin, **Basında Kavgalar**, Yeni Matbaa, İstanbul, 1965.
- Ersan Vehbi, **1970'lerde Türkiye Solu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- Feyzioğlu Turhan, **Büyük Tehlike Komünizm**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1969.
- Gromiko Andrey, **Anılarım**, Yazılama Yayınevi, İstanbul, 2008.
- Gürsel Haluk F., **Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri: Bir Siyasi Tarih İncelemesi**, Baha Matbaası, İstanbul, 1968.
- Gürün Kamuran, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010.
- Güvenç Bozkurt, **Türk Kimliği**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1997.
- Güvenir O. Murat, **2. Dünya Savaşı'nda Türk Basını**, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1991.
- Güz Nurettin, **Türkiye'de Basın-İktidar İlişkileri (1920-1927)**, Gazi Üniversitesi Yayın No: 166, Ankara.
- İnuğur Nuri, **Basın ve Yayın Tarihi**, Der Yayınları, İstanbul, 1999.
- İskit Server R., **Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 3270, Ankara, 2000.
- İskit Server R., **Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, BYUM Yayınları, Ankara, 1943.

Kabacalı Alpay, **Başlangıcından Günümüze Türkiye’de Matbaa Basın ve Yayın**, Literatür Yayınları, İstanbul, 2000.

Kabacalı Alpay, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Basın Sansürü**, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları: 29, İstanbul, 1990.

Kaçmazoğlu H. Bayram, **Türkiye’de Siyasal Fikir Hareketleri (27 Mayıs’tan 12 Mart’a)**, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2. Baskı, 2000.

Karpat Kemal H., **Türk Demokrasi Tarihi**, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, Ekim 2008.

Kaya Muzaffer Ayhan, **Yön’ün Devrim’i Devrim’in Yön’ü**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2008.

Kissenger Henry, **Diplomasi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 3. Baskı, Ocak 2002.

Koç İ. Ceyhan, **Tek Parti Döneminde Basın İktidar İlişkileri (1929-1938)**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2006.

Kolesnikov Aleksandr, **Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri**, Çev: İlyas Kamalov, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010.

Koloğlu Orhan, **Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2006.

Kongar Emre, **21. Yüzyılda Türkiye**, 23. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.

Konyar Hürriyet, **Ulus Gazetesi, CHP ve Kemalist İlkeler**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1999.

Köktener Aysun, **Bir Gazetenin Tarihi: Cumhuriyet**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.

Kula Onur Bile, **Alman Kültüründe Türk İmgesi**, Cilt: 1, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992.

Kumaş Rahmi, **CHP’nin Soyağacı**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1999.

Milli Şef'in Söylev, Demeç ve Mesajları, Der. Kadri Kemal Kop, Akay Kitabevi, Ankara, 1945.

Neziroğlu İrfan, **Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950-1980)**, Türk Demokrasi Vakfı, Ankara, 2003.

Oran Baskın (Ed.), **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt 1, 6. Baskı, İletişim, İstanbul, 2002.

Öymen Onur, **Bir Propaganda Silahı Olarak Basın (Dünyada ve Türkiye'de Sansür, Baskı ve Yönlendirme)**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2014.

Özdemir Hikmet, **Kalkınmada Bir Strateji Arayışı: Yön Hareketi**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1986.

Perinçek Doğu, **Stalin'den Gorbacov'a Sosyalist Devrimi Sürdürmek ve Kapitalizme Geri Dönüş**, 4. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010.

Perinçek Mehmet, **Atatürk'ün Sovyetler'le Gizli Görüşmeleri (Sovyet Arşiv Belgeleriyle)**, 2. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007.

Qasımlı Musa, **Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2013.

Sadi Kerim (A. Cerrahoğlu), **Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

Sander Oral, **Siyasi Tarih 1918-1994**, İmge Kitabevi, Ankara, 6. Baskı, 1998.

Saray Mehmet, **Milli Mücadele Yıllarında Atatürk'ün Sovyet Politikası**, Veli Yayınları, İstanbul, 1984.

Saray Mehmet, **Türkiye ve Yakın Komşuları**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010.

Sertel Sabiha, **Roman Gibi**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1978.

Sertel Yıldız, **Türkiye'de İlerici Akımlar ve Kalkınma Davamız**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1978.

Sönmezoğlu Faruk, **ABD'nin Türkiye Politikası (1964-1980)**, Der Yayınları, İstanbul, 1995.

Şahhüseyinoğlu H. Nedim, **Dünden Bugüne Düşünceye ve Basına Sansür**, Paragraf Yayınevi, Ankara, 2005.

Şapolyo Enver Behnan, **Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü ile Basın**, Güven Matbaası, Ankara, 1971.

Şener Mustafa, **Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset (Yön, MDD ve TİP)**, Yordam Kitap, İstanbul, 2010.

Tellal Erel, **Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Çerçevesinde SSCB-Türkiye İlişkileri 1953-1964**, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Tezler Dizisi: 10, Ankara, 2000.

Timuroğlu Vecihi, **Türk-İslam Sentezi**, Başak Yayınları, Ankara, 1991.

Topuz Hıfzı, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973.

Topuz Hıfzı, **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003.

Tuncer Hüner, **İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950)**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012.

Tuncer Hüner, **Menderes'in Dış Politikası**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2013.

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, Dokuzuncu Baskı, 2012.

Ulağlı Serhat, **İmgebilim "Öteki"nin Bilimine Giriş**, Sinemis Yayınları, Ankara, 2006.

Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, Der. Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul, 2000.

Yerasimos Stefanos, **Türk-Sovyet İlişkileri (Ekim Devriminden "Milli Mücadele"ye)**, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1979.

III. Makaleler

Abadan Nermin, “Türk Üniversite Öğrencileriyle Genç İşçilerin Siyasal Eylemleri”, **AÜ SBF Dergisi**, Cilt: 26, Sayı: 1, 1971, ss. 67-88.

Akalın Güneri, “A.B.D. ve S.S.C.B. Ekonomik Yardımlarının Karşılaştırmalı Özellikleri”, **AÜ SBF Dergisi**, Cilt: 21, Sayı: 1, 1966, ss. 47-87.

Akgün Mensur, “Geçmişten Günümüze Türkiye ile Rusya Arasında Görünmez Bağlar: Boğazlar”, **Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya: Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler**, Derleyenler: Gülten Kazgan, Nataliya Ulçenko, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 45, İstanbul, 2003.

Aliyef Hamit, “Kemal Atatürk’ün Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasında Dostluğun Kurulması ve Sağlamlaştırılmasındaki Rolü”, **AÜ SBF Dergisi**, Cilt: 36, Sayı: 1, 1981, ss. 69-85.

Armaoğlu Fahir, “Barış İçinde Bir Arada Yaşamın Sovyet Yorumu”, **AÜ SBF Dergisi**, Cilt: 27, Sayı: 3, 1972, ss. 283-314.

Aslan Yavuz, “Milli Mücadele Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri Üzerine”, **Atatürk’ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri**, 1. Çalıştay Bildirileri (Ankara, 14-15 Mayıs 2010), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2011, (Milli Mücadele), ss. 257-320.

Atılgan Gökhan, “Yön-Devrim Hareketi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Sol**, Cilt 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, (Yön-Devrim), ss. 597-646.

Aziz Aysel İ., “1964 Yılında Kıbrıs Buhranı ve Sovyetler Birliği”, **AÜ SBF Dergisi**, Cilt: 24, Sayı: 3, 1969, ss. 167-210.

Aziz Aysel İ., “Sovyetler’in Kıbrıs Tutumları 1965-1970,” **AÜ SBF Dergisi**, Cilt: 24, Sayı: 4, 1969, ss. 201-244.

Baydar Oya, “Türkiye Solu Üzerine (Öz)eleştirel Notlar”, **Doğu Batı**, Yıl: 15, Sayı: 59, Kasım-Aralık-Ocak 2011-12, ss. 11-31.

Belge Murat, “Milliyetçilik ve Sol”, **Birikim**, Sayı: 165, Ocak 2003, ss. 27-30.

Belge Murat, “Türkiye Cumhuriyeti’nde Sosyalizm (1960’tan Sonra)”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, ss. 1955-1962.

Belge Murat, “Türkiye’de Sosyalizm Tarihinin Ana Çizgileri”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Sol**, Cilt 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 19-48.

Bilge A. Suat, “Dış Yardımlar”, **AÜ SBF Dergisi**, Cilt: 20, Sayı: 2, 1965, ss. 441-475.

Bilgiç Arif Ulaş, “Doktor Hikmet Kıvılcımlı”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Sol**, Cilt 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 585-596.

Bora Tanıl, “Türk Sağı: Siyasal Düşünce Tarihi Açısından Bir Çerçeve Denemesi”, **Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri**, Der: İnci Özkan Kerestecioğlu, Güven Gürkan Öztan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 9-28.

Burçoğlu Nedret Kuran, “Disiplinlerarası Bir Bilimdali Olarak İmgebilim”, **Edebiyat ve Eleştiri Dergisi**, Sayı: 81, 2005.

“Devrimci Yol”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt: 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988, ss. 2256-2261.

Doğan Erkan, “Türk Solunun Kısa Tarihi: Sosyalizmi Milliyetçilikle Eklemlenmek”, **Doğu Batı**, Yıl: 15, Sayı: 59, Kasım-Aralık-Ocak 2011-12, ss. 135-155.

Ertan Temuçin Faik, “İsmet İnönü’nün Rusya Gezisi”, **Atatürk’ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri**, 1. Çalıştay Bildirileri (Ankara, 14-15 Mayıs 2010), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2011, ss. 211-222.

Ertem Barış, “Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947)”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 3/11, Bahar 2010.

Gevgilili Ali, “Türkiye Basını”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, ss. 202-228.

Gökay Bülent, “Komünist Enternasyonal, Türkiye ve TKP”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Sol**, Cilt 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 339-348.

Gönlübol Mehmet ve Haluk Ülman, “Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı 1945-1965”, **AÜ SBF Dergisi**, Cilt: 21, Sayı: 1, 1966, ss. 143-182.

Jaeschke G., “I. ve II. Dünya Savaşlarında Türkiye’nin Dış Politikası”, Çev: Mihin Lugal, **Bellekten**, Cilt: 41, Sayı: 164, TTK-Ankara, Ekim 1977.

Kabacalı Alpay, “Milli Şef Döneminin Örtülü Sansürü”, **Tarih ve Toplum**, Sayı: 38, Ocak 1987, ss. 83-85.

Kaçmaz Ahmet, “TSİP”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt: 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988, ss. 2258-2259.

Kayalı Kurtuluş, “Solda İdris Küçükömer Tartışmaları”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Sol**, Cilt 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 1102-1107.

“Kitlesele Örgütlenmeler ve Sosyalist Hareket”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt: 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988, ss. 2232-2281.

Koçak Cemil, “İkinci Dünya Savaşı ve Türk Basını”, **Tarih ve Toplum**, Sayı: 35, Kasım 1986, ss. 29-33.

Kozaklı Süreyya T., “Mahir Çayan’ın Mirası”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Sol**, Cilt 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 510-516.

“Kurtuluş”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt: 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988, ss. 2265-2268.

Kürkçü Ertuğrul, “Dev Genç”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt: 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988, ss. 2162-2163.

Kürkçü Ertuğrul, “THKP-C”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt: 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988, ss. 2198-2199.

Kürkçü Ertuğrul, “Türkiye Sosyalist Hareketine Silahlı Mücadelenin Girişi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Sol**, Cilt 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 494-509.

Laçiner Ömer, “Kopuş Düşüncesi: 1960’lı Dönem Bir Kop(ama)ma mıdır?”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Sol**, Cilt 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 524-535.

Müftüoğlu Oğuzhan, “Devrimci Yol Üzerine Notlar”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt: 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988, ss. 2250-2253.

Oran Baskın, “Türkiye’nin ‘Kuzeydeki Büyük Komşu Sorunu’ Nedir?” (Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1970)”, **AÜ SBF Dergisi**, Cilt: 25, Sayı:1, 1970, ss. 41-94.

Önen Nizam, “Fethi Tevetoğlu”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt: 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 622-634.

Öngider Seyfi, “Kurtuluş: Öncü Savaşından Sosyalist Demokrasiye”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Sol**, Cilt 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 952-966.

Öztan Güven Gürkan, “Ezeli Düşman ile Hesaplaşmak: Türk Sağında ‘Moskof’ İmgesi”, **Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri**, Der: İnci Özkan Kerestecioğlu, Güven Gürkan Öztan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 75-104.

Pekdemir Melih, “Devrimci Yol”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Sol**, Cilt 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 743-775.

Potshveriya B. M., “Rusya-Türkiye İlişkilerinde Boğazlar Sorunu”, **Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya: Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler**, Derleyenler: Gülten Kazgan, Nataliya Ulçenko, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 45, İstanbul, 2003.

Sarısözen Veysi, “Çeyrek Yüzyıl Önce Kurduğumuz Örgüt: FKF”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt: 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988, ss. 2070-2071.

Somay Bülent, “Sol Sona Ererken”, **Birikim**, Sayı: 219, Temmuz 2007, ss. 32-40.

Sonsöz Hande, “Sosyalizmin Türkiye Düşünce Tarihindeki İzleri ya da Sosyalistçe Yaşamın Diğer Adı Zor Zanaat”, **Doğu Batı**, Yıl: 15, Sayı: 59, Kasım-Aralık-Ocak 2011-12, ss. 97-133.

Sotniçenko Aleksandr, “1945-1956 Yıllarında Türk-Sovyet Diplomatik Mücadelesi ve Sonuçları”, **Atatürk’ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri**, 1. Çalıştay Bildirileri (Ankara, 14-15 Mayıs 2010), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2011, ss. 321-337.

Tellal Erel, “Sovyet Dış Politikası ve Gromiko”, **AÜ SBF Dergisi**, Cilt: 62, Sayı: 3, 2007, ss. 349-377.

Töre Teslim, “Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu’nun (THKO) Doğuşu-Gelişimi ve Sonu”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt: 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988, ss. 2170-2171.

Tunçay Mete, “Tek-Parti Döneminde Basın: 1925 Takrir-i Sükûn’undan 1945 Tan Olayı’na”, **Tarih ve Toplum**, Sayı: 37, Ocak 1987, ss. 48-49.

Tunçay Mete, “Türkiye Cumhuriyeti’nde Sosyalizm (1960’a kadar)”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, ss. 1950-1954.

“Türkiye Emekçi Partisi”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt: 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988, ss. 2234-2236.

Ülman Haluk, “Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)”, **AÜ SBF Dergisi**, Cilt: 23, Sayı: 3, 1968, ss. 241-273.

Ünüvar Kerem, “Fikir Kulüpleri Federasyonu (1965-1969)”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Sol**, Cilt 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 821-829.

Yıldırım Sinan, “Nefretin ve Korkunun Rengi: “Kızıl”, **Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri**, Der: İnci Özkan Kerestecioğlu, Güven Gürkan Öztan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 47-73.

Yüceer Saime, “Atatürk Dönemi (1919-1938) Türk-Rus İlişkilerinin Siyasi Boyutu”, **Atatürk’ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri**, 1. Çalıştay

Bildirileri (Ankara, 14-15 Mayıs 2010), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2011, ss. 61-106.

Zileli Gün, “Yön, Leninizm, Kemalizm, MDD'cilik ve Ulusalçılar”, **Birikim**, Sayı: 187, Kasım 2004, ss. 104-108.

IV. Tezler

Temel Açalıya, **Soğuk Savaş Yılları Başlarken İzmir’de Yükselen Özgürlükçü ve Antiemperyalist Bir Ses: Zincirli Hürriyet**, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, İzmir, 2005.

V. İnternet

“Faşizme Karşı Mücadele ve Oportünizm-Revizyonizm Mantığı”, **Devrimci Sol**, Sayı: 3, Temmuz 1980, http://www.solkitap.net/S-A/devrimcisol_198001_03.pdf, (6 Mart 2014).

“Tanıl Bora ile Söyleşi: Sınıf, Kapitalizm ve Türkiye”, <http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=639&makale=Tan%EF%BF%BDI+Bora+ile+S%EF%BF%BDyle%EF%BF%BDi:+S%EF%BF%BDn%EF%BF%BDf,+Kapitalizm+ve+T%EF%BF%BDrkiye>, (3 Nisan 2013).

“Türkiye’de Ulusal Sorun Üzerine”, **Kurtuluş Sosyalist Dergi**, Sayı: 2, Temmuz 1976, <http://kurtulussosyalistdergi.awardspace.com/KSD/13/04.htm>, (4 Mart 2014)

25 Temmuz 1931 tarihli ve 1881 sayılı Basın Yasası’nın 50. Maddesini değiştiren 13 Haziran 1946 tarihli ve 4935 sayılı Kanun, http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc028/kanuntbmmc028/kanuntbmmc02804935.pdf, (2 Nisan 2013).

Matbuat Umum Müdürlüğü Teşkilâtına ve Vazifelerine Dair Kanun, http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc013/kanuntbmmc013/kanuntbmmc01302444.pdf, (25 Mart 2013).

Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkındaki 6334 Sayılı Kanunun Adı ile Bazı Maddelerinin Tadiline ve Bir Madde İlâvesine Dair

Kanun,

http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc038/kanuntbmmc038/kanuntbmmc03806732.pdf, (24 Mart 2013).

Örmeci Ozan, “Doğan Avcıoğlu ve Yön Hareketi”, <http://ydemokrat.blogspot.com.tr/2010/10/dogan-avcoglu-ve-yon-hareketi.html>, (16 Mart 2013)

Şemsutdinov A., **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri**, Çev: A. Hasanoğlu, <http://tr.scribd.com/doc/35927508/KURTULU%C5%9E-SAVA%C5%9EI-YILLARINDA-TURK%C4%B0YE-SOBYETLER-B%C4%B0RL%C4%B0%C4%9E%C4%B0-%C4%B0L%C4%B0%C5%9EK%C4%B0LER%C4%B0>, (2 Ekim 2012)

Türk Dil Kurumu,

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5374aafdbc75e5.19750072, (15 Mayıs 2014)

Türkiye

İşçi

Partisi

Programı,

<http://www.marxists.org/turkce/konu/turkiyekom/1961-1980/tip/1964prog.htm>, (2 Aralık 2013).

Yeşilçayır Neşe, “Çok Partili Döneme Geçiş Sürecinde Türk Basını”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 27, Sayı: 79, Mart 2011. <http://atam.gov.tr/wp-content/uploads/05-nese-yesilcayir.pdf>, (12 Şubat 2013).

Yılmaz Mustafa, “Cumhuriyet Döneminde Bakanlar Kurulu Kararıyla Yasaklanan Yayınlar (1923-1945)”, **Kebikeç**, Yıl: 3, Sayı: 6, 1998. <http://www.ait.hacettepe.edu.tr/akademik/arsiv/ysk.htm>, (16 Şubat 2013).

EKLER

EK-1: Cumhuriyet ve Ulus Gazetelerinde Türk-Sovyet Ticaret Anlaşmasına Dair Haber

6 Ocak 1962 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde, imzalanan Türk-Sovyet ticaret anlaşmasının hacmi 17,5- 20 milyon dolar olarak belirtilmiştir.

7 Ocak 1962 tarihli *Ulus* gazetesinde ise, imzalanan Türk-Sovyet ticaret anlaşmasının hacmi 25 milyon dolar olarak belirtilmiştir.

**EK-2: Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs için Türkiye'ye Verdiği Notaya Dair
Haber**

Kaynak: **Akşam**, 24 Haziran 1964.

EK-3: Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in SSCB'yi Ziyareti ile İlgili Gazetelerdeki Manşetlere Örnekler

Kaynak: **Hürriyet**, 31 Ekim 1964.

Kaynak: **Yeni Tanın**, 31 Ekim 1964.

EK-4: 1964 Yılında İmzalanan Türk-Sovyet Kültür Anlaşması'nın Maddeleri

Türk - Sovyet kültür anlaşması imzalandı

(Başarılı 1 sayıta)
GROMIKONUN BEYANATI
Moskovaya geldiğimizden bu yana kendisi ile görüşmek istediğimiz Gromiko, anlaşmanın imzalanmasından sonra bizi kabul etmiş ve Türk milletinin saadetine şampanya içtikten sonra şu beyanata vermiştir: «Türkiye Dışişleri Bakanının Rusyayı ziyareti büyük neticeler doğurmuştur. Fakat daha çok şeylere ihtiyacımız vardır. Yani halklarımız arasında karşılıklı güvene dayanarak yapılacak iş her halde daha fazladır. Ne Türkler, ne de Sovyet vatandaşları aramızdaki münasebetler için herşey yapmış, diyemez. Hakiki olarak söyleyebilirim ki eskisinden daha sıcak rüzgâr esmeye başlamıştır. Son zamanlarda aramızda eskisinden daha iyi olaylar görülmüyordu. Yani her iki tarafın birbirini ayırıcı münasebetler yerine birbirini yaklaştıran sebepler üzerinde durması bizi daha iyi istikballere götürecektir. Birleştirici sebepler vardır. Bizim siyasetimiz sosyal düzenleri ne olursa olsun bütün memleketlerle sulh içinde beraber dostluk esasına dayanarak yaşamamızı icap ettirir. Sözün kısası memleketimizle Türkiye arasında Lenin ve Atatürk devrinin anlayışına sadık kalıyoruz.»

KÜLTÜR ANLAŞMASI

Dün imzalanan Türk - Sovyet Kültür anlaşmasının esasları şöyleydi:

- 1 - Akit taraflar Üniversite lerinde Edebiyat, Tarih, Sanat ve Lisan Kürsüleri kuracaklardır.
- 2 - İki memleket ilgilileri vasıtasıyla Edebiyat, Kültür ve San'at hareketlerini karşılıklı olarak yayacaklardır.
- 3 - Tiyatro, müzik ve opera sanat toplulukları arasında karşılıklı mübadele yapılacaktır.
- 4 - San'at ve müze eşyalarından veya fotoğraflarından mütesekkil sergiler karşılıklı olarak açılacaktır.
- 5 - Artistik ve ilmi film mübadelesi yapılacaktır.
- 6 - Radyolarda klâsik halk ve modern müzikler karşılıklı olarak yayınlanacaktır.
- 7 - Kütüphanelerde ve Üniversitelerde ilmi tetkik ve san'at eserleri karşılıklı olarak bulundurulacaktır.
- 8 - Sporcular arasında müsabakalar tertip edilecek, hakem ve antrenörler mübadele edilecektir.
- 9 - İki memleket arasında her ikisinin kanunlarına örf ve âdetlerine aykırı olmayan yayınlar, karşılıklı olarak mübadele edilecektir.
- 10 - Yıllık kültürel programlar olânlanacaktır.
- 11 - Anlaşma üç yıl için olacak ve hitamına 3 ay kala akitleri sürülmediği takdirde otomatikman uzatılacaktır.

ERKİN BU GECE GELİYOR

Bir haftadanberi Sovyetler Birliğinin dâvetlisi olarak Rusyada hükümet ileri gelenleri ile görüşmelerde bulunan Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin bu akşam Viyana üzerinden Ankaraya gelecektir.

Erkin'in başkanlığındaki Türk heyetini getirecek olan uçak, Viyana'dan 15.50 de hareket edecek

Kaynak: Tercüman, 6 Kasım 1964.

**EK-5: Podgorni'nin Türkiye'den Hiçbir Talepleri Olmadığına Dair
Demecine İlişkin Haber**

Podgorni İkinci Dünya Savaşı ertesinde Türkiye'ye sunulan Boğazların ortaklaşa kontrolü ve toprak taleplerinden vazgeçtiklerini ifade etmiştir.

Kaynak: **Vatan**, 9 Ocak 1965.

EK-6: Sovyet Başbakanı Kosigin'in Ziyaretiyle İlgili Manşet

Sovyet Başbakanı Kosigin, karşılanışı sırasında bir grup tarafından "sömürgeciliğe son" sloganıyla protesto edilmiştir.

Kaynak: Cumhuriyet, 21 Aralık 1966.

EK-7: T. C. Genelkurmay Başkanı'nın Komünizmle Mücadeleye Dair Görüş ve Emirlerine Yer Veren Haberin Manşeti

Kaynak: Tercüman, 2 Mart 1967.

**EK-8: Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın SSCB'yi Ziyareti Sonunda
İmzalanan Ortak Bildiri'yle İlgili Haberin Manşeti**

Ünvanı No 1 001 CONRAD VE BEAN - AŞKARI İK YERLEŞİMİ 33 3000 00000 Cumhuriyetin 100. yıldır...

Sovyetlerin Türkiye'ye yardımını 378 milyon dolar

Ortak bildirinin esasları belli oldu

BAKÜ, A. A.
Sovyetler Birliğinin belli başlı illerinde bir ge-
ziye çıkan Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay dün bu
gezisini tamamlamış ve Bakü'den Moskova'ya
gelmiştir.

Cumhurbaşkanı Sunay da De-
ğışleri Bakanı İhsan Sabri Çağla-
pıncı ile beraberindeki Türk he-
yatına gelmelerinde olduğu gibi
Bakü'den ayrılışlarında da Azer-
baycanlılar tarafından büyük sevgi
gösterilerinde bulunmuş ve
başlı Cumhurbaşkanı'nın arz-
başını çiçek yağmuruna tutmuş-
tur.

Sunay ve beraberindekiler Mos-
kova'da Lenin tepesindeki İka-
meşahlarına giderek bir süre is-
tirahat etmiş ve daha sonra
Kremlin Sarayında Türk - Sovyet
resmî görüşmelerinin ikinci bölü-
münde hazır bulunmuştur.

Cumhurbaşkanı bugün Sovyet-
ler Birliğindeki son gününde Mos-
kova'daki askeri birlikleri ziyare-
ret edecek ve yarın Sovyetler
Birliğine yaptığı resmî ziyareti
tamamlamaya yurda dönecektir.

**ORTAK BİLDİRİDE
NELER VAR**

21 Kasım'da yayınlanacak Türk -
Sovyet ortak bildirisi üç kü-
şemde müteakik olacaktır. Bu
küşemlerden birini uluslararası
komünar teşkil edecek, bunlar
komünizme Orta - Doğu krizi,
Kıbrıs meselesi, Vietnam koni-
su, silahsızlanma ile Avrupa gü-
venliği için bir konferans toplama-
ması şeklinde bir sıra izleyecek-
tir.

Sunay - Podgorny görüşmeleri
sırasında pek çok konuda fikir
birliğine varıldığı ifade edilme-
ktedir. Bunlardan Türkiye için ba-
yıl önem taşıyan Kıbrıs mese-
lesinde Sovyetler Birliğinin da
Türk görüşüne yakın görüşü be-
nimseyişi memnuniyetle müşaha-
da edilmiştir.

Sanat

SUNAY - Küçük çocukların büyük sevgisiyle karşılandı.

Rektör K. Kurdaş görevini bıraktı

ERDAL İNÖNÜ, GEÇİCİ
REKTÖRLÜK YAPACAK

ANKARA, (ÖZEL) -
Orta Doğu Teknik Üniversitesi Rektörü Kemal Kurdaş, rektörlükten ayrılış dolayısıyla dün, bir basın toplantısı düzenlemiştir.

Toplantıda, üniversitenin süre-

ÇİFTİ 100 KURUS - Birkaç günde İstanbul Belediyesi ve Bakü'deki Palamutun dağıtım yapılmış 100 kuruştan satınmıştır. Resmî

Kaynak: **Vatan**, 20 Kasım 1969.

EK-9: SSCB Başbakanı Kosigin'in Türkiye'yi Ziyareti Sırasında İskenderun Demir-Çelik Fabrikası'nın Açılış Törenine Dair Haber

Demirel ile Kosigin aynı zamanda şalter'e bastılar

DEMİREL VE KOSİGİN İSKENDERUN DEMİR-ÇELİK'İN AÇILIŞ TÖRENİNDE.

Türkiye'nin en büyük Demir Çelik Fabrikası dün açıldı

Kosigin «Türkiyenin endüstrileşmesine yardım ediyoruz»
Demirel «4,5, 6. Demir Çelik Fabrikasını da kuracağız» dedi

İSKENDERUN SELÇUK SÜMER Türkiye'nin en büyük Demir-Çelik Tesisi dün İskenderun'da Başbakan Demirel, Sovyet Başbakanı Kosigin ve bazı bakanların bulunduğu bir törenle hizmete açılmıştır. Cumhurbaşkanı Korumak de, "İsdemir" in açılış münasebetiyle Başbakan Demirele bir mesaj göndermiştir. Yılda 1 milyon 200 bin ton demir-çelik üretecek olan tesis, Türkiye'nin kalkınmasında büyük bir unsur olacak, geniş capta döviz tasarrufuna imkân verecek ve binlerce işçi çalıştıracaktır.

KORUTURK'UN MESAJI

Cumhurbaşkanı Korumak, İskenderun Demir-Çelik Fabrikalarının açılış dolayısıyla Başbakan Demirele bir mesaj göndermiş ve şunları söylemiştir: "Tesisin ülke ekonomisine büyük katkıları olacağına ve müteakip kalkınma planlarımızın tahakkuku istikametinde atılmış kuvvetli bir adım olduğuna inanıyor ve bundan büyük bir memnuluk duyuyorum."

KOSİGİN'İN SÖZLERİ

İskenderun'da sürekli yağmur altındaki açılış töreninde Kosigin de bir konuşma yapmış, "Emek ve bilgileri İskenderun Demir Çelik Fabrikasının açılması işine vermiş olanların hepsini alkışlıyoruz. (Devamı Sa: 7 Sü: 9 da)

Yılda 1 milyon ton demir cevherini işleyecek olan İskenderun Demir Çelik Fabrikasının umumi görünüşü . . .

GONG
Yangın!.
Fıatlar ateş pahası.
Fıatlar ateş pahası.
Fıatlar ateş pahası.
Belliydi iste!
Yangın çıkacağı!.

Tercüman
DUN OFSET
TESİSLERİMİZDE
152.810 İSTANBUL
101.217 ANKARA
40.963 ADANA
31.883 İZMİR
57.617 AVRUPA
384.490 ADET
BASILMIŞTIR

Kaynak: Tercüman, 29 Aralık 1975.

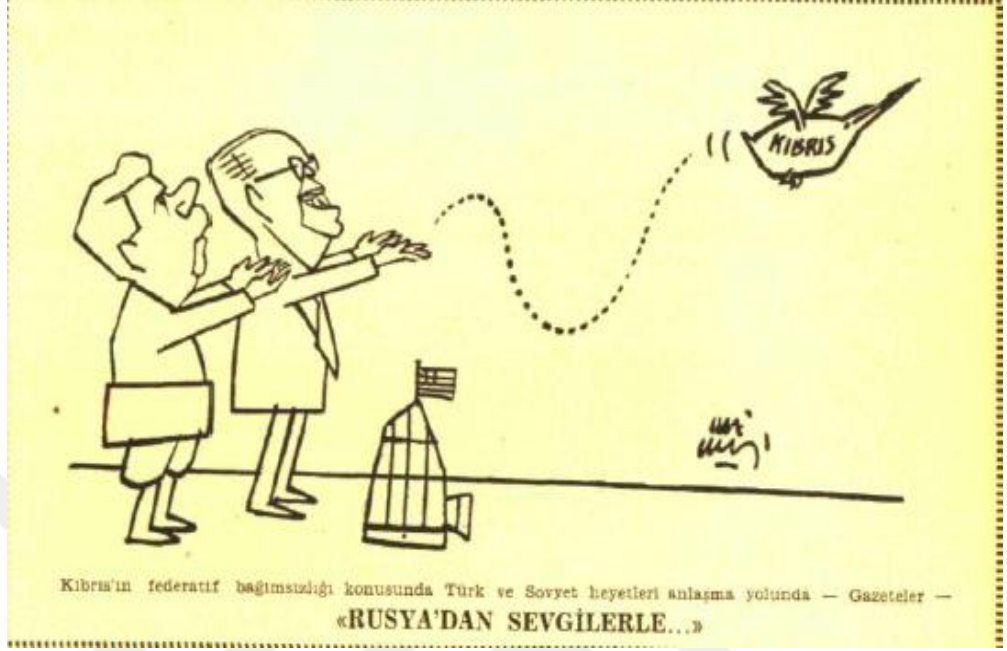
**EK-10: Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile Askeri İlişki Kurmak İstedine
Dair Haberin Manşeti**

Haber, SSCB Genelkurmay Başkanı Nicolai Ogarkov'un Türkiye'yi ziyareti üzerine yapılmıştır.

Kaynak: **Dünya**, 27 Nisan 1978.

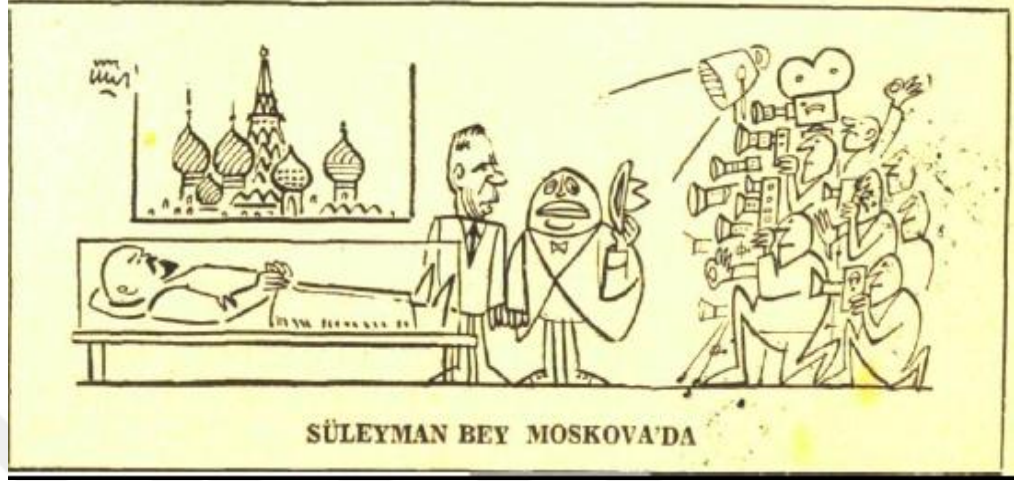
EK-11: Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in Moskova Ziyaretinde Kıbrıs Görüşmeleri ile İlgili Karikatür

Kaynak: **Cumhuriyet**, 3 Kasım 1964.

EK-12: Başbakan Süleyman Demirel'in SSCB Gezisini Yorumlayan Bir Karikatür

Demirel'in gezisine basının ilgisi yoğun olmuştur.

Kaynak: Cumhuriyet, 23 Eylül 1967.

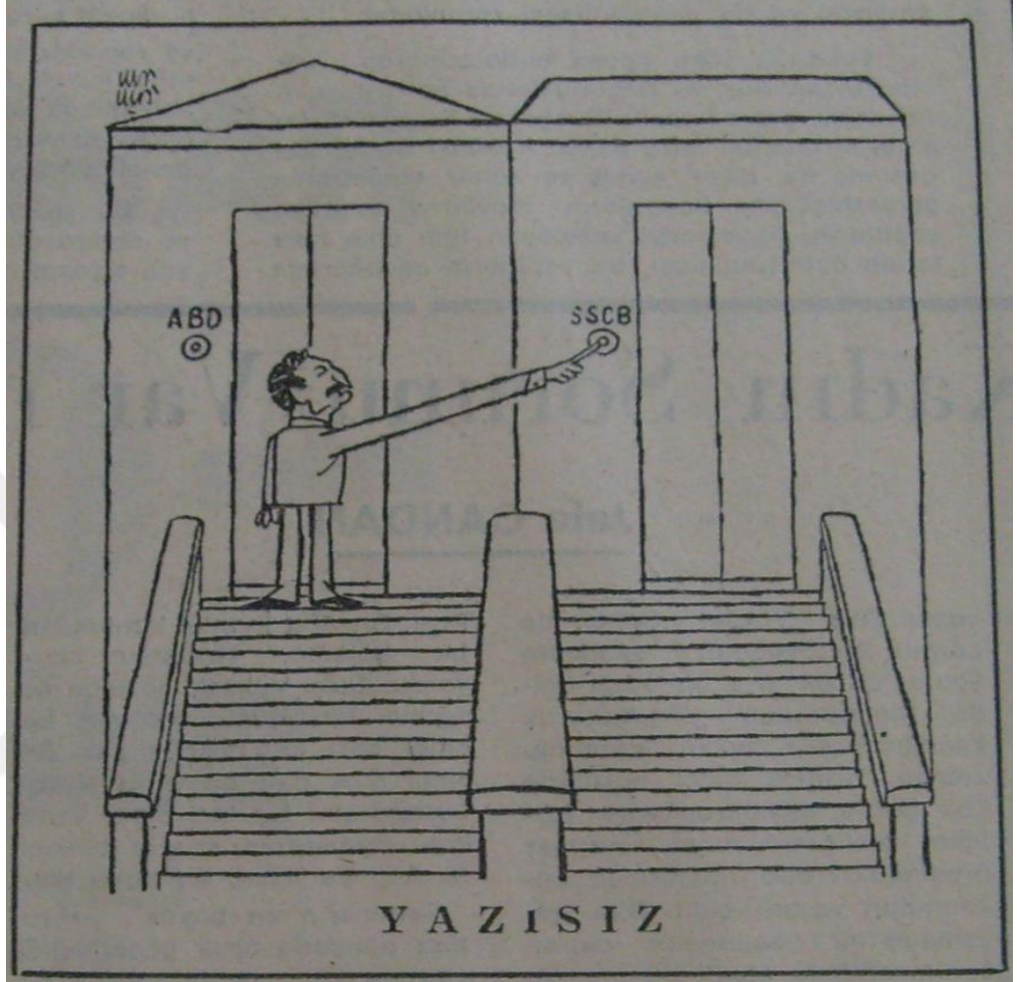
EK-13: Başbakan Bülent Ecevit'in SSCB Ziyaretini Yorumlayan Bir Karikatür

Karikatür, ABD ve Yunanistan'ın Başbakan Bülent Ecevit'in SSCB ziyaretini yakından takip ettiklerini anlatıyor.

Kaynak: Cumhuriyet, 16 Mart 1978.

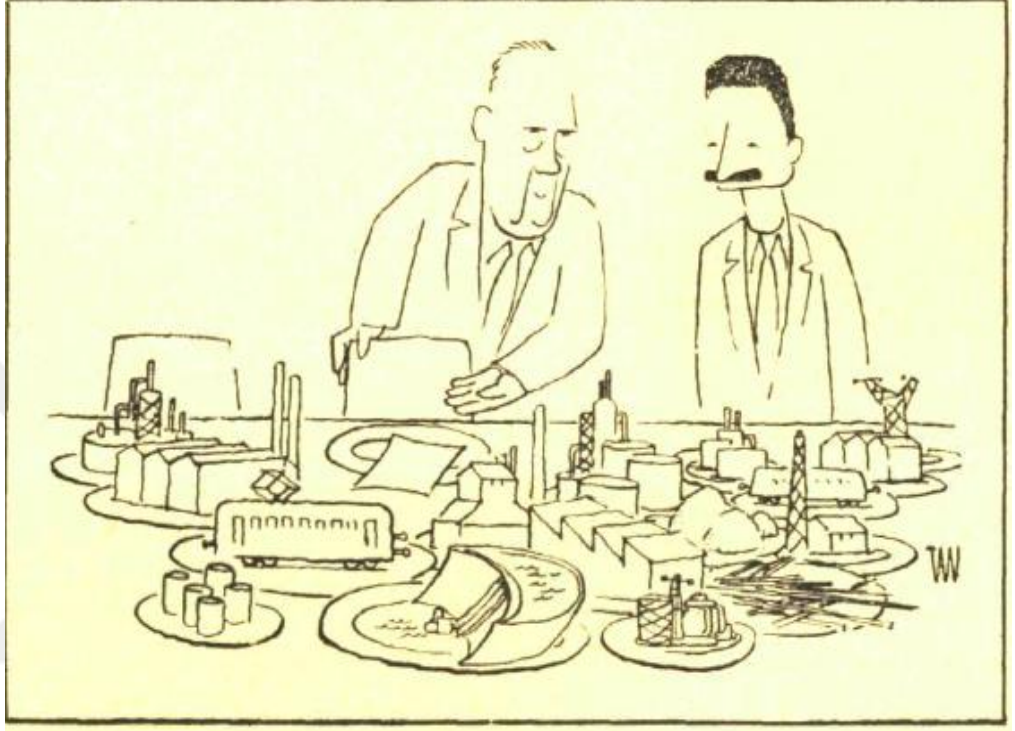
EK-14: Başbakan Bülent Ecevit'in SSCB Ziyaretini Yorumlayan Bir Karikatür

Kaynak: **Cumhuriyet**, 22 Haziran 1978.

EK-15: Başbakan Bülent Ecevit'in SSCB Ziyaretini Yorumlayan Bir Karikatür

Karikatür Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye mal karşılığında petrol vermesini öngören ekonomik belgeyi yorumlamaktadır.

Kaynak: **Cumhuriyet**, 23 Haziran 1978.